ЛННБ України ім.В.Стефаника
01176091 (Р)

2012

БІБЛІОТЕКА НАЙЗНАМЕНИТШИХЪ ПОВѢСТЕЙ
ПОДЪ РЕДАКЦІЄЮ ИВАНА БЕЛЕЯ
Томъ LV.

ВЪ ЧУЖÔМЪ ГНѢЗДѢ

Повѣсть въ двохъ частяхъ

ЗЪ ЖИТЯ ХОДАЧКОВОИ ШЛЯХТЫ

Написавъ

Д-ръ Андрѣй Чайковскій.

ЦѢНА 1 зр. 40 кр.

У ЛЬВОВѢ
Накладомъ редакціи „Дѣла“
1896.

„Бібліотеки найзнаменитшихъ повѣстей“

выйшло доси:

Томъ I—III. **Въ оборонѣ чести** — повѣсть зъ нѣмецкого *Г. Раймунда*. Цѣна 2 зр. 50 кр.

Томъ IV. **Дымъ** — повѣсть зъ россійского *Ивана Тургенева*. Цѣна 1 зр 50 кр.

Томъ V—VI. **Стефанъ Лаврентій** — повѣсть зъ англійского *Едвардса*. Цѣна 2 зр. 70 кр.

Томъ VII. **Любовь убогого молодця** — повѣсть зъ французского *Октава Фейлєта*. Цѣна 1 зр. 20 кр.

Томъ VIII. **Новорѡчній дзвоны** — повѣстка зъ англійского *Кароля Дікенса*. Цѣна 60 кр.

Томъ IX—XI. **Грошѣ а праця** — повѣсть зъ шведского *Дядька Адама* Цѣна 3 зр. 20 кр.

Томъ XII. **Мѣщаньске племя**, повѣсть зъ нѣмецкого *Г. Раймунда*. Цѣна 1 зр. 20 кр.

Томъ XIII. **Зъ великого свѣта**, повѣсть зъ французского, *Октава Фейлєта* Цѣна 80 кр.

Томъ XIV. **Фромонтъ молодшій и Рislєръ старшій**, повѣсть зъ французского. Цѣна 1 зр. 80 кр.

Томъ XV. **Золотый чоловѣкъ**, повѣсть *Мавра Іокая*, зъ угорского Цѣна 1 зр. 80 кр.

Томъ XVI. **Два мѣста**, повѣсть *Кароля Дікенса*, зъ англійского. Цѣна 2 зр.

Томъ XVII. **Батько Горіо**, повѣсть *Бальзака*, зъ французского. Цѣна 2 зр

Томъ XVIII. **Князь Серебряный**, повѣсть *гр. А. К. Толстого*, зъ россійского. Цѣна 2 зр.

Томъ XIX. **Зъ чужихъ зѣльникѡвъ**. I. Зборникъ повѣстокъ и оповѣдань. Цѣна 1 зр. 40 кр.

Томъ XX **Набобъ**, повѣсть *Альфонса Додета* зъ франц. Цѣна 2 зр. 70 кр.

Томъ XXI. **Батьки и дѣти** *И. Тургенева* (зъ велико-руского) Цѣна 1 зр. 20 кр.

Томъ XXII. **Власными силами** *Вильгельмины Гілєрнъ* (зъ нѣмецкого). Цѣна 1 зр. 20 кр.

Томъ XXIII. **Великій лѡмъ**, повѣсть *Юрія Онета*. (зъ французского). Цѣна 2 зр.

Томъ XXIV. и XXV. **Вина и кара** повѣсть *Федора Достоевского* (зъ велико-руского). Цѣна 4 зр.

Томъ XXVI. **Родика Бухгольцѣвъ**, образокъ зъ народного житя Нѣмцѣвъ, *Ю. Стіндого*. Цѣна 1 зр.

Томъ XXVII и XXVIII. **Обломовъ**, романъ *И. А. Гончарева* (зъ велико-руского). Цѣна 1 зр. 80 кр.

В. 3896

Літературный додатокъ „Дѣла“

БІБЛІОТЕКА НАЙЗНАМЕНИТШИХЪ ПОВѢСТЕЙ
пôдъ редакцією И. Белея
Томъ LV.

ВЪ ЧУЖÔМЪ ГНѢЗДѢ

Повѣсть въ двохъ частяхъ

ВЪ ЖИТЯ ХОДАЧКОВОИ ШЛЯХТЫ

Написавъ

Д-РЪ АНДРѢЙ ЧАЙКОВСКІЙ

ЛЬВÔВЪ 1896.
Накладомъ редакціи „ДѢЛА“

Зъ друкарнѣ Наукового Товариства имени Шевченка
пôдъ зарядомъ К. Беднарского

Зр 50 к.
В – 3896

Присвячую

моєму выпробованому другови

ВАСИЛЕВИ КОСАЧЕВИЧЕВИ САСЪ ЯВОРСКОМУ.

АВТОРЪ.

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И 36 676

ЧАСТЬ ПЕРША

Стефанôвъ Михась.

I.

Пышневецкѣ пасовиска довгѣ часы не були подѣленѣ якъ теперь. Вони розтягались величезною просторонію по-надъ Днѣстровымъ каналомъ, а на нихъ пасли свѣй товаръ: пышневецкій двѣръ барона Версайка, громада рустикальна и шляхотска зъ пышневецкого Закутя. Попри те оболонє вела польска дорога и туды выходивъ великій краевый шляхъ перегону угорскихъ волѣвъ. Зъ того користався баронъ Версайко въ той способѣ, що наймавъ того пасовиска для торговцѣвъ волами. Мавъ зъ того двояку користь: казавъ собѣ добре заплатити за выпасъ, а кромѣ того воларѣ, устроивши собѣ на оболоняхъ пышневецкихъ попасъ, давали чимало торгувати баронѣвскѣй коршмѣ, що стояла при тѣмъ гостинци. Коршма була велика, мурована, зъ пивницями, великими сѣньми и зъ всякими коршемными выгодами. Того, щó дали воларѣ заробити коршмареви въ часѣ перегону, не заробивъ вѣнъ за цѣлый рѣкъ вѣдъ пышневецкихъ пѣдданыхъ хлопѣвъ.

Якійсь часъ усе було добре и баронъ робивъ знаменитый интересъ, бо нѣхто тому не супротивлявъ ся. „Пѣдданѣ“ — хлопы не смѣли нѣчого противъ „пана“ зробити, а шляхта не полапала ся на тѣмъ зъ-разу. Доперва згодомъ, якъ число выпасуваныхъ волѣвъ выросло на сотки, давъ ся почути бракъ пашѣ для мѣсцевого то-

вару. Зганяній волы не вдоволяли ся пашею и неразъ було такъ, що воларѣ вѣдганяли зъ лѣпшихъ мѣсць товаръ шляхотскій а заганяли сюды свои волы.

Шляхта заворушилась. Не довго радили ся, що робити.

Насамперед выслали двохъ плєніпотентѣвъ до барона. Плєніпотенты вернулись зъ нѣчимъ, бо баронъ вѣдповѣвъ имъ, що коли вѣнъ маѥ право пасти, то маѥ право такожь вѣднаймити пасовиско, кому схоче.

Палка шляхта, недовго надумуючись, зѣбрала ся купою, выйшла на оболонѥ и прогнала воларѣвъ геть, ажь на паньскій сумежный ланъ, и тамъ волы наробили чимало шкоды.

Баронъ метнувъ ся до комориківъ и выточивъ шляхтѣ процесъ. Въ тѣмъ часѣ не було ще окремого процесу до справъ за-для нарушеного посѣданя, не було ще й судѣвъ, якъ теперь. Справа пѣйшла до Львова передъ судъ шляхотскій, що звавъ ся тогдѣ forum nobilium.

Префектъ Закутя дѣставъ позовъ, скликавъ раду, старшину, але тѣ анѣ слухати не хотѣли, щобы входити въ процесъ.

— Того нѣколи не бувало! — говорили старѣ, синѣ шляхтичѣ. — На що намъ правувати ся, коли се зъ дѣда прадѣда наше? Мы тоѥ маѥмо и жадній процесы ѥму не поможуть. А коли бы хто поважив ся, то...

— Головы не вынесе цѣлои! — обѣзвали ся молодшѣ.

До того ще такій процесъ выдававъ ся имъ дуже дорогимъ, бо то ажь до Львова треба ѣхати, а той Львѣвъ такъ далеко, що Господи святый! Стала отже така рада: „Най баронъ процесуѥ ся и сто разѣвъ, то мы таки не дамо свого...“

Баронъ выгравъ процесъ дуже скоро — и громадѣ доручено латиньскій вырокъ, котрого нѣхто не розумѣвъ. Шляхта сходила ся, оглядала присланый папѣръ на всѣ боки, де-хто пробовавъ читати, и вкѣнци урадила: на опустѣ напротивъ двора папѣръ той спалити, абы панъ знавъ, що шляхта не боить ся анѣ якихсь баронѣвъ-заволокъ, анѣ его „лаціньскихъ“ паперѣвъ.

Заразъ слѣдуючои недѣлѣ по службѣ Божѣй вырнула шляхта на опустъ. Заворушились синѣ капоты, высокій сивій шапки, зъ синими днами „на завѣсахъ“. Хлопцѣ назбирали сухого бадыля и бодакѣвъ, выкресали огню и палахнула поломѣнь. На тую поломѣнь кинули аркушь грубого сивого паперу. Всѣ обступили сей костеръ, поки папѣръ не спопелѣвъ до тла.

Саме тогдѣ надѣйшовъ до двора економъ Чосниковскій. Шляхтичь Філіпко Городискій, найвысшій въ громадѣ чоловѣкъ, спостерѣгъ его.

— Пане Чосниковскій! ось подивѣть ся и скажѣть вашому велебному баронови, що то его право, за котрымъ ажь до Львова ѣздивъ, пѣйшло зъ дымомъ, а волѣвъ чужихъ таки пасти не буде на оболоню! Самому — вѣльно, кѣлько ся ему схоче... нехай и самъ зъ бароновою пасе ся, нѣхто злого слова не скаже, але чужихъ волѣвъ — зась!

Чосниковскій не сказавъ шляхтѣ нѣ слова, але пѣйшовъ прямо до двора и розказавъ усе до-чиста баронови.

Баронъ страхъ розсердивъ ся на таку зневагу своѣи особы. Вѣнъ походивъ зъ Буковины, тамъ выховавъ ся, тамъ мавъ дѣла лише зъ пѣддаными-хлопами и ему не могло въ головѣ помѣстити ся, що тѣ капотовѣ хлѣборобы могли зважити ся на таке зухвальство. Передъ Чосниковскимъ не казавъ нѣчого. Ходивъ задумавшись

по покою, закусувавъ губы и рѣшивъ ся за всяку цѣну поставити на своѣмъ и приборкати тыхъ гордыхъ „макогонôвъ“.

Не довго потôмъ надôйшла партія волôвъ. Баронъ догадуючись, що шляхта схоче опять позганяти волôвъ, порозсылавъ атамановъ по своихъ пôдданыхъ, щобы тои ночи зъ кождого грунту ставивъ ся одинъ хлопъ зъ чимъ-небуть: зъ цѣпомъ, зъ косою, або зъ сокирою, або таки зъ коломъ. За таку нôчь обѣцявъ вôдписати кождому по два днѣ зъ панщины. Баронъ рахувавъ передовсѣмъ на антаґонізмъ хлопôвъ до шляхты, а вôдтакъ на те, що рустикальна громада була въ-трое такъ велика якъ шляхотске Закутє. Баронъ ажь руки затиравъ зъ радощѣвъ, коли надъ вечеромъ зôбрало ся передъ ґанкомъ двора бôльше двохъ сотень уоруженыхъ пôдданыхъ. Казавъ собѣ осѣдлати найлѣпшого коня, приладити кôлька стрѣльбъ, и такъ ждавъ зачѣпки.

Шляхта о тыхъ всѣхъ приготованяхъ нѣчого не знала, бо не було нѣякихъ зносинъ межи громадою рустикальною а шляхотскою.

Воларѣ тымчасомъ розложили ся табóромъ на оболоню. Позапалювали огнѣ, настелили двôрскои соломы и стали частувати ся горѣвкою, що ѳи притаскали зъ коршмы.

Вѣсть про появу чужихъ волôвъ розôйшла ся по Закутю стрѣлою.

Філіпко ходивъ вôдъ хаты до хаты.

— Гей, пане браце! хиба конець свѣта! щó той нукурудзяный баронъ зъ нами не выробляє! Ѳму здаєть ся, що мы хлопы! Дальше вже й до панщины насъ заставить! Ану, панове браця! кому миле шляхотске имя, вразъ зô мною! Потому буде зъ насъ смѣяти ся, що мы настрашились ѳго „лаціньского“ паперу...

Барона называли кукурудзянымъ тому́, що походивъ зъ Буковины и привѣзъ зъ собою невидану въ Пышнѣвцяхъ новбсть — кукурудзу. Шляхта знала лише кукурудзу саджену, огородову, не привязуючи до неи ббльше ваги, янъ хиба те, що можна осенью двѣ-три шульки спечи для дѣтей. Про сѣяне кукурудзы цѣлыми ланами нѣхто й не думавъ. „Не ѣли нашй батьки мамалиґи, та й мы не будемо...“

Шляхта заронилась на майданѣ середъ Закутя якъ мурашки. Не видно тутъ було анѣ святочныхъ капотъ анѣ шапокъ сивыхъ. Кождый выбѣгъ въ чбмъ стоявъ при роботѣ. Но чбмъ лише можна було пбзнати шляхту, то хиба по камізелькахъ суконныхъ. Се невбдступна одежа кождого шляхтича все и всюды. Можна ходити босо, въ бѣлыхъ полотняныхъ грубыхъ штанахъ, въ соломянбмъ капелюсѣ, але камізелька суконна або цайґова, запинана пбдъ саму шию зъ двома рядками гузикбвъ — се рѣчь, безъ котрои шляхтичь кроку не зробить.

Коли шляхта зббрала ся, вбдозвавъ ся Філіпко:

— Що-жь, панове браця! Баронъ схоче намъ дальше кукурудзу на головѣ молотити...

— „Недочекане“ его! — загула шляхта, пбдносячи въ гору затисненй кулаки.

— Коли такъ, то треба намъ твердо брати ся до роботы, абы за своимъ постояти. Нехай бы такъ кблька разбвъ попасъ спокбйно чужихъ волбвъ, тогдѣ нашь товаръ буде хиба Днѣстровый пѣсокъ ѣсти... Ану, панове браця! возьми кождый добрый вербовый прутъ, пбйдемо збгнати тую голоту!

Шляхта кинулась до вербъ. Кблькохъ молодшихъ полѣзло на старй росохатй вербы и наломали палиць.

— Але, панове браця, не бийте по головѣ, лише такъ... порядно, по-пбдъ фе... знаете? Разъ вола, а разъ

погонича! А всьо въ бароньскій ланъ. Теперь ёму лекше буде, бо пшениця вже въ колоскахъ... За мною, браця!

Вже було змеркло ся.

Філіпко йшовъ передомъ, шляхта швидко за нимъ. Напротивъ церкви Філіпко здоймивъ кашкетъ и набожно перехрестивъ ся. Другій пôйшли за ёго примѣромъ. Заразъ за селомъ скрутили прямо надъ Днѣстеръ и йшли гусакомъ по-пôдъ береги, такъ, що ихъ и покмѣтити не було можна.

Воларѣ чули себе цѣлкомъ безпечными. Имъ и не снила ся яка-небудь напасть зô стороны шляхты. Тожь не мало счудували ся, побачивши коло огню цѣлу громаду людей зъ палицями.

— Забираешь ся ты оденъ зъ другимъ зъ своими волами?!

— Намъ баронъ позволивъ... мы заплатили за тое...

— Мы тутъ паны, не баронъ! — закричала шляхта и посыпались удары по спинахъ воларѣвъ.

Воларѣ носхапувались и стали ґвалтувати зъ усіёи силы. Шляхта напирала зъ всѣхъ бокôвъ. Одній проганяли волôвъ и завертали на паньскій ланъ, другій проганяли воларѣвъ.

Але ще не вспѣли зôгнати ихъ до дороги, якъ вôдъ стороны двора надôйшла воларямъ помôчь. На передѣ ѣхавъ на быстрôмъ кони баронъ Версайко. За нимъ двѣ сотнѣ узброёныхъ въ косы, цѣпы й колы хлопôвъ, котрыхъ пильнували зъ-заду двôрскій посѣпаки, щобы припадкомъ котрый зъ тои панщинянои міліціи не скочивъ куды бокомъ та не сховавъ ся въ бурянъ.

Шляхта покмѣтила сей пôдступъ доперва тогдѣ, якъ баронъ вôдтявъ ѣй дорогу до села.

— Гей! панове браця! ратуйте ся! — закликавъ

Філіпко, що тутъ всѣмъ доводивъ, — кукурудза ся на насъ сыпле!

Шляхта оторопѣла. Справа показалась трудною, бо хлопы уброєвй якъ слѣдъ, а тутъ шляхта лише зъ прутами.

— Браця! до колôвъ пôдъ цвинтаремъ!

Шляхта побѣгла пôдъ цвинтарь, що на тôмъ оболоню стоявъ недалеко. Плôтъ затрѣщавъ и митью всѣ узбронились въ колы грубй, хочь не довгй. За той часъ Філіпко, оперпвшись на свôй довгій вербовый прутъ, що его державъ въ рукахъ, оставъ ся при ватрѣ, и не рушивъ ся зъ мѣсця нѣ на крокъ.

Заки шляхта прибѣгла до свого проводиря Філіпка, прискакавъ баронъ на кони въ тôмъ намѣрѣ, щобы бутного шляхтича выгаратати нагайкою. Баронови здавало ся, що проча шляхта, побачивши таку силу, порозбѣгалась на всѣ чотири вѣтры, та лише самъ Філіпко оставъ ся. Коли-жь баронъ наблизивъ ся до шляхтича, не мôгъ выйти зъ подиву, побачивши такій супокôй босого хлѣбороба.

Філіпко, чоловѣкъ высокого росту, атлетичнои будовы тѣла, зъ грубымъ посивѣлымъ вусомъ, въ кашкетѣ засуненôмъ трохи на лѣве ухо, стоявъ противъ огню якъ статуя мармарова. Одну руку оперъ на довгу вербову запруту, що ѳи державъ наче спису, другу опустивъ внизъ — и подабавъ на того Запорожця-характерника, що стоить на чатахъ. Цѣлу маєстатичну стать Філіпка освѣчувало ясне полумя ватры, коло котрои стоявъ.

Баронъ задержавъ быстрого коня кôлька крокôвъ передъ Філіпкомъ. Дивились одинъ на одного.

— Ты розбôйнику! — крикнувъ баронъ, ажь запѣнивъ ся зô злости — я тебе навчу! убю тебе якъ пса!

— Ты самъ розбôйникъ! — вôдповѣдав найспокôй-

нѣйше Філіпко, — ты нападаешь по ночи зъ хлопствомъ людей, що свого добра пантрують! Мы тобѣ говорили, що чужимъ тутъ пасти не дамо...

Такои обиды не мôгъ можный панъ стерпѣти. Вôнъ спявъ ногами коня, прискочивъ до Філіпка и замѣривъ ся на него нагайкою.

— Дай спокôй, пане, бо згинешь! — каже холоднокровно Філіпко, поступаючись поволи назадъ.

Тѣ слова перестороги порозумѣвъ радше кôнь, нѣжь ѣздець, бо спинаючись на задныхъ ногахъ цофавъ ся напрасно въ-задъ.

— Гей, служба! берѣть єго! — закричавъ панъ. — Пять дукатôвъ дамь тому, хто схопить сего зухвальця!

Але служба бароньска зъ хлопами ще на наспѣли; баронъ трохи выпередивъ ихъ. Вôнъ упаривъ нагайкою коня, — кôнь наче скаженый скочивъ на Філіпка.

Але Філіпко въ одну мить подавъ ся трохи на бôкъ, хопивъ одною рукою коня за поводы пôдъ самою бородою, другою хвативъ барона за лѣве рамя и стягнувъ єго зъ коня якъ малого хлопця. Баронъ лежавъ на земли. Кôнь, держаный такою медвежою силою, анѣ не ворухнувъ ся. Філіпко поставивъ баронови ногу на груди.

— Філіпка Городиского ще нѣхто не посмѣвъ ударити!... розумѣешь? Нашу шляхотску легітимацію пôдписавъ ще Владиславъ четвертый... знаешь? Теперь, якъ не будешь тихо лежати, то роздавлю тебе якъ жабу... розумѣешь?

Баронъ скаменѣвъ зъ подиву и страху. Такои силы вôнъ собѣ не зображавъ. Треба було пôддати ся судьбѣ.

Въ тôй хвили надбѣгли зъ однои стороны двôрска служба зъ хлопами, а зъ другои, вôдъ цвинтаря, зъ пекольнымъ крикомъ шляхта узброена въ колы. Бароньскій

конь наполошеный крикомъ ставъ страшенно рватись и ставати дуба. Філіпко пустивъ его. Конь зъ настобурченою гривою, поддерши хвостъ, ставъ утѣкати якъ шаленый и кинувъ ся прямо мѣжь хлоповъ.

Наставъ переполохъ мѣжь хлопами. Они догадали ся, що зъ паномъ зле, коли его конь самъ утѣкае. Имъ не хотѣло ся наставлятн спину подъ шляхотскій удары. Впрочомъ вони знали, зъ-за чого все те пойшло, и въ душѣ тѣшили ся зъ того, що шляхта станула въ оборонѣ пасовиска, чого имъ не можна було робити, хочь и хлопскій худобѣ за-для тыхъ выпасовъ чужими волами ставало тѣсно. Спольный интересъ затишивъ вродженый антагонізмъ до шляхты — и хлопы пойшли въ ростѣчь. Дворска служба стала ихъ завертати, вговорювати, щобы ратували дѣдича, та всьо було надармо.

— Господь знае, колько тамъ зойшло ся тыхъ „макогоновъ“! — оправдували хлопы свою трусливость, розбѣгаючись по поли.

Служба пробовала сама водбити пана, але на нихъ кинулась шляхта лавою. Стрѣляти було годѣ, бо мѣжь шляхтою бувъ панъ. Кольна болючихъ ударовъ шляхотскихъ розогнало всю службу на чотири вѣтры.

Теперь шляхта обступила барона, що лежавъ тремтючи подъ ногою Філіпка.

— Выпарити его порядно, щобы знавъ, якъ закутяньску шляхту зачѣпати! Ану, давайте палиць!

— Голя, панове браця! не можна! — водозвавъ ся зъ повагою Філіпко. — Вонъ шляхтичь... бити его не позволю...

— Якій вонъ шляхтичь? Вонъ не вартъ шляхтичемъ бути...

— Я въ то не входжу, бо я его шляхтичемъ не зробивъ, але вонъ шляхтичь — и я не позволю гербу

шляхотского кіями поганити... Вставай, пане бароне, и йди зъ Богомъ, а бôльше такого не роби, бо можешь смерти пожити... Мы не знаемо жартôвъ!

Барона опанувала лють Така зневага вôдъ тои гербовои голоты — то гôрше смерти. Але нѣчого було робити. Вставъ, поправляючи на собѣ помяту одежу. Выбравъ ся якъ на польованє. Короткій французскій спенцерикъ, вузонькй штанцѣ по колѣна и довгй чоботы; не забувъ и на рукавички.

— Теперь, пане, йдѣть зъ Богомъ до дому... Мы васъ пôдпровадимо...

Баронъ окруженый шляхтою ишовъ поббчь великана Філіпка, що бувъ лише въ штанахъ зъ грубого товстого полотна, босый, въ кашкетѣ и въ камізельцѣ. Запруту державъ усе въ рукахъ. Теперь баронъ змѣркувавъ, якій вôнъ непоказный при тôмъ шляхтичу, хочь вôнъ не выглядавъ ему зъ рослого коня такимъ великимъ.

— Такъ, пане бароне! Жиймо собѣ въ згодѣ, якъ яло ся гербовымъ шляхтичамъ, и не зачѣпаймо одній другихъ. Поки тутъ жили родичѣ вашои ясневельможнои „малжонки", мы були въ згодѣ. Вы хочете заводити таку новôсть, зъ якои намъ кривда, бо далѣ не буде де й одного хвоста попасти...

— Але я маю за собою право, маю выровъ судовый! — каже баронъ — чому вы не бороните ся въ процесѣ?...

— Мы боронимо ся тутъ на мѣсци, и будемо боронити ся до послѣднои капли крови. Мы хотѣли зъ вами помирити ся по доброму, якъ рôвнй зъ рôвными, та вы погордили нами. Чи тому́, що вôдъ насъ гноемъ чути? Ей, пане бароне! Нашй дѣды за плугомъ ходили, але коли закликавъ насъ король, мы хапали за шаблѣ и

йшли, куды выпало. Гноємъ и роботою нѣхто ще гербу свого не замаравъ, абы бувъ лише честный и...

— Але я маю за собою право, и то на папери!

— Е! папѣръ той уже вѣтеръ попеломъ рознѣсъ... Папѣръ папером, а пасовиско пасовиском...

Баронъ признавъ въ душѣ слушность такой простой бесѣдѣ, але паньска гордость не позволяла ему голосно того признати. Вонъ лютивъ ся, що такій оборванець поважив ся своими погаными руками дотнути ся его паньского тѣла. Тая лють придушувала въ нѣмъ почутє вдячности для Філіпка, котрый ему вратувавъ житє. Якъ бы не вонъ, шляхта була бы его на куски пошарпала..

Поки-що — конь, що прибѣгъ на дворске подворє, и де хто зо службы були въ дворѣ вѣстунами невеселои новины. Баронова знала, що може шляхта! Вона прочувала, що ей мужа жде неминуча смерть. Була бы до того нічного походу нѣякъ не допустила, якъ бы була знала, о що ходить. Але баронъ затаивъ усе передъ нею. Теперь, почувши страшну вѣсть, она казала сейчасъ запрягти конѣ, тремтючи водъ страху сѣла до повозки и казала чимъ скорше ѣхати на оболоне. Коли ще застане барона живого, то певно выпросить его у шляхты! Шляхта дуже шанувала ей, бо й она сама и ей батьки вмѣли ушанувати шляхотскій звычаѣ и воддати имъ шляхотску честь.

Повозка гнала вихромъ по нерівній дорозѣ, а баронова водмовляла молитвы на интенцію спасеня свого мужа. Повозка зустрѣла ся зъ купою шляхты, що окруживши барона зближала ся идъ дворови.

— Де баронъ? мій мужь? — спытала тремтючимъ переляканымъ голосомъ першого шляхтича, що йшовъ передомъ.

— Є тутъ, мѣжь нами, здоровъ! Не бо́йте ся, ясна панѣ...

Баронова розплакала ся въ голосъ. Во́зникъ завернувъ конѣ безъ приказу.

— Мы вамъ уже непотрѣбнѣ бо́льше, — каже Філіпко до барона, кланяючи ся кашкетомъ. — Панѣ бароново! не плачте. Хиба-жь вы гадали, що шляхта не потрафить ушанувати шляхотского клейноду?.. То було мале непорозумѣне сусѣдске... Бо́льше того не буде, правда, пане баронє? Добраноч ньству!

Філіпко помо́гъ баронови сѣсти до повозки и подавъ ему руку на добраноч. Баронъ руки не принявъ. Баронова стала ему по французки докоряти.

— Нѣ? — каже Філіпко, — моя рука смердить? Га! казала Феся, що обо́йде ся... Ходѣмъ, панове браця, до дому!

Баронъ крикнувъ на станґрета, щобы поганявъ. Конѣ рушили ґальопомъ.

— Таки, пане Філіпе, треба ему було дати почесне! — каже одинъ шляхтичь, — треба ему було выпечи нашу шляхотску легітимацію... Видите, яка горда штука! Во́нъ не подавъ шляхтичеви гербовому руки... Та якъ бы такъ менѣ, я бы ему въ морду давъ таки „на почеканю“...

— Дайте споко́й, пане Яне! Добре такъ, якъ стало ся. Годѣ було шляхтича такъ паскудити передъ очима хлопо́въ... А во́нъ певно буде мати вже научку и не полѣзе въ наше... А то, що менѣ руку не подавъ, то во́нъ лишь себе осмѣшивъ. Моя рука шляхотска, честна, моимъ дѣдамъ королѣ не соромились руки подати... Але во́нъ того не розумѣе.

— Отъ якась приблуда! Во́нъ такъ вартъ бути барономъ, якъ я бискупомъ...

— А таки баронъ то нѣбы мае бути щось высшого нѣжь шляхтичь... То щось таке, що межи ґрафомъ а шляхтичемъ...

— Смѣйте ся зъ того, браце! Баронъ то баронъ... Бароньство можна собѣ за грошѣ купити, а шляхотство набуває ся кровью... Нашѝ дѣды набули шляхотство на поляхъ битвы, на вôйнѣ зъ Турками й Татарами... Мôй прадѣдъ ходивъ зъ королемъ Собѣскимъ ажь пôдъ Вѣдень..

— А мôй прадѣдъ якѝ тамъ штуки показувавъ, то ажь серце радуе ся слухаючи! — обзываe ся Андрѣй Кôльчицкій, що при кождôй нагодѣ любивъ почванити ся своимъ прадѣдомъ.

— Намъ бы, панове браця, варто покрѣпити ся, — каже Філіпко — ходѣмъ на Ячменѣвку!

И всѣ пôйшли туды та довго розлягали ся въ погôдну лѣтну нôчь вівaты розохоченои шляхты.

II.

Баронова не могла вгамувати плачу. Вона уважала свого чоловѣка за пропащого, а вôнъ живый. Мала до него сердечный жаль, що не порадивъ ся зъ нею, заки пустивъ ся на той неудалый похôдъ. Тажь то бувъ ёи маетокъ и она повинна була знати. А коли бы знала, нѣколи не допустила бы такои драчѣ въ шляхтою. Для тои шляхты она почувала теперь велику вдячнôсть. Тажь они мали ёго въ рукахъ, а мимо того пустили ёго живого... Баронова тулила ся до свого мужа. Баронъ не говоривъ нѣ слова, бо въ нѣмъ ажь кипѣло зъ-за страшнои зневаги, якои зазнавъ вôдъ тыхъ обôрванцѣвъ. Того вечера

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И 36 676

прийшло ще до бурливои сцены межи бароньствомъ. Вонъ заприсягавъ, що тои зневаги не дарує шляхтѣ, а вона молила его, плакала, руки передъ нимъ складала, щобы шляхты не дразнивъ. Ажь баронъ розсердивъ ся, луснувъ дверми и пойшовъ до своихъ покоѣвъ, полишаючи жѣнку въ сльозахъ.

Довго въ ночь сидѣвъ баронъ въ своѣмъ кабінетѣ и нараджувавъ ся зъ мандаторомъ, котрого казавъ покликати до себе. Вотакъ писавъ.

Скоро засвитало, выправивъ довѣрочного свого чоловѣка до Самбора до бецирку. Написавъ листъ до крайсгавптмана та й до свого коморника и домагавъ ся, щобы сейчасъ зъѣхала комісія зъ войскомъ. Представивъ въ яркихъ краскахъ буту шляхотску, котра не дасть ся зломити инакше, хиба силою. Цѣлый слѣдуючій день не видавъ ся зъ жѣнкою и казавъ собѣ принести обѣдъ до своихъ покоѣвъ. Баронова не знала, що зъ собою робити. Догадувала ся, що мужь задумує щось недоброго, а не могла нѣчого вгадати.

Другои днины рано заѣхала на подворе повозка а зъ неи сторчала урядова шапка. Комісарь не вспѣвъ ще влѣзти зъ брички, ажь тутъ передъ брамою затарахкотѣвъ барабанъ и на подворе вмаширувало трийцять жовнѣровъ зъ офіциромъ.

Баронова, побачивши таке, заломила руки. Вона знала, що безъ проливу крови теперь не оббйде ся, бо шляхта не уступить передъ нѣякою силою.

И Закутянцѣ догадали ся, по що прийшло войско, — по що приѣхала комісія. Заворушились якъ пчолы. Кождый надягавъ чоботы, капоту святочну, бо передъ комісіею годѣ показатись якъ-будь. Нехай знають, що шляхта розумѣе ся, яку кому честь воддати!

Зôйшли ся всѣ середъ села. Були тутъ и старî сивî дѣды, опираючись на палицяхъ, були и здоровî, сильнî шляхтичѣ, були й парубки. Помѣжь всѣми вызначавъ ся Філіпко Городискій въ своѣй сивôй капотѣ, густо зъ-заду збиранôй, у высокôй шапцѣ на завѣсахъ, и въ спущенымъ въ-низъ сивавымъ вусомъ выглядавъ величаво. При ньому стояло двохъ его плечистыхъ сынôвъ и двохъ зятѣвъ.

Почалась нарада.

— Таки вы, пане Філіпе, провинили ся богато своєю добротою... Якъ бы мы були тому кукурудзяному баронови полѣчили ребра, бувъ бы за комісією не посылавъ... Теперь видите, якъ намъ вôдплатила ся выгрѣта за пазухою гадина...

Філіпко зморщивъ чоло, насупивъ бровы и давъ рукою знакъ, що хоче говорити.

— Богъ менѣ свѣдкомъ, що я добре зробивъ. Якъ бы я, панове браця, бувъ позволивъ лише разъ барона ударити, були бы-сьте его рознесли на шматки. А тогдѣ що? Криміналъ неминучій! А такъ мы собѣ поступили по шляхотски, не зробили грѣха та й гордого панка упокорили...

— Правда, правда!

— Теперь, панове браця, станьмо всѣ до комісіи и выберѣмъ одного плєніпотента, щобы за насъ говоривъ, бо такъ всѣмъ трудно....

— А кого-жь бы? Таки вы, пане Філіпе, будьте нашимъ плєніпотентомъ!

— Чому я? Є тутъ старшî шляхта вôдъ мене...

— Нѣ, нѣ, таки вы будьте! Тутъ треба доброи губы, щобы до комісаря стати...

— Вы будьте! вы! — закричала шляхта.

*

Філіпко уклонивъ ся громадѣ на знакъ, що выборъ приймає.

Въ тій хвили надъѣхавъ зъ двора ляндсдраґонъ на кони, приблизивъ ся до громады и сказавъ, що панъ крайскомісарь кличе людей до комісіи на оболонє.

Шляхта рушила. Але одинъ за другимъ выломивъ доброго кола и сховавъ пôдъ полу довгои капоты. Нехай не придає ся...

За шляхтою выринула цѣла юрба шляхтянокъ, але вже узброєныхъ въ лопаты та кочерги — щó пôдъ руки попало. Йшли хильцемъ помѣжь вербы такъ, що чоловѣки ихъ не покмѣтили.

Вôдъ двора надъѣхавъ баронъ въ повозѣ зъ комісаремъ. По бокахъ повозки ѣхали два ляндсдраґоны зъ вытягненными шаблями. За ними машырувало вôйско зъ офіцыромъ. Вôйско було въ повнôй збруи, въ чакахъ, що блищали бляшаными орлами супротивъ сонця.

Коли приѣхали на оболонє, застали тутъ цѣлу юрбу сивыхъ капотъ. За ними стояли купою жѣнки узброєнѣ въ кочерги и лопаты. Хочь якъ хотѣли чоловѣки нагнати ихъ до дому, жадна не вступила ся.

— Якъ прийде ся гинути, то разомъ зъ вами!...

— Але-жь, шляхтянки, майте розумъ! — уговорювавъ Філіпко, — тутъ нѣкого рѣзати не будуть... Мусить бути наша правда!

— Не будуть? А чого-жь вôйско прийшло?

Комісарь выскочивъ зъ повозки и ставъ урочистымъ голосомъ говорити ломаною польщиною, чого сюда приѣхавъ. Здивувавъ ся, що така юрба людей тутъ зôйшла ся... досыть було бы кôлькохъ плєніпотентôвъ...

Шляхта выслухала уважно. Вôдтакъ Філіпко, уклонившись высокою шапкою, каже до комісаря:

— Плєніпотентомъ выбраный я, але панове браця мусять таки тутъ бути, абы чули, що́ я говорю...

— А я хтєла, абы вона собѣ пошла... маршь!

— Скорше ты пôйдешь маршь, нѣжь мы! — загула шляхта.

Комісарь запаленѣвъ и поглянувъ на вôйско, що́ стояло биля него въ двохъ лавахъ.

— Не робѣть того, пане! — каже Філіпко. — Они васъ не зъѣдять... мы вмѣємо власть пошанувати, але якъ ихъ роздрочите, то я за нѣщо не ручу.

Розпочалась комісія. Комісарь прочитавъ и пояснивъ людямъ, що панъ баронъ Версайко выгравъ процесъ и комісія мае ёму вôддати пасовиско въ посѣданє.

— Мы пану баронови пасовиска не боронимо, але не позволимо, щобы вôнъ выпасавъ оболонє чужими волами! Вырокъ той насъ нѣчого не обходить и мы таки на тое не пристанемо...

Пôдчасъ того шляхта стала глотити ся коло комісіи. Мѣжь нихъ вмѣшали ся и бабы зъ кочергами.

Переговоры тревали дальше. Комісарь говоривъ свое, шляхта зновъ свое: не дамо та й не дамо! Комісарь всердивъ ся и сказавъ до Філіпка:

— Ты ґлюпа хлопа!

Въ тôй хвили стала ся рѣчь несподѣвана. Філіпкова сестра, шляхтянка высока якъ верба, зъ цѣлои силы тарахнула комісаря лопатою по головѣ...

Комісарь, облитый кровю, упавъ на землю.

Офіцеръ крикнувъ: „Feuer“! Оденъ воякъ выстрѣливъ у товпу.

Куля урвала ухо одно́й шляхтянцѣ, прошибла руку одному шляхтичеви и поцѣлила въ самъ ротъ Яцевого Стефана. Стефанъ згинувъ на мѣсци.

Справа ставала ся поважною.

Філіпко крикнувъ:

— Вôдôбрати ґверы!

Шляхта була такъ близько жовнѣрôвъ, що они нѣякъ не могли зробити ужитку зъ свого оружя. Шляхта кинулась митью на жовнѣрôвъ и за кôлька хвиль повôдбирала всѣ ґверы.

— Не вôльно нѣкого бити! — кричавъ дальше Філіпко.

Комісарь лежавъ збмлѣлый на земли. Принесли воды и стали єго тверезити. Стефанова жѣнка кинулась зъ плачемъ надъ неживымъ чоловѣкомъ... Счинивъ ся страшенный зойкъ и плачь. Раненй йойкали... Комісареви перевязали голову... вôнъ стогнавъ тяженько. Посадили єго до повозки побôчь барона.

— Ей бароне! то твоя заслуга! — каже Філіпко. — Уважай, щобы-сь єще чого гôршого не доробивъ ся. Мы вамъ житє вратували передвчера, а вы на насъ вôйско спровадили?... То не по шляхотски! А кровь того бѣдного чоловѣка, що нѣ за що згинувъ, и плачь вдовы й сирôтъ... то на вашôй совѣсти буде!

Баронъ потерпавъ теперь о свою шкôру, тожь користаючи зъ заколоту казавъ ѣхати до двора.

Остались шляхта и безоружнй жовнѣры. Зроблено зъ вербины ношѣ и понесли мертвого Стефана въ село. За ношами йшла жѣнна плачучи. Філіпко казавъ привести першого-лѣпшого хлопа зъ возомъ, зложити ґверы на вôзъ и повезти до двора. За нимъ ишли вояки засоромленй, що такъ погано дали ся розброити.

Філіпко оставъ ся по заду всѣхъ. Пôднѣсъ изъ землѣ лопату и ступавъ у село, важко думаючи. Щó теперь робити, и якъ лѣпше було зробити? Комісарь єго, шляхтича, обидивъ. Сестра уняла ся за нимъ трохи горячо... Якъ бы бувъ не казавъ розброити жовнѣрôвъ,

було бы потекло богато невинної крови.. Етъ! якось я собѣ дамъ раду...

Ишовъ коротшою дорогою до двора. Вымынувъ мостъ и пойшовъ у бочну рѣчку, що вливала ся до Днѣстра. Воды було тутъ не богато, лишь въ одномъ мѣсци була калабаня зъ зеленою смердячою водою.

Оденъ зъ ляндсдраґонівъ, побачивши Філіпка самого, задумавъ штуку. „А якъ бы такъ его теперь напасти, звязати та й по-за рѣку до Самбора вдоставити?“ Дорогу знавъ добре. По-подъ берѣгъ нѣхто его не побачить, а коли-бъ шляхтичь кричавъ, то можна ему ротъ заткати. Той планъ дуже ему сподобавъ ся. Стиснувъ коня острогами и почвалавъ прямо на Філіпка.

Філіпко бувъ тогдѣ надъ самою рѣчкою, оглянувъ ся и заразъ домѣркувавъ ся, чого сей хоче. Встромивъ высову лопату въ середину рѣчки и однымъ скокомъ ставъ на другомъ боцѣ.

Ляндсдраґонъ потиснувъ коня, щобы перескочити калабаню.

— Чого тобѣ треба, чоловѣче? — каже до него Філіпко.

— Поддай се!

— Дай спокой небоже, бо згинешь! богме згинешь! — а самъ драпае ся на маленькій пригорокъ, що сторчавъ надъ калабанею.

Ляндсдраґонъ потиснувъ коня до скоку. Конь скочивъ — та въ ту мить такъ достав лопатою по головѣ, що втративъ силу розмаху и зъ ѣздцемъ упавъ хребтомъ въ баюру.

— Ну, що-сь хотѣвъ, то маешь! та бодай мягко тобѣ буде и реберъ не поломишь...

Філіпко попрямувавъ до двора и заки ляндс-

драґонъ выдобувъ ся зъ болота, вонъ уже бувъ межи шляхтою.

Двірске подвірє ажь заронилось вôдъ людей. На ґанку сидѣвъ пôдвязаный комісарь. Показало ся, що не дуже бувъ раненый, а бôльше приголомшеный; ино шкóру мавъ протяту въ одномъ мѣсци. Тутъ вела ся горяча суперечка межи офіцэромъ а комісаремъ. Оденъ другому докорявъ. Офіциръ говоривъ, що не треба було шляхты зневажати; зновъ же комісарь закидавъ офіцирови, що за близько уставивъ своихъ воякôвъ.

Філіпко прислухувавъ ся пильно, хочь не розумѣвъ нѣмецкои мовы. Вôдтакъ оббэвавъ ся:

— Отъ панове, бѣда намъ, бѣда й вамъ... Забили-сьте нашого брата, що Богу душу виненъ, а мы вамъ наробили сорому на цѣлый свѣтъ. Але погодѣмъ ся! Дайте намъ слово, що спокôйно выйдете зъ села, а мы вамъ вôддамо всѣ тѣ шпички — а решта всьо пропало!

Коли пояснили сю рѣчь офіцирови, вôнъ чепивъ ся того пляну руками-ногами. Приставъ и комісарь. Вояки, погощенѣ въ дворѣ, вôдмашерували спокôйно.

Баронова ходила якъ на угляхъ. Ѣй страхъ жаль було убитого шляхтича. Та й баронъ бувъ збентеженый и мусѣвъ дати жѣнцѣ слово, що вже нѣколи шляхты не буде зачѣпати.

Такимъ закôнченемъ справы шляхта не була вдоволена. Покôйный Стефанъ Яцѣвъ Тарасовичь мавъ въ Закутю богато своякôвъ. Они ходили помѣжь шляхту и бунтували противъ барона. Пôдчасъ Стефанового похорону шляхта була такъ розъярена, що трохи не напали на двôръ. Баронова поприсылала була зъ двора рôзнѣ потребы на похоронъ. Свояки Стефана всьо повыкидали

а пôсланця трохи не выбили. Баронова ще гôрше налякала ся шляхотскои мести.

Недовго прийшло ся на ню ждати. Одного вечера выѣхавъ баронъ у поле патролювати, чи ѳму хто шкоды не робить... Ѳго привѣзъ вôдтакъ кôнь зъ привязаными по-пôдъ животомъ ногами, смертельно побитого. Баронъ цѣлый мѣсяць хорувавъ и таки вмеръ. Баронова осталась бездѣтною вдовою.

III.

Хто побивъ барона, осталось тайною, хочь пôдозрѣвали своякôвъ покôйного Стефана Яцевого. Але баронова не доходила того. Не було нѣякого слѣдства нѣ комісіи. Умеръ та й годѣ.

Баронова приняла се якъ кару за невинно пролиту кровь та все ѣй здавало ся за мало тои покуты. Вона хотѣла конче ще вынагородити кривду Стефановôй рôдни. Але якъ се зробити? Горда шляхта не прийме нѣякои нагороды. О тôмъ баронова знала зъ-давна. Зъ другого боку она бояла ся, абы шляхта не робила ѣй пакости, противъ котрои сама нѣякъ не устоить. Добрѝ вôдносины, якѝ були споконвѣку межи дворомъ а Закутемъ, попсувавъ баронъ — и теперь треба було все те направити, а нѣ, то хочь зъ села утѣкай!

Покôйный Стефанъ Яцѣвъ полишивъ двохъ сынôвъ, ще парубкôвъ, на 20 морґахъ грунту шляхотского, значить вôльного вôдъ панщины и всякихъ повинностій. На тѝ часы называло ся се дуже мѣрнымъ господарствомъ. Старшій сынъ Федьо мавъ тогдѣ 26 лѣтъ и цѣлкомъ удавъ ся въ небôщика Стефана. Бувъ спокôйный та по-

вôльный до всего. За те молодшій, Михась, бувъ запопадливый, енерґічный а при тôмъ сильный и гарно зложеный.

На того то Михася звернула баронова за порадою свого брата Станіслава ґрафа Бабиньского свое око. Рада въ раду — баронова постановила принати Михася Стефанового Тарасовича до двôрскои службы за економа. Такій плянъ пôдперъ такожь мѣсцевый мандаторъ Яричовскій, чоловѣкъ бувалый и острѣляный зъ своєю службою. Вôнъ змѣркувавъ заразъ, що баронова не дасть собѣ сама рады нѣ зъ офіціялістами нѣ зъ низшою службою, нѣ зъ пôддаными, на котрыхъ треба доброго батога и зелѣзнои руки. Яричовскій толкувавъ ще, що конечно потрѣбно якогось цементу, котрый бы лучивъ двôръ зъ шляхтою закутяньскою, бо коли ще й тыхъ баронова буде мати противъ себе, тогдѣ хочь зъ двора утѣкай!

Плянъ бувъ добрый, лишь выконанє єго дуже трудне.

Бароновôй якось удало ся звабити Михася до двора. Але вôнъ анѣ слухати не хотѣвъ о тôмъ, щобы мавъ стати за „вокомона“.

— Нѣ, прошу яснои панѣ, тому нѣякъ не бути! Нѣхто зъ моихъ предкôвъ не бувъ слугою и я не буду. Я до васъ такои злости не маю. Смерть мого вôтця вже спокутувавъ покôйный панъ баронъ... але за слугу я не пôйду!

По такôй рѣзкôй вôдповѣди баронова втратила всю надѣю. Не втративъ єи ще Яричовскій.

— Панѣ бароново! Такъ просто зъ моста зъ ними не можна... треба делікатно. Я самъ походжу зъ такои шляхты и знаю, щó они думають. Прошу се полишити менѣ. Я зроблю такъ, що нѣбы то вôнъ економомъ не буде, а однакъ буде робити економску службу, и буде

робити лѣпше нѣжь хто другій, бо не буде красти и всего гараздъ допильнуе...

— Трудно-жь бо тымъ людямъ такъ дуже кланяти ся! — замѣтила баронова. — Я бы зъ ними рада якъ найлѣпше, а они все окунемъ стають. Коли такъ, то лѣпше дати всему спокой...

— Нѣ, ясна панѣ! Теперь, коли вже розпочало ся, треба конче довести дѣло до кôнця. И такъ вже шляхта зворушена ще гôрше. Закутянцѣ обидили ся тымъ, що панѣ хотѣли одного зробити економомъ...

— То робѣть, якъ самî хочете... я на всьо годжу ся.

На тôй пôдставѣ Яричовскій взявъ ся до дѣла по свому. Здыбавши разъ Михася, каже до него:

— Я бы мавъ зъ вами, пане Міхале, де-що поговорити...

— Коли оно тое, що менѣ баронова казала, то лѣпше не говорѣть, бо зъ того нѣчо не буде!

— Оно нѣбы то, а нѣбы що иншого... Баронова васъ обидила, и то дуже. Она се пôзнала и хотѣла бы направити...

— Чимъ мене обидила?... Хиба вы маѣте на гадцѣ мого тата? То вже пôйшло всьо на судъ Божій и нема о чôмъ говорити...

— Я не объ-тôмъ говорю. Баронова манила васъ до двора на економа... Де-жь се можливе? хто видавъ, абы вôльный шляхтичь та бувъ слугою паньскимъ?... Фе!

— Правда, що такъ? Я то само сказавъ бароновôй.

— И я такъ, пане добродзею, бароновôй пояснивъ и вона заразъ змѣркувала, що зробила зле. Але даю вамъ слово чести, що вона такъ не думала. Хотѣла сказати що иначого, а зробила ся зъ того велика дурниця... Двôръ учинивъ вашôй родинѣ кривду, велику кривду.

За те мѣжь дворомъ а шляхтою не може бути добра. А баронова, видите, хотѣла бы тѝ вѝдносины направити, шляхту придобрити... И гадала собѣ, що найлекше то зробить, коли вы ей и цѣле ей добро возьмете пѝдъ свою опѣку... не яко слуга, економъ чи що тамъ, лишь яко приятель и добрый сусѣдъ, яко шляхтичь, котрый умѣе бути великодушнымъ и прощати, пане добродзею, заподѣяну ей кривду...

— Я васъ не розумѣю, пане сендзьо!

— Повѣрте менѣ, що наша баронова добра людина, але дуже бѣдна. Щѝ она напросила ся сѝго покѝйного мужа, абы давъ спокѝй тымъ процесамъ, абы шляхтѣ не робивъ кривды... Нѣчого не помогло. Етъ! най ей Богъ дасть тамъ царство небесне, пане добродзею, але то не була нашого гнѣзда птиця...

— Та оно таки на тое выходить, що я мавъ бы пѝйти въ службу до двора...

— Борони Боже! Того нѣхто не посмѣвъ бы вѝдъ васъ жадати, пане добродзею... То лишь баронова не порозумѣла и вырвало ся ѣй таке слово. Вы були бы на своѣмъ, жили бы-сьте зѝ свого, лише приходили бы-сьте наглядати, щѝ въ дворѣ дѣе ся, якъ що робить ся. Тогдѣ и шляхта инчимъ окомъ буде на двѝръ дивити ся, и все буде, пане добродзею, гараздъ.

— Але чи менѣ на тое всьо часу стане?

— Якъ не стане часу, то другѝ за васъ зроблять. У насъ пѝдданыхъ есть досыть, выстане кимъ и вашу ниву обробити... Та й о нагородѣ для васъ буде ся памятати...

— Якъ же то?

— Отъ на примѣръ такъ: Баронова дае вамъ на власнѝсть рустикальный грунтъ въ своѣмъ домінію̀мъ, дае вамъ удержане на кѝлька штукъ худобы на двѝр-

скôй паши, а вы за тое доглядаете, розумѣе ся, ще за окремою нагородою ѣи добра.

— Але все я бы мусѣвъ у дворѣ мешкати, бо менѣ зъ Закутя було бы трохи за далеко...

— А якъ бы вамъ баронова на двôрскôмъ грунтѣ, тôмъ, що вамъ даруе, поставила хату, то що?

— Ну, то я бы зъ того грунту мусѣвъ панщину вôдробляти...

— Храньь Боже! Грунтъ той, пане добродзѣю, що вамъ ѣго баронова вôддасть на власнôсть, буде заразъ окремымъ письмомъ увôльненый вôдъ всякои панщины.

— Треба бы надъ тымъ подумати... то не що-будь...

— Добре, добре! певно, що то важна рѣчь. А коли надумаете ся, то зайдѣть до мене и пôйдемо оба до двора.

Михась ставъ роздумувати: „У мене грунтець невеликій, а коли зъ братомъ подѣлимо ся, то буде ще менчій. Интересъ трафляе ся добрый. При щирôй праци можна бы за кôлька лѣтъ стати добрымъ господаремъ. Двѣ лише перешкоды: щó скаже на тое родина и щó скаже шляхта? Мали бы мене вôдцуратись за-для того, що я ставъ дворакомъ, то лѣпше остатись бѣднымъ...“

Невдовзѣ здыбавъ Михась Фiлiпка.

— Дзѣнь добрый, вуйку!

Фiлiпка майже всѣ молодшй шляхтичѣ кликали „вуйкомъ“, бо кождый майже бувъ зъ нимъ близше чи дальше спорôдненый.

— Дзѣнь добрый! Якъ ся маешь, пане Міхале?

— Вуйку, порадьте мене, бо бôгме, не знаю самъ, що зробити, куды йти, якъ на розстайнôй дорозѣ... — и Михась оповѣвъ цѣлу рѣчь такъ, якъ ему Яричовскій говоривъ.

Фiлiпко слухавъ уважно, пихаючи люльку.

Посѣдали на паньскôмъ ровѣ.

— Оно интересъ добрый, — каже Філіпко, — та й вашого шляхотства не поганить. Якъ бы то була справа зъ небôщикомъ барономъ, я бы вамъ вôдраджувавъ, бо не безъ того, що бы сьте ся коли взяли за чубы. Але баронову знаю вôдъ дитины. Вона мѣжь нами выросла. Серце у неи золоте, але она дуже бѣдна. Той кукурудзяный баронъ приплентавъ ся десь зъ Волохôвъ и свѣтъ ѣй завязавъ. Добрый зробите, пане браце, учинокъ. Вона страхъ хотѣла бы нагородити кривду вашôй родинѣ за небôшика вашого родича и на добру гадку прийшла. Теперь Закутѣ перестане дивити ся на двôръ вовкомъ...

— Але менѣ саме о шляхту ходить, щó шляхта скаже? Бо мали бы мене дворакомъ дразнити и вôдъ мене сторонити, то лѣпше не хочу нѣчого!

— Хиба дурный бы тое зробивъ. Абó жь то вы будете на економôвцѣ сидѣти, чи що? Я не виджу жаднои въ тôмъ перешкоды...

Михасеви наче-бы камѣнь зъ грудей зсунувъ ся. Філіпко славивъ ся на цѣле Закутѣ найрозумнѣйшимъ чоловѣкомъ. Всѣ о тôмъ знали и зъ тымъ числили ся. Вôнъ мавъ у селѣ повагу не лише своимъ розумомъ, но и цѣлою своєю поставою. А пôдъ кулаки єго тежь не попадай ся, тымъ бôльше, що за нимъ стояло двохъ зятѣвъ та двохъ сынôвъ якъ дубы и пôвъ Закутя своякôвъ.

Доперва теперь розповѣвъ Михась усе матери, покликуючись на повагу Філіпка. Матери зъ-початку стало нѣяково, коли подумала, що прийдеть ся господарити зъ непорадным Федемъ. Але, чи то Михась за море йде, чи що? Тажь и вôнъ въ потребѣ поратуе...

Теперь уже прикликали до рады дальшу родину, братôвъ мамы й тата, и всѣ на то пристали. Родинѣ черезъ се не зробить ся нечести, а може трафити ся де-

коли яка дурничка. И до лѣса лѣпше буде пôйти, и худобы дôбрскй сѣпаки не займуть, коли-бъ у шкоду попала ся, и все буде въ пригодѣ поратунокъ. Або то чи разъ бували такй голодній роки, що шляхта ажь на Подôле за кукурудзою ѣздила?

Коли вже справа перейшла всѣ инстанціи, Михась надягнувъ новй чоботы, суконній штаны и камізельку, сиву батькову капоту, пôдвязавъ шию гарною хусткою, пôдкрутивъ чорный вусикъ, надягъ высоку сиву кучму и пôйшовъ до Яричовского.

Мандаторъ зрадѣвъ, побачивши Михася, бо заразъ догадавъ ся, за чимъ вôнъ прийшовъ. Значить ся: Михась хоче йти до двора, а се его заслуга и за неи не мине его гарна нагорода вôдъ дѣдички.

— Дзѣнь добрый, пане Міхале! А то ты шляхтичь разъ! Нема панны, котра бы устоялась и вôдмовила своєи руки такому бравому шляхтичеви!... Прошу, прошу сѣдати! — лепетавъ Яричовскій, не даючи Михасеви прийти до слова. — Може файки позволите? прошу, дуже прошу!

На силу посадивъ Михася на крѣсло, взявъ вôдъ него шапку и поклавъ на столѣ та й встромивъ єму въ руку довжезный цибухъ зъ люлькою и чимъ скорше ставъ пôдпалювати...

Михась зметушивъ ся тою вѣчливостію пана сендзього и не знавъ, що зъ собою робити. Вôнъ хотѣвъ, абы зъ нимъ кождый обходивъ ся чемно, бо вôнъ шляхтичь, але сего було на его молодый вѣкъ трохи за богато, та й ще въ такихъ покояхъ зъ деревянымъ помостомъ.. Не мôгъ прийти до слова, бо мандаторъ не дававъ єму промовити. Михась лише посмѣхавъ ся вѣчливо, кивавъ головою на знакъ подяки и пикавъ машинально зъ

грубого цибуха, котрый не хотѣвъ въ ротѣ ему устояти и все выхапувавъ ся.

— Що́ за щасте для мене витати у себе пана Міхала!... То певно той интересъ, що мы говорили зъ собою? Вы певно надумались, пане Міхале... отъ и гараздъ! А бѣдна баронова жде на васъ, якъ спалена сонцемъ трава на дощь. Бѣдна панѣ! Тѝ дворскѝ сѣпаки розкрадають все, якъ гайвороны, и нема кому припильнувати! — жалобивъ ся мандаторъ. — Вы, пане Міхале, будете для нея ангеломъ хранителемъ... дай менѣ такъ Боже здоровля!

— Та такъ, пане сеньдзьо, я рѣшивъ ся пѝйти и помагати нашѝй бароновѝй, але такъ, якъ мы говорили... въ дворѣ не буду мешкати...

— Але-жь певно, певно! Хто бы смѣвъ вымагати, щобы шляхтичь такого славного роду йшовъ у ярмо!...

Такимъ говоренемъ и пѝдхлѣбствомъ мандаторъ псувавъ бароновѝй интересъ, бо Михась, пѝзнавши свою важнѝсть, готовъ бувъ ставити твердѝ услѝвя... Але ему було се байдуже. Баронова дала ему необмежене уповажнене и вѝнъ сподѣвавъ ся паньскои нагороды за се посередництво, то най коштуе, що хоче...

— Таки ходѣмъ заразъ до двора! — сказавъ мандаторъ. — Я лишь трохи инакше передягну ся, абы-сьте ся не встыдали мене, — додавъ усмѣхаючись.

Яричовскій скочивъ до своихъ покоѣвъ и за хвилю выйшовъ цѣлкомъ иншимъ чоловѣкомъ. Припявъ чистый „пѝвкошульокъ“, пѝдвязавъ шию оксамѝтнымъ краватомъ, причесавъ чуприну и надягнувъ чорный довгій сурдутъ. Взявъ у руку высокій капелюхъ и тростину зъ слоневою головкою.

— Прошу! ходѣмъ...

Зъ мандаторѝвки до двора не було далеко. Треба

було перейти мѣжь дворскимъ садомъ и церквою, та й уже й дворъ.

Яричовскій, идучи, не говоривъ нѣчого. Его ажь душила радость, що втявъ таку штуку. Коли такій недовареный молодикъ обойме зарядъ добръ, то у всѣмъ буде его слухати. а баронова буде слухати молодика, то не оденъ дукатъ зъ того капне для мандаторскои кишенѣ.

Войшли оба на ґанокъ а водтакъ въ сѣни дворскѣ. Яричовскій просивъ усюды Михася на передъ.

Коли були вже въ канцеляріи, мандаторъ полишивъ Михася, а самъ пойшовъ повѣдомити баронову, хто прийшовъ. До бароновои мавъ вонъ вступъ вольный..

— Ясна панѣ, твердый шляхтичъ! Що я намучивъ ся, заки наклонивъ его до того! Але для яснои моеи дѣдички я цѣлый на услуги душею й тѣломъ, памятаючи на ти добродѣйства...

— Ну и що-жь? що-жь? — пытала боронова поквапно.

— Твердѣ условя ставить, але интересъ яснои дѣдички вымагае приймити ихъ... Але прошу, ходѣмъ, бо шляхтичъ готовъ намъ утечи... Прошу лишь уважати, що я ему даю, и пробогъ прошу не вымовляти слова „экономъ“ або „ржонца“, бо шляхтичъ утѣкне водъ того, якъ, „за позволенемъ“ яснои панѣ, чортъ водъ свяченои воды...

Мандаторъ отворивъ широко дверѣ и впустивъ опередъ себе баронову, йдучи водтакъ за нею.

Михась вставъ на привитане панѣ, вклонивъ ся и поцѣлувавъ ѣи въ руку.

— И що-жь, пане Міхале? Рѣшили ся бути у мене... то е: помагати менѣ въ господарствѣ?

— Такъ, такъ, ясна панѣ! — перебивъ Яричовскій.

— Панъ Міхалъ рѣшивъ ся взяти маєтокъ ясной панѣ пôдъ свою умѣлу руку...

Вôнъ побачивъ, якъ Михась трохи скрививъ ся, бо мусѣвъ догадати ся, що бароновôй ажь вырывало ся зъ губы „економъ“, то боявъ ся, щобы интересъ не розôйшовъ ся.

— А ясна панѣ — додавъ мандаторъ, обертаючись до Михася, — дае вамъ два „тридневî“ грунты, розумѣєсь увôльненî вôдъ повинностій пôдданчихъ, поставить вамъ... то є: каже поставити вамъ хату и будынки потрѣбнî, дасть удержане на двацять штукъ худобы и двѣ парѣ коней, опалъ розумѣє ся, и 50 риньскихъ срѣбныхъ рôчно.

Баронова ажь выдивила ся на Яричовского, коли лепетавъ такî услôвя. Тымъ можна заплатити двохъ економôвъ... Але стало ся!

— Згода! — каже Михась.

Баронова подала руку и вôнъ ей поцѣлувавъ.

— Вôдъ коли-жь зачинаемо? — спытала.

— Вôдъ завтра, — каже Михась.

— Але ще одно, пане Міхале. Я могла бы бути вамъ мамою, длятого позвольте, що вамъ буду говорити „ты“, бо такъ менѣ лѣпше...

— Прошу панѣ, менѣ се нѣчого не зашкодить...

Попрощали ся и выйшли Михась зъ мандаторомъ.

— Але пане Міхале, вы не забудете за мене! — каже Яричовскій усмѣхаючись. — На тыхъ двохъ грунтахъ, що я вамъ выробивъ, доробите ся маєтку...

— То ся покаже, — сказавъ Михась и пустивъ ся до дому.

Яричовскій, розпрощавши ся зъ Михасемъ, вернувъ до двора.

— Я уважавъ, ясна панѣ не були вдоволенî зъ

того, що я тому шляхтичеви стóлько обѣцявъ. Але, якъ свои дѣти люблю, не можна було инакше! Шляхтичь дуже твердый, а его намъ дуже треба. Треба намъ его: разъ, щобы шляхту прикоськати, а друге, треба намъ сильной руки надъ тою голотою... А що такій шляхтичь не вправде стебла, то ясна панѣ можуть бути певнй, бо вóнъ бы скорше зъ голоду здохъ... А кóлько другй экономы накрадуть ся, то й за чотири такй платнѣ стане.

Баронова повѣрила тымъ аргументамъ.

— Пане Ярычовскій! Прошу собѣ за вашь трудъ выбрати двѣ коровѣ зъ моей череды, якй вамъ подобаютъ ся...

— О, ясна панѣ такй для мене ласкавй!... я не вартъ того. Яка жь тутъ моя заслуга? Такого великого дару я не заслужывъ. Впрочóмъ, правду кажучи, я не въ силѣ двѣ коровы выгодувати...

— Ну, ну, то возьми собѣ ще стирту сѣна зъ „охабу“...

— За много ласки! за много ласки! — лепетавъ Ярычовскій, кланяючись и цѣлуючи баронову по рукахъ.

IV.

Михась Стефанóвъ обнявъ службу зразъ другои днины.

Скоро стало на свѣтъ заносити ся, Михась приѣхавъ до двора на своѣмъ конн. Одягненый бувъ по домашньому: въ бѣлóй полотнянцѣ, въ полотняныхъ штанахъ, тóлько лишь на нѣмъ признаки шляхотскои, що камізелька суконна, кашкетъ и чоботы, та тй лишь задля стременъ, бо годѣ въ стремени держати босу ногу...

*

Въ дворѣ ще всѣ спали.

Письменный народъ двѣрскій, почувши, хто має стати надъ ними, радѣли, що се буде неписьменный шляхтичь. Буде можна ёму передъ очима неодну цифру въ рапортахъ пѣдшкробати та й такій неотесаный брусъ ушануе ихъ письменность-ученость, и они будуть орудувати нимъ, а не вѣнъ ними... Длятого имъ анѣ не снило ся вставати ранше якъ дотеперь вставали, вѣдъ коли баронъ захорувавъ.

Михась въѣхавъ у браму розтворену на оба крила. Въ цѣлѣмъ дворѣ мертвецка тишина. Лишь конѣ ржуть въ стайни та худоба реве въ оборѣ, допоминаючи ся пашѣ.

На подвѣрю двѣрскѣмъ страшенный неладъ. Валяють ся плуги, возы, бороны, повозка бароновои стоить покрыта блискучою росою. Всюды повно смѣтя и гною. На ґазонѣ передъ ґанкомъ ходить цѣле стадо гусей и рыють безроги.

Михась пѣдъѣхавъ пѣдъ економію. Бувъ се довгій будынокъ, де мѣстила ся вся письменна двѣрня.

— Гей! Встаете вы тамъ чи нѣ? — крикнувъ Михась, — чи може васъ яка хороба заморила?

Нѣхто не оббзвавъ ся. Михась пѣдъѣхавъ пѣдъ саме вѣкно и вдаривъ прутомъ по рамѣ.

— А хто тамъ крики робить? — запытавъ въ середины якійсь голосъ.

— Выходи но, паничу, то побачишь!

Паничь справдѣ вылѣзъ въ постелѣ и выглянувъ крѣзь вѣкно. „Еге, то той неотесаный брусъ на службу привѣхавъ!“ — подумавъ собѣ панъ Ґоздецкій писарь провентовый, и ставъ поволи одягати ся. „Треба его вѣдъ разу взяти въ горы, то буде мати моресъ...“

Михась чекавъ пôдъ дверми, а въ ньому ажь кипѣло зô злости.

Ґоздецкій одягъ ся въ блюзку и выйшовъ за порôгъ.

— Чого крики робишь и не даешь людямъ спати?

— А ты чому не выйшовъ, собачій сыну, коли тебе кличу? То васъ сонце до роботы будить въ самій горячій жнива?

Ґоздецкій ще не вспѣвъ стямити ся зъ зачудуваня на таке зухвальство неотесаного бруса, якъ Михась потягнувъ его зъ цѣлои силы по плечехъ здоровымъ вербовымъ прутомъ. Писарь завищавъ зъ болю й лютости и скочивъ до Михася. Михасѣвъ кôнь подавъ ся на бôкъ. Тогдѣ Михась злѣзъ изъ коня, пôймавъ пана писаря за шиворотъ, простягъ на землю и ставъ перѣщити лозиною тамъ де треба.

— То ты, гунцвоте, до мене зъ кулаком? Знаешь, чимъ я тутъ? Ось маешь! ось маешь!

Ґоздецкій ставъ кричати ґвалту. Повыбѣгали другій офіціялісты на двôръ. Михась покинувъ Ґоздецкого и ставъ перѣщити тамтыхъ куды попало.

— А вы дармоѣды! То баронова васъ на то годуе, щобы вы выпарювали ся въ бѣлый день пôдъ периною? Чому брама не замкнена? чому возы не похованій? що тутъ чужій безроги та гуси гостюють? — а за кождымъ словомъ дôсталась комусь верболоза.

Въ дворѣ счинивъ ся ґвалтъ. Збудила ся баронова, казала покоѣвцѣ чимъ борше одягатись и выбѣгла на ґанокъ.

— Що тутъ дѣе ся?

Михась покмѣтивъ баронову, прийшовъ до неи, вклонивъ ся и поцѣлувавъ у руку.

— Нѣчого, ясна панѣ... То я прийшовъ сказати тымъ панамъ дзень добрый та попросивъ ихъ, абы ран-

ше вставали, браму на нôчь замыкали, знаряде прятали, повозку заточили де треба, нехай вôдъ росы не пеуе ся, абы тыхъ тутъ гостей не пускали! — и Михась говорячи показувавъ бароновôй на той неладъ, якій заставъ.

Баронова була рада, бо усмѣхнула ся. Але она ажь теперь покмѣтила, що Михась стоить передъ нею въ полотняныхъ штанахъ... Пôйшла до покоѣвъ.

Цѣлый двôръ ожившъ. Дѣвки фôльварочнй поспѣшили на обору зô скôпцями и зъ бочкою на молоко. Пастухи повыпускали коней и пôгнали на пашу, другй потягли коровамъ травы до подою. Кожде звивало ся, якъ колѣсце въ годиннику.

Баронова побачила крôзь вôкно невеличку Михасеву шкапину, що спокôйно скубала траву на ґазонѣ. Стремена сѣдла телѣпались поважно и не дуже то вôдъ землѣ вôдставали. Баронова пôслала льокая Войцеха, щобы конюшій выдавъ для пана „ржонцы“ доброго коня зъ двôрскои стайнѣ пôдъ сѣдло.

Такій приказъ поставивъ Михася высоко въ очахъ двôрскои службы. Се выглядало якъ бы нагорода за те, що ихъ такъ порядно выпаривъ... Двôрня змѣркувала, що сей неотесаный брусъ подобавъ ся бароновôй, и длятого заразъ покинула ихъ охота жалувати ся.

Найбôльше лютувавъ Ґоздецкій. Се бувъ выхуханый паничъ, дворакъ зъ дѣда-прадѣда, ходивъ усе въ чистôмъ пôвкошульку, знавъ надягати рукавички, умѣвъ залицяти ся до панновъ креденсовыхъ та покоѣвыхъ и бувъ любимцемъ всѣхъ. Теперь зазнавъ такои болючои зневаги вôдъ неотесаного шляхотского бруса! Баронова о тôмъ знала и не зганила Михася хочь-бы однымъ словомъ. Въ першôй хвили хотѣвъ подякувати за службу, але розгадавъ ся инакше. Знаючи добре двôрску дипльоматію, мавъ надѣю, що потрафить незадовго Михася вы-

грызти. И ось теперь трафилась перша добра нагода — Михася, неписьменного „шляхетку“ осмѣшити.

Ґоздецкій, почувши приказъ бароновои, шепнувъ слово конюшому Мацѣйови — и той казавъ осѣдлати для Михася найбольшого дикуна, якій находивъ ся въ стайни дворскій, неуѣзженого Аполля. На томъ кони нѣхто не проѣхавъ зъ цѣлыми боками, — не усидить на нѣмъ и Михась! Бувъ се конь спровадженый ще покойнымъ барономъ, англійскои породы, высокій якъ драбина. Коня вывели два форналѣ и ледви вдержали его въ рукахъ.

— Прошу пана ржонцы сѣдати! — каже конюшій.

Михась наблизивъ ся до коня, котрому очи бѣлкомъ позаходили и землю подъ собою поровъ копытами. Конь бувъ гарный, що ажь любо, але й страшно було на него сѣдати.

Михась поправивъ кашкетъ на головѣ, взявъ запруту въ зубы, подбймивъ полу довгои полотнянои капоты, зъ тяжкою бѣдою поднѣсъ ногу до стремена — и въ мить сидѣвъ уже на кульбацѣ.

Баронова, побачивши кобзь вокно, котрого коня Михасеви вывели догадала ся хитрощѣвъ службы. Ѣй стало лячно, щобы Михася конь не забивъ, бо де-жь шляхтичь невзвычаеный потрафить ѣхати на такомъ расовомъ кони? Хотѣла посдати Войцеха, абы дали иншого коня, але вже було за пізно.

Михась заложивъ другу ногу въ стремено и крикнувъ на форналовъ: „Пускай!“

Аполльо стоявъ зъ-разу якъ очарованый. Не могъ змѣркувати такого зухвальства, щобы полотнянка на нѣмъ ѣхала... Теперь кинувъ ся зъ цѣлои силы въ бокъ. Але Михась навѣть не заколысавъ ся на сѣдлѣ. Конь станувъ дуба. Михась попустивъ ему поводовъ и конь, потанцю-

вавши кôлька кровôвъ на задныхъ, станувъ знôвъ четвѣрнею. Пôдкинувъ задомъ, а й се нѣчого не помогло. Теперь взявъ ся за роботу Михась. Стиснувъ коня колѣнами що силы, поводы пустивъ цѣлкомъ вôльно и ставъ его парити запрутою по обохъ бокахъ зъ усеи силы Кôнь заквичавъ якъ безрога и пустивъ ся найбôльшимъ ґальопомъ. Михась не переставъ бити. Кождый ударъ верболозы по делiкатныхъ блискучихъ товстыхъ кôньскихъ удахъ полишавъ болючи пасмуги набѣглѝ кровю. Михась справивъ коня въ браму и пустивъ ся въ поле...

Цѣлый двôръ дививъ ся на се диво. Видѣла те й баронова и не могла натѣшитись тымъ видомъ. Михась сидѣвъ на кони якъ приросłый, и хотяй въ довгôй полотняной напотѣ не выглядавъ по лицарски, то все-таки поводивъ ся якъ вправный ѣздець.

— Коли его Аполлъо не скинувъ, то вже ему й дѣдько нѣчого не зробить! — сказавъ конюшій Мацей до двôрскихъ офiцiялiстôвъ. — Въ тôмъ шляхтичу самъ чортъ сидить...

Тымчасомъ Михась, погарцювавши по широкихъ пышневецкихъ поляхъ помежи полукôпки, вертавъ до двора. Аполлъо ступавъ трапомъ, збгнувши шию и пôдбираючи высоко передными ногами, наче-бъ землѣ не доторкавъ ся. Весь въ пѣнѣ ажь бѣлый. Пѣна вôдпадувала вôдъ пыска клубами. Михась станувъ передъ ґазономъ. Форналѣ прискочили, щобы взяти коня. Михась зôскочивъ жваво.

— Розсѣдлати, вытерти соломою до-суха и осѣдлати знову... Пôѣдемо въ поле!

За той часъ сонце пôдбйшло высоко. Коло брамы збирали ся люде на панщину. Михась выйшовъ до нихъ.

— Чого такъ пôзно? га?

— Та бо, прошу пана ржовцы — каже оденъ стар-

шій хлопъ кланяючись низько — такій тутъ звычай... коли закликали, тогдѣ мы йдемо.

— Теперь буде иншій звычай! Рано можна найбо́льше зробити и зъ колося не сыпле ся...

— Та бо то, прошу вельможного пана, буде намъ кривда. День-въ-день такъ рано йти на панщину, то коли-жь чоловѣкъ зробить що для себе?

— А по ко́лько вы грунту маѣте, що робите панщину цѣлый тыждень?

— Та такъ якъ всюды: хто тридневый, а хто дводнеый; бо́льше якъ тридневый не маѣ нѣхто.

— То длячого жь робите по цѣлому тыждневи?

— Бо такъ паны кажуть, а хлопска рѣчь слухати...

— Теперь такъ не буде! Кождый буде во́дбувати панщину по́сля грунту, але мусить робити якъ ся належить. Во́дробишь свое, тогдѣ до горы животомъ лежи..

Михась говоривъ такъ, що и атаманы все чули, и во́дбйшовъ до двора.

Хлопы не могли зъ дива выйти.

— Ей куме! че се лишь правда? Може намъ теперь трохи полекшае?

Льокай Войцехъ выйшовъ и попросивъ пана ржонцу до креденсу на снѣдане.

Михась обтеръ полою но́съ зъ чола, вычистивъ но́съ по шляхотски, сплюнувъ и во́йшовъ до двора. Тутъ подали ему каву на паньскій ладъ въ двохъ „имбрикахъ“ порцеляновыхъ. Була тутъ цукорница зъ цукромъ, хлѣбъ бѣлый, масло. Михась не знавъ, якъ до того брати ся. Поглянувъ у оденъ „имбрикъ“, въ другій... Войцехъ дививъ ся на него зъ милосердною усмѣшкою.

— То кава, прошу пана ржонцы...

— Не хочу кавы! Дай менѣ чарку горѣвки.

Войцехъ отворивъ креденсъ, выймивъ фляшку та малесеньку чарочку и хотѣвъ наливати.

— Говъ! чекай! Зъ того наперстка будешь пити воробцѣвъ, а менѣ дай чарку бо́льшу!

Войцехъ скрививъ губы и поставивъ на столѣ чарку во́дъ вина та ставъ наливати.

Михась выпивъ та йно сплюнувъ, таки на воскована по́длогу.

— А се що? тьфу! Для мене мае бути горѣвка людска, не тота якась, що во́дъ неи вчерашне до горла пхае ся... На завтра припладь менѣ нашои горѣвки! — и ставъ закусувати хлѣбомъ пшеничнымъ.

Войцехъ спрятавъ горѣвку до креденсу та лишь головою покивавъ, наче-бъ хотѣвъ сказати: Або ты, хлопе, знаешь, що́ добре?...

По снѣданю выйшовъ Михась на подво́рье. Тутъ держали вже осѣдланого Аполля. Ко́нь стоявъ уже споко́йно. Люде по́йшли зъ наставниками въ поле на ланъ. Михась махнувъ за ними.

На всю тую роботу дивила ся баронова кро́зь во́кно и радѣла, що такого енерґічного до́стала чоловѣка. Михась импонувавъ ѣй своею певностію у всѣмъ. Нѣчого не злякавъ ся, нѣчимъ не збентежився. Станувъ во́дъ разу на становиску, яке ему вказала.

— Теперь вже буду мати споко́й, бо тому чоловѣкови можна всьо повѣрити...

Дво́рня донесла заразъ Яричовскому, що стало ся въ дворѣ того рана и якъ Михась во́дбувъ свою инстанцію. Де-хто зъ дворако́въ радый бувъ зъ того, що зухвалый Ґоздецкій набравъ такого почестного... Яричовскій выпытавъ про все подро́бно, а особливо допытувавъ ся, чи баронова зъ такого Михасевого поведеня рада, абы

вôдтакъ знавъ, зъ якимъ лицемъ передъ дѣдичкою стати. Зôбравъ ся сейчасъ и пôйшовъ до двора.

Баронова выйшла до него заразъ.

— Пане Яричовскій! сердечно тобѣ дякую. Та то золотый чоловѣкъ! Вôнъ оденъ зможе завести въ моѣмъ маѣтку ладъ...

— Дуже тѣшу ея, що ясна панѣ моимъ выборомъ и моими скромными старанями вдоволенй... Я знавъ, кого маю ясноѝ пани зарекомандувати...

— Теперь треба вызначити Михасеви грунтъ и поставити будынки.

— Се вже моя рѣчь. Грунтъ вызначу въ самôй серединѣ села, абы надъ всѣмъ мавъ око...

— Але зъ будовою буде клопôтъ...

— Найменчого! Зъ недѣлѣ пôшлемо тридцять форнальокъ до Пôдбужа за деревомъ и до тыждня стануть будынки. Вôдтакъ бабы вылѣплять за панщину и всьо буде гараздъ.

— Отже ясна панѣ цѣлкомъ вдоволенй зъ того шляхтича?

— Цѣлкомъ вдоволена, хоть не можу затаити деякихъ его простацкихъ привычокъ...

— Якй-жь то, сли вôльно спытати? Я гадаю, що вôнъ вôдъ того вôдучить ся...

— Отъ, на примѣръ, прошу собѣ представити... Приѣзджае нинѣ рано до двора и суне витати ся зô мною въ простыхъ полотняныхъ штанахъ... Мôй ржонца не повиненъ такъ ходити....

— Правда, ясна панѣ, але вôнъ такъ привыкъ зъ малку... впрочôмъ я зъ нимъ объ тôмъ поговорю.

— Маѣ вôнъ на собѣ й ще деякй смѣшности, за-для котрыхъ тратить повагу у службы... Нинѣ рано даютъ ему каву, а вôнъ не знае, якъ до того брати ся, наже

собѣ дати горѣвки. Войцехъ дае ёму лікеру, а вонъ плюе по пôдлозѣ и диспонуе собѣ на завтра простои сивухи зъ коршмы...

— Дарують ясна панѣ, але я въ тôмъ, на мою вемѣродайну гадку, не виджу нѣчого злого. Доки шляхтичь не пе кавы й лікеру, менше буде потребувати до житя... и ёму буде лѣпше, и ясноӥ пани... такъ я гадаю. Се ёму вже полишѣмъ, яка горѣвка лѣпше ёму смакуе, а оглады й поведеня вонъ самъ научить ся.

— Най буде твоя правда, пане Яричовскій! А теперь займи ся грунтомъ и хатою для него... Та не забудь написати письмо, що той грунтъ я увôльняю вôдъ панщины и ёму дарую...

— Цѣлую руцѣ ясноӥ пани!

Яричовскій выйшовъ и трохи ёму було жаль, що якось не мôгъ повести бесѣды такъ, абы ще щось вôдъ бароновои дôстати.

— Етъ! буде часъ иншимъ разомъ... Ще бы сказала, що я лакомый...

V

Вôдъ того часу, якъ Михась обнявъ зарядъ, усе пôйшло иншимъ ладомъ. Усюды видно було взôрцевый порядокъ веденый умѣлою твердою рукою.

Въ тыхъ часахъ на бôльшихъ просторахъ двôрскихъ еще не знали машинъ рôльничихъ и газдували такъ само якъ менший хлѣборобы. Для Михася не було нѣякои трудности, не було тяжко господарити на великихъ ланахъ двôрскихъ, коли мавъ подостаткомъ робучого люду пôдъ руками. Жнива обробивъ Михась скорше нѣжь другий сусѣдний дворы, хоча й не позвалявъ силувати

людей до бо́льше днѣвъ, нѣжь мали грунту. Народъ панщиняный бувъ до Михася дуже привязаный за те, що не давъ ёму кривды робити. Безъ причины не позволивъ нѣкого пальцемъ доторкнутись, якъ то водило ся до теперь. Одного разу выпаривъ при всѣхъ атамана, що ударивъ палицею дѣвку при жнивѣ за те, що присѣла була вытягнути зъ ноги колючку.

Зъ-за такого „протегованя“ хлопо́въ були на Михася жалобы передъ бароновою. Михась выправдавъ ся такимъ аргументомъ:

— Прошу яснои панѣ подывити ся, якъ вде робота теперь, а нагадати собѣ, якъ ишла перше, то й покаже ся, чи я добре зъ хлопами поступаю...

— Твоя правда, пане Міхале! Я зъ тебе цѣлкомъ задоволена.

Тое задоволене показувала баронова Михасеви на кождо́мъ кроцѣ.

Грамота на грунтъ для Михася була готова. Будынки росли ставленй за погоды. Баронова сама частенько наглядала будову, абы все йшло въ ладъ, бо Михасеви при роботѣ нѣякъ було за тымъ ходити. Подарувала Михасеви двѣ тѣльнй коровы и пару коней.

Поки-що Михась харчувавъ ся въ дворѣ. На снѣдане пивъ чарку простои горѣвки и закусувавъ хлѣбомъ, на полудне вывозивъ окремый по́сланець для пана „ржонцы“ обѣдъ зъ дворского стола. Михасеви тана ѣда не йшла въ смакъ. Одного разу принѣсъ собѣ во́дъ мамы здоровый гарно выпеченый бохонець хлѣба.

— Войцеху! сховай то для мене до кредэнсу, бо зъ тыхъ вашихъ питльованцѣвъ хиба здохну... а на обѣдъ то укро́й менѣ кусень того хлѣба и пришли зо двѣ кварты кислого молока... Паньска ѣда дуже мене чогось въ горлѣ скобоче.. брръ!

Войцехъ не сказавъ на те нѣчого, лишь погадавъ собѣ: „На що хлопови зиґарка?“

Двораки мали зъ того велику потѣху и говорили зо три недѣлѣ про неокресаность „ржонцы“.

— Не диво, що вонъ за хлопами такъ обстае, — каже Ґоздецкій, — або вонъ що лѣпшого вдъ хлопа? Ехъ! якъ бы я такъ его доставъ на панщину пдъ мою руку! Навчивъ бы я его танцювати...

Другѝ, хочь притакували бесѣдѣ Ґоздецкого, въ душѣ гадали собѣ: „Говоришь такъ, бо ще спина не загоилась...“

Михася пильнували на кождомъ кроцѣ и о кождомъ его кроцѣ доносили бароновой. Котрый дворакъ ино що покмѣтивъ, оповѣдавъ пдъ секретомъ Ґоздецкому, а сей черезъ свою повѣреницю покоѣвку Маріянну доносивъ пани.

— Не може бути, щобы той брусъ не кравъ! — говорили мѣжь собою двораки, — тажь вонъ тлько пшеницѣ на свому вѣку не видѣвъ, що тутъ въ одномъ дни змолотить ся...

— А якъ же ему тое доказати?

— Вонъ певно выносить въ своихъ широкихъ ногавицехъ, — оббзвавъ ся хтось.

— Вылапай его, то будешь хватъ!

Мѣжь двбрнею не мавъ Михась нѣ одной прихильной душѣ. Всѣ уважали его приблудою, котрбй властиве мѣсце въ стайни мѣжь форналями... Але коли на нѣчомъ не могли Михася зловити, старались бодай осмѣшити его передъ бароновою. Всьо, що лишь непаньского на Михасю побачили, представляли бароновбй. Михася показували по забавахъ у офіціялістовъ: якъ вонъ ходить, якъ ѣсть, якъ нбсъ утирае... Братія двбрска смѣяла ся зъ того до розпуку.

До бароновои донесло ся такожь о тôмъ, що Михась не хоче ѣсти двôрского обѣду, а навѣть хлѣбъ ёму не смакуе. Ѣй було зъ-за того дуже маркотно. Одного недѣлѣ, коли Михась прийшовъ зъ рапортомъ, заговорила до него:

— Пане Міхале! тобѣ бачу не смакуе мôй хлѣбъ... Я справдѣ не знаю, що зъ тымъ робити...

— Прошу ясноі панѣ нѣразъ тымъ не турбуватись... Зъ голоду я не згину, а трудно призвычаити ся до паньскои стравы, коли я ёи до теперь не вживавъ...

— Прошу-жь тебе дуже, мôй пане Міхале, скажи, якъ маю зробити?

— Чи може ясна панѣ зъ моёи роботы не вдоволенй? Я можу кождои хвилѣ уступити ся.

— Якій-жь бо ты, пане Міхале, не выразумѣлый!.. и горячо купаный! Менѣ лише жаль, що ты такъ тяжко працюёшь, а не маёшь що ѣсти..

— Коли хлѣбъ та вода, то нема голода, ясна панѣ. Я до того звыкъ вôдъ дитины и великій выбôсъ... зъ того я не занедужаю...

— А чимъ же вы шляхта живёте?

— Чимъ? Борщемъ, капустою, кашею, пирогами, молокомъ, сметаною, солониною, у кого ё, а надъ все житнымъ, жорнянымъ хлѣбомъ...

— Ну то и я такъ задиспоную... лише бою ся, що дворани будуть зъ тебе смѣяти ся...

— О! я бы собѣ зъ того що робивъ... Вони й такъ уже собѣ богато зъ мене жартуютъ, а я зъ того нѣ впрѣвъ нѣ змерзъ... Хиба бы вже мѣрка терпеливости перебрала ся, тогдѣ я за собою упôмну ся.

— А тѣшишь ся дуже, пане Міхале, що въ осени спровадишь ся до своёи хаты?

— То ще не знати, ясна панѣ, чи своя... Паньска ласка на быстрбмъ кони ѣздить...

Баронова запаленѣла:

— Але що ты говоришь? Хиба бы я тобѣ вбдбирала то, що разъ дбстанешь?

— Выбачте менѣ, ясна панѣ, що я такъ говорю просто зъ моста. Я собѣ простый шляхтичь, неученый... я виджу, що не въ своѣмъ гнѣздѣ сиджу. Я ясноѣ пани дуже щирый, даю на те мое шляхотске слово. До роботы то я буду першій, бо я на се вродивъ ся, але до розмовы такои я ббгме нездалый и часомъ языкъ плентае ся, а часомъ щось бовтне таке, що самому вбдтакъ соромно... Выбачте менѣ, панѣ! Прошу зб мною говорити о господарствѣ, то алѐ!... Але такихъ бесѣдъ, то я не втну...

Тіи простѣ слова плыли Михасеви щиро, зъ-пбдъ самого серця. Очи ему свѣтили ся ажь слезою зайшли, его молодецке лице запаленѣло, бо змѣркувавъ, що за грубо говоривъ и вразивъ паню.

Баронова могла зъ тыхъ его слбвъ и зъ цѣлого лица пбзнати, що мае дѣло зъ людиною щирою, безъ лести, безъ облуды, що може на него числити въ найтяжшбмъ горю, мае на свои услуги людину просту, не попсовану лукавостію. Такъ до неи не говоривъ жаденъ двбрскій офіціялістъ.

— Я на тебе не гнѣваю ся, мбй пане Міхале. Знаю твою щирбсть и не забуду тобѣ того. Ты мене на ноги поставивъ, бо тѣ платнѣ пбдлесники вороги, були бы все добро мое запропастили...

Михась выйшовъ зворушеный. Зайшовъ до двбрскои канцеляріи на економбвку. Двораки ще не надѣялись его. Зъ канцеляріи выходивъ страшенный регбтъ.

Михась ставъ пбдъ дверми и наслухувавъ.

— А теперь покажу вамъ, якъ вонъ ѣсть! — говоритъ одинъ писарь провентовый, — о!

— Ха-ха-ха! досконало, пане Вінцентый! Якъ ты тое всьо добре підглянувъ... Могли бы-сьте грати „тіятеръ“, лише бы васъ въ полотняну капоту перебрати...

— И въ чоботы дегтьомъ смарованѣ...

— И въ кашкетъ засмальцьованый...

— И въ валовѣ штаны... ха-ха-ха!

— А покажѣть ще, якъ вонъ носъ утираѳ?

— А о такъ: пхень-пхень-пхе-е-ень!

— Знаменито! браво! ха-ха-ха!

Михась догадавъ ся, зъ кого смѣють ся. Ёму стало досадно, оглянувъ ся и покмѣтивъ на стѣнѣ въ сѣнехъ нагайку. Правою рукою здоймивъ нагайку, лѣвою отворивъ дверѣ. Тутъ були всѣ офіціялісты. Сидѣли, де хто могъ, а Вінцентый стоявъ на серединѣ и показувавъ смѣхотворства на коштъ Михася. Коли репродукованый оріґіналъ появивъ ся несподѣвано на порозѣ, всѣ оторопѣли.

— А теперь, пане Вінцентый, — промовивъ Михась — я вамъ покажу, якъ я бю... може такожь коли кого тымъ забавите...

Зъ сими словами хопивъ пана Вінцентого своєю медвежою рукою за лѣве крилце и ставъ пражити нагайкою.

— Оттакъ я бю! ось якъ! ось якъ!

Вінцентый затявъ зубы та йно сичавъ зъ болю; плакати встыдно було. Офіціялісты хотѣли выходити...

— Голя, панове! — кликнувъ Михась, скончивши таку болючу операцію. — Зачекати! буде диспозиція на завтра! — и якъ бы йно вернувъ зъ весѣля, ставъ выдавати офіціялістамъ приказы, що котрый маѳ робити.

Тои днины здыбавъ ся Михась въ мандаторомъ Яри-

човскимъ. Мандаторъ вже вôдъ давна чатувавъ на Михася, щобъ ёму переназати уваги и бажаня бароновои. Але Михась що днины въ поли при роботѣ.

— Дзѣнь добрый, панѐ ржонцо! Прошу ласкаво не минати моихъ низькихъ порогôвъ... прошу до мене!

Було се якъ-разъ передъ дверми мадаторôвки, то й годѣ було вôдказати.

Яричовскій попросивъ Михася до покою, посадивъ на канапѣ и почастувавъ якъ и першого разу довгою файкою, запаливши ёи власноручно.

— Якъ же тамъ поводить ся, панѐ Міхалѐ? Чувавъ я, чувавъ... взяли-сьте всѣхъ въ твердй карбы... такъ имъ треба, такъ имъ треба! Всьо було розвезене якъ цыганьскій батôгъ... А яка баронова вдоволена! яка вдячна вамъ за тое! Каже на васъ все: „То мôй щырый та вѣрный приятель... нѣколи ёму того не забуду...“ Безъ васъ були бы всьо розкрали, а баронова, бѣдна, була бы продала всьо та й зъ села втѣкла... А шкода бы такои панѣ! Добра панѣ... не правда-жь?

— Я не маю причины на ню нарѣкати, а чого пôдоймивъ ся, того й доконаю... на то моѐ шляхотске слово... Такъ довго хочу бути въ дворѣ, поки всьо не буде йти въ ладѣ, якъ на шнурочку.

— А чому-жь бы вы мали потому покидати? Теперь найтяжше, а вôдтакъ, коли всьо устаткуѐ ся, перемеле ся, утре ся, то не буде вамъ такъ прикро...

— Панѐ сендзьо! Якъ бы я бувъ знавъ, що зъ тымъ тôлько клопоту, я нѣ за що въ свѣтѣ не бувъ бы того приймивъ ся.

— Але, Богу дякувати, даѐте собѣ раду знаменито....

— А кôлько то упокореня, насмѣшокъ мусить чоловѣкъ зытерпѣти вôдъ тыхъ дармоѣдôвъ двôрскихъ!...

Нинѣ то вже менѣ такъ допекло, що ажь мусѣвъ-ємь выпарити одного...

— Котрого?

— А того панича Вінцентого. Прошу васъ, пускае мене передъ всѣми на смѣхъ!

— То добре, бо то зарозумѣлый хлопець... Але пане Міхале, будьте ласкавѣ лишитись у мене на обѣдъ... дуже прошу!

— Не можу, бо сегодня я до мамы обѣцявъ ся.

— Нѣ, пане Міхале! я васъ таки не пущу, бôгме не пушу! мусите!... арештую васъ та й годѣ! — додавъ мандаторъ усмѣхаючись. — Чимъ хата богата... Не цурайте ся мене, бо я таки шляхтичь, далебô! ось заразъ легітимацію покажу: На Яричовѣ Яричовскій, гербу Корито... бôгме! Зробили бы-сьте менѣ великій деспектъ, а межи шляхтою такъ не годить ся...

— Але-жь мама и братъ будуть на мене даремне ждати....

— О! то найменше... Я заразъ пôшлю гайдука до панѣ матки добродзѣки, абы не чекали...

Михась приставъ. Яричовскій справдѣ пôславъ до Стефанихи гайдука.

Балакали ще хвилину, заки панѣ сендзѣна не попросила до столу.

Яричовскій взявъ вôдъ Михася файку, поклавъ у файчарни, вôдтакъ попровадивъ капотового гостя до ѣдальнѣ. Тутъ зôбрала ся цѣла родина мандатора: панѣ сендзѣна, жѣнка сорока лѣтъ, ѣи найстарша дочка Клявдзя, вôдтакъ молодша Вандзя, сынъ Станіславъ, що бувъ у батька актуаріосомъ, и ще малый Казьо.

Яричовскій представивъ Михася родинѣ:

— Презентую пана Міхала Тарасовича, нашого ржонцу... Моя дочка... мôй сынъ...

*

Михась склонивъ ся поважно. Страхъ якъ ему було нѣяково въ такомъ товариствѣ! Усе те не таке, якъ онъ бачивъ. Мѣжь шляхтянками Михась знавъ поводити ся, бути веселымъ, а тутъ мѣжь тыми широкими кринолінами забувъ языка въ ротѣ. Теперь Михась жалувавъ, що замѣнявъ обѣцяній у мамы кашу молочну и пирожки сыряні зъ сметаною за ти паньскі обѣды... Але втѣкати було бы смѣшно. Онъ сказавъ собѣ: „Буду поводити ся такъ, абы не думали, що шляхтичь ховавъ ся въ лѣсѣ“... Але хитрый Яричовскій бувъ заздалегодь приготованый на принятє Михася, а Яричовска прилагодила самі такі простій стравы, що мусѣли ему бути въ смакъ.

Господарь дому насамперед вынѣсъ фляшину мѣцнои оковиты и потягнувъ Михася въ кутъ.

— Се не для жѣнокъ, — каже. — За ваше здоровля!

— Пийте здоровій!

Выпили и закусили печеными бубликами зъ повилами.

— Прошу сѣдати, дуже прошу! Отутъ для пана ржонцы мѣсце!

Зъ правои руки Михася сѣла дочка Клявдзя, зъ лѣвои самъ Яричовскій.

Господиня черпала великою кохлею борщь бураковый подбиваный сметаною. Михась перехрестивъ ся, взявъ ложку и ставъ ѣсти. Борщь бувъ такій, що хочь на королѣвскій столъ давай!

По борщи смажена ковбаса зъ капустою, далѣ пироги сыряні зъ сметаною, такі, що ажь губы злипали ся. До того ще чорноброва Клявдзя такъ гарненько припрошувала и на-силу накладала ему своими гарными

рученятами на тарѣлку. Вона тямила на шляхотскій звычай, що безъ принуки нема празника.

Гайдукъ принѣсъ зъ пивницѣ збанокъ меду и господарь що-разъ доливавъ гостеви въ склянку. Зъ початку Михась бувъ несмѣлый, за всьо дякувавъ, ѣвъ якъ нанятый и заедно дививъ ся передъ себе. Але горѣвка й мѣдъ розвеселили его. Ставъ балакучій и кѺлька разѺвъ поглянувъ на свою сусѣдку... та усмѣхнувъ ся до неи. „Ехъ! брава дѣвчина!“ подумавъ собѣ „шкода, що не шляхтянка, якъ я...“ Его брала велика охота ущипнути ѳи або бодай погладити по-пѺдъ бороду...

— Та я вертаю до того — заговоривъ Яричовскій, — що мы розпочали. Знаете, чимъ бы вы имъ заткали губу? Вамъ бы, пане Міхале, убирати ся трохи зъ паньска. Не йно имъ, але й самѺй бароновѺй выдае ся чуднымъ, що вы въ полотнѣ ходите...

— А якъ же коло роботы ходити инакше?... въ сукнѣ? Тажь я бы спѣкъ ся на шкварокъ...

— Я васъ розумѣю... вы по господарски, певно... Але можна бы знайти щось лекшого якъ сукно... Ѳ рѺзнѣ темнѣ матеріи...

— Та якъ ушие капоту зъ такои матеріи?.. та й якъ она буде выглядати, а ще якъ разъ пѺйде на дощь?

— А на що-жь заразъ капоту? Можна справити щось коротшого, на паньскій ладъ...

— Думаете: такій куцакъ, якъ дворяки носять? Отожь бы я выглядавъ якъ псарь! ха-ха-ха! СпасибѺгъ за раду!..

— Та нехай бы й капота, але спѺдна часть одягу щобы не полотняна, бо то й баронову разить...

— Гадаете ногавицѣ? А що баронову мои ногавицѣ обходять?...

Дамы заженували ся. Панна Клявдзя хотѣла втечи, але мамуня суворымъ поглядомъ прикувала єи до стѣльця. Михась не покмѣтивъ сего. Въ тôй хвили нагадавъ собѣ, що треба зробити порядокъ зъ своимъ носомъ. Выймивъ червону велику хустку зъ кишенѣ и ставъ на цѣлу хату въ ню пхикати... „То вже поступъ!“ подумавъ Ярчовскій и моргнувъ значучо на жѣнку.

— Я такъ буду одягати ся, якъ мôй батько, дѣдъ и прадѣдъ! — говоривъ дальше Михась. — Нашй королѣ не цурали ся капоты и я зъ себе чудака робити не буду. Бароновôй служу вѣрно, а до моихъ ногавиць нѣкому нѣчого... Най ся на мене не дивить, коли я ѣй не ладный... Якъ пôйду до неи на покоѣ, то розумѣєсь, одягну ся въ сукно, але при роботѣ, то такъ буде, якъ менѣ лѣпше...

— Маєте рацію, — каже Ярчовскій, коли побачивъ, що шляхтича жадным аргументомъ не переконає.

— Я властиво не знаю, чого вôдъ мене хотять! — горячивъ ся Михась. — Не хочу ѣсти ихъ паньскои саламахи — зле! ходжу въ полотнѣ — зле! Що-жь я пораджу, коли тіи паньскй присмаки лѣзуть менѣ назадъ у горло, а въ суknѣ менѣ зле. Скажѣть менѣ, пане сендзьо, по чôмъ шляхтича пôзнаєте, якъ бы капоты не мавъ на собѣ?

— Свята правда, и я то кажу, пане добродзею

— Прошу васъ, чи я бы сказавъ слово, якъ бы менѣ давали таку страву, якъ ось нинѣ у васъ? Дай менѣ Боже такого до смерти...

— Тая похвала — оббзвалась сендзѣна — належить ся моѣй Клявдзѣ... то она варила.

— Браво панно! Зъ васъ була бы славна шляхтянка... бôгме!

Клявдзя запаленѣла и поглянула любязно на гар-

ного шляхтича, котрый розвеселивши ся ставъ моргати и подкручувати вусика...

Яричовскій хотѣвъ ще наляти Михасеви, але жѣнка моргнула, абы давъ спокой. Бояла ся, що якъ выпе. ще, то готовъ якихъ грубостій наговорити. Але Михась знавъ мѣру. Говоривъ чемно, до ладу, бо нѣхто вже его одягу не зачѣпавъ.

Встали водъ обѣду. Яричовскій повѣвъ Михася до „бавяльного покою“ и почастувавъ свѣжо наложеною люлькою. Михасеви страхъ хотѣло ся спати по медѣ. Зобравъ ся водходити. Поцѣлувавъ ся зъ Яричовскимъ, сендзѣну цмокнувъ у руку, панны тежь, уклонивъ ся складно и выйшовъ.

Пойшовъ прямо въ Закуте до мамы.

По водходѣ Михася Яричовскій постояли хвилину на ґанку.

— Ну и що-жь?

— Гарный хлопець, щира душа и для нашои Клявдзѣ якъ-разъ пара... Що-жь ты доню?

— Менѣ дуже подобавъ ся, але дуже неделікатный...

— Захотѣла ты! — каже батько. — Пожди, уложить ся и буде гладенькій якъ полїтированый столъ, треба лишь надъ нимъ трохи попрацювати...

VI.

Михась прямувавъ до дому коротшою дорогою черезъ опустъ пониже церкви. Ишовъ просто; пяный не бувъ, лишь подъ охотою. Якъ кождый шляхтичь — мавъ

добру голову. Бувъ веселый, шапку поставивъ въ „бакиръ“, вымахувавъ паличкою и ставъ пѣдсвистувати...

„Добрый бувъ обѣдъ, смачный... Коли то правда, що его варила тая панна Кладія.. чи якъ ѣи тамъ звуть... то варта ѣи поцѣлувати... И мѣдъ бувъ добрый... Але чого вонъ мене на обѣдъ затягнувъ! Що вонъ мае на думцѣ той хитрый лисъ? Не вже-жь бы? ха-ха-ха! На приналіну мене хоче звабити? Не втне тои штуки! я не дурный... а що бы я зъ такимъ опудаломъ робивъ? воробцѣ зъ ячменю страшивъ? тьфу! Але дѣвчина ладна, анѣ слова! Якъ бы такъ шляхтянка, заразъ сватовъ шлю... Ей, Михасю! не занапащуй своѣи шляхотскои молодецкои долѣ!... Чого мене бѣда понесла коло мандаторовки? Теперь стануть ловити мене... Еге-жь! бѣльше тамтуды не пойду, хиба якъ буду въ полотняныхъ ногавицяхъ.... ха-ха-ха! Яка имъ рація до мене, якъ я ходжу? На ґвалтъ хотять зъ мене зробити двѣрского „леґавця“... Дарма ваша праця! Мой тато... та вонъ бы въ гробѣ порушивъ ся...“

Той монольоґъ, котрого нѣхто не чувъ, перебивъ Михасеви Філіпко. Вонъ пѣсля обѣду, закинувши капоту на себе, выйшовъ на городъ и станувъ пѣдъ вербою пикаючи люльку на коротконъ цибуху.

— Дзѣнь добрый пане Міхале! А зъ-вѣдки такъ пѣзно вертаешь и надъ чимъ то веселымъ такъ задумавъ ся?

— А дзѣнь добрый, вуйку! Выбачайте, я васъ навѣть не спостерѣгъ... Нинѣ бувъ я въ не абы-якихъ перепалкахъ... Зъ бароновою розмовлявъ, одного псярчика выпаривъ и у мандатора на обѣдѣ бувъ.

— Овъ! то за богато на оденъ разъ.

— А що-жь робити, коли такъ всьо разомъ зѣйшло ся...

— Ты, пане браце, щось за часто бѣшь...

— Якъ треба, то не часто. Мушу выробити собѣ послухъ, бо нѣчого не зроблю. Вже за багато собѣ розбираютъ... Стали мене высмѣвати, показувати, якъ я ходжу, якъ нôсъ утираю... А зась вамъ до мого носа!

— Добре зробивъ, коли не даешь шляхотского стану поганити...

— Ну видите... А они радять менѣ передягати ся по паньски, цурати ся капоты... пекъ имъ!

— Добрый зъ тебе шляхтичъ, мôй сыну, дай тобѣ Боже здоровля... А що-жь баронова?

— Страхъ „куитентна“! Доносили на мене, що хлопôвъ не позваляю за що-будь бити, що на панщину не силую нѣкого бôльше, якъ повиненъ, але баронова видитъ, що господарство йде, якъ на шнурочку...

— А чого-жь мандаторъ вôдъ тебе хоче? Вôнъ не скорый до почастункôвъ...

— Менѣ щось такъ здае ся, що хоче мене заманити на криналіну своєи панны... Але я заразъ змѣркувавъ, о що ходитъ, и бôльше мене й медомъ не завабитъ...

— Вівать пане браце! Ты вѣдай розуму у нѣкого позичати не будешь... Та най тя Богъ боронитъ! Або-жь то въ Закутю нема панênъ нашихъ, якъ золото?...

— Коли я, вуйку, покмѣтивъ силку, то вже-жь, що тамъ не полѣзу... Та треба менѣ спѣшитись до мамы, коли маю вôльну хвилю... Бувайте здоровй, вуйку!

— Нехай тебе Богъ провадитъ!

Стефаниха стала докоряти Михасеви, що такъ довго засидѣвъ ся.

— Бôгме, мамо, годѣ було скорше! На обѣдъ таки

на силу задержали, а потому такъ припрошували, що годѣ було скорше вырватись...

— Ой Михасю! щось ты занадто зъ двораками пристаешь... Мѣжь шляхтою тебе не видно та й до мене заглянешь якъ по огонь...

— Якъ же я можу инакше? Цѣлый тыждень при роботѣ вôдъ рана до ночи, а въ недѣлю то й не хоче ся йти на забавы.

— Кобы лишь они тебе не опутали та на дворака не переробили... Тогдѣ-бъ я тебе прокляла, благословенства материньского вôдказала...

— Не бôйте ся, мамо, нѣ! Не такій то я дурный, щобы давъ ся зловити на паньску полову... Та-жь я ихъ уникаю, якъ огню; зъ нѣкимъ не сходжу ся. Отъ нинѣ зробивъ дурницю, що пôйшовъ на обѣдъ до сендзього, але годѣ було вôдказати. Бувъ бы собѣ погадавъ, що шляхтичь боить ся ступити по паньскôй пôдлозѣ...

— Але чого тебе той лисъ до себе запрошувавъ? Цѣкава я знати...

— Може длятого, що я ржонца та й у бароновои щось значу... Гадае, що скористае де-що по-при менѣ, якъ буде зо мною жити по приятельски...

Другого пôдозрѣня що-до намѣрôвъ Яричовского Михась не сказавъ мамѣ. Погадавъ собѣ: буде менѣ мама вôдтакъ непотрѣбно голову сушити, а менѣ мандаторôвна такъ въ головѣ, якъ торôчный снѣгъ...

— Але ты, сыну, до нѣчого не зобовязуй ся, нѣчого зъ-нôдъ своихъ рукъ не давай, бо ще злодѣя зъ тебе зроблять, а такои ганьбы я бы не пережила! Нашъ рôдъ честный и нѣчимъ не споганивъ ся...

— Ого! вôдъ мене бы що выдеръ!

— Та ще, сыну, одно: Не заходи собѣ зъ двôрскими паннами зъ респектомъ... чи якъ они тамъ называють ся.

То безвстыдні дѣвки бувають... сама чѣпає ся, а потому жени ся, хочь плачь... На що тобѣ свѣтъ завязувати собѣ якоюсь дворкою? Або то въ Закутю паненъ шляхотскихъ нема?

— Та коли менѣ, мамо, до нихъ залицяти ся? Тажь я вѣчно при роботѣ...

Хочь Михась бувъ по добрѣмъ обѣдѣ, таки мусѣвъ зъѣсти молочнои кашѣ, що мама для него приладила... Стара ажь сердилась и мусѣвъ ѣсти.

— Знаєте, мамо, що? Ось у мене грамота на грунтъ, що менѣ дарувала баронова. Я бы хотѣвъ тутъ зробити порядокъ зъ моєю сходою...

— Якій же порядокъ?

— Та такъ: Я теперь маю два тридневі грунты. При Божѣй помочи докуплю ще, а тое, що менѣ по тату приходить, я бы передавъ Федеви...

— Чи ты, Михасю, на правду такъ гадаєшь?

— А вже-жь не на жартъ! Федьо чоловѣкъ добрый, але непорадный. Вонъ певно нѣчого не докупить, хочь и не стратить того, що має. Якъ бы я ще свою половину водобравъ, я бувъ бы водъ разу богачь, а вонъ бѣдный, такъ якъ у казцѣ говорить ся...

— Добра ты дитина, мой Михасю! най тебе Богъ за тое благословить! — сказала Стефаниха и поцѣлувала сына въ голову. — Только подумай добре... А що було бы, якъ бы баронова водобрала, що дала?

— Ого! вже не водбере. Разъ длятого, що я ѣй потрѣбный и безъ мене нѣчого не зробить; по друге я собѣ на тое не заслужу, щобы менѣ водбирати, а по трете, що я, коли маю письмо за пазухою, таки не позволю собѣ водобрати и квіта!

— Коли такъ, то Боже помагай! Треба колись спросити шляхту и зробити якъ слѣдъ.

— На що колись? чому не нинѣ?

Михась выйшовъ зъ хаты и закликавъ Федя, що при святѣ обтрясувавъ садовину.

— Слухай, браце! пôйди и попроси сюды Філіпка, Петрового Яся, префекта и Петрового Стефана. Є дуже важна справа...

— На що?

— Побачишь вôдтакъ, а теперь иди хутше!

Федьо пôйшовъ, а за той часъ Михась здôймивъ зъ себе святочну капоту и пôйшовъ у садъ кôнчити роботу, що Федьо зачавъ.

Зôйшла ся запрошена шляхта. Сусѣдъ просивъ, та ще такій важный, хочь молодый, чому-жь бы не пôйти, та ще при святѣ...

— Добре полудне, пане Міхале! А що то вы насъ спросили? чи не на сватôвъ?...

— Прошу, панове браця, у хату!

— Добре полудне вамъ, панѣ матко! Певно будете интерцизу шлюбну робити...

— Доброго здоровля вамъ! будьте ласкавй сѣдайте!

Стефаниха стала стирати фартушиною порохъ зъ лавы.

— Я, панове браця — почавъ Михась — маю до васъ интересъ... Знаете, на-рôкъ двôрскій ланъ „на старизнинѣ“ йде въ угоръ... Може бы-сте взяли для Закутя выпасъ черезъ лѣто за покладане...

— За покладане лише? А чи баронова дасть?

— То моя вже въ тôмъ голова! Баронова тамъ мѣжь шляхотскй поля своеи череды не пожене, бо бы бôльше шкоды наробило ся, нѣжь то всьо варто, а для шляхты оно якъ-разъ добре, бо близько. А покладане — що то значить?

— Та що покладане! — обзывае ся Філіпко, —

здрапав ся плугомъ на три цалѣ землѣ та й вже! Оно справдѣ добрый интересъ и коли тое намъ зробите, то будете мати велику заслугу у шляхты. Кобы лишь баронова схотѣла...

— Коли я кажу, що схоче, то схоче!

Стефаниха стояла коло печи и не могла начудуватись, що Михась говорить. Хиба-жь вонъ зажартувавъ собѣ зъ матери, коли людей спрошувавъ?

— То я вамъ, панове браця — мовивъ Михась — за колька днѣвъ дамъ знати, а тогдѣ приходѣть уже двохъ-трехъ до бароновои... А теперь у мене друге дѣло, фамілійне... Я хочу мою схеду по покойномъ родичу перене ти на мого брата Федя.

Шляхтѣ се дуже подобалось, хоча зъ початку не хотѣли вѣрити.

— Але-жь панове, — водозвали ся голосы, — до того треба прикликати вашихъ фаміліянтовъ!

Федьо Стефановъ страхъ утѣшивъ ся великодушностію свого брата та й заразъ метнувъ ся за вуйками и стрыйками.

За той часъ шляхта говорила о угорѣ „на старизнинѣ“, о пани — колько зъ того буде, хто тое всьо на себе возьме.

Посходили ся вуйки и стрыйки. Михась заявивъ урочисто свою волю.

— Всьо то ладно зъ вашои стороны, пане Міхале що хочете брата поратувати, — обізвавъ ся Петро Стефановъ, — але вы либонь не маѣте ще 24 лѣтъ...

Усѣхъ наче-бъ водою обляло.

— Такъ, такъ, панове! — докинувъ префектъ, — малолѣтный не маѣ права роздавати свого маѣтку... Ну, але що ся водволѣче, то не втече, и я певный, що панъ Міхалъ не цофне свого слова.

— На тое можна и могоричь выпити! — каже оденъ зъ вуйкôвъ.

— Добре, выпемо! Хто ставить?

— А вже-жь я — обзывае ся Стефаниха. — Се дѣе ся въ моѣй хатѣ и я приймаю гостей.

Федьо, порадивши ся зъ мамою въ алькири, взявъ двѣ фляшки и пôйшовъ на Ячменѣвку за горѣвкою и аракомъ.

Вже було пôзно въ нôчь, якъ пôдохочена шляхта розôйшла ся до дому.

VII.

Другого дня Михась немало счудувавъ ся, коли кôнный пôсланець привѣзъ ему на поле въ кошику цѣлый шляхотскій обѣдъ. Бувъ тутъ борщь бураковый зъ свининою, гречана каша добре шкварками примащена, пироги бульбянй зъ сметаною, добрый шматокъ разового житного хлѣба и фляшина зъ горѣвкою.

— Хто се зладивъ? — пытае пôсланця.

— Не знаю. Мене прикликали зъ огорода и дали готовый кошикъ.

Ѣда була смачна, ще лѣпша нѣжь вчера у мандатора.

Зъ-вôдки они того набрали? — подумавъ Михась вытираючи послѣднымъ пирогомъ останки густои сметаны зъ горнятка. — Для челяди такои стравы не варять, для бароновои такожь нѣ... Хиба се вôдъ мандатора? тьфу! ажь обридло. Та нѣ! такихъ пирогôвъ криналіна не зробить... се видно шляхотска робота... Михась боявъ ся ино того, абы се не було вôдъ мандатора. „Той хитрый лисъ

готовъ мене опутати, що анѣ не ворохну ся, та вôдтакъ Богъ знає, чого вôдъ мене зажадає... пекъ єму!"

Коли Михась вернувъ у вечѣръ до двора, заставъ въ креденсѣ таку саму вечерю для себе.

— Ну, се чей-же вже не зъ мандаторбвки, бо баронова бы на тое не позволила... Войцєху! хто то все варивъ?

— Стара Міхалова.

— Міхалова? и я того не догадавъ ся! Тажь лишь одна Міхалова потрафить такъ зварити!

Справдѣ, тая Міхалова була славна своимъ кухарствомъ и на цѣлу околицю. Єи брали до дворбвъ, на попбвства и до заможныхъ шляхтичѣвъ варити на празники, весѣля и иншй торжественнй оказіи.

— А хто-жь то такъ зарядивъ? — пытає.

— Ясна панѣ. Казали вчера привликати єи и заставили варити для пана ржонцы...

Михасеви се дуже подобало ся; видно, що баронова єго уважає, коли такъ стараєсь о него. Обтеръ губы полою, перехрестивъ ся и пбйшовъ до мамы на нбчь. Хата єго ще не була готова, але вже всьо було вымащене, вбкна вставленй, кобы лишь высохло, то заразъ можна бы впроваджувати ся.

Хата тая була збудована на ладъ шляхотскихъ будынкбвъ зъ сухихъ сосновыхъ брусбвъ въ углá. Зъ сѣней входило ся на лѣво до пекарнѣ а зъ-вбдти до алькиря и комбрчины. По другбй сторонѣ була изба зъ деревляным помостомъ и зновъ просторый алькирь для гостей. Обѣ тй комнаты огрѣвала одна пѣчь поставлена зъ днѣстровыхъ плытокъ камяныхъ. Въ пекарни стояла велика пѣчь глиняна, зъ притулою противъ зимна, зъ припѣчкомъ и запѣчкомъ такъ великимъ, що оденъ чоловѣкъ мбгъ тутъ выгбдно спати. Сѣни були крытй дошками.

До хаты входило ся через ґанокъ до половины закрытый на ясеневыхъ шестигранныхъ стовпахъ. Хата була крыта соломою а надъ нею пышавъ ся высокій выбѣленый дымарь. Все те ставивъ дворскій муляръ Цибульскій, що мавъ славу на цѣлу околицю яко майстеръ вôдъ печей и римарь. Вôкна на два крыла були гарно окованѣ. При дверехъ замки, окутя зладивъ знаный на цѣлу околицю коваль.

Коли хата вже була готова, баронова казала позаносити всю обставу, якои до хаты потреба, казала запрячи конѣ до повозки и, посадивши Михася коло себе, поѣхала вôддати ёму нову оселю.

Насамперед обôйшли господарство. На просторôмъ обôйстю супроти хатныхъ вôконъ пышавъ ся высокій журавель при ново-выкопанôй кирници. Заразъ биля неи лежавъ довгій жолобъ для поёня худобы. Напротивъ хаты стояла высока стайня подѣлена на чотири части: для коней, рогатои худобы, безрогъ, а дальше сусѣкъ на сѣно и тôкъ гладко убитый на сѣчкарню й обрôкъ. Прямовѣсно до стайнѣ стояла велика стодола зъ трома засѣками и двома токами. На тѣ токи входило ся великими брамами на два крыла. Тѣ будынки були городженѣ здоровою лѣщиною и грубо обмащенѣ глиною. Напроти стодолы стояли два великѣ обороги на грубыхъ дубовыхъ оборожинахъ.

Увôйшли въ хату черезъ ґанокъ. Усюды чисто и любо, ажь пахне, ажь приманюе до себе. Обôйшли пекарню и всѣ комнаты.

— Пане Міхале! се всьо твоё.. за твою щирôсть для мене, на котру я й на дальше рахую...

Михась ходивъ якъ у снѣ. Очамъ своимъ не довѣрювавъ, трудно ёму було уявити собѣ, що всѣ тѣ достатки то ёго неоспорима власнôсть... Теперь переконавъ

ся наглядно, що баронова ему щиро прихильна. Серце его опанувало чувство безмежной вдячности.

— Ясна панѣ бароново! — каже цѣлуючи ѣи въ руку, — чи я заслуживъ тое? Я щиро дбавъ за ваше добро, то правда, и на те мое шляхотске слово, але щобы зъ мене бѣдного шляхтича робити вбдъ разу пана, богача, на се я не заслуживъ собѣ. Але заслужу! буду вамъ, ясна панѣ, вѣрнѣйшій пса и жите за васъ положу, коли-бъ сего було треба...

При тыхъ словахъ Михась хопивъ баронову знов за руку и, цѣлуючи ѣи, такъ сильно стиснувъ у своихъ медвежихъ долоняхъ, що баронова трохи не скрикнула.

— А що, пане Міхале? Ты боявъ ся, щобъ я зъ шляхтича не зробила дворака... Ну, а се-жь хиба зовсѣмъ шляхотска хата!

Михась чудувавъ ся, зъ-вбдки баронова знае про тй его обавы, и не мбгъ собѣ въ сѣй хвили нагадати, кому вбнъ о тбмъ говорывъ.

— Теперь, пане Міхале, бракуе тобѣ тутъ лишь одного...

— Теперь менѣ вѣчого не бракуе! — вбдповѣвъ Михась.

— А жѣночки гарнои?...

Михась запаленѣвъ.

— Е! на то, ясна панѣ, буде ще часъ...

Вбдъѣхали до двора. Михась бувъ страшно зворушеный. Баронова се помѣтила и черезъ цѣлу дорогу не говорила нѣ слова. Она була тежь рада въ того, що зробила. Ѣй хотѣло ся, абы Михась мавъ до неи необмежене довѣре.

Михась, позбувши ся першого зворушеня, думавъ надъ тымъ, якъ бы на початокъ уладитись въ новбй хатѣ,

щобы не стояла пусткою. Нагадавъ собѣ, що маѳ въ Закутю стару тѣтку, вдову. „Отъ буде мати, бѣдна, де голову приклонити!“ бо при дочцѣ було ѣй тѣсно. Заразъ пôйшовъ до мамы и розказавъ усе.

Зôйшли ся сусѣды и стали всьо подрôбно выпытувати.

— На недѣлю зайдемо до тебе, пане браце, на обзорины и мусишь могоричь поставити...

— Заходьте, прошу дуже!

Тѣтка перенесла ся до Михася. Вôнъ приймивъ ще и наймита. Баронова казала заразъ вôдвести туды коровы й конѣ Михасевй и доставити потрѣбнои пашѣ.

— Пане Міхалѳ! памятай, коли зачне ся робити коло озимины, то оброби й своѳ панщиною та й возьми збôжа зъ мого шпихлѣра... На другій рôкъ менѣ вôддашь насѣнѳ.

Михась вôдъ теперь ставъ иншимъ чоловѣкомъ. Чувъ, що ѳго доля выплыла на рôвну, спокôйну воду и нема чого журитись о будучнôсть. Одного ѳму недоставало, щобы чувъ себе на своѣмъ становиску певнымъ — не знавъ письма. Навчивъ ся лише вôдъ когось нумера читати та й бôльшь нѣчого.

Але проворный шляхтичь не хотѣвъ показувати по собѣ, що не знаѳ письма. Що суботы прикликавъ до канцеляріи двôрскои Ґоздецкого, диктувавъ ѳму рапортъ и пильно дививъ ся въ цифры.

— Пиши, пане Ґоздецкій... женцѣвъ тôлько, кôпъ тôлько...

Ґоздецкій хотѣвъ ѳго пôдôйти — написавъ фальшиву цифру.

— Що пишешь? Говорю 95, а ты написавъ 59? Заразъ поправь!

— Ґоздецкій зметушивъ ся. „А може вонъ направду знає писати?“

Але таке выдаване себе за письменного було Михаеви дуже утяжливе, томляче. Съ а порадою Філіпка Городиского удавъ ся вонъ зъ тымъ до дяка. Дякъ сей звавъ ся Пакомъ и мешкавъ у другомъ конци рустикальнои громады. Пакъ радо приставъ и згодивъ ся за три корцѣ пшеницѣ, корець бобу и ячменю вывчити Михася читати й писати такъ, що й самъ крайскомісарь не потрафить лѣпше... Найблизшого четверга купивъ дякъ за Михасевій грошѣ книжку, паперу й чорнила и розпочалась наука. Теперь, осѣнною порою, саме добре було вчити ся. Михась, якъ лишь упоравъ ся зъ роботою, сѣдавъ на коня и замѣсть ѣхати до дому, ѣхавъ до Пака. Тутъ заводивъ коня въ комірчину дякову, а самъ сѣдавъ до книжки при свѣчцѣ, що привозивъ зъ собою. Ся вечѣрня наука мала бути тайною передъ всѣми.

Михась пойімавъ читане скоро. Писане йшло тяжше для его грубыхъ, невывчаеныхъ рукъ... Коли вже привчивъ ся читати й писати, вправлявъ ся вечерами въ дома самъ. Читавъ голосно и писавъ багато. За два мѣсяцѣ пробовавъ написати рапортъ для бароновои, але ще не йшло. Поки що обмеживъ ся на томъ, що пильно читавъ рапорты, бравъ ихъ до дому и переписувавъ собѣ для вправы, наслѣдуючи всѣ писарскій выкрутасы и выхилясы.

„Теперь я панъ и нѣхто мене не здурить!“ — повтарявъ собѣ Михась, лягаючи спати.

*

VIII.

Вôдъ того недѣльного обѣду въ мандаторôвцѣ Михась выминавъ Яричовскихъ якъ чорта. Коли йно бувъ трохи поряднѣйше одягненый, бувъ бы не перейшовъ коло мандаторôвки нѣ за що въ свѣтѣ. Хиба тогдѣ, якъ ѣхавъ у поле въ своихъ вôдстрашаючихъ полотняныхъ ногавицяхъ, не боявъ ся нѣчого, нѣкого не выминавъ, паннамъ и пани сендзѣнѣ кланявъ ся и казавъ „дзѣнь добрый“ усмѣхаючись любязно. „Чеши дѣдька зъ-рѣдка — оправдувавъ себе, — але не зловите вы мене!“

— Щось нашь кавалiръ згордѣвъ, чи налякавъ ся чого, — говорила було сендзѣна чоловѣкови.

— Не бôй ся! ще прийде... моя въ тôмъ голова! Ще на колѣнахъ буде просити о руку нашои Клявдзѣ...

Сендзѣна вѣрила въ проворнôсть свого мужа, вôнъ такожь покладавъ богато силы въ свою дипльоматію, и обое успокоились.

Надôйшли Рôздвяни свята. За той часъ Яричовскiй, хочь стрѣчавъ ся частенько зъ Михасемъ, нѣколи ему не докорявъ. чому не показуе ся. Се навѣть чудувало Михася. „Що той лисъ собѣ думае?..“

На тыждень передъ польскимъ Рôздвомъ, якось въ свято Яричовскiй, прибравшись чорно, зайшовъ до Михася въ хату.

— Щасть Боже, пане Міхале, на новôй вашôй „обытаціи“! Вы нѣколи не ласкавi зайти до мене, такъ я до васъ приходжу...

Михась попросивъ его сѣдати.

— Якъ же вамъ живе ся?

— Добре, хвала Богу.

— Я до васъ за дѣломъ. Зближаютъ ся свята Рôз-

двянй. Прадѣдный звычай наказуе сѣдати до „вілій“ въ парѣ, а тутъ, якъ на злôсть, мôй сыночокъ выпросивъ ся на свята до моеи сестры, се-бъ-то до своеи теты. Не годить ся, кажуть, при столѣ безъ пары. Тожь я прийшовъ просити пана ржонцу, абы були ласкавй до насъ на вілію... Але, пане Міхале, не годить ся вôдказати... грѣхъ! Будьте ласкавй!

Михась не знавъ, що сказати. Вôдмовити було нѣяково, бо жь всѣ знали, що у мамы его доперва у рускй свята святкують... Ще дикуномъ его назвуть... И що-жь менѣ стане ся, якъ пôйду? та-жь мене не зъѣдять...

— Добре, каже, прийду!

Яричовскій побалакавъ ще трохи, розпращавъ ся и пôйшовъ.

Нагадавъ собѣ на мене — говоривъ самъ до себе Михась по вôдходѣ мандатора, — етъ! Може менѣ лише такъ привидѣлись тіи сваты? Де бы она за мене выйшла? та й що бы така питльована панночка робила зъ такимъ разовымъ шляхтичемъ якъ я?

Успокоивши ся такъ, взявъ ся до своеи вечѣрнои роботы — до писаня. Хотѣвъ конечно на Новый рôкъ вôддати бароновôй власноручно написаный рапортъ.

У Михася ґаздувала его стара тѣтка, доглядаючи всего. Въ стайнѣ були двѣ коровы, двое телятъ и пара добрыхъ коней. Сего року Михась справивъ свое поле двôрскимъ гноемъ и засѣявъ пять морґôвъ пшеницею, а другихъ пять житомъ. Насѣне дала баронова пôдъ тымъ позоромъ, що позичае...

Шляхта зъ Закутя частенько навѣдувала ся до Михася, зъ чого вôнъ бувъ дуже радый. Черезъ се удержувались добрй вôдносины мѣжь двôромъ а шляхтою. Вôдъ часу коли Михась наставъ въ пышневецкôмъ дворѣ, не було случаю, абы хто на двôрскихъ ланахъ вробивъ

шкоду худобою. Такѣ шкоды, коли передъ тымъ трафляли ся, походили зо злости, абы докучувати баронови, але нѣколи длятого, щобы черезъ те збогатити ся пасучи худобу чужимъ добромъ. Така вже шляхотска вдача.

Прийшла „вілія“. Михась, одягши ся гарно, пôйшовъ до бароновои зъ „повіншованѣмъ“ веселыхъ святъ. Баронова приняла єго дуже радо.

— Дякую тобѣ, пане Міхале, що не забувъ на мене! Добре, що приходишь, я тебе запрашаю до двора „на оплатокъ“. Се нашь прадѣдный звычай, що т го дня всѣ офіціялісты вечеряють при одномъ столѣ зо мною.

Михась стоявъ нѣ въ сихъ нѣ въ тыхъ.

— Ясна панѣ дарують менѣ, що не можу послухати ласкавого росказу, але я не можу прийти, бо мене запросивъ вже панъ Яричовскій и я давъ єму слово, що прийду...

— Яричовскій? Якъ же вонъ мôгъ се? Хиба вонъ гадавъ, що я тебе не запрошу, чи що? Добре, пане Міхале, увôльняю тебе, коли давъ слово и хочешь додержати... Але на оплатокъ прийди и заразъ собѣ пôйдешь.

Михась, що зъ першихъ слôвъ бароновои гадавъ, що она сердить ся, теперь дуже зрадѣвъ.

— Даруйте менѣ, ясна панѣ, що я такъ не гарно поступаю, що запрошеня мои добродѣйки не приймаю, але кобы не тое слово, що я давъ... Пропало! На другій разъ буду осторожнѣйшій...

— На тебе не маю причины гнѣвати ся, овшѣмъ, мене тѣшить, що ты въ кождôй справѣ такъ твердо свое слово тримаєшь...

Михась розпращавъ ся и выйшовъ. Страхъ бувъ лютый на Яричовского!

Хиба-жь той кованый лисъ не знавъ, якѣ тутъ звычаѣ въ дворѣ? Чого-жь мене такъ пôдôйшовъ? Мôгъ

запросити на Рождво, на другій день. А то саме на „вілію“! И я бароновôй, тôй добрôй, „зацнôй“ бароновôй, що тôлько для мене доброго зробила, мусѣвъ вôдмовити! И за-для кого? За-для такого Яричовского... Ехъ! чорты бы тобѣ!...

Михась вернувъ до дому злый. Не говорившъ до теты нѣ слова. Она, знаючи его вдачу, не тягла его на слово. Подала обѣдъ, але Михась сказавъ, що не буде ѣсти. Пôйшовъ до алькиря и положивъ ся на лôжко.

Роздумувавъ надъ тымъ, щó бы то бароновôй сказати при оплатку. „Треба конечно щось сказати, бо прецѣнь я найстаршій зъ цѣлои дѣбрнѣ, отже я повиненъ за всѣхъ сказати...“ И Михась ставъ укладати собѣ въ памяти орацію, повтаряючи кожде речене, щобъ лѣпше затямити. За Яричовского цѣлкомъ забувъ.

Въ тôмъ часѣ найкоротша днина Михась полежавъ трохи, та й вже змеркало ся. Часъ збирати ся!

Вôдсунувъ „комоду“ и ставъ вытягати найкрасше, що мавъ. Выймивъ святочну сиву капоту, шапку смушкову на завѣсахъ, суконнй „споднѣ“, камізельку, выймивъ чисту сорочку и хустку пôдъ шию. Усе те розкладавъ въ порядку, переглядавъ и вычѣсувавъ щѣткою. Вôдтакъ взявъ ся чистити чоботы, новй, такъ на „ґлянцъ“. Спаливъ надъ мисчинкою вѣхоть дрôбного сѣна, влявъ до того кôлька ложокъ молока, примѣшавъ несоленого смальцю и вымѣшавъ усе те разомъ. Зъ того зробило ся чорнило на чоботы. Вôдтакъ засукавъ рукавы, взявъ щѣтку и ставъ мастити чоботы, то оденъ то другій ставляючи при теплôй печи. Потôмъ узявъ въ руку другу тверду щѣтку, засадивъ чобôтъ по локоть на лѣву руку и ставъ щѣткою терти що-силы. Наймитъ не мôгъ бы тому дати рады... куды тамъ хлопови до „пасовыхъ“ чоботôвъ! Михась збрѣхъ добре и рувн ему помѣлв, заки

чоботы дали „ґлянцъ“ якъ треба. Оглянувъ ихъ ще разъ до свѣтла и бувъ вдоволеный зъ своєи роботы, бо усмѣхнувъ ся самъ до себе. Ставъ голити ся. Выймивъ зъ комоды стару бритву, потягнувъ вострємъ кольска разовъ по ремени, попробувавъ на долони, вотакъ розробивъ квачемъ мыло, намыливъ лице й бороду и сѣвъ при маленькомъ зеркалци та ставъ шкребтати по лици и по бородѣ. При томъ крививъ лице на всѣ боки, куды треба було, щобы напружити шкору подъ бритву. Розумѣе ся, що чорненькихъ вусиковъ берѣгъ старанно, абы часомъ одного волоска не водрубати. И такъ ихъ мало! Теперь подала єму тета у велику миску теплои воды и кусокъ мыла. Михась здоймивъ зъ себе сорочку, натеръ голову, лице, цѣле тѣло мыляною пѣною, ажь бѣлый ставъ, и почавъ мыти ся, форкаючи и пхикаючи якъ морскій телюнъ. Очи, розумѣе ся, мавъ замкненѣ, абы мылины туды не достали ся, бо то дуже пече. Вымывшись якъ слѣдъ вытеръ тѣло сухимъ полотномъ и ставъ надягати сорочку. Зачесавъ свою мягку чупрыну якъ могъ найкраще и одягъ ся.

Тета не могла налюбувати ся выглядомъ свого гарного сестрѣнка. Вонъ справдѣ выглядавъ якъ мальованый. Справдѣшный типъ молодого шляхтича ходачкового! Нова капота лежала на нѣмъ дуже складно. Смушкова шапка, поставлена трохи на бокъ, надавала Михасеви чепурный, лицарскій выглядъ.

За той часъ наймитъ осѣдлавъ коня и привѣвъ передъ ґанокъ. Михась надягъ ще по верхъ капоты баранячій кожухъ крытый сукномъ, попращавъ ся зъ тетою и скочивъ на коня.

Тета довго стояла ще на ґанку и усмѣхаючись дивила ся на свого любимця, поки не закрыли єго хлопскій хаты зъ-передъ єи очей.

— А то щасливый хлопець! — говорила она до себе, — жадна панна не устояла бы супроти него...

Михась причвалавъ до двора, вбдавъ форналеви коня, здбймивъ зъ себе кожухъ, полишаючи его въ канцеляріи, обтрѣпавъ зъ себе волоски кожуховй, що до капоты попричѣпали ся, поправивъ хустку пбдъ шиею, волосе, пбдкрутивъ гарного вусика и пбйшовъ до двора.

Войцехъ попросивъ пана ржонцу до ѣдальнѣ. Тутъ були зббранй вже всѣ офіціялісты. Стояли кушками и розмовляли зъ-тиха. На серединѣ ѣдальнѣ стоявъ великій стблъ прикрытый скатертію зъ якимись блѣдо-червоными узорами, на нѣмъ порозставлюванй тарѣлки, ножѣ, вилки и всяка потрѣбь. Зъ одного вбнця лежала срѣбна тарѣлка, а на нѣй „оплатокъ“ въ-двое зложеный и злѣпленый медомъ. Зъ-пбдъ скатерти вызирали стебелинки сѣна, що лежало на столѣ настелене. Пбдъ столомъ було сѣно тежь. Въ кутику стоявъ на крѣслѣ вбвсяный снбпъ.

Михась, вбйшовши сюды, звитавъ ся зъ кождымъ, подаючи руку. Всѣ усмѣхали ся солоденько до Михася, бо вбнъ теперь важна тутъ особа.

Зъ ѣдальнѣ вели одни дверѣ до кредэнсу, другй до дальшихъ двбрскихъ покоѣвъ. Дверѣ вбдъ кредэнсу були вбдчиненй — тамъ зббравъ ся цѣлый жѣночій свѣтъ пышневецкого двора.

За хвилю отворивъ Войцехъ другй дверѣ и выйшла баронова одягнена по святочному. Въ ѣдальни зашопотѣли: „баронова!“ — и всьо втихло. Теперь высыпавъ ся зъ кредэнсовои комнаты красный полъ. Були тутъ жѣнки офіціялістбвъ — тыхъ не було багато — и дѣвчата, панны „на респектѣ“. Мѣжь ними вызначали ся три гарненькй выхованицѣ бароновои, сироты по однбмъ старбмъ офіціялістѣ — Міхалѣ Бурачиньскбмъ, котрыми

заопѣкувала ся бездѣтна баронова, якъ своими власными. Дѣвчата були гарнѣ, бѣлявенькѣ, стрункѣ, зъ синими якъ небо очима, гарно повбиранѣ по паньски. Дворяки страхъ лѣтали за ними очима, але баронова, знаючи всѣ штуки двôрскѣ, пильнувала вхъ якъ ока въ головѣ. Найстарша 18-лѣтна Міхаліна вызначала ся вродою и ростомъ понадъ всѣ. Дворяки говорили на ню: чудо-дѣвчина!

Баронова, кивнувши головою вѣчливо на привитане, взяла срѣбну тарѣлку зъ оплаткомъ и станула посередъ ѣдальнѣ.

— Йдѣть, пане ржонцо! — шептали офіціялісты.

Махасеви забило ся серце и въ тôй хвили зовсѣмъ забувъ свою орацію, котру такъ старанно укладавъ цѣлый день. Але пôдступивъ до бароновои и промовивъ:

— Ясне-вельможна панѣ бароново, наша добродзѣйка ласкава! Въ сей день я, вашъ вѣрный слуга, складаю ясноѣй пани бароновôй за себе и за всѣхъ таке „повіншованє“: Най Богъ дасть здоровлє... абы ясна панѣ довгѣ лѣта прожили въ здоровлю и гаразді, а по смерти дôстали „коруну“ небесну... Віватъ панѣ наша добродзѣйка!

Офіціялісты крикнули „віватъ!“

Михась ажь збырѣвъ зъ такои напруги. Руки у него дрожали якъ въ пропасници, коли сягнувъ и вщипнувъ кавалчикъ оплатка. Поцѣлувавъ баронову въ руку.

— Дякую тобѣ, пане Міхале, и вамъ всѣмъ! Я переконана о вашôй щирости, а особливо о твоѣй, пане Міхале. Всѣмъ вамъ жичу, абы сьте въ здоровлю и въ гаразді довгій вѣкъ прожили зъ своими рôдными.

Михась поцѣлувавъ ще разъ руку бароновои и уступивъ мѣсця другимъ. Для кождого мала панѣ баронова привѣтне слово. Жѣнокъ и дѣвчатъ цѣлувала у голову.

Михась, позбувши ся такои тяжкои працѣ, мавъ теперь нагоду розглянутись. Ему заразъ впала въ око

Міхалінка. До теперь вонъ ви въ дворѣ не завважавъ. Она стояла биля бароновои, усмѣхаючись. „Ехъ! то то дѣвчина! — погадавъ Михась. — Якъ бы така у насъ въ Закутю, заразъ бы-мь якъ стой сватавъ!...“

— Сѣдайте, мои любй! — сказала баронова, показуючи на столъ, де служба начерпувала великими кохлями борщикъ „шарый“.

Михась не знавъ, що зъ собою робити. Мавъ ити на вілію до мандатора, а тутъ такъ бы ему було любо... придививъ бы ся той синьоокой Міхалінцѣ... Може бы лишити ся?... Покуса була велика.

— А тебе, пане Міхале, я не задержую, коли ты давъ слово....

Михась скрививъ ся наче-бъ лѣсницю вкусивъ, попращавъ ся зъ бароновою, пожелавъ веселыхъ святъ, вклонивъ ся всѣмъ, глинувъ ще разъ на Міхалінку и выйшовъ. „Ехъ! — подумавъ — то дѣвчина! шкода, що не зъ Закутя!“

— Веселои забавы! — кликнула за нимъ баронова.

— Куды вонъ такъ? — запытавъ оденъ офіціялістъ свого сусѣда.

— Мандаторъ заманивъ его до себе на „вілію“.

— Еге! Хитрый той Яричовскій.. вонъ его для своеи Клявдзѣ „штифтуе“... Шкода его!

Михась не задягаючи кожуха пойшовъ на мандаторовку таки въ капотѣ — не було далеко.

Яричовскй ладились на приняте Михася, якъ на приняте королевича. Все, що лише було въ хатѣ зъ срѣбного начиня, выйшло на столъ. Яричовска повышукувала всѣ старй календарѣ, перечитала всѣ записки зъ бабы-прабабы, абы зладити вечерю такъ, щобы и королѣвской губѣ було въ смакъ. Водъ часу до часу водбувала она конференціи зъ Клявдзею що-до одягу на нинѣшный ве-

черъ. Въ тôй квестіи засягли жѣнки такожь опінія старого Яричовского, що зъ нагоды такого дня и строгого посту не знимавъ зъ себе ниляфрока, покурювавъ люльку на довгôмъ цибусѣ и попивавъ горѣвку, закусуючи за-для посту горѣхами. Яричовскій такъ порадивъ:

— Кринолíны не брати! На кринолíну жаденъ шляхтичъ не зловить ся, а радше втѣкне. Убратись гладко, причесати ся гладко, на пальцѣ понакладати перстенѣвъ, на шию „гранатки"... и всьо буде гаразд...

По полудни мандаторъ при помочи двохъ гайдукôвъ и наймички прятавъ у покою. На вымытôмъ чисто помостѣ постелено пôвъ фѣры сѣна, внесено до кута великій снôпъ вôвсяный, на столѣ розстелено сѣно тонкою верствою и понатыкано зубчикôвъ часнику. На тое прийшла узориста велика скатерть — та й робота его була покôнчена. Проче належало до жѣнокъ, бо якъ же давати неповоротному гайдукови порцелянову тарѣлку въ руки? Проче поробили жѣнки, розкладаючи при тарѣлкахъ ножѣ, вилки въ срѣбнôй оправѣ. Вынесли такожь срѣбный збанокъ на мѣдъ, поставили фляшку зъ горѣвкою.

Жѣнки пôйшли одягати ся. Яричовскій собѣ-жь.

Вже добре змеркло ся, а Михася ще не було.

— Може не прийде? — завважала Яричовска.

— Прийде, бо слово давъ... а тогдѣ вôнъ нашь, не устоить покусѣ... Наша Клявдзя выглядае нинѣ знаменито...

И справдѣ панна Клявдзя могла нинѣ и найвыбагливѣйшого очарувати своєю красою. Надягла шовкову сукню зеленои краски зъ широкими по лôктѣ розпорѣными рукавами, котрѣ звисали въ низъ, вôдслонюючи бѣлу якъ точену ручку прикрашену золотыми бранзолетками и перстенями. Свое гарне чорне волося причесала гладко

на способѣ закутяньскихъ шляхтянокъ. На шиѣ у неи блистѣли гарнй червонй „гранатки“ и велика золота брошка зображаюча звиту гадюку зъ брилянтовыми очами и розтворенымъ грѣзно ротомъ. Друга дочка, за-для контрасту и пѣднесеня красы Клявдзинои, була одягнена звычайно въ широку криноліну.

На дворѣ почувъ ся скрипѣтъ замерзлого снѣгу пѣдъ чобѣтьми. Жѣнки метнулись до другои комнаты, оставляючи Яричовского самого. Михась шуравъ у сѣняхъ чобѣтьми, обтираючи снѣгъ. Яричовскій усмѣхнувъ ся: „Здурѣе хлопчиско, якъ побачить таку кралю..“ Михась запукавъ до дверей и на слово „прошу“ вѣйшовъ до покою.

— А! пана ржонцы униженый слуга! Чекали-сьмо, чекали-сьмо... вже намъ здавало ся, що погордите, не прийдете, — лепетавъ Яричовскій, пѣдбѣгаючи проти Михася.

— Добрый вечѣръ! помагай Бѣгъ зъ Святымъ вечеромъ! Давъ слово... якъ же бы не прийти?

— Го го! шляхотске слово... то пане добродзѣю тѣлько, що присяга, и длятого я бувъ певный и заложивъ бы-мь ся, що панъ Міхалъ прийде...

— Я трохи забавивъ ся въ дворѣ на оплатку...

— Ага! правда, то прадѣдный звычай у нашои ласкавои дѣдички. Знаю, знаю. Може вы й недобрй на мене, що я васъ перебѣгъ моими запросинами, але видите такъ: Я гадавъ, що приятнѣйше вамъ буде мѣжь нами, своими людьми, въ кружку родиннѣмъ, нѣжь межи двораками, котрй бы васъ въ ложцѣ воды втопили... Знаю я ихъ, знаю! го го! То хитрый народъ и дуже лукавый... Видите, якъ я васъ шаную и люблю..

— Менѣ се байдуже, якъ тамъ они о менѣ дума-

ють... Я моѣй пани служу вѣрно, панѣ баронова зъ мене „кунтентна“, то чого менѣ бôльше треба?

— Правда свята! Але все-жь воно „гуси, мовлявъ, вола перевернуть“... и вамъ бы, пане Міхале, оглянути ся за сильною для себе опорою, хто бы за вами въ пригодѣ постоявъ... Они всѣ заставляють на васъ силки, не тяжко засилити ся... Я вамъ кажу: такѣ „выщеканѣ“ двораки то не що-будь, можуть ногу пôдставити!

— Не зроблять менѣ нѣчого! — вôдповѣвъ Михась махнувши рукою.

— Але жь я не кажу, абы вамъ що зробили, але все добре бы мати за собою когось, хто бы потрафивъ за васъ вôдгрызти ся та вôдъѣсти ся... Вамъ бы, пане Міхале, оглянути ся за подругою житя, котра бы мала „сильнѣ стосунки“, а тогдѣ кождый буде ся зъ вами рахувати...

— Е! шляхтянокъ о Богу дякувати досыть, але ще часъ выбирати...

— Еге! таку рѣчь выбирати то нѣколи за вчасно. То треба добре подумати, бо то пане добродзею важна рѣчь. Прецѣнь годѣ вамъ брати яку-будь шляхтянку. Вы-жь уже злученѣ зъ дворомъ не на мѣсяць. Всѣляко може трафити ся. Прийдесь деколи и великого пана приняти. Яку-жь бы собѣ раду могла дати така бѣдна шляхтянка зъ Закутя, хочь-бы она й найлѣпша и найкрасша?...

Михась вôдмовлявъ заєдно: „Ще часъ... я ще не розжився ся, не розглянувъ ся. Богъ знае, янъ оно ще буде...“

— Та мы тутъ розбалакались, — каже мандаторъ, — а то до вечерѣ часъ... Гей, панѣ! чи всьо готове?

— Готове! — обôзвавъ ся жѣночій голосъ зъ ѣдальнѣ. — Прошу просити!

Мандаторъ взявъ шляхтича по-пôдъ руку и повѣвъ до ѣдальнѣ. Тутъ уже всѣ зôбрали ся, цѣла родина Яричовскихъ. Михась витавъ ся зô всѣми, цѣлуючи жѣнокъ по рукахъ. Клявдзя вôдбивала вôдъ всѣхъ своимъ уборомъ и красою. Подобала ся Михасеви, бо вôнъ усмѣхнувъ ся. пôдкрутивъ вусика и сказавъ:

— Панна Клявдзя гарна, якъ найкраща шляхтянка...

— Она бо й є шляхтянка! — пôдхопивъ батько. — Прошу, нашь рôдъ не абы-якій... Я-жь вамъ показувавъ легітимацію...

Михасеви приходило на языкъ сказати, що тои легітимаціи не видѣвъ.

— Прошу, мамо! зачинаймо! — каже мандаторъ до жѣнки.

Яричовска взяла зô стола тарѣлку зъ оплаткомъ и приступила до Михася.

— Що вамъ віншувати, пане ржонцо? Дай Боже здоровля и гаразду!

— А я жичу — додавъ Яричовскій, — абы панъ Міхалъ вôдъ нинѣ за рôкъ уже въ своѣй хатѣ зъ гарною, доброю жѣночкою гостей приймавъ... що дай Боже, амѣнь!

— Я паньству віншую доброго здоровля та й що собѣ самѣ бажаєте!

Яричовскій выцѣлувавъ Михася „зъ дубельтôвки“.

Яричовска вже хотѣла класти тарѣлку на стôлъ.

— За „позволенемъ“! — каже Яричовскій, — а ще паньство молодѣ... Клявдзю! ты ще, дитино, зъ паномъ Міхаломъ не ломала ся... нужь!

Клявдзя, румяна якъ вишня, взяла тарѣлку и пôдступила до Михася, пôдводячи на него несмѣлѣ очи.

— Чого вамъ віншувати, пане Тарасовичъ?

— Абы сьмо здоровѣ були, — каже Михась, щипа-

ючи оплатокъ, а вôдтавъ поцѣлувавъ Клявдзю въ руку.

Вôнъ бувъ справдѣ очарованый такою гарною дѣвчиною. „Ехъ! — подумавъ — выцѣлувавъ же бы я тебе, выцѣлувавъ, ажь бы-сь ся просила..“

Яричовскій покмѣтивъ, яке вражѣне зробила Клявдзя на Михася. Моргнувъ на жѣнку и незамѣтно шепнувъ:

— Вже нашъ!... шляхтичь ажь топнѣе..

Мандаторъ взявъ фляшку зъ горѣвкою, налявъ чарку.

— За ваше здоровле, пане Міхале! абы-сьмо лиха не знали!

— Пийте на здоровле, пане сендзьо!

Вôдтакъ взявъ Михась чарку въ руку. Горѣвка була запѣкана на медѣ та ще тепла.

— За здоровле паньства! — проговоривъ Михась, кланяючи ся на всѣ стороны.

Выпивъ. Горячій духъ запѣканки затягнувъ его въ горлѣ. Шляхтичь сказавъ: „бр-р-р“ и перемôгъ ся, хочь ему тху не ставало.

— Прошу сѣдати!

Михася посадили на першôмъ мѣсци. Биля него сѣла гарна чорнобровка Клявдзя, зъ другого боку Яричовскій. Саме такъ, якъ то колись при обѣдѣ. Подали стравы.

— Пôсля нашого шляхотского звычаю — промовивъ мандаторъ — повинно бути на „вілію“ девять стравъ. Рахуймо, пане Міхале, абы насъ кобѣты не скривдили, хе-хе-хе! Ось теперь борщь зъ „ушками“ то на першій нумеръ. Я буду карбувати, хе-хе-хе! — и урвавши кусникъ стебла поклавъ на столѣ межи своею тарѣлкою а Михасевою.

— А вы, пане Міхале — оббзвала ся дзвôнкимъ голоскомъ Клявдія — пильнуйте, абы насъ тато не

скривдивъ и не допоминавъ ся десятои стравы, коли маѳ бути всѣхъ лишь девять.

— Добре, панно Клявдзю, буду пильнувати, якъ ока въ головѣ.

Михась розвеселивъ ся. Запѣканка пôйшла по жилахъ огнемъ, а той поглядъ панны при оплатку розтопивъ шляхтича на вôскъ. Михась усмѣхаючись споглядавъ на Клявдзю, она усмѣхала ся до него. „Ехъ! брава дѣвчина!“ подумавъ Михась по десятый уже разъ. Бувъ веселый, говôркій, садивъ ся на гарнѣ слова. Яричовскѣ змѣркували въ нѣмъ велику перемѣну що-до ѳго оглады. Молодымъ нѣхто не перебивавъ. Старый втрутивъ деколи слово, абы розмову пôддержати.

По борщику подали пироги бульбянѣ зъ грибовою пôдливою.

— Прошу брати! — припрошуѳ Клявдзя Михася.

— Не возьму, хиба менѣ вашѣ перекрасни рученьки накладуть у тарѣлку, — сказавъ Михась, цѣлуючи панну въ руку десь уже близько лôктя.

— Браво! Панъ Міхалъ знаѳ компліменты паннамъ говорити, а я того не знавъ. Отъ каваліръ! отъ шляхтичъ!

Наллявъ у склянку меду:

— На ваше здоровлѳ, пане Міхалѳ! На здоровлѳ пана Міхала, нашого коханого сусѣда — віватъ!

Торкнули ся склянками. Михась выпивъ до дна.

— То вы такъ нашои справы пильнуѳте? — обзываѳ ся до Михася Клявдзя. — Мы вже зъѣли другу страву, а тато ще знаку не положивъ другого...

— Правда... О, пане сендзьо, такъ не йде!

— Но видите, видите, а! я бы бувъ забувъ! — и по тыхъ словахъ положивъ друге стебло на столѣ.

Михась поводивъ ся якъ зо своими. Давна несмѣливбсть пропала. Сыпавъ дотепами, приказками, надскакувавъ паннѣ Клявдзѣ. Старый Яричовскій пбдморгувавъ на жѣнку, а въ душѣ говоривъ собѣ: „То шельма дѣвка, тота Клявдка! добре грае свою ролю и засилила шляхтича на всѣ чотири ноги... браво!“

Стравы йшли своею чергою. По пирогахъ прийшла рыба, вбдтакъ голубцѣ, потому опять рыба, зновъ щось такого, що Михась не знавъ тому имени... Кожду страву пбдливали добрымъ медомъ. Михась чувъ, що въ головѣ ему робуть ся якось не такъ, але можна ще вытримати... Такъ дбйшло ажь до пшеницѣ, котрою кидали до стелѣ: кблько роѣвъ буде, хочь нѣ у Михася нѣ у Яричовского пасѣки не було...

Вже геть пбзно повставали вбдъ вечерѣ. Стали колядувати. Михась заревѣвъ „Богъ Предвѣчный“ такъ голосно, що ажь вбкна задзвенѣли. Яричовскій потягавъ басомъ якъ зъ бочки, панны тягнули дишкантами. Михась не оглядавъ ся на нѣкого, лише спѣвавъ якъ знавъ. За тою колядою пбйшли коляды польскй, якихъ Михась знавъ доволѣ. Всѣ були дуже веселй.

Середъ такого настрою Яричовскій моргнувъ на жѣнку. Вона, забравши дѣтей и молодшу дочку, выйшла. Яричовскій пбйшовъ нѣбы-то колядникбвъ почастувати, що вбдколядувавши пбдъ мандаторскимъ вбкномъ говорили „повіншуване“. Михась не покмѣтивъ, коли оставъ ся самъ-на-самъ зъ Клявдзею. Теперь она выдалась ему ще красшою. У нього свѣтились очи якъ у вовка. „Ехъ! — думавъ собѣ — ббгме не выдержу!“

Клявдзя крутила ся коло него, смѣялась, договорювала, показуючи бѣлй зубки, пбдносила руки до волося, абы гарненькими своими рученятами замиготѣти передъ Михасевыми очима. „Ехъ, дѣвчина! — сказавъ собѣ Ми-

хась — таки бôгме не выдержу!“ и хопивши ѣи за гнучкій станъ, поцѣлувавъ ѣи въ цѣлои силы.

Клявдзя не боронилась. Она впялила свои палкій очи въ саму душу Михася, обняла ѣго руками за шию и тежь поцѣлувала гарного шляхтича.

Яричовскій, видко, ино чекавъ тои хвилѣ, стоячи въ другôй комнатѣ при вôдхиленыхъ дверехъ.

— Браво! браво! Такъ, то люблю! По що то довгого мявканя, залицяня? Разъ-два тай годѣ! Лише сыръ вôдкладаный добрый... Мамо! мамо! а ходи но сюды, подиви ся..

Яричовска показала ся въ дверехъ, але вже не було на що дивити ся.

Михась, почувши першій слова Яричовского, вôдскочивъ вôдъ Клявдзѣ, наче-бъ ѣго пчола вжалила. Клявдзя сѣла на канапѣ и закрыла очи долонями.

— Коли вы вже „по словѣ“, мои дѣточки, — промовивъ урочисто Яричовскій — то нѣчого вамъ соромити ся родичѣвъ... Цѣлуйте ся, кôлько вамъ завгодно... маѣте на те право; се жь найкрасшій хвилѣ вашого житя... Правда, мамо?

Теперь Михась змѣркувавъ, що попавъ у силку, якъ воробець, и якъ той воробець ставъ рвати ся на волю. Въ одну мить протверезивъ ся и каже:

— „За позволенемъ“, мси паньство... тутъ ще жадного слова мѣжь нами не було та й нѣчого не було...

— Но, то не шкодить... то ще буде, — вôдповѣвъ Яричовскій. — Я позволю, а ты, мамо?

— Я знаю пана Міхала не вôдъ нинѣ и такожь поблагословлю... А и Клявдзя не буде противна, коли позволила себе цѣлувати... О, мои дочки выхованій дуже строго и богобоязливо...

*

— „За позволенемъ“, мои паньство! — обзывае ся Михась, видячи, що чимъ-разъ бо́льше мотае ся въ силку, — не такъ заразъ... я ще не гадаю женити ся...

— Якъ то, пане добродзею? мо́й до́мъ такъ поганити, пане ржонцо? То зо́ мною справа! Таке дѣло пахне кодексомъ... знаете вы? Я такои зневаги не подарую!

— Та якъ я вамъ до́мъ споганивъ? Або то въ мене нечиста губа, чи може я кого вкусивъ?

— То то у васъ нѣчо? — закричала „панѣ сендзѣна“. — Мо́й Боже! дочку мою цѣлувати и обо́ймати то нѣчо? Тажь то вѣчный соромъ...

— На цѣлый нашь шляхотскій ро́дъ! — додавъ Яричовскій. — Рахуйте ся зо́ мною!

Клявдза почала плакати, затыкаючи очи долонями.

— Та чого паньство во́дъ мене хочете? — оборонявъ ся Михась. — Коли я васъ обидивъ, то скажѣть, що маю робити...

— Така зневага прощае ся лише на „шлюбно́мъ коберцу“ пане добродзею!

— Еге! захотѣли-сьте! онъ до чого йде! Разъ поцѣлувавъ та й заразъ до шлюбу? — говоривъ уже сердито Михась. — Дайте менѣ чистый споко́й...

— Я бо, пане Міхале, не позволю собѣ въ кашу дмухати, а нѣ, то кодексъ, моспане, та й годѣ!

— Етъ, дайте менѣ споко́й святый! Спасибо́гъ за таку гостину, що мене очевидячки ловите...

Михась розсердженый хопивъ за шапку и выбѣгъ зъ хаты якъ опареный.

— Ґрубянъ! — кричала въ слѣдъ за нимъ Яричовска.

— Тихо! — зацитькувавъ ей Яричовскій — ще не всьо пропало... Я ще зъ нимъ поговорю по тверезому...

— Не треба було до него такъ „обцесомъ“ брати ся, — говорила по хвили Яричовска, докоряючи чоловѣкови.

— Дай но спокой, Матильдзю! Я знаю, що я робивъ. Я хопивъ зъ-за горяча, а шельма шляхтичь не давъ ся...

— Було его такъ лишити. Бувъ бы прийшовъ разъ, другій, бувъ бы розлюбивъ ся, а такъ сполошивъ ся и втѣкъ...

Клявдѣ не робили родичѣ нѣякихъ докорôвъ, що позволила себе шляхтичеви цѣлувати.

IX.

Михась, выбѣгши зъ мандаторôвки, утѣкавъ чимъ скорше до двора. Зайшовъ до стайнѣ, осѣдлавъ коня и, не шукаючи за кожухомъ, скочивъ на кульбаку и пôгнавъ вихромъ до дому. Въ дворѣ ще не спали. Зъ экономôвки чути було веселй коляды. Се офіціялисты забавляли ся. Михасеви не було до забавы. Вôнъ радый бувъ, що его нѣхто не побачивъ, якъ утѣкавъ вôдъ Яричовскихъ.

„Якась мана́ мене вчепила ся! — говоривъ самъ про себе. — Якого чорта було менѣ туды лѣзти? А они очевидячки умысно заставили сѣтку на мене... Еге! Урвавъ ся вамъ воробчикъ... Не такій я дурный, якъ вы розумнй... Чого я тамъ лѣзъ? тьфу! У дворѣ бувъ бы-мь забавивъ ся якъ слѣдъ, поговоривъ зъ людьми, а та мандаторска пика ось що выгадавъ! Приятеля удавъ! Каже, що вôнъ шляхтичь... Та якій ты небоже шляхтичь? якъ я біскупъ, ось що! Отъ якійсь двôрскій „валячь“ понюх-

хавъ письма, та въ мандатора перекинувъ ся, о! Вонъ за легітимацію говорить та й вмовляє въ мене, що я єи видѣвъ... А бодай тобѣ очи повылазили! Гадавъ, що якъ шляхтича упоить, то заразъ возьме єго цукрову панну... Пекъ єму!"

Михась вѣвъ такій монольоґъ, доки не приѣхавъ до дому. Розбудивъ наймита и вбддавъ єму коня, а самъ пбйшовъ у хату. Тутъ було страхъ зимно, бо тѣтка не запалила. Але Михась не дбавъ на се. Роздягъ ся, лѣгъ у постѣль и прикрывъ ся зъ-верха старымъ кожухомъ. Бувъ цѣлкомъ тверезый...

„Вбнъ щось говоривъ за якійсь „кодексъ"... Хиба-жь справдѣ є таке право, що якъ поцѣлуєшь, то вже й жени ся? То не може бути! Або я єи укусивъ, чи що? А може справдѣ таке право є!... Бѣда менѣ!..."

Заснувъ.

Другои днины не выходивъ нѣгде. Єму страхъ соромно стало, що таку дурницю стрѣливъ. „О тбмъ певно уже цѣлый дворъ знає! — думавъ собѣ Михась. — По що я тамъ ишовъ? Але варто бы розвѣдати... Може мандаторъ справдѣ вдурѣвъ та розтрубѣвъ по селу, що я єго велебну панну поцѣлувавъ? Та нехай! А чого лѣзла до мене? Або то у мене жабяча кровь, чи що?"

Одягнувъ ся гарно и пбйшовъ до двора нѣбы-то на свята до офіціялістбвъ.

Офіціялісты приняли єго радо. Они вважали собѣ тое за честь, що панъ ржонца такій для нихъ ласкавый. Пыталисъ єго, якъ вчера забавлявъ ся. Михась показувавъ по собѣ веселого.

Економъ Чосниковскій зажартувавъ собѣ, чи мандаторбвна не причарувала єго. Михась запаленѣвъ, але заразъ стямивъ ся.

— Ей, — каже — говорѣть здоровй! Куды менѣ до мандаторбвны!...

— Не бойте ся, нѣ! пойшла бы за васъ выскокомъ. Только тамъ того панства, що зъ-верха свѣтить ся. Маѣ лише то, що выдуривъ у покойного барона, а нашъ Ицко то бы ему не давъ зъ села рушити ся, только вонъ ему виненъ!

„И то добре знати!“ подумавъ собѣ Михась.

Офіціялісты почувши, що у Чосниковского Михась въ гостяхъ, посходили ся. Чосниковскій пойшовъ до бароновои просити, абы позволила паннамъ пойти до него забавити ся. Чосниковскій бувъ старый поважный человѣкъ, то баронова позволила. Старый пославъ у Закутє за музикою. Музика заразъ зъявила ся.

Дворани розгуляли ся. Молодй говорили паннамъ чемности, запанувала веселость.

И Михась розрушавъ ся. Вчерашне забувъ. Тутъ уважавъ себе безпечнымъ проти напасти Яричовского.

Мѣжь дѣвчатами прийшла и Міхалінка, улюбленица бароновои. Михась не могъ водъ неи очей водорвати. „Якъ я могъ собѣ мандаторбвною вчера голову зачемеричити? По тверезому я бы того не зробивъ...“

Михась танцювавъ ажь зопрѣвъ. Выхилявъ ся, притупкувавъ ногами, зовсѣмъ не журячись тымъ, чи кому на ногу наступить або нѣ. Свою нескладность заступавъ жвавою охотою.

Мѣжь танцями заводили рбзнй забавы товарискй. До того майстромъ бувъ Ґоздецкій. Грали „въ пташка“, „звивали букетъ“, „ставили мостъ“ и на пожмурки не забули. При всѣхъ такихъ играшкахъ Михась выбиравъ Міхалінку а Міхалінка его. Обоє припали собѣ до серця.

Прийшла „цензура“. Михась сѣвъ насередъ комнаты и слухавъ уважно, що котра особа на него говорила.

— Нехай прийде тая особа, котра казала на мене, що жадна панна не вбдказалась бы выйти за мене...

Середъ загальнои тишины встала Міхалінка зъ свого мѣсця, спаленѣвши на лици.

— Браво! панна Міхаліна! браво!

Господарь попросивъ до вечерѣ. Кавалїры кинулись подавати руки паннамъ. Михась заразъ „полапавъ ся“ и прискочивъ до Міхалінки, наставляючи ѣй свбй локоть, такъ якъ другѣ робили. При вечерѣ сидѣвъ биля неи и заѣдно ѣй щось балакавъ. Бувъ дуже щасливый, тблько крививъ ся незначно, коли нагадавъ вчерашне.

По вечерѣ зновъ музика и играшки. Позаякъ другѣ стали звертати очи на Михася и Міхалінку, то Михась ставъ трохи осторожнѣйшій и державъ ся подалеки. „Ще мене якій чортъ пбдкусить, якъ вчера, та буде нова бѣда... Прозвуть мене вѣтрогономъ...“ Отже вдоволявъ ся тымъ, що дививъ ся зъ-далека на Міхалінку.

Гульня протягнулась довго въ нбчь. Господарь не жалувавъ нѣчого, щобы лишь гостѣ его добре забавляли ся.

Вже надъ раномъ стали гостѣ розходити ся до домбвъ. Пбйшовъ и Михась. Бувъ на себе злый.

„Я вже пропащій! — говоривъ самъ до себе. — Тіи панночки геть мене збаламутять и я не огляну ся, коли стану такимъ самымъ нагайкевичемъ, не вартымъ шляхотского имени, якъ и другѣ... Фе, Михасю! Скачешь вбдъ панны до панны якъ мотыль по капустѣ. Нинѣ цѣлуешь тую, завтра поцѣлувавъ бы другу, якъ бы нагода трафилась... Ганьба! Неббщикъ дѣдъ у гробѣ поверне ся... Нехай имъ буде га!.. Гарна, шельма, одна зъ другою, якъ писана... а котра краша? Етъ! жадна не для мене... пекъ бѣдѣ!“

Зайшовши въ хату, лѣгъ спати.

Не тямивъ, якъ довго спавъ. Збудила его тета, кажучи, що е хтось зъ двора.

— Се я, пане ржонцо, — обзывае ся зъ избы дворскій лѣсничій. — Я прийшовъ васъ просити сегодня на вечеръ до мене. Буде трохи гостей-сусѣдовъ та забавимо ся... Прошу не вѳдмовити...

— Добре, я прийду. Лише выбачте, що я такій „спюхъ“... Вчера трохи пѳзно пѳйшовъ спати.

— Знаю, вчера була забава у пана Чосниковского... На то оно свята, абы забавитись...

— А буде хто зъ двора?

— О, будуть! я просивъ. „До відзеня!“

— „До відзеня“! Боже провадь!

„Е! що менѣ зъ того, — подумавъ Михась, — коли Міхалінки тамъ не буде...“

Полежавъ еще и вставъ одягати ся. Теперь жалувавъ, що обѣцявъ приѣхати. „Що я тамъ буду мѣжь тыми людьми робити?..“

Одягши ся, ставъ роздумувати, якъ бы то найлѣпше ѣхати. „Выпадало бы саньми, якъ поважнй люде ѣздять, але нема такихъ саней, а простыми нѣяково... А по друге, якій я тамъ поважный чоловѣкъ? Я ще каваліръ, то менѣ на кони красче...“

Лѣсничій Памульскій мешкавъ подальше вѳдъ села у лѣсѣ пѳдъ самою бучаньскою границею при „циганьскѳй“ дорозѣ.

Тогдѣ ще не було повѣтового гостинця межи Пышнѳвцями а Бучанами. Вела дорога звычайна, „польска“, вправдѣ окопана по обохъ бокахъ высоко ровами, але се радше длятого, абы худоба не заходила въ ланъ, коли еи женуть на пасовиско. Дорога тая вела прямо зъ подвѳря пышновецкого двора, наче-бъ еи хто выстрѣливъ зъ дворскихъ вѳконъ. По обохъ еи сторонахъ росли гру-

бй липы и высочезнй тополѣ. Дорога йшла найкрасшими полями Пышновець. Мѣсцевость тая филяста. Оденъ горбокъ высшій вбдъ другого, а коли станешь на найвышомъ и поглянешь по-за себе, то здаѣть ся, наче-бъ се филѣ великого розбурханого моря перемѣненй якоюсь чародѣйною силою въ урожайну землю. Долины, що простяглись по мѣжь тыми великаньскими валами, звуть ся „хильцями". Єсть тутъ хильце перше, друге, третє... Четверте зве ся вже циганьскою дорогою. По-при циганьску дорогу повно лѣсбвъ. Є тутъ лѣсы дворскй въ кбльксотъ морґбвъ, є й маленькй лѣски шляхотскй. Сама дубина, тверда та росла. Ще одній гоны вбдъ циганьскои дороги, а вже й бучаньска границя. На самбй граници при дорозѣ стояла коршма. Звала ся коршмою „на граници" и належала ще до пышновецкого домінюмъ. Туды йшовъ головный шляхъ въ Бучанъ и сусѣдныхъ сѣлъ на Рудки до Львова. А коло самыхъ Бучанъ лежала нѣмецка кольонія Гохберґъ.

Вбдъ довшого часу голошено, що на бучаньскбй граници и на циганьскбй дорозѣ щось страшить. Люде божили ся, що бачили якогось пана на сивому кони, котрый огнемъ зъ пыска сыпавъ; другй видѣли якогось куценького червоного панича, що вывертавъ козлы пбдъ хрестомъ, огнемъ дыхавъ, коней людемъ полошивъ, блудомъ водивъ, и такй иншй страховины. Люде слухали, хрестились та й по-ночи нѣхто бувъ бы не важивъ ся на бучаньску границю лице вказати.

При тбй циганьскбй дорозѣ, середъ тыхъ страховинъ мешкавъ лѣсничій Памульскій. Єго домокъ стоявъ пбдъ самымъ лѣсомъ, котрый заслонявъ его вбдъ пбвнбчного вѣтру. Передъ вбкнами звернеными до сонця бувъ гарный огородець зъ цвѣтами а за нимъ простягала ся зелена якъ оксамитъ рбвна сѣножатка. Памульскій

нѣразъ не нарѣкавъ на страхôвъ. Єму зъ тымъ була велика выгода, бо туды не ходили нôчлѣжане зъ кôньми и не робили єму шкоды, а й до лѣса бувъ бы нѣхто не поважився пôйти нôчю. Въ тôмъ лѣсѣ выводились совы и пугачѣ. Памульскій хоронивъ ихъ явъ ока въ головѣ, та не длятого, що се мабуть пожиточнй птахи, але тому́, що вонн по-ночи вештають ся, погукують и людей лякають.

Михась поѣхавъ туды на своѣмъ кони. Нôчь була ясна, мѣсячна. По дорозѣ минавъ гостей зъ Пышновець и зъ сусѣдныхъ дворôвъ, що ѣхали до Памульского. Михась поздоровлявъ ихъ, не розбираючи, хто ѣде. Годѣ жь пôзнати чоловѣка, коли той закутаный кожухами.

На подвôрю у Памульского стояло вже кôльна саней безъ коней — значить, що Михась не буде першій. Вôнъ вôддавъ коня якомусь побережникови и вôйшовъ до сѣней. Тутъ другій побережникъ стягнувъ зъ него кожухъ.

Выйшовъ Памульскій.

— Яке щасте для мене повитати пана ржонцу! Просимо, будьте ласкавй!

Михась обтеръ примерзлй вусики, привитавъ ся зъ Памульскимъ, поцѣлувавъ въ руку паню Памульску и вôйшовъ до покою. Але йно розглянувъ ся, мавъ охоту вернутись и втечи що-силы. Середъ комнаты стоявъ Яричовскій и розмовлявъ зъ мандаторомъ сусѣдного домінюмъ. На канапѣ сидѣла панѣ Яричовска зъ своими обома дочками. Въ другôмъ кутѣ вертѣвъ ся коло панночокъ молодый Яричовскій, оповѣдаючи имъ щось веселого, вôдъ чого панны страхъ смѣяли ся. Михась, побачивши тыхъ людей тутка, не знавъ, що робити, и стоявъ на мѣсци. Доперва Памульскій потрутивъ его и вôнъ опинивъ ся середъ комнаты.

Але Яричовскій не такъ привитавъ ся зъ Михасемъ, якъ той мôгъ надѣяти ся. Вôнъ выступивъ проти Михася и, стискаючи его руку, представивъ его другому панови.

— Презентую нашого пана ржонцу... Нашъ честный, коханый панъ Міхалъ Тарасовичъ.

— Дуже я радъ, дуже радъ! — сказавъ другій мандаторъ, подаючи Михасеви руку.

Панѣ Яричовска усмѣхнула ся до Михася на привѣтъ, панна Клявдя такожъ.

— Панъ ржонца саньми? — спытала Яричовска.

— Я на кони, прошу панѣ... Ще поки молодî кости...

— Де-жь бы такій статный кавалîръ инакше ѣздивъ, якъ не на кони? — додае Яричовскій. — То лицарска кровь, а кôнна ѣзда выходить ему на здоровле. И я такъ робивъ колись, пане добродзею, въ молодыхъ лѣтахъ... А теперь то вже бы кôстки розлетѣлись, хе-хе-хе!

Михась не мôгъ сего всего порозумѣти. Що воно за диво? Передвчера мало-що не выгнали зъ хаты и „ґрубяномъ“ на прощане прозвали, а нинѣ наче-бъ нѣколи нѣчого... „Може менѣ те все лише снило ся? або тî хитрî люде опять силку засилюють?..“

Выпадало зачати де-що балакати, та приѣхали новî гостѣ, саме зъ пышнôвского двора. Тî самî, зъ котрыми Михась вчера такъ гарно забавлявъ ся у Чосниковского. „Лише Міхалінки тутъ нема!“ — подумавъ сумно Михась.

Зробилась повна хата людей. Все помѣшало ся. Старî балакали о господарствѣ, о панахъ, молодѣжь вела свою політику смѣючись Богъ знае зъ-за чого.

Вкôнци надъѣхали сани зъ музикою. Се вже не була капеля закутяньска зъ трома инструментами, але славнозвѣстна капеля Піцінґера зъ Гохберґа.

Музика вшкварила въ сѣнехъ мазура. Молодѣжь

зборвала ся до танцѣвъ. Михась скочивъ собѣ. Якось такъ склало ся, що лише панна Клявдзя Ярчовска сидѣла. „Що робити? — подумавъ. — Коли они забули о тôй пригодѣ, то що-жь я маю памятати?“

— Прошу панѣ!

Клявдзя встала, подала свою бѣленьку руку Михасеви, усмѣхаючись любязно.

Михась, вôдколи уродивъ ся, доперва другій разъ танцювавъ мазура. Мѣжь шляхтою сего танцю нема. Шляхта танцюе вертака або коломыйки, козака, шталіра, лінкса, польки телепанки, але мазура нѣколи. Та показуе ся, що се не тяжкій танець. „Або то така штука взяти панну за руку и бѣгати въ нею по-пôдъ стѣны тупотячи деколи ногами?“ Такъ думавъ собѣ Михась, волѣчучи за собою панну Клявдзю. При тôмъ пôдскакувавъ якъ и другій, ударявъ чоботомъ объ чобôтъ, тупотѣвъ до пôдлоги и державъ ся другихъ. Але найлекше йшовъ Михасеви „голубецъ“, що пригадувавъ ему „вертака“, тôлькы що лише въ оденъ бôкъ. Тогдѣ Михась хапавъ свою панну за станъ и такъ нею завертѣвъ, що ѣй духъ захапувало.

— Якъ же вы бавите ся сихъ святъ? — спытала Клявдзя Михася при мазурѣ.

— Файно, отъ якъ бачите... Вчера бувъ-емь у Чосниковскихъ десь до рана, нинѣ тутъ...

— А до насъ не ласкавѣ були зайти! — каже Клявдзя спозираючи ему въ очи.

На те слово Михась мало не пристанувъ у танци та ледви поздержавъ ся, щобъ не сказати: „чи ты панно вдурѣла, чи зъ мене хочешь дурня зробити?“

— Вы певно не можете забути того, що стало ся?... Охъ! и я того не забуду до смерти... Та не чудуйте ся мому татови. Старѣ люде того не розумѣють...

Михась ѣще не мôгъ зôбрати ся на слово, абы що вôдповѣстр.

— Пане Міхалѳ, заходѣть до насъ деколи, хочь-бы й дуже часто, мы вамъ страхъ будемо радѝ вôдъ серця...

Михась о мало що не вôдповѣвъ на тѝ запросины: „побачишь мене тогдѣ, янъ свое ухо“, але не сказавъ нѣчого.

Скôнчивъ ся мазуръ. Михась вôдвѣвъ свою даму на мѣсце и замѣшавъ ся мѣжь другихъ.

Забава йшла дуже весело. Гостей позъѣздило ся богато. Панянокъ було бôльше чимъ кавалірôвъ.

Було вже пôзно въ нôчь, якъ посѣдали до вечерѣ. Яричовскій, помагаючи господареви розмѣщувати гостей, маневрувавъ такъ, абы Михася посадити коло Клявдѣ. Але Михась змѣркувавъ его гадку и сѣвъ деинде — межи самыхъ мужчинъ. Вôдъ панночокъ сторонивъ, попаривши ся вже разъ. Впрочôмъ ему Міхалінка стояла заѳдно передъ очима зъ вчерашного вечера.

Яричовскій крутивъ носомъ. Не бувъ вдоволеный собою и бачивъ наглядно, що Михась уникае Клявдѣ.

При вечери, коли вже пôдъ вплывомъ меду языки гаразд розрушали ся, стали пускати рôзнѝ жарты, приказки, зъ чого гостѣ сердечно смѣяли ся.

Хтось звѣвъ бесѣду на страхôвъ.

— Пане Памульскій, — пытае одна дама, — чи вы бачили того страха, що ось тутъ на граници бучаньскôй такѝ фіґлѣ выробляе?

— Разъ лише, ласкава панѣ. Я вертавъ зъ Самбора пôзно въ ночи. При дорозѣ биля хреста щось зарушалось, вôдтакъ стало скакати, вывертаючи козлы... То добре, що мои шкапы не полохливѝ, и я якось щасливо переѣхавъ...

— По при него?

— Таки недалеко. Я тамъ дуже ему не придивлявъ

ся, але можу забожити ся, що огонь ему зъ рота искривъ ся. Я ставъ вôдмовляти по-тихо літанію и бѣда щезла!

— Се правда, — обзывае ся друга панѣ, — літанія то найуспѣшнѣйше средство противъ такои напасти...

На всѣхъ присутныхъ насѣвъ якійсь пригнобляючій лякъ, бо въ саму ту хвилю кукавка на старôмъ годиннику выкукала дванацяту. Кожде оглянулось боязко поза себе.

— Але такъ до вашого дому не зближае ся и не робить вамъ пакости? — допытувалась панѣ дальше.

— То зовсѣмъ нѣ. Вôнъ лишь на граници при дорозѣ бушуе.

— А менѣ оповѣдавъ оденъ старый шлáхтичь зъ Закутя, що якъ була перша холера... най зъ тамтымъ часомъ иде... то Пышнôвчане наняли службу Божу и за порадою одного старця мали свяченымъ плугомъ оборати границю довкола. Тогдѣ вже холера лютувала скрôзь по сумежныхъ селахъ — въ Бучанахъ, на Гохберґу, въ Королевичахъ, у Выбуловѣ, въ Топорôвцяхъ... Такъ вамъ орали три днѣ... бо то великій округъ... орали, а священикъ ишовъ зъ процесіею и кропивъ свяченою водою. Якъ же вамъ прийшли на бучаньску границю, то тутъ за лѣсомъ пôдняло ся ажь до облакôвъ таке довге бѣле полотно и все падало на землю, и зновъ пôдносило ся, падало и зновъ пôдносило ся та йойкало... То волы вамъ станули и анѣ рушь зъ мѣсця!... та й не доорали. И холера прийшла до села саме зъ того боку...

— Ей, то не за холеры було, — обôзвавъ ся Михась, що до теперь мовчавъ — то ще за джумы. Мôй прадѣдъ оповѣдавъ о тôмъ. Оно мало такъ бути: Волы мали бути однои масти, а погоничь и плугаторъ мали бути близнюки, и то такí, що нѣколи зъ собою не сварили ся. Знайшли такихъ волôвъ и такихъ близнюкôвъ

та й орють. Ажь тутъ на бучаньскôй граници той, що бувъ плугаторомъ, якъ не крикне на брата погонича: „Куда ты, чортôвъ сыну, волôвъ ведешь? бери цебé!“ Ну, та й зъ-за того вся робота нѣ на що...

Всѣ стали смѣяти ся зъ Михасевого оповѣданя. Деякй посторонній дамы стали розпытувати, щó то за шляхтичь такій гарный и такъ гладко говорить.

По вечерѣ взяли ся зновъ до забавы и танцѣвъ. Забава протягла ся геть по-за пôвночь.

Гостѣ стали розъѣздити ся.

Михась попращавъ ся, надягнувъ кожухъ и пôйшовъ до стайнѣ за конемъ. Выѣхавъ першій зъ обôйстя Памульского. Мѣсяць уже зайшовъ давно, та лише вôдъ снѣгу було трохи видно ся.

Коли Михась зблизивъ ся до границѣ, завважавъ, що кôнь єго стриже ухами, форкає и непокоить ся. Михась заразъ нагадавъ собѣ страха. Ѣхавъ осторожно, оглядаючись на всѣ боки. Перехрестивъ ся.

Пôдъ хрестомъ щось зарухало ся, повернуло ся, зъ рота заискривъ ся огонь. Кôнь наполошивъ ся и такъ напруго скочивъ у бôкъ, що Михась ажь заколыхавъ ся на кульбацѣ. Кôнь форкавъ, поступавъ ся въ-задъ и спинавъ ся дуба.

— „Вшелькій духъ Пана Бога хвалі!“ — кликнувъ Михась.

У вôдповѣдь на то страхъ вывернувъ козла и зновъ обернувъ свою свѣтлячу пику до Михася.

„Га, годѣ коня всилувати, — каже Михась, — пôйдемо пѣшки ..“ Злѣзъ изъ коня и привязавъ єго до придорожнои вербы, а самъ выломивъ здорову запруту и зъ нею пустивъ ся йти прямо до страха. Страхъ вывернувъ єще разъ козла, блиснувъ огнемъ и ставъ Михасеви грозити кулакомъ. Вôдтакъ положивъ ся горѣлиць и взявъ

ся фиркати ногами й руками, якъ оберненый на спину хрущь. Михась, ще пôдъ вплывомъ доброго меду, розлютивъ ся — страхъ навѣть не стямивъ ся, якъ Михась прискочивъ черезъ рôвъ пôдъ хрестъ и впаривъ его запрутою.

— „Євасъ Марі!“ — закричавъ страхъ и схопивъ ся на рôвнѝ ноги.

— То ты такій страхъ, що Исуса взываешь? Почекай, небоже! теперь я тебе настрашу! — и ставъ страха такъ пражити, що той кричавъ не своими голосами.

Писклявый голосъ лунавъ по поляхъ, вôдбиваючи ся стократнымъ вôдгомономъ у лѣсѣ. Гостѣ, щó вертали вôдъ Памульского, почули крикъ. Жѣнки налякались и намагали на чоловѣкôвъ, абы вертали. Але чоловѣки були тежь пôдъ охотою и поспѣшали чимъ скорше на мѣсце, зъ-вôдки розходивъ ся голосъ. Михасѣвъ кôнь заиржавъ весело, почувши другихъ коней.

Гостѣ не могли змѣркувати, що робить ся. До вербы привязаный Михасѣвъ кôнь, далѣ пôдъ хрестомъ хтось махае ся, а хтось кричить вючись по земли.

Першій надъѣхавъ мандаторъ Яричовскій.

— Голя, пане добродзею! що тутъ робить ся?

— Страха бю, пане сендзьо!

— А, то панъ Міхалъ, нашъ ржонца коханый... Добре ему такъ! Теперь шельму звязати.. я его возьму зъ собою.... то мое теріторіюмъ.

Надъѣхали другѝ, прискочили пôдъ хрестъ и за хвильку страхъ бувъ звязаный якъ баранъ. Привязали его зъ-заду до мандаторскихъ саней, хочь Яричовска и Клявдія дуже протестували.

— Зухъ зъ пана, пане Міхале! — сказавъ Яричовскій. Теперь уже страхôвъ на граници не буде...

Показало ся, що страхомъ бувъ Нѣмчикъ зъ Гохберґу, котрый такі штуки показувавъ, запалену губку въ зубахъ державъ, людямъ коней полошивъ, а коли хлопскі возы вывертали ся до рова, вонъ забѣгавъ и кравъ, що попало — чи кобелю, чи гуску, чи таки коралѣ здиравъ бабамъ изъ шиѣ.

Михась пойшовъ до свого коня, скочивъ на кульбаку и полетѣвъ зъ вѣтромъ на перегоны до села.

X.

Михась вернувъ водъ Памульскихъ дуже вдоволеный. Найбольше тѣшивъ ся зъ того, що Ярічовскій успокоивъ ся и переставъ страшити его якимсь тамъ кодексомъ. Поклавъ ся безжурно спати, бо й такъ ще першого дня по святахъ не буде въ дворѣ роботы такой, щобы ажь самъ потребувавъ тамъ бути.

Вже було зъ полудня, коли тета розбудила его, кажучи, що въ избѣ чекае на него Ярічовскій.

Михася наче бъ зимною водою поливъ. „А може вонъ мене хоче выпытати що-до того страха вчерашнього... Певно, що лишь длятого прийшовъ. Чого-жь менѣ бояти ся?“ Схопивъ ся зъ постелѣ и одягнувъ ся въ стару кожушину, котрою бувъ укрытый. Чоботы затягнувъ на босу ногу и такъ выйшовъ до избы.

— Дзѣнь добрый, пане Міхале!

— Дзѣнь добрый! — каже Михась протираючи заспани очи.

— Якъ же тамъ спало ся по вчерашнбмъ? Не снивъ ся припадкомъ страхъ?

— Вôнъ менѣ нѣ, але я ѳму то либонь такъ довго буду снити ся, поки не загоить ся спина...

— Хе-хе-хе! ѣй добре вы ѳму дали почесне, буде памятати! Я пане добродзею спишу зъ нимъ протоколъ и вôдставлю до Самбора до криміналу, най собѣ зъ нимъ роблять, якъ собѣ заслуживъ...

— Ей! може бы лѣпше пустити ѳго на чотири вѣтры, вôнъ вже певно бôльше нѣкого страшити не буде...

Михась бувъ дуже радъ, що то за-для того страха зайшовъ до него Яричовскій.

— Хиба вы, пане ржонцо, за нимъ просити будете, бо такъ, тобы-мь ѳго не пустивъ нѣ за що. За таке, пане добродзею, то криміналъ... ѣсть на тоѳ выразный приписъ...

— Ну, то я прошу за нимъ, — каже Михась.

— Стане ся! заразъ кажу ѳго выпустити... Чого-жь бы я для васъ, мôй пане Міхале, не зробивъ, для мого будучого, якъ ся называѳ, зятя...

Яричовскій дививъ ся, лукаво усмѣхаючись, Михасеви въ очи.

Михася заморозило.

— Вольнô жарты, пане сендзьо, але зъ такого дѣла жартувати не годить ся...

— Я-жь не жартую, лише говорю на серіо. И саме нинѣ прийшовъ васъ запытати, коли покôнчимо дѣло...

Михасеви набѣгли лиця кровю:

— Нѣколи!

— Овъ! Мене такимъ словомъ не позбудетесь, пане Міхале, — говоривъ поважно Яричовскій. — Вы мою дочку розлюбили, она за вами пропадаѳ... топити ся хоче. А хто-жь за нею упôмне ся, коли не я, ѳи отець? Вы-жь

*

ви въ моѣмъ домѣ поцѣлували... а то вже, пане добродзею, завдатокъ на заручины...

— Отъ не смѣшѣть себе и своѣи доньки! — каже Михась. — Якій тамъ завдатокъ? або то я полишивъ якій знакъ, що-мь поцѣлувавъ? Впрочбмъ чого до мене пхала ся?

— Прошу дуже, вы мене обиджаѣте, пане Міхалѣ! Мои дѣти выховани побожно... То пане добродзею не перша лѣпша шляхтянка, щобы кавалѣрови на шию вѣшала ся...

— А я зновъ прошу васъ не ображати нашихъ шляхотскихъ дѣвчатъ... То въ моѣй хатѣ, пане сендзьо!

— Я не ображаю нѣкого, лише встоююсь за моею зобидженою и покривдженою дитиною. То такъ не йде! Вы мусите женити ся, бо я маю право того жадати!

— Я бы хотѣвъ видѣти таке право, що якъ поцѣлуѣшь, то заразъ и жени ся...

— Прошу, тутъ маю кодексъ! — и Яричовскій выймивъ зъ кишенѣ книжку подаючи ви Михасеви. При тбмъ дививъ ся на Михася такъ, якъ бы хотѣвъ сказати: „Або ты дурню нешкребтаный умѣешь книжку въ руку взяти?“

Але Михась знавъ вже зъ книжкою поводити ся. Взявъ книжку въ руки, пбдступивъ пбдъ вбкно и ставъ поволи читати: „Instrukcya dla mandataryuszów względem poddanych traktowania“...

Яричовскій не хотѣвъ самъ собѣ вѣрити, що бачивъ и чувъ... Зъ зачудуваня отворивъ ротъ и станувъ зовсѣмъ збентеженый.

— Покажѣть же, менѣ — обзываѣсь Михась — де тутъ написано, що якъ поцѣлуѣшь, то и жени ся заразъ?

Мандаторъ отямивъ ся.

— Ей бо, я не тоту книжку взявъ... я помыливъ

ся. Але есть таке право... тôлько, що я вамъ его ажь въ судѣ покажу, сли не поладнаете добровôльно.

А въ душѣ гадавъ собѣ Яричовскій: „Де той брусъ навчивъ ся читати?“

— Вы, пане Міхале, — почавъ дальше у голосъ — певно журитесь ви приданымъ? Не журѣть ся! Зразъ по шлюбѣ выплачу вамъ на руку триста дукатôвъ, а то вже сума... Я, пане добродзею, дбаю на мои дѣти... И, натурально, дамъ цѣлу выправу... Она господиня добра, богобоязлива — я на тое въ жѣнкою дуже уважаю, бо то грунтъ цѣлого щастя — побожнôсть... а якъ же! Яка она господиня, переконали-сьте ся самѣ, що то за пироги варить, моспане...

— Дайте менѣ вже разъ спокôй! — вôдрубавъ Михась — не хочу нѣ дукатôвъ, нѣ выправы, нѣ пирогôвъ. Вамъ здае ся, що можна такъ шляхтича на арканѣ до слюбу вести? Не хочу нѣчого. Вôдчепѣть ся!

— Не хочете? А я вамъ покажу, що схочете! судово васъ присилую, бо не позволю мого дому обиджати...

Михась показувавъ по собѣ, що мае велику охоту выкинути Яричовского за дверѣ.

— До вѣдзеня, пане ржонцо! — каже Яричовскій выходячи зъ хаты, — надумайте ся лѣпше, бо буде зле!

— А вы надумайте ся и не лазьте менѣ зъ такимъ дѣломъ, щобы-мь коли не согрѣшивъ! — вôдповѣвъ сердитый Михась.

По вôдходѣ Яричовского Михась важко задумавъ ся. „Чорты мене пôдкусили йти тамъ на вілію... що теперь менѣ зробити? Вже бы-мь бѣдѣ и заплативъ, абы лишь вôдчепивъ ся. На що менѣ по судахъ волочити ся? Хороба нхъ знае... може на правду е таке право? Але-жь бо я ѣй анѣ слова не говоривъ, що буду женити ся або

що.. Конець свѣта хиба, чи що? А ту зъ нѣкимъ порадити ся. Шляхта певно такого права не буде знати, та й встыдъ признавати ся...“

Не ѣвъ обѣду, у ночи спати не мо̀гъ, такъ тяжко зажурився ся. „Напасть та й годѣ! Буде мене чѣпати ся, то хиба зъ Пышновець утѣкай!“

Яричовскій не втративъ ще надѣѣ на добрый успѣхъ. Уложивъ собѣ плянъ: ще ко̀лька разо̀въ шляхтича пострашити судомъ, бароновою, и такъ его укоськати. А по шлюбѣ то вже Клявдя дасть собѣ зъ тымъ дикуномъ раду, бо жѣнки дуже хитрѝ бувають.

По довгихъ нарадахъ зъ самымъ собою, но не доспаныхъ ночахъ Михась рѣшивъ ся во̀дкрыти цѣлу правду бароновѝ и схоронитись по̀дъ ей опѣку. Нагода до того наближала ся, бо йшовъ Новый ро̀къ. Михась прилагодивъ власноручно написаный рапортъ и ждавъ Нового року нетерпеливо.

Яричовскій за той часъ не находивъ его, полишаючи се на по̀знѣйше. Яричовска допытувала ся цѣкаво чоловѣка, якъ дѣло йде, та во̀нъ збувавъ ей одностайною во̀дповѣдю:

— Лиши тое менѣ, а побачишь, що буде добре.

Тымъ и вспокоивъ жѣнку, котра вѣрила въ хитро̀сть свого чоловѣка, якъ жиды въ чудотворного рабіна.

На Новый ро̀къ вставъ Михась, скоро на дворѣ заѣ̀рѣло, и ставъ готовити свою ґардеробу. Обголивъ ся, вычесавъ чуприну и задягъ капоту. По̀йшовъ до двора.

У велико̀й ѣдально̀й комнатѣ зо̀брали ся всѣ офіціялісты. Михасеви и не въ головѣ було „повѣшуване“ и намовивъ старого Чосниковского, щобы во̀нъ яко найстаршій вѣкомъ промовивъ въ имени всѣхъ. Другѝ тое одобрили и Чосниковскій, поправляючи сивѝ вусы, по-

кашлювавъ собѣ на охоту, добираючи въ памяти слôвъ до „повіншування“.

Незадовго выйшла баронова, а тогдѣ Чосниковскій выйшовъ на передъ и заговоривъ. Говоривъ и розплакавъ ся. Баронова зворушена подякувала. Побалакала ще кôлька слôвъ и хотѣла вôдôйти до своихъ покоѣвъ. Ёй заступивъ Михась зъ бючимъ серцемъ дорогу и цѣлуючи въ руку сказавъ, що маѣ зъ ясною панею кôлька слôвъ на самотѣ поговорити.

— Коли такъ, то ходи зо мною до мого кабінету.

Баронова йшла передомъ. За нею поступавъ Михась въ своихъ пôдкованыхъ чоботахъ. Ишовъ дуже осторожно, абы на гладкихъ паркетахъ не поховзнути ся.

— Що-жь менѣ скажешь, пане Міхалѣ?

— Насамперед прошу яснои панѣ приймити рапортъ! — и вытягнувъ зъ кишенѣ зложеный папѣръ та й подавъ пани.

— Хто се писавъ? — пытаѣ баронова, — письмо менѣ незнакоме...

— Я писавъ, — каже Михась почервонѣвши.

Баронова втѣшила ся.

— Ты? научивъ ся вже писати? Славно, пане Міхалѣ! Теперь вся робота буде инакше йти, коли письмо знаѣшь... Дуже тымъ тѣшу ся. Хто-жь тебе навчивъ?

— Дякъ тутешный, старый Пакъ.

— Я тобѣ давно хотѣла таке порадити, лише бояла ся образити твоеи шляхотскои душѣ... Гарно! — говорила дальше, розглядаючи ся въ письмѣ. — Але чого ты якійсь такій сумный, ажь помарнѣвъ? Выгулявъ ся такъ на святахъ... ну, се нѣчого, ты молодый и се твоя пора... Лишь нема чого хнюпити ся...

Михась зôтхнувъ.

— Ясна панѣ бароново, моя добродзѣко ласкава! мене таке спо̂ткало, що ажь страшно...

— Чи не хорый ты?

— Я здоровый цѣлкомъ, ласкава добродзѣко, але то ще го̂рше во̂дъ хоробы...

— Говори-жь бо смѣло! Я не люблю догадувати ся... говори, що тобѣ долягае...

— Я навѣть не смѣю передъ ясною панею того сказати, бо менѣ соромно, але не маю нѣкого такого щирого, щобы за мною обставъ...

— Говори вже разъ! я слухаю, — сказала нетерпеливо баронова.

Михась потупивъ очи въ помо̂стъ и почавъ говорити:

— Яричовскій запросивъ мене на вілію. Чого я тамъ ишовъ, бо̂гме не вгадаю... Якійсь злый духъ мене по̂дкусивъ... [Баронова присѣла на канапѣ и слухала.] Прийшовъ я тамъ, ну, якъ звычайно, привитавъ ся, мы зломили оплатокъ при „повіншуваню“, якъ водить ся... Сѣли до вечерѣ, пили горѣвку, мѣдъ, ѣли всѣлякѣ стравы, отъ, якъ звычайно буває, ну, а потому мы колядували... та й найстарша Яричовска сидѣла коло мене... мы розмовляли, жартували, смѣяли ся, цѣлкомъ „призвоито“, отъ, якъ звычайно кавалiръ зъ панною... Потому мы колядували... гмъ...

— То вы два разы колядували?

— Та мы богато колядували... потому всѣ выйшли зъ покою, геть и сендзя и сендзѣна и дѣти... то̂лько... гмъ... лишивъ ся я и панна Клявдзя...

— Ну и що? — спытала баронова, бо таке довге оповѣданє ѣй наскучилось.

— И я ѳн... гмъ... поцѣлувавъ, — каже Михась та трохи не вдавивъ ся тымъ словомъ. Кровь била до го-

ловы, въ ушахъ шумѣло, шапку такъ скубавъ у рукахъ, що трохи ѳи на шматки не рознѣсъ.

— Ха-ха-ха! — засмѣяла ся баронова — а-жь то ты потѣшный, мôй пане Міхале... ха-ха-ха! То ты тое называешь нещастемъ? ха-ха-ха-ха!

— Прошу яснои панѣ, та то ще не конець...

— Що-жь було дальше? — каже баронова, прибираючи поважный выглядъ. „Шляхтичь въ своѣй наивности готовъ менѣ ще Богъ знае що наговорити“ подумала баронова.

— Панна поцѣлувала мене... ну и мы цѣлували ся... Ажь тутъ влѣтае до покою старый Яричовскій, хоче насъ благословити, каже, що мы вже заручились... Я вôдпекую ся, а вôнъ нѣ и нѣ, каже, що я мушу женити ся, бо такъ говорить якійсь тамъ кодексъ.. чиста напасть! Я ѳму кажу: прецѣнь я панны не вкусивъ, чого хочете вôдъ мене? а вôнъ все свое... Я ажь утѣкъ зъ хаты...

— Може вôнъ лише такъ жартувавъ зъ тобою? То розумный чоловѣкъ!

— Го-го! вôнъ навѣть премудрый, не то розумный... де тамъ жартувавъ! По святахъ приходить до мене и конечно: жени ся и жени ся, а нѣ то тебе до суду завдамь! Каже: таке ѳ право, що хто панну поцѣлуѳ, мусить и женити ся, бо то зневага... Або я знаю, чи де на правду таке ѳ право... Господи! я бы радше пôйшовъ у Днѣстеръ утопити ся...

— Не бôй ся, пане Міхале, такого права нема.

— Панѣ бароново ласкава, ратуйте мене! — и Михасеви показали ся сльозы въ очехъ.

— Не бôй ся, нѣчого тобѣ не буде... Я вважаю, що Яричовскій ино чатувавъ на тебе... добрый мае смакъ... Я тобѣ дамь проти него раду — каже баронова усмѣхаючись.

— Я до рады яснои панѣ душею пристану, лишь прошу мене порадити и пôдъ свою опѣку взяти.

— А послухаєшь мене?

— Послухаю, ясна панѣ, послухаю, даю мое сл...

— Стôй! слова ще не давай, абы-сь не жалувавъ. Отже я тобѣ раджу: ожени ся!

Михась ставъ нѣ въ сихъ нѣ въ тихъ... попавъ ся зъ дошу пôдъ лотоки.

— Ты, пане Міхалє, не повиненъ бы такъ дуже ожененя бояти ся. До панєнъ ты смѣлый... цѣлуєшь добре .. ха-ха-ха!

— Та прошу яснои панѣ бароновои, де-жь такъ можна „раптомъ“ женити ся? Нема зъ кимъ...

— А якъ тобѣ Міхалінка подобає ся? Вона для тебе призначена... а мандаторъ нѣчого тобѣ не зробить!

Михася ажь заскоботало по серцю. Ставъ баронову по рукахъ цѣлувати и розплакавъ ся...

— Ага! впала она вже паничеви въ очко? Бережись мандаторôвны!

Баронова подзвонила. Увôйшивъ Войцєхъ.

— Попросити сюда панну Міхаліну! А пополудни най тутъ прийде панъ мандаторъ!

— Вôнъ уже тутъ чекає, прошу яснои панѣ, — каже Войцєхъ — прийшовъ „віншувати“.

— Перепроси, най зачекає, а панна най тутъ зразъ прийде!

Михась не знавъ, що робити зъ собою. Мавъ охоту втечи, лишь не хотѣло ся єму здыбатись зъ Яричовскимъ.

За хвилю ввôйшла Міхалінка. Михась мало зо шкôры не выскочивъ.

— Чи ясна панѣ мене кликали?

— Такъ. Знаєшь сего пана?

— Знаю.

— Подобавъ ся тобѣ?

Міхалінка засоромилась и глинула зъ пôдъ ока на Михася.

— Зъ вôдки вы знаете ся?

— Мы разомъ танцювали у паньства Чосниковскихъ.

— Отъ видите! — каже баронова — я ѳи пильную якъ ока въ головѣ, а они кудысь по-за плечѣ на себе очкомъ кидають... Міхалінко, пôйдешь за пана Міхала за-мужь?

Міхалінка почервонѣла ще гôрше, прискочила до бароновои и впала ѣй въ ноги.

— Пане Міхале, хочешь взяти ѳи за малжонку?

— Хочу, ясна панѣ, хочу! — вôдповѣвъ Михась твердо.

— То бери! будешь мати добру жѣнку, добру господиню, бо я ѳи вôдъ дитины выховала и она шляхтянка такъ добра, якъ и ты... За посагъ не жури ся, то моя рѣчь... Бери!

Михась зрозумѣвъ приказъ „бери“ въ літеральнôмъ значѣню. Приступивъ до Міхалінки и взявъ ѳи за руку. Баронова догадала ся, що палкій шляхтичь не вытримае, абы не поцѣлувати, тожь лишила нхъ самыхъ и выйшла до мандатора.

Михась давъ теперь серцю волю. Обнявъ бѣляву Міхалінку цѣлувавъ ѳи въ чоло, въ очи, въ уста. Она якъ голубка горнулась до него и вôдплачувалась поцѣлункомъ.

— Боже, якій я щасливый! — говоривъ Михась.

— И я щаслива, бо я тебе... васъ дуже люблю!

Баронова, принявши офіціяльнй благожеланя вôдъ выстроѳного Яричовского, поговорила зъ нимъ на самотѣ.

Господь знае, про що баланали. Але мандаторъ выйшовъ злый якъ чортъ, трохи тростины своеи не поломивъ у рукахъ.

До жѣнки сказавъ такъ:

— Всьо пропало! Чортъ наславъ баронову... той брусъ женить ся зъ Міхалінкою.

Вѣдъ того часу не заходивъ до Михася и не страшивъ кодексомъ.

XI.

Зъ того часу Михасеви жилось инакше. Що днины бодай на хвильку забѣгъ до двора побачитись зъ Міхалінкою. Теперь зимовою порою не приходило ёму тяжко одягати ся въ сукно. Міхалінка була ёму рада. Полюбила Михася цѣлою своёю дѣвочою душею.

Михася наче-бъ хто на сто коней посадивъ. Коли-бъ ёму баронова подарувала цѣлѣ Пышнѣвцѣ зѣ всѣми пѣдаными, вѣнъ певно такъ бы не тѣшивъ ся. Лишь одна перешкода стояла въ дорозѣ. — Михась не знавъ, якъ его рѣдня прийме его заручины. Знаючи амбіцію шляхотску своеи родины, котра въ Закутю була дуже численна, вѣнъ боявъ ся, що може не позволять, а тогдѣ далебѣ' не знать що робити. Міхалінку вѣнъ любивъ страхъ, за бароновою бувъ бы въ огонь скочивъ, але зрывати зъ родиною, зъ шляхтою, то лѣпше повиснути на сухѣй вербѣ.

Вѣнъ выбравъ сѣбѣ хвилю поговорити зъ мамою на Святый вечѣръ и того дня дожидавъ въ горячковѣй нетерпячцѣ. И той день надѣйшовъ. Михась выпросивъ ся у бароновои на свята.

— Йди, йди, мой добрый пане Міхале! Грѣхъ бы було тобѣ робити въ таке велике дорбчне свято. Поклонись мамѣ вбдъ мене. Веселыхъ святъ тобѣ! На другій рбкъ, дасть Богъ здоровля, будете вже на своѣмъ, а тогдѣ я, сли дочекаю, прийду до васъ... уже завчасу впрошую ся...

— О, панѣ баронова такй для мене добрй... нехай Богъ мылосердный заплатить и нагородить всякимъ добромъ!

Въ тбй хвили нагадавъ собѣ, що ще въ лѣтѣ обѣцявъ шляхтѣ взяти для нихъ угоръ на старизнинѣ.

— Я ще, прошу яснои панѣ, маю одно дѣло господарске. На сесе лѣто пускаємо старизнину за Днѣстромъ въ угоръ. Шкода, щобы такъ змарнувало ся, хочь того косити не можна. Я бы гадавъ... не знаю, що ясна панѣ на тое скажуть, абы той угоръ дати шляхтѣ на выпасъ, а они за тое въ осени его спокладають...

— А чи схочуть? Тамъ есть двѣстѣ моргбвъ...

— Схочуть! чому бы нѣ? Я вже зъ ними о тбмъ говорывъ.

— Добре, умовь ся зъ ними.

Надъ вечеромъ зайшовъ Михась въ Закутѣ до матери. Стефаниха нетерпеливо дожидала его.

— Мбй сыночку, а годить ся то давати матери такъ ждати?

— Выбачте, мамо, але то служба, трудно! Не буду три днѣ въ дворѣ, то треба було всьому ладъ зробити, — сказавъ Михась цѣлуючи маму въ руку.

— Та добре, добре. Я лише гадала, що ты такъ спанѣвъ дуже, що вже не прийдешь до мене на Святый вечѣръ...

— Такъ не можна, мамуню, говорити! Мене бы Богъ скаравъ... А тета вже е?

— Є, є, не бôй ся Михасю! — обзывае ся тета на печи, — отъ трохи змерзла-мь идучи, та вылѣзла на пѣчь погрѣти ся...

Федьо поравъ ся ще на оббйстю. За хвилю принѣсъ у хату вôвсяный снôпъ и вязанку сѣна.

— Помагайббгъ зъ Святымъ вечеромъ, зъ Рôздвомъ божимъ! дай Боже щасливо, панѣ матко та й ты коханый браце, завтрѣшного Рôздва дôждати та й щасливо рôкъ той прожити!

— Дай Боже посполу! — вôдповѣли всѣ.

Федьо поклавъ снôпъ у кутѣ, де лавы сходять ся, а сѣно розстеливъ на столѣ. Вôдтакъ притаскавъ зъ сѣней велику вязанку соломы и ставъ розстелювати по долôвцѣ.

— Кудкудакъ! кудкудакъ! кудкудакъ! ме-ме-ме! гі-гі-гі! абы кури, телята та лошата вели ся! Кудкудакъ! кудкудакъ! ме-ме-ме! гі-гі-гі! — лепетавъ Федьо стелячи солому.

Стефанiха тымчасомъ розкинула по столѣ кôлька головокъ чосныку и прикрыла усе чистою скатертю. Вôдтакъ выняла зъ печи стравы и стала подавати одну по другôй. Михась вынявъ зъ-за пазухи „оплатокъ“ и стали всѣ ломати, „вiншуючи“ собѣ всего гаразду. Стефанiха подала горѣвку-запѣканку. Посѣдали до вечерѣ. По шляхотскому звычаю ѣли всѣ зъ одной великой миски деревляными ложками. По борщи всыпала Стефанiха пирогôвъ бульбяныхъ зъ припѣканою цибулею кришеною. Пироги ажь плывали въ конопляноôмъ олѣю. Розумѣе ся, що пироги выбирали зъ миски пальцями. Михасеви се трохи було теперь нѣяково, бо вже привыкъ ѣсти вилками. Але не показавъ того по собѣ. Вôнъ бувъ такій радый, такій веселый, наче бъ ще тогдѣ, коли вôнъ бувъ малымъ хлопцемъ.

— Отъ, славити Бога, мы всѣ до пары! — заговоривъ Михась. — Я зъ тетою, а Федьо зъ мамою, „акуратъ“ двѣ парѣ, о!

— Огляньмо ся — каже Федьо — чи за кождымъ є свôй тѣнь...

— Ой, мого певно вже не буде! — заговорила стара тета, хитаючи головою, — не довгій вже менѣ вѣкъ!

— А о! є, тѣточко, бôгме є! — каже Михась, — не бôйте ся! а яка выразна, навѣть тов кукуріку, що вôдъ хустки звязанои знати...

— Ага, Михасю! забула-мь тобѣ сказати.. баронова прислала якійсь кошикъ зъ фляшками.

— А де-жь вôнъ?

— Поклала-мь пôдъ запѣчокъ. Не знати, що тамъ може бути?

Михась метнувъ ся до коша, отворивъ его и ставъ выймати бутильки та ставляти рядкомъ на запѣчку.

— Добра баронова и тутъ не забуває на мене...

Михась бувъ у клопотѣ, чимъ фляшки повбдтыкає, доки не насмотривъ на днѣ кошика коркотяга та й чотири склянчины до вина.

— Почекайте, покушаєте того паньского добра...

— Ану, ану! — говоривъ Федьо, приглядаючись бутилькамъ, — вже то баронова що будь не прислала...

Михась закрутивъ коркотяга до фляшки. Корокъ пикнувъ голосно.

— Святъ Господи! — каже Стефаниха — а то що за пукавка?

— То нѣчого мамо, заразъ покушаємъ.

Поставивъ чарку и поналивавъ.

— Мамуню! за ваше здоровле!

— Чи то горѣвка така? — пытає тета.

— Нѣ, не горѣвка; се вино або мѣдъ, самъ ще не знаю.

Се було вино. Жѣнки пили по трошки, прицмокуючи губами и обтирали ихъ рукою.

— Бѣгме файне, у-гмъ! — каже тѣтка.

Михась наливавъ. Федьо тягнувъ одну чарку за другою.

— Стѣй бо, пане браце! вино не ся поволи! — вговорювавъ Михась.

Выпите вино завертало жѣнкамъ головы. Тета згадала свого покѣйного мужа, що вмеръ ще передъ двацятьми роками, и стала плакати. Стефаниха згадала свого покѣйного Стефана, що его за шляхотске пасовиско застрѣлили, але якось не зважила ся плакати, щобы не вразити Михася, що теперь у дворѣ служить.

— Тожь то бувъ мѣй небѣжечко до-о-о-брый! — заводила тета, — ино разъ всего на всего ударивъ мене, якъ наша льоха влѣзла въ фасолю... але я тому не була винна-а-а...

— Та цитьте бо, тѣточко! хто вмеръ то въ ямѣ, а хто жие то зъ нами... Ану, ще чарку за ваше здоровле!

На видъ чарки тѣтка перестала плакати, утираючи полою свого кафтаника посовѣлѣ очи.

— Отъ, лѣпше заколядуймо! на Святъ-вечѣръ не годить ся плакати...

Залунала коляда. Жѣнки тягли своими тонкими голосами якъ розколенѣ сопѣлки. Федьо спѣвавъ якъ баранъ, а Михась бравъ ся басувати, такъ якъ старый Яричовскій, тѣлько ему се не йшло. Зачинавъ то высоко, то низько, и не мѣгъ нѣ разъ втрафити. Вже то его родина не була спѣвучою, бо й покѣйный Стефанъ не мавъ голосу.

Колядували довго. Тета сказала, що мусить пѣйти

до своєи Касѣ. Фелько мавъ пôдвести ѳи, абы старуха поночи де не впала. Михась оставъ ся зъ мамою.

— Ну, мамуню, ще по чарочцѣ!

— Ей, сыну, хиба вже досыть. Незадовго треба йти до церкви, то не тяжко заснути. А я бы собѣ того не дарувала, якъ бы въ церквѣ не була въ таке свято...

— А хто бы тамъ лягавъ спати? отъ пересидимо до рана... Я й такъ маю, мамуню, зъ вами дуже богато говорити...

— Ну, то говори, моя дитино! теперь мы самѝ.

— Що бы вы, мамуню, на тоѳ сказали, якъ бы я хтѣвъ женити ся?

Нѣчого, овшѣмъ, жени ся, сыну, маѳшь до чого. Годѣ такъ бурлакувати. И то, що маѳшь, змарнуѳ ся, якъ не буде кому доглянути...

— То вы не противнѝ?

— Я бы тобѣ, дитино, неба рада прихилити... А де-жь бы ты гадавъ женити ся?

— Тожь-то й сукъ, — каже Михась. — Панну вже выбравъ... якъ золото дѣвчина!

— Хто такій? котра-жь то?

— Вгадайте, мамо!

— Чи зъ Закутя?

— Нѣ, але недалеко Закутя.

— Але шляхтянка?

— Ну, ще и яка! Добра шляхтянка.

— На Бандрôвщинѣ я жаднои такои не знаю, отже й не вгадаю.

Михась довго вагавъ ся сказати.

— Знаете, мамо, тую Міхалінку Бурачиньску, сироту, що у бароновои на выхованю...

Стефаниха выдивила ся въ сына.

— Бѣй ся Бога, Михасю! А чи вона-жь пѣйшла бы за тебе?

— Ого! баронова насъ сама высватала; казала, що Міхалінка давно вже для мене призначена...

— Я лишь бою ся, що то велика панѣ, по паньски выхована, то вона на шляхтичку нездала...

— Чому нездала? Го-го! баронова прецѣнь не ладила єи на ґрафиню, лишь на шляхтянку. Решту привчить ся у мене. Якъ тамъ не зможе коровы выцяркати, то безъ того обѣйде ся...

— Певно, що того ѣй не буде треба... Лиште щобы тобѣ вѣдтакъ не заводила въ хатѣ паньскій звычаѣ, бо бувъ-бысь дуже бѣдный .

— Якій тамъ паньскій звычаѣ? Видѣли-сьте мою хату, що менѣ баронова поставила... ну, що? може не шляхотска? А вже-жь була бы казала поставити иншу, паньску, якъ бы гадала зъ мене пана зробити. А вона вже тогдѣ рахувала на мене для Міхалінки... Впрочѣмъ то шляхотска кровь.

— Та я знаю, покѣйный Бурачинскій походивъ таки зъ нашихъ.. я его знала. Старый небѣщикъ грабя Бабиньскій, батько нашои бароновои, бувъ зъ нимъ за панє браце...

— Отже видите, мамо, що буде добре. Вы не противнѣ?

— Най тебе Богъ благословить, мѣй сыну! нѣчого противъ неи не маю.

Михась ажь пѣдскочивъ зъ радости и ставъ маму цѣлувати по рукахъ.

— Баронова певно єи выпосажить...

— О, ще й якъ! Певно, що не пустить єи бѣдно зъ-пѣдъ своєи опѣки. Сама те казала.

Надѣйшовъ Федьо.

— Знаешь, Федю, Михась женить ся!

— О-о-о! а то зъ кимъ?

— Зъ Міхалінкою, выхованкою бароновои... знаешь? Баронова великій посагъ дае...

— Пі-пі-пі! будешь Михасю, паномъ... Куды теперь менѣ зъ тобою рѳвняти ся...

— Грѣхъ тобѣ, браце, таке говорити. Або то я коли тобѣ дававъ мое паньство пѳзнати? Мою половину батькѳвщины тобѣ вѳдступаю та й ще запоможу, абы мы не дуже-то вѳдъ себе вѳдставали. Якъ ино скѳнчить ся менѣ 24 роки, заразъ спишемо грамоту...

Федьо переконавъ ся, що Михась не цофне того, що разъ сказавъ, и дуже бувъ зъ того радый.

— А на весѣле запросишь?

— Ото разъ! Ты бо говоришь, якъ дитина... Будешь за дружбу... — Слухайте, мамо! На другій день святъ я запрашаю шляхту до себе. Прийдѣть до мене та поможете де-що приладити.

— Певно, поможу.

Балакаючи не стямили ся, якъ когуты запѣяли. Слава-жь Тобѣ Господи, що Рѳздва дѳждали ся! — заговорила мати — часъ, дѣточки, до церкви!

Стали одягати ся. Стефанiха надягла бараняче футро, крыте зеленымъ сукномъ зъ широкимъ лисячимъ ковнѣромъ, голову завязала хусткою. Федьо задягнувъ батькову капоту и кожухъ, взявъ батькову шапку. Ино выйшли на порѳгъ хаты, вѳдъ церкви вѳдозвавъ ся зъпершу три разы малый дзвѳнокъ, вѳдтакъ грубшій, потѳмъ найбѳльшій, наче-бъ кождый окремо пробовавъ, чи его серце не примерзло. Вѳдтакъ всѣ три разомъ загудѣли милозвучнымъ акордомъ. Голосъ той розходивъ ся далеко-далеко по вкрытыхъ снѣгомъ пышновецкихъ поляхъ, звѣщаючи людямъ радѳстну вѣстку: „Христосъ роди

*

ся!“ Пышнôвска деревляна дзвôнница безъ стѣнъ богато причиняла ся до милозвучности тыхъ дзвонôвъ, бо нѣчо не придушувало ихъ голосу. Зъ-за того то пышновецкѣ двоны мали славу на цѣлу околицю и Пышнôвчане дуже тымъ величали ся. Зовсѣмъ инакше вôдзывали ся дзвоны сусѣднои дочернои церкви въ Кореличахъ зъ мурованои дзвôнницѣ. Пышнôвчане казали такъ: Корелицкѣ дзвоны говорять: „чиръ та й то пôсный! чиръ та й то пôсный!“ — а нашѣ дзвоны говорять: „замѣшка зъ молокомъ! замѣшка зъ молокомъ!“

Въ цѣлôмъ селѣ заворушились люде, — хиба немôчнѣ старцѣ, недужѣ та малѣ дѣти остались дома. Паламарь отворивъ церкву, позасвѣчувавъ свѣтло. Цѣла церковь наповнила ся свѣтломъ и людьми. По вôдправѣ вертали люде до дому здоровлячи себе взаимно Рôздвомъ Христовымъ.

Другого дня святъ Стефаниха, запросивши до себе стару Міхалову, поралась вôдъ рана въ хатѣ Михасевôй. Гостей сподѣвали ся богато. Сама Михасева родина — то вже много, а тутъ еще запрошено прéфента, Філіпка и кôлькохъ статочныхъ старшихъ шляхтичѣвъ.

Михась не жалувавъ нѣчого, щобы якъ слѣдъ погостити шляхту. Зъявили ся куры, гуси, качки, а вôдъ Стефанихи притаскали цѣлого, передъ святъми убитого веприка и бочку капусты. Баронова, довѣдавшись, прислала вина и меду зъ своихъ пивниць, жидъ-арендарь достатчивъ горѣвки-„шабасôвки“ и доброго арану. Зъ коршмы позичили довгого стола и двѣ лавки. Въ кухни ажь кипѣла робота. Наварили оденъ кôтликъ борщу, другій пирогôвъ сыряныхъ, третій капусты. Въ довгихъ ринкахъ шквирчала смажена ковбаса, варилась вепровина. И хлѣба напекли. Тымчасомъ присланый бароновою Войцехъ уставлявъ зъ Михасевымъ наймитомъ столы и при-

крывавъ дворскими пасмистыми скатертями. Столы заставлено въ избѣ и въ алькони.

Заразъ по вечерни стала шляхта сходити ся; дехто приѣхавъ саньми. Михасевй свояки попривозили жѣнокъ — то були Михасевй тѣтки, вуйны и стрыйны. Въ хатѣ зароило ся. Шляхта стояла купками и покурюючи деревянй люльки розмовляла зъ собою про всѣлячину.

Коли вже змеркло ся, Войцехъ засвѣтивъ колька свѣчокъ и они зъ помѣжь тютюнового дыму блимали якимсь червонавымъ мрачнымъ свѣтломъ. Поприносили стравы и шляхта позасѣдала коло столовъ. Чарка зъ горѣвкою кружляла чергою при звычайныхъ приговоркахъ. Зробило ся тихо. Голосы притихли, лише чути було голосне сербане и жуте мочными шляхотскими щоками. Одна страва була смачнѣйша водъ другои. Войцехъ понаставлявъ склянокъ и поналивавъ вина.

— Вiватъ нашь шановный панъ братъ Михалъ! вiватъ!

Войцехъ звивавъ ся якъ опареный, наливаючи склянки.

Теперь наставъ знова гаморъ. Шляхта розбалакала ся, всѣ говорили вразъ и заледви сусѣдъ сусѣда розумѣвъ.

— Послухайте мене, панове браця! — водозвавъ ся Михась.

Настала тишина.

— Наша ясна панѣ баронова водступае шляхтѣ закутяньскоi въ сѣмъ роцѣ на выпасъ угоръ на старизнинѣ и лише просить, абы панове браця въ осени той ланъ ѣй спокладали. Що року буде оденъ ланъ въ угорѣ и що року такъ само буде шляхта выпасати... А тое вино, що теперь пемо, прислала намъ наша ясна панѣ на почастунокъ, на могоричь...

— Вівать наша панѣ дѣдичка! най жие! вівать!

Шляхта выпила склянку одным духомъ.

Наставъ зновъ гамбръ. Шляхта почала мѣркувати, кôлько то штукъ худобы можна буде на старизнинѣ выпасти, а кôлько буде треба вôдтакъ плугôвъ, щобы спокладати.

— Панове браця, послухайте мене! — кричавъ зновъ Михась, дивлячись пильно, чи всѣ склянки повни. — Слухайте, панове браця! Я спросивъ васъ ще, щобы яко вашъ братъ поспытати васъ о братерску раду. Я загадавъ взяти собѣ добру, честну, уцтиву дѣвчину за „малжонку“ — шляхтянку таку якъ и я, якъ мы всѣ, зъ доброго шляхотского роду. Я, панове браця, женю ся и вже маю благословенство вôдъ моєи панѣ матки добродзѣйки, а васъ панове, всѣхъ прошу на весѣле! Наша ясна панѣ баронова сама менѣ выбрала панну, сама мене высватала. Я женю ся зъ шляхетне уродженою панною Міхаліною Бурачиньскою, выхованкою нашои ласкавои бароновои...

— Най жие шляхетне уроджена панна Бурачиньска, „панна млода“! вівать! — заревѣла шляхта, ажь одна свѣчка згасла.

— Тожь вы, панове браця, мои коханѣ и шановнѣ фамиліянты, не противитесь тому, щобы панна Бурачиньска вôйшла до нашого роду, була мовою „малжонкою“?

— Вівать „паньство млодзі“! най жие! вівать!

— Запрашаю всѣхъ на весѣле!

Розохочена шляхта ревѣла вівать, ажь вôкна дзвенѣли. А кожде „вівать“ нищило рядъ склянокъ вина, що тонувъ у ротахъ шляхты. Михась бувъ дуже радый и доливавъ, що мôгъ. Хотѣвъ, абы кожде попамятало єго заручины.

Середъ гамору, суперечокъ и окликовъ пила шляхта якъ смоки. Така оказія не заразъ трафить ся...

— Шельма той Міхалъ! родивъ ся въ чѣпци, бо̂гме въ чѣпци! — говоривъ оденъ шляхтичъ свому сусѣдови. — Кажу вамъ, пане браце, що въ чѣпци... А хто бы менѣ сказавъ, що нѣ, то я зъ нимъ не такъ поговорю! — и луснувъ кулакомъ о стблъ, що ажь склянки задзвонили.

— Аговъ, пане браце! склянокъ намъ ще треба... не товчѣть!

— Що то треба? Або я ка а-ажу, що не треба? Хто каже, що не треба, то мо̂й ворогъ, а хто каже, що треба, то мо̂й братъ... Бо̂гме... я кажу, що нашь панъ Міхалъ, братъ нашь коханый, родивъ ся въ чѣпци... Пане Міхале, пане браце, дай писка!... бо̂гме въ чѣпци! — и шляхтичъ конечно хотѣвъ переступити лавку, на котро̂й сидѣвъ, та другій ему не дали.

По винѣ наступивъ мѣдъ. Шляхта не пропустила нѣ однои черги. Наставъ галасъ якъ у пеклѣ. Декотрій стали вже сварити ся, нагадуючи собѣ Богъ зна' колишнѣ причины. Але Михась заразъ прибѣгавъ и лагодивъ закукурѣченыхъ шляхтичѣвъ и змушувавъ ихъ запити згоду. Такъ помиренѣ стали заразъ цѣлувати ся сердечно, а де-хто мякшого серця и прослезивъ ся...

— Я вамъ кажу, пане Петше, — говоривъ кро̂зь сльозы сивоусый Філіпко до свого сусѣда, — я такій круглый сирота, такій одинокій, якъ отой мо̂й палець, о! — и поставивъ сво̂й одинъ палець проти носа свого сусѣда, — якъ былинка въ поли... кажу вамъ! Нема у мене нѣ тата нѣ мамы... Я сирота! — и заридавъ, наче-бъ то̂лько-що вчера похоронивъ батька й матѣрь.

Въ друго̂мъ ко̂нци стали спѣвати улюблену шляхотску пѣсню:

Дай же Боже добрый часъ,
Якъ у людей, такъ у насъ,
И въ щасливу годину
Розвеселѣмъ родину!
Ой ну-ну, ну-ну-ну!
Розвеселѣмъ родину!

Шляхта словно рычала оденъ голоснѣйше вôдъ другого, а „ну-ну“каню не було кôнця. Зъ того гуртового спѣву выходили всѣлякѣ комічнѣ мутаціи. На примѣръ оденъ шляхтичь, вымахуючи руками, спѣвавъ такъ:

Вы малiи гопаки
Вытинайте пендраки!
Возьмѣть маму въ середину —
Розвеселѣть родину!
Ой ну-ну, ну-ну-ну!
Розвеселѣть родину!

Войцѣхъ зъ Михасемъ доливали безнастанно. Шляхтѣ и не въ головѣ було до дому йти. Кождый говоривъ за себе, не розумѣючи самъ, що говорить, и не турбуючись, до кого говорить.

Вже було геть по пôвночи, вже кури пѣяли, а шляхта кричала, спѣвала, веселилась и пила на перегоны. Далѣ де-хто знемôгъ и вывернувъ ся горѣлиць зъ лавы, де сидѣвъ. Другѣ пôйшли чергою за нимъ. Де-хто змôгъ выйти въ чотири боки на двôръ и тутъ заразъ запоровъ носомъ у мягонькiй снѣгъ, кричучи зъ усеи силы: „Рáтуй браце!“ Жѣнки повыходили заздалегôдь до пекарнѣ та до алькира и тутъ кожда лягла, де попало. Кôлька ихъ повылазило на пѣчь, решта поклали ся въ алькири на долôвцѣ, де тета казала наносити соломы.

Не богато було такихъ характерникôвъ, що выцѣдивши останки меду пôйшли до дому, держачись цупко по-пôдъ руки оденъ другого.

Въ избѣ захропѣло наче сотка чумацкихъ немащеныхъ возовъ. Хропѣли на рознй тоны въ рознихъ скаляхъ. Хропѣли, харчали, свистѣли, пзали, бурмотѣли, кричали „віватъ“ кроз сонъ. Михась зъ Войцехомъ поотвирали вокна и дверѣ, щобъ часомъ люде не подушили ся вод такого воздуху, и повтягали до хаты тыхъ удальцевъ, що позасыпляли въ снѣгу.

Водправляючи Войцеха до двора, Михась всунувъ ему въ руку пять сороковцевъ, а самъ поклавъ ся вже надъ раномъ.

На другій день уже передъ самымъ обѣдомъ стали гостѣ будити ся. Кождый протеръ очи, выйшовъ на дворъ и ставъ крѣпко терти голову снѣгомъ. Тымъ и вытверезивъ ся. Приходивъ у хату, пивъ чарку горѣвки, закусивъ пирогомъ и, попращавши ся сердечно зъ Михасемъ, ишовъ до дому.

— А то ти гостина разъ! — говоривъ сусѣдъ сусѣдови, — такои я не запамятавъ...

— И голова не болить, — говоривъ другій.

— Добрй „трунки“ мае баронова!

— Добра панѣ...

— И Михась... шляхтичь, братъ, якого пошукати!

XII.

Такимъ чиномъ Михась усунувъ послѣдну перешкоду до свого щастя. Коли розповѣвъ бароновой про угощене шляхты у себе, вона похвалила его проворность.

Урадили зробити весѣле заразъ по Великодни. За той часъ баронова ладила для Міхалінки придане. Сама ѣздила до Самбора, купувала полотно и всѣлякй матерій

на уборы. До двора спровадила кравцѣвъ, швачокъ, и надъ всѣмъ наглядала, всѣому давала ладъ. Баронова не любила збувати чимъ-будь тыхъ, котрыми опѣкувалася. Тожь и теперь росли цѣлѣ копицѣ сорочокъ тоненькихъ, кафтанѣкôвъ, спôдниць, кацабайокъ, спенцерикôвъ... Молодиць изъ села зганяли до двора дерти пѣре, котрымъ набивали подушки якъ горы въ тоненькихъ насыпкахъ. Заздалегôдь ладилисъ до весѣля. Годували гуси, кури, качки, индики и два великѣ вепры. Цѣле весѣле хотѣла баронова обôйти своимъ коштомъ.

Михасъ за той часъ бувъ дуже щасливый, якъ кождый залюбленый передъ весѣлемъ. Вôнъ розумѣвъ, що бароновôй обовязаный до вдячности и тую вдячнôсть показувавъ усюды, на кождôмъ кроцѣ. Вôдъ рана до ночи не выходивъ зъ двора, заглядавъ у кождый кутикъ и наглядавъ усего. Робота господарска йшла якъ на шнурочку. Правда, вôдъ пôдданыхъ Михасъ не вымагавъ нѣчого бôльше, якъ кôлько хто бувъ обовязаный, але за тетымъ людямъ, що приходили на панщину, не попустивъ, не дарувавъ одной годины продармувати. Хлопамъ навкучилась така робота. Єще-жь коли у себе була робота въ поли, кожде було раде, що вôдробивши свою повинностъ мавъ спокôй. Але теперь — то волѣвъ бы кождый два днѣ повôльнѣйше робити, пôдпираючи бороду цѣпомъ и спочиваючи, нѣжь робити цѣлый день безъ упину ажь кости трѣщали. Але зъ Михасемъ трудна була справа. Вôнъ зъявлявъ ся тогдѣ, коли его найменче можна було надѣятись, и по спинѣ впаривъ лѣнивого робôтника.

У вôльныхъ хвиляхъ Михасъ забѣгавъ до Міхалінки. То були найкрасшѝ хвилѣ его житя. Бодай бы поглянути, то заразъ лекше серцю стане, хочь вôдтакъ трудно розставати ся... И Міхалінка вызирала тои хвилѣ, коли Михасъ мавъ зайти до покоѣвъ. Обоє помарнѣли

зъ такого нетерпеливого выжиданя, — обоє числили мѣсяцѣ, тыждня, днѣ.

До Міхалінки навѣдувала ся частенько стара Стефаниха. Вона тѣшила ся своєю невѣсточкою, голубила єи, пестила. Міхалінцѣ зъ початку було нѣяково йти въ обоймы простои шляхтянки, але вноть и зъ тымъ освоила ся, бо шляхтянка тая була матѣрю коханого Михася и вельми розумною, хочь простою людиною. И привыкла до неи та й полюбила єи. Одна одной припали до серця. Стефанисѣ теперь и на гадку не приходило, абы Міхалінка була не доброю жѣнкою для єи сына.

— Марне, марне, мізерне, — говорила Стефаниха своимъ сусѣдкамъ, — зъ серпомъ анѣ зъ сокыцемъ не пойде, але не гонорне и всьому дасть ладъ та й всего припильнуе. А така вамъ добра, кречна, лагодна, якъ ласичка... Добра буде зъ нихъ пара!

Баронова, колько разъ побачила Стефаниху, завсѣгды єи прикликала до себе, частувала кавою, солодкою горѣвкою або виномъ. Стефанисѣ се не було въ смакъ.

— Міхалінко моя люба! не говори нѣчого, що я тутъ у панѣ бароновои.

— А панѣ баронова казали сказати собѣ кождого разу, якъ мама прийдуть...

— Не хочу! Якъ бы такъ, то я бы нѣколи не прийшла.. Потому бы хто сказавъ, що я лакома на почастунки... не хочу! Я лише прийду, подивлю ся на тебе, моя дитинко, та й досыть. Боженьку, та я бы згорѣла зъ сорому, якъ бы хто на мене таке погадавъ... не хочу! — и Стефаниха подносила руки, начебъ водъ чого засланяла ся, и выходила зъ двора.

Заразъ по Великодни проголосили заповѣди — для Міхалінки въ латиньскои парафіи въ Бучанахъ, для Михася въ пышновецкои церквѣ. Цѣле село лишь о томъ весѣлю

говорило и кожде ждало нетерпеливо тои урочистости. Казали, що такого весѣля нѣхто въ Пышнѣвцяхъ ще не видавъ.

На тыждень передъ весѣлемъ стали въ дворѣ мордувати гусей, курей, качокъ, индикѣвъ, згинули пѣдъ ножемъ оба веприки и оденъ пасеный вѣлъ. Дворскій кухарь звивавъ ся якъ въ окропѣ. Помагала ему ще нанята Міхалова, бо дворскій кухарь не вмѣвъ усего зладити пѣдъ шляхотскій смакъ, а се-жь весѣле чисто шляхотске.

Баронова вѣдступила чотири великѣ покоѣ въ дворѣ для гостей весѣльныхъ.

Михась, порадивши ся зъ бароновою, запросивъ за старостѣвъ мандатора Яричовского и Філіпка Городиского. Старостиною була Чосниковска и одна шляхтянка, далека своячка Михасева. Дружками були двѣ сестры Міхалінки, а дружбами Федьо Стефанѣвъ и молодый Яричовскій. Михасеви не дуже було то мило йти до Яричовскихъ просити, але баронова казала, вневняючи, що нѣхто ему анѣ елова не згадае за колишне. И справдѣ, Яричовскій принявъ Михася въ канцеляріи дуже чемненько, наче бъ нѣколи межи ними нѣякои суперечки не було.

Вѣнчане було назначене на недѣлю.

Вже въ пятницю стали молодята ѣздити за благословенствомъ по Закутю. Михась зъ братомъ Федемъ на гарныхъ коняхъ, Міхалінка зъ сестрою въ дворскѣй бричцѣ. Молодый Яричовскій не мѣгъ товаришити Михасеви, бо не вмѣвъ ѣздити на кони.

Михась, одягненый въ новѣсѣнку капоту, що йно выйшла зъ-пѣдъ умѣлои руки Іоська, у высокѣй смушковѣй шапцѣ на завѣсахъ, въ перевязаною на руцѣ биля кѣстки шовковою хусткою, зъ нагайкою у руцѣ, — выглядавъ на гарнѣмъ кони величаво. И Федько причепу-

ривъ ся та державъ ся на кони просто. Закутяньскій дѣвчата трохи не зъѣли Михася очима и завидували Міхалінцѣ такого щастя. Михась объѣхавъ Закуте, не минаючи и найбѣднѣйшого шляхтича. Усюды, де приѣхавъ, злазивъ зъ коня, привязувавъ его до плота, клавъ на сѣдло нагайку и входивъ у хату. Сказавши лише „дзѣнь добрый“, вонъ кидавъ ся кождому, старому чи молодому, хочь бы малой дитинѣ до ногъ, кажучи: „Прошу о благословенство!“ Той, передъ кимъ вонъ вклонивъ ся, водмовлявъ: „Най Богъ благословить!“ Тогдѣ доперва цѣлували ся, старшихъ у руку, молодшихъ въ лице, безъ розницѣ чи то парубокъ чи дѣвка. Водтакъ короткій пытаня про весѣле и дальше въ дорогу! Нѣхто такихъ гостей не задержувавъ, бо кожде знало, що имъ пильно. Молодый и дружба сѣдали на конѣ и ѣхали до другои хаты, хочь-бы се лишь черезъ улицю. Уважало ся великою обидою, сли-бы „панъ млодый“ на подворе не заѣхавъ, лише прийшовъ пѣшки.

Такъ само робила панна молода. Баронова выпытала ся подробно у Стефанихи, якій у шляхты звычай, и наказала Міхалінцѣ, щобы водъ того звычаю на волосъ не водступити, абы водтакъ шляхта не взяла ей на языки.

— Того, моя дитино, нѣ разъ не сороми ся, бо то святый прадѣдный звычай шляхотскій, а ты повинна гордити ся тымъ, що ты шляхтянка и за шляхтича выходишь за-мужь.

— Та й цѣлувати ся маю зъ шляхтичами?

— Або то соромъ? Цѣлуй ся зо всѣми!

Міхалінка, прибрана по шляхотскои моды въ шовкову сподницю и въ такій кафтаникъ, зъ вѣнчикомъ зъ барвѣнку на гладко причесаной головцѣ, сѣла до брички и поѣхала въ Закуте. Объѣздила шляхту чергою,

не минаючи жаднои хаты. Падати въ ноги привчила ся заздалегѣдь въ очахъ бароновои. Лише зъ цѣлованемъ ишло зъ початку трохи трудно, бо соромила ся.

Шляхтѣ таке поведене панны зъ двора дуже подобало ся, а молодѣ парубки ажь облизували ся, цѣлуючи таку ягѣдку. Якъ ино двѣрска бричка показала ся въ Закутю, кожде спѣшило до хаты, абы не поминути тои рѣдкои нагоды. Особливо молодѣ парубки покидали роботу и гнали стрѣмголовъ до хаты.

Тымъ своимъ поведенемъ Міхалiна зовсѣмъ пѣдбила собѣ серця шляхты...

— Видно шляхотску кровь! таке то панятко въ дворѣ выховане, а не цураѳ ся шляхотскихъ звычаѣвъ, не соромить ся шляхтѣ вклонитись, а любенька якъ цукорочокъ... Щасливый Михась!

А Михась саме теперь нагадавъ собѣ, що поминувъ оденъ шляхотскій звычай — забувъ пѣслати сватѣвъ. Але теперь уже було за пѣзно...

Шляхотскѣ весѣля розпочинали ся „дружчинами“. Въ суботу по полудни поспрошували дружки дѣвчатъ и хлопцѣвъ до двора, привели музикъ и почала ся забава при веселыхъ обрядовыхъ спѣвахъ. Дворани дивились на той цѣлый обрядъ згѣрдно. Але жаденъ не смѣвъ губы отворити, щобъ не наразити ся бароновѣй, котра такъ щиро тымъ весѣлемъ заняла ся. Они ладились доперва другои днины показати шляхтѣ, що они вмѣють. Дружчины протяглись довго въ нѣчь.

Другои днины паньство молодѣ ходили до споведи. Міхалiнка поѣхала до Бучанъ, але вернула ся скоро, бо служба въ костели кѣнчить ся спорше.

Польскій пробощь не хотѣвъ давати шлюбу въ пышновецкѣй церквѣ за-для незгоды зъ руснымъ нарохомъ; баронова зновъ хотѣла, щобы вѣнчане вѣдбуло ся въ

мѣсцевôй церквѣ, абы шляхта могла подивити ся. Шляхта взагалѣ, хотяй радо вчила ся молитовъ польскихъ, держала ся крѣпко церкви, вважаючи костелъ за институцію паньску.

Якъ ино Міхаліна вернула зъ костела, стали лагодити ся до шлюбу.

У великôй ѣдальни двôрскôй простелили локаѣ великій килимъ и тутъ поставили два крѣсла: для бароновои, котра заступала маму своѣй Міхалівцѣ, и для Стефанихи. Музика шляхотска ажь изъ шѣстьохъ инструментôвъ пôдъ управою Яцевого Яся заграла якоись поважнои. Мамы посѣдали на крѣслахъ. Тогдѣ приступили паньство молодѣ. Цѣла велика саля наповнила ся людьми, шляхтою, двораками. Та не всѣ могли помѣстити ся. Хто прийшовъ пôзнѣйше, стоявъ у сѣнехъ або глотивъ ся пôдъ вôкнами. Михась и Міхаліна упали на колѣна. Баронова поблагословила и поцѣлувала Михася въ голову. Стефаниха розплакалась якъ дитина. Настала урочиста хвиля. Всѣ були зворушенѣ а де-хто и слезу утеръ. Вôдтакъ молодята падали въ ноги всѣмъ присутнымъ, просячи благословенства.

Коли молодѣ оббйшли всѣхъ, першій староста Філіпко Городискій давъ знакъ шапкою. Музика заграла веселого марша и весѣльный похôдъ рушивъ до церкви. Не було далеко, то молодѣ йшли пѣшки, держачись за руку. Народу зôбрала ся цѣла тьма, усе Закутє, такъ що въ церквѣ були самѣ хлопы, а й то не всѣ, бо деякѣ цѣкавѣ були побачити шляхотске весѣлє и побѣгли до двора.

Весѣльнѣ мали ждати передъ церквою, доки скôнчить ся служба Божа. Музика осталась за воротами цвинтаря. По службѣ Божôй выйшовъ священикъ зъ дяками передъ церкву, выпытавъ молодятъ за добру, не-

примушену волю, дяки заспѣвали „Се женихъ грядетъ о полунощи“ и пôйшли передъ тетраподъ. Молодого вели пôдъ боки дружки, панну молоду дружбы, дальше йшли старосты, старостины, прочій народъ заповнивъ церкву.

Клякаючи до вѣнчаня, Михась пôдгортавъ пильно свою капоту, щобы припадкомъ Міхалінка ѣи не приклякнула. Тогдѣ цѣле житє верховодила бы надъ нимъ. Філіпко заздалегôдь шепнувъ Михасеви:

— Пане браце, бережи полу капоты!

По вѣнчаню высыпали ся зъ церкви на цвинтарь. Музика заграла веселои. Федьо яко дружба, йдучи передомъ, вымахувавъ хусткою и приспѣвувавъ:

А я свою Катерину
Закопаю въ глину —
Рости, рости, Катерино,
Ажь на другу зиму!

Другій дружба, актуарь Яричовскій, бувъ бы нѣ защо въ свѣтѣ на таке не поважився. Вôнъ ступавъ поважно, ведучи дружку по-пôдъ боки. Самъ себе соромивъ ся, що вмѣшавъ ся мѣжь шляхту. „Ей, якъ бы не баронова, — думавъ собѣ, — не звабили бы вы мене сюды!“

Коли зближились до двора, баронова вже стояла зъ Стефанихою на ґанку. За ними выґальонованый Войцѣхъ державъ на великôмъ срѣбнôмъ пôдносѣ бохонець хлѣба, сôль и двѣ чарки вина.

Молодята упали бароновôй знова до нôгъ. Вона, цѣла зворушена, поблагословила ихъ хлѣбомъ. Выпили по чарцѣ вина и поцѣлували ся. Шляхта заревѣла „віватъ“, а за дворомъ гримнули побережники зъ рушниць.

У великôй ѣдальни вже були заставленѣ столы зъ всякою стравою. Молодятъ посадили на почестнôмъ мѣсци. Коло Михася сѣла баронова, коло Міхалінки Стефа-

ниха, дальше сидѣли старосты и старостины, проча шляхта и дворяки.

Шляхта, не могучи собѣ дати рады зъ вилками, послугувала ся ложками и пальцями узброеными въ кусники шкорки зъ хлѣба.

Старый Яричовскій, одягненый въ синій фракъ, поднѣсъ ся зъ чаркою въ руцѣ и проговоривъ довгу орацію по польски, добираючи якъ найкрасшихъ словъ и зворотовъ, порównуючи Михася до лицарского „круля“ а Міхаліну до „крулевны“, и желавъ имъ, мовлявъ, зъ росы, зъ воды. Михась не дуже то вѣривъ въ щирость тыхъ словъ, але — нехай собѣ говорить!

Шляхта вела ся прилично и спокойно, шануючи присутность бароновои. Баронова змѣркувала, що шляхта супроти неи несмѣла, тожь заразъ по третой стравѣ вышла до своихъ покоѣвъ, кажучи:

— Забавляйте ся, панове браця, якъ у себе... Вы мои гостѣ сегодня.

Шляхта повставала зъ мѣсць и доперва коли баронова водойшла, ставъ гаморъ змагати ся, поки не перейшовъ у веселый крикъ, въ мѣру того, якъ чарки зъ виномъ и медомъ кружляли. За часъ обѣду побережники гримали подъ вокнами зъ рушниць, а шляхта кричала „віватъ“.

Обѣдъ протягнувъ ся довго зъ полудня. Водтакъ перейшли до другихъ покоѣвъ и розпочалась гульня. Офіціялісты гуляли зъ шляхтянками, шляхта зъ паннами дворскими. Усѣмъ було весело.

Поспля уложеной програмы весѣле мало трѣвати цѣлый тыждень. Три днѣ забавляла ся шляхта въ дворѣ у молодои, ѣла й пила, заки наступили „приданы“ — перевезене молодои до дому молодого.

Цѣкаво се выглядало. Молодята ѣхали двѳрскою бричкою, окруженѝ пѳдохоченою шляхтою. Передомъ рвавъ ся все Федьо, выспѣвуючи захриплымъ уже голосомъ. Передъ воротами заспѣвали свахи:

Отвори, мати, лѣску —
Ведемо ти невѣстку!

У Михася була вже Стефаниха и приняла молодятъ хлѣбомъ въ порозѣ. Зъ двора позносили сюды ѣду и напитки.

Тымъ весѣлѣмъ баронова страхъ змучила ся. Нѣгде було головы приклонити вѳдъ безнастанного гамору, крикѳвъ и музикъ. Доперва по приданахъ вѳдѳтхнула свобѳдно и казала всюды выпрятувати та вымѣтати.

Шляхта не пропустила однои днины, щобы не зъѣсти всего и выпити, що було. А що баронова не жалувала нѣчого, то шляхта высмоктала кѳлька бочокъ пива, вина и меду. Двѳрска пивниця не могла бы сего всего достатчити, тожь привезено напитки зъ мѣста.

Пѳсля шляхотского звычаю музиканты мали обовязокъ у всѣхъ старостѳвъ и старостинъ, сватѳвъ и свахъ грати. Зъ ними волочили ся ще деякѝ гостѣ весѣльнѝ.

Такого весѣля справдѣ Закутє ще не видало и шляхта довго згадувала, якъ Михась женивъ ся зъ Міхалінкою, якъ шляхта сидѣла за панє браце зъ бароновою при столѣ, и величала баронову по-пѳдъ небеса.

Михась заживъ зъ молодою жѣночкою въ своѣй хатѣ.

ЧАСТЬ ДРУГА

Михасѣвъ Юзьо.

II.

Усе те дѣялось на два роки передъ вѣкопамятнымъ для Галичины 1848. рокомъ.

Не годить ся, хоча бы и въ повѣсти поминути сего епохального року мовчки, коли вонъ стоявъ у насъ до недавна выходною точкою усѣхъ вѣчевыхъ политичныхъ рефератовъ. Коли зойде бесѣда на политику, то нашь чоловѣкъ не годенъ сказати колька речень, абы не зачѣпити 48-ого року.

Рокъ сей бувъ, такъ сказати бы, весною для цѣлои Европы, а особливе вже у насъ по твердой морозной зимѣ неволѣ вонъ розморозивъ усѣ злиднѣ горячимъ сонцемъ свободы водъ разу такъ, що трохи не потопили ся въ повени. Инша рѣчь, що мы не вмѣли зъ тои весны гараздъ скористати, що не мали приладженого зерна на посѣвъ. Зъ-за того то мы и на жниво спознили ся — якъ говоривъ оденъ епископъ патріотъ. — Та годѣ. Мы, розбудженй такою важною и напрасною подѣею зъ просоня, дивились за политичными жайворонками, а про посѣвъ на родной нивѣ забули, надѣючись, що той, що намъ давъ весну политичну и засвѣтивъ надъ нашими головами сонце волѣ, дасть намъ и насѣне, и поле обробить, и звезе, и змеле, а мы сядемо до готовыхъ пирогвъ...

Коли глянемо на той часъ передъ 48-ымъ рокомъ, то ажь страшно стане.

Пѳпъ, дякъ и паламарь — то майже вся руска интелїґенція, а впрочѳмъ маса темного, на-пѳвъ здичѣлого народа. Цѣла суть и сила рускогѳ народа — то хлопъ, мужикъ, пѳдданый. Забитый и проголомшеный, не знавъ, куды повернутись, де правды шукати. И шукавъ ѳи въ горѣвцѣ.

Хлопъ робивъ панщину вѳдъ рана до ночи — и пивъ. Зносивъ до двора повѣсма, збѳже, кури, гуси — и пивъ. Окуплювавъ ся мандаторамъ — и пивъ. Обходивъ празники, весѣля, поминки, похороны — и пивъ. Згинавъ спину пѳдъ паньску нагайку, сидѣвъ у мандаторскѳмъ арештѣ — и топивъ свое горе, гоивъ раны и побоѣ въ горѣвцѣ. Панъ уважавъ хлопа своимъ пѳдданымъ, инвентаремъ, и дбавъ про него на стѳлько, на скѳлько господарь про свѳй инвентарь дбае.

Хто бувъ зъ помѣжь дѣдичѣвъ-панѳвъ добрымъ господаремъ, той старавъ ся, абы ѳго пѳдданый хлопъ не бувъ голый и голодный, абы мавъ теплу хату и робучій инвентарь, бо безъ сего хлопъ не представлявъ у него реальнои вартости. Але лишь о реальну вартѳсть хлопа панови розходило ся. О моральну сторону ѳго нѣхто не журивъ ся. На що того, коли хлопъ нѣчимъ иншимъ не бувъ, якъ лише тресованымъ „быдломъ“, що умѣе говорити и ходить на двохъ ногахъ. Усе, що панъ робивъ для хлопа, робивъ для себе, чи посередно чи прямо. Сытый и здоровый хлопъ зрошувавъ своимъ потомъ панськѳй ланы, оброблювавъ ихъ своими волами и своими руками, кѳлько треба було. Зѳ свого грунту дававъ дворови данину; для себе уживавъ тѳлько, щобы фізичне житѳ удержати. Решту мѣнявъ за горѣвку выпалену въ панськѳй горальни зъ тыхъ самыхъ бараболь, що ихъ своѳю працею зѳбравъ. Цѣлый отже ѳборотъ економічный вѳдбувавъ ся таки въ рѳднѳмъ селѣ, частю прямо,

частю за посередництвомъ жида-арендаря. Вся хлопска праця вертала до паньскои кишенѣ по потрученю того, що хлопъ зъуживъ на пôддержане свого истнованя, та того рабату, що оставъ при жидѣ-арендари. Хлопъ лишь одно знавъ, може бôльше инстинктомъ, чимъ своєю интеліґенцією: що єго ворогомъ єсть панъ зъ чередою посѣпавъ своихъ нагайковыхъ и мандаторъ зъ своими гайдуками и тюрмою. За приятелѣвъ вôнъ не чувавъ нѣчого. Демократично-революційный рухъ, якій въ тôмъ часѣ проявлювавъ ся въ Галичинѣ, руского хлопа не порушивъ, не розбудивъ. Чому? Бо се були люде сурдутовѣ, та ще й Поляки, котрыхъ хлопъ не мôгъ вôдрôзнити вôдъ своихъ сурдутовыхъ наставникôвъ зъ двора, и длятого имъ не вѣривъ. Зобразѣмъ собѣ якъ выглядала тогдѣ маса нашого галицко-руского народа.

Хлопъ сидить въ теплôй хатѣ, має подостаткомъ дровъ и хлѣба. Має пасовиско, робить панщину, ходить до церкви и гоить раны вôдъ паньскихъ побоєвъ, дрожить на видъ економа и мандатора и пє горѣвку, и не думає о тôмъ навѣть, чи може єму бути коли лѣпше. Було и такъ, що хлопъ не мавъ що ѣсти, було и такъ, що декотрый збивавъ сорокôвцѣ и закопувавъ ихъ пôдъ печію, але се були выимки. Правда, хлопъ вôдбувавъ тогдѣ ще одну повинноєть: служивъ у вôйску. Але тамъ вôнъ перестававъ бути хлопомъ, разъ длятого, що до хлопа-вояка панъ-дѣдичъ не мавъ права; по друге, що зъ него робили въ вôйску машину нѣразъ не подôбну до хлопа. Тая машина мала людску голову зъ замкненымъ щѣльно мозкомъ на те, абы було на чôмъ чако покласти; нôсъ на те, абы знати, де єсть половина тѣла; очи на те, абы ними прямо себе дививъ ся; шию на те, абы було на чôмъ гальсбіндлю покласти; зубы на те, абы було чимъ розкусити паперову патрону [хто не мавъ

передныхъ зуббвъ, того до вбйска не взяли]; рамена на те, абы було на чбмъ ѣверъ покласти и т. д. ажь до нбгъ, котрѣ були на те, абы ними машерувати. А було досыть часу, абы зъ такого хлопа зробити машину, бо служили люде тогдѣ и по двацять лѣтъ.

Таку Галичину заставъ рбкъ 1848.

Чи знесене панщины було для хлопского люду спасенне? Пбдъ взглядомъ моральнымъ такъ, пбдъ економічнымъ нѣ. Нарбдъ не бувъ до свободы пбдготовленый. Выведеный зъ вѣковои пбтьмы на ясне свѣтло, мусѣвъ ослѣпнути, бо око его до свѣтла ще не привыкло. Въ такій способбъ ослѣплювали старинні Греки своихъ переступникбвъ, — держали ихъ довгій часъ въ темнотѣ, а вбдтакъ напрасно ставляли передъ ихъ очи розпечены металевѣ зеркала. Рускому народови треба було показувати свѣтло въ малбй скблькости. Ёму треба було свитаня, бувъ бы собѣ очей не попсувавъ... Пущеный напрасно на волю, недовѣряючій нѣкому, безъ провбдника, пбдозрѣваючи всюды силку на себе, мусѣвъ остати — мимо свободы, мимо заможности матеріяльнои — на тбмъ самбмъ ступени розвою, де его свобода заскочила. Не диво отже, що другѣ выпередили его. За се годѣ винувати тогдѣшного уряду. Урядъ давъ свободу для всѣхъ народбвъ въ Австріи въ одну хвилю, для всѣхъ однакову, — годѣ-жь було для Галичины робити выимку.

Такій станъ застало ґуберніяльне розпоряджене зъ дня 22 цвѣтня 1848, оголошуюче, що на пбдставѣ розпорядженя міністерства справъ внутрѣшныхъ зъ дня 17 цвѣтня 1848 ч. 876, зъ днемъ 15 мая того року зносить ся пбддаństво и всѣ повинности пбддантчѣ въ Галичинѣ.

Яричовскій, прочитавши таке дево, покрутивъ головою, не знаючи въ першбй хвили, чи тѣшити ся тымъ, чи сумувати. Але нагадавъ собѣ, що зб знесенемъ пан-

щины и вонъ не мати-ме тутъ що робити и его панованє всемогуче разъ на все скончило ся. Колька днѣвъ роздумувавъ надъ тымъ, ажь въ слѣдуючу недѣлю казавъ скликати народъ на площу передъ коршмою и тутъ проголосивъ народови цѣсарску волю. Хлопы первѣстно не хотѣли вѣрити въ те, що имъ читавъ мандаторъ, крутили головами недовѣрчиво и шептали мѣжь собою, що то певно якась нова паньска штука.

— То вже не вдъ нинѣ таке говорять! — мовивъ оденъ старшій хлопъ. — Уже намъ паны давно таке обѣцювали, ще якъ заводили „бунтацію“, а хлопъ якъ гарувавъ, такъ и гарує.

— Тихо бути! — гримнувъ мандаторъ. — Ще заки будешь вольный, можешь сто кіївъ зъѣсти... Се не паны роблять васъ свободными, лише нашь найяснѣйшій панъ. Розумѣешь?

— Онъ що! То то, куме, не паны, лише цѣсарь... видите, якъ воно! Оно справдѣ може щось зъ того бути... Ану но, погляньмо, чи есть печатка?

Кольокохъ смѣливѣйшихъ поглянуло черезъ плече Яричовского.

— Гей люде! Є печатка, богме!

— Якъ є печатка, то вже правда! — загула громада, — бо якъ нема, то то все неправда...

— Але-жь кажу вамъ, що то цѣсарь давъ волю!

— Еге, куме, та то цѣсарь... Такъ було й говорити... то зовсѣмъ инша рѣчь.

Громада заворушилась якъ пчолы въ теплый лѣтный день. Люде гомонѣли заедно: цѣсарь даруавъ волю... Хтось подносячи шапку въ гору, крикнувъ:

— Слава нашому найяснѣйшому цѣсареви! дай му Боже панованє!

Громада закричала:

— Слава! най жие! — а гомôнъ носивъ ся далеко по селу.

Люде не знали, що зъ радощѣвъ робити. Хлопы, жѣнки взносили руки до неба и плакали зъ радощѣвъ. Цѣлували ся, взаимно прощаючи собѣ всѣлякѣ провины, наче-бъ въ церквѣ на Великдень. Старцѣ немôчнѣ выпрямились, немовь хотѣли поскидати зъ себе частенькѣ побоѣ, що ихъ ними панщина обдарувала.

— Выбачте намъ, пане сендзьо ласкавый, — каже оденъ хлопъ, пôдступаючи до мандатора и кланяючись низько, — прошу намъ пояснити: якъ воно буде безъ тои панщины?

— Що-жь я вамъ маю пояснювати? Не будешь ходити на панщину та й годѣ...

— А що буде зъ грунтомъ?

— Ага! той грунтъ, що хто теперь маѳ, таки затримаѳ ѳго на вѣчнôсть безъ сплаты...

— А повѣсма не будуть выбирати?

— Нѣ.

— А кури та й гуси?

— Нѣ.

— А корцевого такожь нѣ?

— Нѣ, нѣчого! Коли пôйдешь на ланъ робити, то за грошѣ...

— Побачить мене на ланѣ, якъ своѳ вухо! — каже оденъ молодый господарь.

— Теперь лекше буде людемъ жити.

Яричовскій розкинувъ мѣжь народъ друкованый цѣсарскій патентъ, що зносивъ панщину. Люде трохи на шматки ихъ не подерли. Кожде хотѣло ѳго мати, абы оправити въ рамки та й на стѣну повѣсити мѣжь образами. Народови бôльше не треба було знати, то й не слухали, що

мандаторъ ще балакавъ. Порозбѣгали ся по селу выкрикуючи: воля, воля! свобода!...

Баронова, довѣдавшись о тôмъ, була дуже збентежена. Що тутъ робити, якъ господарити на такихъ ланахъ безъ робучихъ рукъ? Прикликала Михася.

— Пане Міхале, що будемо робити? Ты чувъ?

— Та чувъ, але якось дамо собѣ раду. До 15. мая ще зможемо обробити весну, а о рештѣ подумаємъ опôсля. Нехай ясна панѣ не журять ся. Ну, будемо за роботу платити, то будемо. Мандаторъ казавъ, що дворамъ заплатять за тое зъ касы, то якось будемо ратуватись...

Але баронова тымъ нѣразъ не успокоила ся. Ходила по комнатѣ, держачись руками за голову.

— Що то буде? що то буде? А якъ хлопы не схочуть вôдтакъ ити на роботу до двора?

— Чому бы не пôйшли? За грошѣ пôйдуть.

Таке Михасеви й на голову не приходило, и теперь ставъ надъ тымъ думати, бо й самъ того налякавъ ся.

По цѣлôмъ селѣ народъ заворушивъ ся, розвеселивъ ся. Пôзно въ нôчь чути було спѣвы. Въ коршмѣ грала музика и народъ танцювавъ, а Ицко не тямивъ уже, коли тôлько вышинкувавъ горѣвки, що того дня.

Другои днины поприходили люде на панщину пôзнѣйше якъ звычайно. Михась бувъ лютый и ставъ бити людей нагайкою.

— Вы сякѣ-такѣ! я вамъ покажу! Душу зъ тебе выжену, заки будешь свобôдный...

Хлопы зносили побоѣ терпеливо и потѣшали ся тымъ, що вже недовго тои бѣды. Михась не дарувавъ нѣкому

однои годины. Робота йшла горячково. Хотѣвъ конечно обробити панщиною весну.

Та часъ не стоить.

Надôйшовъ 15-ый мая 1848. Пôсля нашого календаря день сей числить ся 3 мая. Се-жь рôчниця польскои конституціи третого мая. Яка иронія судьбы! Сказавъ бы хто, що сли-бы була Польща устоялась, то мали бы-сьмо вже пôвъ вѣку конституційного житя за собою, але вороги перебили добре дѣло и треба було ще цѣлого пôвъ вѣку ходити въ ярмѣ, ждучи на конституцію австрійску. Шкода! Але чи се правда, то друге дѣло. Насамперед насуває ся пытане, чи польскй маґнаты були бы позволили ввести въ житє тую конституцію. Тй самолюбы, що очевидячки запропастили свою вôтчину, дбали передовсѣмъ о себе, а що зъ панщины мали велику выгоду, нѣколи бы були ви не пустили. Отже тая конституція була поки-що на папери. Цѣла Польща зъ тою писаною конституцією выглядала такъ, якъ той грѣшникъ, що заявивъ охоту каяти ся и сповѣдатись тогдѣ, якъ вже наступила аґонія, конанє. Зволѣкавъ до послѣднои хвилѣ и грѣшивъ, а въ послѣднôй хвили, якъ вже мову вôдôймило, давъ знакъ, що хоче священика. На що? абы вôдтакъ его свояки мали чимъ оправдати ся передъ клиромъ, що небôщикъ хотѣвъ сповѣдатись, але вже було за пôзно — не его вина. Не говорить ся того о польскôмъ народѣ, тôй бѣднôй томленôй славяньскôй галузи, котру могучй браты-паны вôдрубали и ворогамъ продали на... кочергу, лишь о Польщи, о тôй федерації тôлько королѣствъ деспотичныхъ и короликôвъ, кôлько було маґнатôвъ...

Вже 14-ого мая ходили люде якъ сонни, не могучи дôждати ся, коли сонце зайде. Не одному хотѣло ся мо-

тыкою чи истикомъ пбдогнати сонце якъ лѣнивого коня. Але мусѣли доробити до вечера. Коли вечеромъ вертали до дому по-при двбръ, то кождый погадавъ собѣ: Ббльше тамъ моя нога не постане! слава-жь тобѣ Господи!

День 15-ого мая заповѣдавъ ся величаво. Була гарна погода. Якъ ино збрки поховали ся въ синбмъ небеснбмъ просторѣ, повисли у воздусѣ жайворонки и почали свои пѣснѣ. Здавало ся, що й они про свободу спѣвають. Такъ бодай причувало ся хлопамъ може лишь длятого, що передъ тымъ на жайворонка нѣхто не звертавъ уваги. Скорше про чарку горѣвки кожде памятало, та про те, абы не спбзнити ся на панщину та выминути економскои нагайки.

Люде посхапувались вáрано, аби побачити, якъ сходити буде сонце сегодня, сонце свободы, волѣ и лѣпшои долѣ. Показало ся й сонце. Первѣстно зачервонѣло ся небо, вбдтакъ на далекбмъ виднокрузѣ показала ся червона велика куля, котра выкинула зъ себе тысячѣ, мільоны ясныхъ промѣнѣвъ на пышновецкѣ поля. Заворушили ся птахи, защебетали гуртомъ, а въ ихъ спѣвѣ чули люде выразне слово: свобода, воля. Навѣть тая роса, що на широкихъ поляхъ стояла на молодбй травици, блищала теперь инакше, веселѣйше, яснѣйше якъ вчера. А на вербахъ пышновецкого цвинтаря ажь въ ушахъ лящить вбдъ пташачого спѣву, якъ нѣгде. Хиба-жь ее душѣ битыхъ, катованыхъ панщиняныхъ покбйникбвъ прибрали подобу пташачу и радѣють, що ихъ сыны, унуки и правнуки дбждали ся свободы? Усюды невысказана радбсть. Зъ церковнои дзвбинице гудуть дзвоны. Народъ повбираный святочно спѣшить до церкви. Люди стрѣчають ся, здоровлять ся якъ-бы по довгбмъ невиданю, якъ-бы по тяжкбй бурливбй ночи. Правда! тая

нѣчь тревала безперестанно пятьсотъ лѣтъ! Не видно сумныхъ понурыхъ лиць, бо всяке тѣшить ся.

Въ церквѣ повно людей, не можуть всѣ помѣстити ся, и хто прийшовъ пѣзнѣйше, стоявъ на дворѣ. Богато тутъ такихъ. Церква облипла людьми, якъ той улий, въ котрого молодый рѣй вылѣтав. Дяки заспѣвали „Тебе Бога хвалимъ!“. Нарѣдъ впавъ на колѣна, спѣвае и плаче. Але се вже слезы радости. Спѣвъ, що выходить зъ тыхъ сотокъ грудей, лунае по тыхъ широкихъ рѣвныхъ наддѣстряньскихъ просторахъ, а Дѣстеръ несе той благодарный спѣвъ у свѣтъ, далеко ажь до Чорного моря переказати водамъ свого старшого брата Днѣпра, яке то сегодня въ Галичинѣ свято.

А поки служба Божа править ся, сельскѣ майстры обтѣсують острыми сокирами грубѣ дубовѣ стовпы пѣдъ церквою на цвинтари, рѣжуть пилами и збивають памятнѣ хресты. Другѣ копають ямы на чотирохъ бокахъ церкви. Дарма, що свято таке! робити хресты и збивати домовины — нема свята! По службѣ Божѣй, коли священикъ прочитавъ зъ проповѣдницѣ цѣсарскій патентъ, залунавъ въ церквѣ имнъ цѣсарскій. Вѣдтакъ ходить до окола процесія — хресты святять. Священика ведуть попѣдъ руки найстаршѣ господарѣ въ новыхъ кожухахъ. Передомъ несуть хрестъ и хоругви. Нарѣдъ спѣвае цѣлою грудю. Гадавъ бы хто, що то Великдень, Воскресене. Такъ, се воскресене, бо воля воскресла, тая, що пять сотъ лѣтъ въ могилѣ лежала закопана пѣдъ паньскимъ порогомъ, доптана ногами всякои дряни...

Дальше йде процесія на цвинтарь. Чи ховають кого? Нѣ. Але жь не годить ся не звѣстити такои веселои вѣстки батькамъ та дѣдамъ, тымъ костямъ, що ихъ паньска нагайка оперезувала. На цвинтари усе розбѣгло ся. Кожде мало тутъ когось, хто ще не мѣгъ знати, що

тутъ стало ся. Кожде припадае до могилы, цѣлуе ѣи та кличе: тату! дѣду! мамо! мы свобо́днѣ, мы вже не пѣйдемо на панщину. Цѣсарь насъ выкупивъ, дай му Господи вѣкъ довгій и славне пановане! Во́дтакъ вертають до дому, нѣкому и сѣсти не хоче ся.

Далѣ на майданъ, що середъ села! Запрягають во́зъ парою сивыхъ умаѣныхъ воло́въ; во́зъ умаѣный тежь. На возѣ повно дѣвчатъ и нарубко́въ. Ѣдуть селомъ и спѣвають весело. Хто имъ таке порадивъ? Самѣ выгадали!

Въ дворѣ тихо якъ въ могилѣ. Нѣхто носа не смѣе показати, абы хлопство не побило. Боять ся навѣть нападу и длятого предприняли всякѣ можливѣ средства осторожности. Зъ Закутя прийшло на зазывъ Михася пятьдесять шляхты узброѣнои чимъ мога. Проча шляхта не выходить зъ Закутя. Бѣда не спить — говоривъ дехто — хлопство розѣедзѣалось... Або то давно тому, якъ хлопы рѣзали шляхту? Але хлопамъ и не въ головѣ були паны, шляхта и рѣзня; вони теперь такѣ радѣ, такѣ веселѣ, що обняли бы цѣлый свѣтъ и кождого пригорнули бы до свобо́днои вже груди.

II.

Михась Стефано́въ Тарасовичь пережывъ тыхъ два роки щасливо. Молода жѣнка перекинулась во́дъ разу въ шляхтянку. Заняла ся господарствомъ, якъ коли-бъ уродила ся и выросла по́дъ шляхотскою стрѣхою. Вправдѣ не доила коровъ, не ходила зъ серпомъ нѣ зъ мотыкою въ поле, але варила челяди ѣсти, пекла хлѣбъ при помочи теты, що таки при Михасю жила, и всюды всьому давала ладъ.

Михасеви нѣколи було наглядати заедно господарства, бо вонъ мае що иншого на головѣ — цѣле пышновецке домініюмъ. Баронова все здала на него. Зъ Михася мала Міхалінка тольке помочи, що порадилась его и знала дещо робити — котру ниву засадити бараболею чи капустою, де посѣяти пшеницю а де жито. Михась принявъ двохъ наймитовъ и наймичку, бо було що робити.

Усе йшло Михасеви зъ росы, зъ воды. Придбавъ уже чотири коровы, четверо яловнику, пятеро коней. Усе те на дворской паши. Панщиною оброблявъ свои поля. Тѣтка выгодувала що року кольке вепрювъ, котрѣ вотакъ продавала въ Самборѣ. Михась продававъ збоже и збановъ наповнявъ ся сороковцями. Водились и дукаты. За тѣ два роки докупивъ Михась кольке моргювъ шляхотского поля. Свою батьковщину водступивъ Федьовибратови, такъ якъ обѣцявъ, та й частенько запомагавъ его де-чимъ.

По першомъ заразъ роцѣ, якъ побрали ся зъ Міхалінкою, уродилась имъ дочка. Охрестили Ганною, бо такъ звала ся баронова. Михасѣ дуже радѣли дитиною, бо гарна вдала ся. Сама баронова за куму була та тольке понадавала своѣй похресници подарункювъ, що другой выстало бы се на придане. Баронова за нею побивала ся страхъ. Казала собѣ приносити частенько дитину до двора, а деколи й до Михася приѣздила въ хату, абы свою Ганю побачити та попестити ей.

— Якъ ино трохи подросте — говорила часто баронова — заразъ заберу ей до двора. Я ей выховаю сама и не забуду ей...

Привязане бароновои до тои малои дитины походило зъ того, що сама була бездѣтна и самотна якъ былина въ поли. Родина ей, ґрафы Бабиньскѣ геть чогось

бароновои вѳдцурались. За щось поперечились и перестали у себе бувати, навѣть листѳвъ не писали до себе. Баронова нѣгде не бувала, зъ нѣкимъ не сходила ся, нѣгде по-за Пышнѳвцѣ не выѣздила, не знала, що въ свѣтѣ робить ся. Тому то вона довѣдалась про знесенѳ панщины ажь тогдѣ, якъ проголосили на майданѣ пѳдъ коршмою цѣсарскій патентъ.

Середъ такихъ обставинъ вытворила собѣ баронова зовсѣмъ окремый способъ житя, не такій, якъ бувавъ у другихъ панѳвъ. Рано ходила лѣтомъ по огородѣ читаючи де-що, по обѣдѣ выѣздила въ поле або заходила до оборы, заглядала всюды. Сестры Міхаліны вже вывѣнувала и повѳдавала. Зъ одною оженивъ ся таки Гоздецкій, що теперь ставъ другимъ економомъ, другу взявъ лѣсничій Издебскій зъ сусѣдного домінюмъ. Не диво, що теперь бажалось бароновѳй мати коло себе якусь истоту, котрою бы занималась, дбала о ню.

Заняла ся малою Ганною. Михась зъ-разу протестувавъ противъ того.

— Ясна панѣ бароново, якъ я можу дати дитину вѳдъ себе?

— Не бѳй ся, Міхалѳ! у мене не буде ѣй кривды...

— Я то знаю, але прошу яснои панѣ подумати, що ѳи вѳдтакъ жде. То не ѳи гнѣздо... Ѳи Богъ призначивъ на шляхтянку, а що зъ неи буде, коли выховаѳ ся по паньски? Буде цѣле житѳ нещасливою, бо ґрафъ ѳи не возьме, лише шляхтичь.

— Те-те-те, говори здоровъ, панѳ Міхалѳ! А диви ся на твою Міхалінку... зла зъ неи шляхтянка? А такожь я ѳи выховала вѳдъ такои о дитины. Такъ буде и зъ Ганною. Выховаю и выпосажу якъ слѣдъ.

Михась ѳще не давъ ся переконати.

— Міхалѳ, зроби тоѳ для мене и вѳддай менѣ Ганю

до двора. Дивись, яка я самотна, бѣдна. Нема въ мене нѣкого, зъ кимъ бы заговорити щиро. Родина мене покинула, а дѣтей своихъ дасть Богъ. Менѣ треба когось мати биля себе, абы мою материньску любовь було на кого перелляти.

Бароновбй станули сльозы въ очахъ. Михасеви зробилось жаль ѳи.

— Чого бы я для васъ, ясна панѣ, не зробивъ? Берѣть дитину мою єдину...

— Спасиббгъ тобѣ! — каже врадувана баронова. — Не забуду тобѣ того, и ты не пожалуешь. И не бери собѣ того такъ дуже до серця, що Ганя буде у мене. Тажь то не за моремъ... будешь ѳи що днины видати...

И Ганю взяли до двора. Баронова приняла для неи бону. Дитина росла гарна и здорова.

Михасѣ остали ся знов одинокй. Зъ-разу сумно було въ хатѣ, бо не стало дрббнои бѣлявенькои щебетушечки. Михасѣ ходили нѣ въ сихъ нѣ въ тыхъ, а зъ часомъ и привыкли до того. Що днины забѣгали до двора. Ганя витала ихъ радбсно, выбѣгала до тата ажь на ґанокъ, обнимала своими рученятами за шию и бавилась Михасевыми довгими вусами.

Михасѣ ждали ажь три роки на дитинячій голосъ въ хатѣ. Пбславъ имъ Богъ другу дитинку — сына. Охрестили ѳго Іосифомъ, на памятку покбйного барона, що такъ звавъ ся, и по шляхотскому звычаю кликали хлопчика Юзьомъ.

— Сего такожь до двора заберу, якъ пбдросте. Того менѣ, Міхале, вже не вбдкажешь...

— Ой, панѣ бароново, ласкава панѣ! — говоривъ Михась кривлячись, — де-жь такъ можна? Я-жь не зазуля, щобы свои дѣти въ чужбмъ гнѣздѣ выховувати...

— Послухай же мене, мій добрый пане Міхале! Зъ Ганною ты мавъ рацію, бо то дѣвчина и ей призначене выйти за-мужь и бути матѣрю, але що-до Юзя, то таки помыляешь ся. Тажь то хлопець! Я его выховаю и вчити дамь. Чому не може бути великимъ чоловѣкомъ? Чи-жь вонъ мусить на рóли робити конче? Черезъ те вонъ шляхотства не втратить, що вывчить ся и пóйде въ люде. Овшѣмъ, шляхотство ему може дуже придати ся... бо шляхта всюды перша...

Михась признавъ, що баронова мае рацію. Плянъ сей ему подобавъ ся. Чому-жь бы его сынъ не мавъ бути ученымъ чоловѣкомъ? Тогдѣ и слава буде, и сынъ пóдмоги не буде потребувати.

— То хиба ясна панѣ всѣ мои дѣти заберуть?

— Нѣ, не всѣ, на те вже маешь мое слово! Що ще Богъ дасть, то вже выховуй собѣ самъ якъ знаешь. Най буде шляхтичь-хлѣборобъ.

Малый Юзьо рóсъ якъ здорове деревце, а Михасѣ заздалегóдь освоювали ся зъ тою гадкою, що недовго прийде ся имъ тѣшити Юзьомъ, бо вонъ непремѣнно пóйде въ чуже гнѣздо ховати ся, пóйде пóдъ опѣку бароновои...

III.

До 15-го мая не вспѣвъ Михась усеи весны обробити на пышновецкихъ ланахъ. Де-що ще остало ся. Се обраблявъ двóрскою службою, але и тои не стало. Двóрскій парубки и дѣвки стали зъ службы вóдходити. Наймались у заможныхъ господарѣвъ-хлопóвъ. Було бы дóйшло до того, що не було-бъ ному коло худобы ходити, якъ бы въ справу не бувъ вмѣшавъ ся Ярычовскій. Ма-

ючи власть адміністраційну въ рукахъ, вонъ выконувавъ також юрисдикцію надъ службою взагалѣ.

Яричовскій прикликавъ кількохъ парубковъ до себе.

— Що ты, небоже, фиркаешь? Тажь ты ще року не добувъ!

— На що менѣ року добувати, коли теперь вже свобода и панщину дарувавъ цѣсарь...

— Або ты, сякій-такій сыну, за панщину въ дворѣ бувъ? Або то въ тебе бувъ панщиняный грунтъ? Ты бувъ слуга и за те тобѣ панѣ платила, годувала тебе. Заразъ менѣ йти до двора и служити!

— Не пойду...

— Нѣ?... Максиме! — кликнувъ Яричовскій на гайдука, — дати тому ледареви пятнацять буковъ!

— А то можна бити? Цѣсарскій патентъ знѣсъ панщину...

— Заразъ будешь мати патентъ... Бери его!

Гайдуки хопили хлопа, положили на лавку и вычислили пятнацять кіѣвъ.

— А що? будешь служити?

— Буду...

— А видишь! на що було тыхъ всѣхъ гримасовъ?.. А вы другій будете служити?

— Будемо...

— Маршь! а памятай оденъ въ другимъ, що якъ бы тобѣ прийшла ще коли охота брикати, то двацять и пять тебе не мине...

Парубки вклонились низенько пану сендзьому, поцѣлували въ руку, подякували и пойшли до двора.

Тая пригода пойшла по селу блыскавкою.

— Ось оно що! то дарували панщину, а до служби силують? та якъ оно? Може то зновъ яка паньска штука, абы насъ въ ярмо замавити?

— Треба пильно стеречись, абы въ силку не попасти...

— Та куда нашому братови встеречись?

— Куда? Менѣ такъ здаѣть ся: якъ пôйдемо на паньскій ланъ робити, то зновъ завернуть панщину... Менѣ навѣть такъ въ Самборѣ на ярмарку говоривъ оденъ посторонный старый чоловѣкъ.

— Отъ оно що! видите? А що-жь бы на тое цѣсарь сказавъ?

— Та що цѣсарь? Вôнъ насъ выкупивъ зъ ярма на волю, значить: не будемо панщины робити, признавъ намъ грунтъ... Але якъ бы мы таки на ланѣ робили, то цѣсарь такъ скаже своимъ міністрамъ: „Най имъ, каже, чортъ! Не хотять бути вôльными людьми, то нехай орють зновъ якъ волы!“

— Отъ видите, до чого оно йде! Видите, панове громадо!...

— Я бы тежь такъ зробивъ, певно... Не хотѣли жиды ѣсти манны та й ѣдять цибулю... Але для насъ зъ того велика наука: не йди на ланъ, абы тобѣ дукатами платили та медомъ мастили!...

— Ого! не пôйдемо, най насъ Богъ боронить! Злакомишь ся на дутка, та й потому покутуй...

— Нашѝ дѣти та внуки бы насъ прокляли...

Такъ урадила громада и крѣпко того держала ся.

Поки-що двôръ обходивъ ся своєю службою, котра нѣбы то дослугувала року. Але прийшли жнива. Робучихъ рукъ треба богато. Машинъ до такого нѣхто ще не знавъ. Роби, що хочешь!

Михась выславъ по селу польовыхъ, гуменныхъ, наставникôвъ кликати людей на роботу. Обѣцяли платити по пятнацять дуткôвъ и три разы горѣвки. На тотѝ часы плата була велика. Та хлопы, почувши о що ходить, по-

замыкали ся по хатахъ и нѣхто й носа не показавъ на улицю, поки дворскій высланцѣ не забрали ся. Они бояли ся навѣть дворского духу, абы ихъ не очарувавъ, не заманивъ на таку загибѣль. Розумѣе ся, що другои днины и песъ не прийшовъ на роботу до двора.

Що робити? Далѣ зъ колоса стане сыпатись, жниво ажь просить ся, а ту нема нѣкого! Баронова ходить якъ на угляхъ. Приклинали Яричовского, абы що порадивъ, але вонъ ино руками розвѣвъ:

— Не можу ихъ, ясна панѣ, до того всилувати... не маю на те права...

Михась бувъ лютый страхъ! Годѣ такъ стояти зъ заложеными руками, тажь само не зробить ся... Наразъ Михась ударивъ себе по чолѣ рукою и закликавъ радосно: „маю!“ Казавъ осѣдлати коня и поѣхавъ въ Закуте. Пойшовъ до Філіпка Городиского, до префекта, а вони стали скликати шляхту на майданъ середъ села.

— Панове браця! — промовивъ Михась до шляхты — я приходжу до васъ въ великой пригодѣ, просити о поратунокъ. Знаете, що панщины вже нема, а хлопство збунтувалось и не хоче нѣ за що пойти до жнива. Наша ласкава дѣдичка вже по пятнацять дукновъ обѣцяе, а нѣхто не хоче послухати. Коли такъ дальше пойде, то вся праця пропаде, змарнуе ся. Въ той пригодѣ я до васъ, панове шляхта, якъ до своихъ братовъ иду: поможѣть, бо шкода дарбвъ Божихъ марнувати! Оно певно, не годить ся, абы шляхта гербова йшла на паньскій ланъ робити, але що-жь порадишь? Я бы васъ не смѣвъ за заплату манити, бо я самъ шляхтичь и себе бы я тымъ споганивъ, але, панове, такъ, за ласку, за добре слово, за почастунокъ... Ясна наша дѣдичка до смерти вамъ того не забуде!

Шляхта слухала уважно, покручуючи недовѣрчиво

головами, бо якъ же шляхтѣ наймати ся и йти робити тамъ, де недавно робило хлопство?

Обізвавъ ся Філіпко:

— Ось оно що, мои панове: Чи встыдно бы було шляхтичеви на прикладъ тягаути когось зъ болота, якъ бы загрязъ и топивъ ся? Менѣ здае ся, що нѣ, бо то добрый учинокъ, хочь шляхтичь не есть на тое, щобы своими плечами чужій возъ двигавъ... А такъ само теперь зъ бароновою. Вона топить ся и грѣхъ бы був ей лишати. А годѣ намъ також забути, що она для насъ зробила. Памятаете, якъ насъ угощувала, коли панъ Міхалъ женивъ ся? Не сидѣла зъ нами за пане браце при столѣ якъ звычайна шляхтянка? Не дае намъ що року выпасати свои угоры? Отожь коли она насъ не соромила ся, то й намъ нема чого соромити ся, помочи ѣй въ бѣдѣ... Якъ вы кажете?

— Та воно правда, але бо й своя робота надходить...

— Надходить, ну, надходить, а у бароновои вже надойшла и заки наша надойде, всьо спрячемо. Мы сѣяли позньйше, то й не доспѣе такъ борзо...

— Згода! пойдемо!

— Пане Міхале! — каже водтакъ Філіпко — кланяйте ся ясной пани водъ шляхты и водъ старого Філіпа Городиского и скажѣть, що мы ей поратуемо. На завтра, скоро день, ставимо вамъ сто серповъ...

Михась врадуваный скочивъ на коня, уклонивъ ся и почвалавъ до двора.

— Ясна панѣ! — каже Михась входячи засапаный до покою бароновои, — мы выграли справу, не пропадемо... На завтра маю сто женцѣвъ.

— Зъ-водки? — пытае баронова, рада, що Михасеви такъ повело ся.

— Зъ Закутя.

— А по чому?

— За добре слово и за почастунокъ.

Баронова не хотѣла вѣрити въ те, що почула, стояла зачудувана середъ покою.

— Нема що чудуватись, ясна панѣ! Шляхта за грошѣ не пôйшла бы робити, та й певно не пôйшла бы нѣ за що до кого другого, але ясну паню они дуже люблять и не можуть того забути, якъ ясна панѣ сидѣли зъ ними на моѣмъ весѣлю при однôмъ столѣ.

— Зухъ зъ тебе, пане Міхале! Дуже тѣшу ся... Але треба о тôмъ почастунку поговорити, якъ оно?

— Се дрôбниця. На полудне выслати имъ бочку кислого молока и хлѣба та цибулѣ зеленои, а на вечерю приладити молочнои кашѣ, пирогôвъ, можна и вепровины, розумѣєсь и горѣвка мусить бути...

— А кôлько-жь бы того всего?

— На сто людей зъ чубкомъ, бо шляхта мае апетитъ.

— Заразъ кажу печи хлѣбъ и всьо приладжу. Але бôльше нѣчого не треба? може ще що?

— Добре бы, ясна панѣ, якъ бы була ще музика въ вечѣръ, коли вернуть.

— Дуже добре, найми музику!

Михась вôдôйшовъ за своимъ дѣломъ, а баронова прикликала ключницю и казала розчиняти хлѣбъ. Рано буде можна спечи, то саме на полудне буде готовый.

Другои днины, якъ ино почало сѣрѣти, стануло на подвôрю двôрскôмъ сто женцѣвъ, сама шляхта. Були тутъ старшѣ шляхтичѣ и шляхтянки, парубки и дѣвчата. Зъ нимы прийшовъ и Філіпко. Хотѣвъ показати шляхтѣ, що зовсѣмъ не соромить ся жати на паньскôмъ ланѣ. Михась казавъ всѣмъ атаманамъ, наставникамъ и пôдганячамъ забрати серпы тежъ.

— Трохи собѣ, моспане, крижѣ розбгнешь, бо й такъ застояли-сьте ся тбльків часъ пбдганяючи хлопбвъ...

Розпочали роботу таки на першбмъ ланѣ зъ краю, заразъ за дворомъ. Шляхта середъ смѣху и жартбвъ поуставляла ся по загонахъ. Смѣхи лунали по росѣ далеко-далеко по пышновецкихъ поляхъ. И тѣ поля зачудувались за-для тои перемѣны. Єще не давно чути було тутъ проклоны, свистъ нагайки, людскій зойки, а теперь веселій смѣхи и жарты.

Шляхта взяла ся щиро до працѣ. Оденъ другому доповѣдавъ. Де-хто заспѣвавъ пѣсоньку и робота йшла гладко, колосиста золота пшениця лягала въ довгій ряды пбдъ острыми серпами.

Атаманамъ було нѣяково. Недавно — то тбльке було ихъ роботы, що гулюкати на людей та палицями бити, а теперь розтягай ся по загонахъ... Шляхта взяла ихъ на языки:

— Пане ржонцо! — каже оденъ молодый шляхтичь до наставника, що стогнавъ биля него на загонѣ, — а де ваша палиця? Здала бы ся менѣ, абы васъ пбдогнати, бо щось вамъ лѣниво йде...

— Не знаешь, пане Єнджею, де? — обзываѣ ся другій. — Панъ ржонца свою палицю лыкнувъ, длятого ёму теперь такъ тяжко згинати ся...

Всѣ зареготались.

— Ей бо, пане ржонцо, за вами колосни вбдрастають! Вызбируйте лѣпше, бо вбдтакъ скажуть, що янесь чудо, що за вами пшениця росте...

Коло полудня привезли зъ двора полуденокъ: бочку молока, кбльканацять горнятъ и копу хлѣба.

— Гей! гей! панове браця! ходѣмъ полуднувати.

На цѣлбй лініи застановилась робота.

Вбзъ зъ полуденкомъ станувъ пбдъ придорожною

липою. Всѣ посходили ся сюды. Ключниця розчерпувала молоко и роздавала, кому попало. Двохъ шляхтичѣвъ краяли свѣжій житный хлѣбъ. Хто скорше выпивъ, передававъ горнятко другому, поки всѣ не насытили ся. Кусаючи хлѣбъ, полягали въ тѣни деревъ. Де-хто задрѣмавъ, де-хто покурювавъ люльку, а молодѣжь стала жартувати. Вѣдпочавши, взялись опять за серпы.

Надъ вечеромъ Михась почисливъ копы. Було ихъ двѣстѣ съ накладомъ, значить: на кождого выпадало по двѣ. Цѣлый ланъ пшениці выжатый. Дѣвчата выплели гарный вѣнець. Выбрали одну зъ по-мѣжь себе, вложили ѣй вѣнець на голову и пустились до двора спѣваючи. Спѣвъ лунавъ далеко въ лѣтный вечѣръ. Ажь въ дворѣ було єго чути.

Тымчасомъ баронова казала заставити на подвѣрю дворскѣмъ пѣдъ деревами великій столы, е сама дожидала женцѣвъ на ґанку.

Шляхта перестала спѣвати ажь передъ самымъ ґанкомъ. Увѣнчана шляхтяночка вѣйшла на ґанокъ и тутъ баронова здѣймила ѣй вѣнець пшениці зъ головы и сердечно подякувала шляхтѣ за труды, запрошуючи ихъ до столѣвъ.

Посѣдали де хто мѣгъ и стали заѣдати смачній стравы.

Тымчасомъ заграли музиканты. Молодѣжь не втерпѣла и похапавши де-що на борзѣ пѣйшла гуляти.

Михась стоявъ на ґанку коло бароновои, котра, дуже рада зъ нинѣшнього дня, придивляла ся веселѣй шляхотскѣй забавѣ.

— Кѣлько кѣпъ було, пане Міхале?

— Двѣста пятнацять... цѣлый ланъ лежить.

— А роботникѣвъ було лѣше сто?

— Шляхты лише сто, а пятьохъ нашихъ наставникôвъ жало тежь.

— То и наставники робили? а хто-жь наглядавъ?

— Нѣхто, панѣ бароново, — каже Михась. — Коли-бъ тамъ бувъ показавъ ся оденъ наставникъ зъ палицею, то шляхта була бы ему ребра поломила, зъ поля утѣкла, и нѣколи тутъ носа не показала...

— Правда твоя, пане Міхале! Я не змѣркувала, що говорю... А кôлько бы на таку роботу треба панщинянныхъ робôтникôвъ?

— Що-найменче двѣста пятьдесять.

— Яка велика рôзниця! Я справдѣ не розумѣю того...

— Рѣчь зовсѣмъ ясна, панѣ бароново: инакше робить чоловѣкъ свобôдный, зъ власной волѣ, а инакше силуваный хлопъ. Шляхтичъ выйшовъ помагати зъ зичливости для яснои панѣ и хотѣвъ зробити якъ найбôльше, а хлопъ робивъ зъ мусу, бо знавъ, що его робота не мине и свои днѣ мусить вôдробити, тому й не спѣшивъ ся. Правда, були наставники, та вôнъ нѣбы-то не пôдносивъ ся вôдъ землѣ, але хапавъ рукою лишь по кôлька стебелинъ, замѣсть хапати цѣлою жменею... для серпа було лекше.

— Велика рôзниця, велика рôзниця! се менѣ въ головѣ не може помѣститись... Менѣ все здаѣть ся, що може снопы меншî..

— Меншî? Побачать ласкава панѣ баронова, що снопы пôвтора раза такî! То снопы шляхотскî, а не вѣхтѣ. Ясна панѣ най будуть на то приготованî, що сего року буде менше кôпъ, але выдатокъ буде далеко бôльшій. Панѣ баронова не знають того, що за панщины то шляхта все смѣяла ся зъ двôрскихъ снопôвъ. У нихъ робили такî кички до пошиваня, якъ тî двôрскî снопы,

и неразъ себе дразнили тыми снопами. Они бы соромили ся такѝ снопы жати...

— То дивне...

— Нѣчого дивного... силуванымъ воломъ не доробишь ся.

— Ну то хвала Богу, але що буде дальше?

— Шляхта поможе...

— Якъ же я можу тыхъ людей такъ выкористувати? Тажь то грѣхъ...

— А що-жь ясна панѣ зроблять, коли они грошей не возьмуть, бодай того року ще...

— Але я бы хотѣла чимсь конче вынагородити. Вони за свою щирость вартѝ бѣльше...

— Я маю на тое способъ, ласкава панѣ бароново.

— Якій? Прошу, я все зроблю...

— Нехай ясна панѣ выйдуть до нихъ, поговорять, запросять на завтра...

— Але-жь то буде очевидне выкористовуване людскои працѣ...

— Такъ ласкава панѣ: Ось мы сѣножатей маємо подостаткомъ. Най имъ ласкава панѣ на слѣдуючій рѣкъ вѣдступлять сѣножать на охабѣ... Мы безъ того обѣйдемось, а шляхтѣ станемо въ пригодѣ, бо они й такъ мало мають сѣножатей. Тамъ буде двѣ стирты сѣна, а одна отавы. Закуте не велике и запоможуть ся... Вони вже возьмуть дѣло въ свои руки: самѝ скосять и подѣлять ся, але за то кожде буде мати обовязокъ прийти робити, бо сли нѣ, то шляхта не дасть ёму и понюхати того сѣна.

— Але-жь то дуже мало...

— Трохи мало, але сѣно теперь дуже дороге. До Самбора прийде теперь полкъ кѣнницѣ и сѣно дуже въ цѣнѣ пѣдскочить. Та сли ясна панѣ вже ласкавѝ, то

прошу имъ знова пустити угоръ, але вже за дармо. Орати будемо своими.

— Добре, добре, годжу ся... Ходѣмъ же до нихъ...

Баронова вôйшла межи шляхту. Всѣ повставали, познимали кашкети и кланяли ся дѣдичцѣ.

— Дякую вамъ сердечно, мои братя и приятелѣ, за вашу помôчь! — промовила баронова. — Вы менѣ дуже стали въ пригодѣ. Знаєте, що хлопы завзяли ся и не хотять ити на роботу. Менѣ бы всьо згинуло на пни, якъ бы вы не помогли. Але безъ вашои помочи я нѣчого не зроблю... цѣлкомъ зубожѣю... А за тое вôдступаю вамъ, шляхтѣ занутяньскôй на другій рôкъ сѣножать на охабѣ зъ сѣномъ и отавою та й даю вамъ угоръ, вже безъ жаднои орки...

— Віватъ наша ласкава панѣ баронова!

Філіпко, утираючи губы рукавомъ грубои сорочки, пригладжуючи свои довгій сивій вуса, каже:

— Зле бы було, ясна панѣ, якъ бы шляхта не запомагала такои панѣ добродзѣки, гербовои шляхтянки. Хлопство повстає теперь противъ двора, а потому противъ насъ повстане... Або-жь то не рѣзали они шляхту? А такъ, якъ будемо купы держати ся, нѣчо намъ не зробить нѣяка сила! Правда, страшнй теперь часы настали, коли хлопа „ржондъ“ пускає такъ самопасъ, але мы не дамо ся. Даръ ясноп панѣ приймаємо зъ подякою и обробимо ясновй пани всьо до стебла. Правда, панове браця, що обробимо?

— Правда! віватъ панѣ баронова!

За той часъ и музика перестала грати и всѣ збили ся въ купу коло бароновои, обступили ѳи якъ пчолы матку. Бароновôй стали сльозы въ очахъ на видъ тыхъ босыхъ гербовцѣвъ, тыхъ честныхъ душъ, що почуваючи свое схôдство шляхотске почувають ся до солідарности.

Прийшли ѣй на гадку рóзнѣ кровавѣ сцены зъ недавного 46-ого року, про котрѣ читала й чула, и вважала себе тутъ цѣлкомъ безпечною мѣжь тою меншою братiєю, котра бы въ пригодѣ заступила ей сильною лавою...

— Дякую вамъ, панове братя, за вашу щирóсть! — сказала баронова зворушена. — Прошу васъ, бавте ся, гуляйте... Я бы сама зъ вами потанцювала, якъ бы була молодшою...

— Зъ такимъ молодымъ кавалéромъ якъ я, то й теперь можна, — обзываe ся пóдохоченый Фiлiпко. — А ну музика!

Музика заграла. Запищали скрипки, загудѣвъ басъ, задзвонило решето. Фiлiпко поставивъ кашкетъ на бакиръ, пóдкрутивъ вуса и хопивъ баронову легенько за руки своими мозолистыми руками та й ставъ коло неи притупкувати нѣбы-то танцювавъ.

Бувають такѣ хвилѣ, що чоловѣкъ робить таке, на що бы коли инде нѣколи не зваживъ ся, а сли-бы таки зваживъ ся, то зробить себе або смѣшнымъ або божевóльнымъ, а може й обуривъ бы другихъ. Въ такихъ хвилiхъ чоловѣкови, мовлявъ, до лиця зъ тымъ, що робить, и всѣмъ тое подобаe ся. Возьмѣмъ на прикладъ якусь овацiю. Люде стоять гуртомъ, пóднимають шапки въ гору и кричать ажь деруть ся. А коли-бъ такъ чоловѣкъ въ иншiй часъ пóднѣсъ шапку въ гору и ставъ кричати, взяли бы его всѣ за божевóльнего. Або весѣле. Люде танцюють, а коли-бъ такъ хтось въ иншу пору прийшовъ до тои самои хаты и ставъ танцювати та приспѣвувати? Въ танци обнимаємо чужихъ жѣнокъ, дѣвчатъ. А зробѣмъ тое коли иншимъ часомъ, то можемо де що оббрвати вóдъ чоловѣкóвъ або батькóвъ... Така хвиля надаe сама, не пытаючись нѣкого, свое позволенe и всѣ зъ тымъ годять ся.

Такъ було й теперь. Мѣжь шляхтою запанувало одушевленѣ, охота. Она удѣлила ся и бароновѣй. Баронова не могла анѣ образитись поступкомъ того босого шляхтича, що коло неи притупкувавъ держачи ѣи за руки, не могла и выдерти своеи руки зъ ѣго. Она усмѣхаючись стала поволи поступати въ-задъ нѣбы танцюючи. Бѣльше вѣдъ неи нѣхто не вымагавъ, бо-жь то панѣ дѣдичка на широкихъ просторахъ, баронова а зъ дому ґрафиня, бо жь то старша поважна женщина. А танцювавъ въ нею не якійсь молодикъ, котрый бы ѣи сыномъ мѣгъ бути, але чоловѣкъ, котрому шѣстьдесять лѣтъ, загально поважаный, зъ честнымъ прямымъ характеромъ, вѣдданый ѣй приятель.

Шляхтѣ того було досыть. Она вдоволила ся тыми кѣлькома кроками пачѣ пѣдъ тактъ музики. Значить: баронова не цураѣ ся шляхты, хоча-бъ и босои. Шляхта закричала цѣлою грудю віватъ, розступила ся передъ такою поважною парою на всѣ боки.

Філіпко, врадуваный, якъ бы ѣго хто на сто коней посадивъ, ставъ бароновѣй дякувати за тую честь, яку ѣму зробила, и выцѣлувавъ обѣ руки.

— Віватъ наша ласкава добродзѣка, ясна панѣ баронова!

— За васъ своѣ житѣ кладу, ясна панѣ! — говоривъ Філіпко и ажь сльозы ѣму въ очахъ показали ся.

Вже добре змеркло ся, зимна роса впала на землю, якъ баронова, попращавши ся зъ шляхтою вертала до двора. Шляхта вѣдвела ѣи зъ музикою до ґанку, закричала ще разъ віватъ, кашкеты пѣднесли ся въ гору и шляхта стала вертати зъ музикою до Закутя.

— Славна панѣ! — говорила шляхта, — погостила и не цурала ся зъ шляхтичемъ танцювати...

— Е, якій тамъ той танець бувъ! — вѳдозвавъ ся котрыйсь.

— Захотѣвъ ты, браце! Така поважна матрона... Тутъ не о то ходить, але баронова показала намъ, що насъ уважаѥ за братѳвъ, а не за хлопѳвъ... Треба ѣй що-силы помагати...

И помагали, що могли. Робота горѣла въ рукахъ, що днины була гостина въ дворѣ, хочь Філіпко заразъ другого дня самъ музику вѳдправивъ.

— Погуляѥмо, якъ покѳнчимо, а теперь шкода нѳгъ... Завтра зновъ робота, треба вѳдпочати...

Жнива въ пышновецкѳмъ дворѣ скѳнчили ся скорше чимъ звычайно за часѳвъ панщины, скорше чимъ по сусѣдныхъ домініяхъ.

Всюды мѣжь хлопами ходили глухѣ слухи, що втратять свободу, коли пѳйдуть на ланъ робити, и жаденъ не ступивъ бы на паньскій ланъ ногою. До того ще накипѣла въ серцю кождого панщиняна кривда, вытворювала у хлопѳвъ завзятѳсть докучити панови. Хтось ще пустивъ поголоску, що якъ паны зѳйдуть на бѣду, то урядъ забере паньскѣ ланы и подѣлить ихъ мѣжь громадянъ. Сусѣднѣ паны були въ роспуцѣ. Все гинуло, сыпало ся зъ колоса на пни, а нема робучихъ рукъ, хочь-бы й за велинѣ грошѣ. Обѣцювали вже по 30 дукѳвъ и три разы горѣвки, та нѣхто не лакомивъ ся. Далѣ паны кинулись до уряду о помѳчь. Спровадили до села вѳйско на роботу, але не великій бувъ зъ того гараздъ. По перше, що за пѳзно надѳйшла така помѳчь, уже тогдѣ, якъ пшениця и жито почорнѣло и до половины высыпало ся; по друге тому, що вѳйско до такои роботы було не вправне, а апетитъ показувало вовчій; по трете тому, що вѳйска було тогдѣ дуже мало, за-для вѳйны въ Италіи, куды войско постягали, полишаючи лише

малѣ залоги, тожь и не могли всѣмъ дворамъ вóйска настатчити. Де-хто спроваджувавъ криміналникóвъ, але и зъ тымъ було бóльше клопоту чимъ пожитку, бо кождый, беручи арештантóвъ, пóдписувавъ реверсъ, що всѣхъ назадъ доставить по роботѣ. Бароновóй сусѣды завидували, бо не въ кождóмъ селѣ була шляхта, а хочь и була, то мѣжь шляхтою а дворомъ не було тыхъ сердечныхъ вóдносинъ, що въ Пышновцяхъ.

Въ тóмъ часѣ стали декуды заводити кóнній молотѣльнѣ. Михась, почувши таке, ѣздивъ ажь до Львова и спровадивъ таку молотѣльню на диво всѣмъ людямъ, що такои новости ще не видали. Въ пышновецкóмъ дворѣ показала ся така молотѣльня перша на цѣлу околицю. Нею можна було скоренько всьо змолотити и зсыпати до шпихлѣра. Пышновецкій шпихлѣръ, що єго ще покóйный баронъ побудувавъ, то була величезна поверхова каменица, бувъ будованый зъ цеглы, побитый бляхою. Стоявъ подальше другихъ будынкóвъ, мѣжь высокими деревами, отже цѣлкомъ безпечный вóдъ огню. Сего року выдатокъ бувъ добрый и шпихлѣръ наповнивъ ся пшеницею, житомъ и вóвсомъ.

Рóкъ той бувъ страшенною крізою для дѣдичѣвъ, властителѣвъ доміній. Вóвъ бувъ для нихъ втраченый. Баронова завдяки закутяньскóй шляхтѣ перейшла тую економічну повѣнь сухою ногою, а все завдячувала проворности Михася и благословила тую хвилю, коли сего босого шляхтича до себе пригорнула.

Михасеви вродилось тежь подостаткомъ. Усе зóбравъ вчасно наймлеными людьми. До него ѣшли охотно на роботу бѣднѣйшій хлопы, бо то бувъ грунтъ рустикальный и не було чого бояти ся завернення панщины...

Михась знавъ, що робили сусѣдні дворы. Въ Самборѣ чувъ, яка цѣна збóжа. Говорили тогдѣ богато про

вôйну, яка велась въ Италіи и готовилась на Уграхъ. Зъ новинами приходивъ Михась до бароновои и радились, що робити.

— Я бы, ясна панѣ, радивъ, абы збôжа теперь не продавати. Часъ неспокôйный, цѣна збôжа пôйде въ гору страшенно...

— Але-жь грошей потреба, мôй Міхалѳ...

— Треба обходити ся чимъ мога. Трохи ясна панѣ будуть мати зъ давнѣйшихъ лѣтъ, трохи возьме ся вôдъ жидôвъ за коршмы. Хоть-бы навѣть позничити, то все бы лѣпше, бо на весну заплатять за збôже дукатами, та ще просити будуть...

Баронова слухала вô всѣмъ Михася, послухала й теперь. Стало отже на тôмъ, щобы збôжа не продавати...

Михась радивъ добре. На другій рôкъ дворы не могли достатчити збôжа тôлько, що звычайно, и цѣна єго дуже пôдскочила. Заразъ зъ весною платили гандлярѣ по 15 реньскихъ монетою конвенційною за корець пшеницѣ або жита... До весны задержавъ Михась и своє збôже, и набивъ сорокôвцями срѣбными нове збанятко...

IV.

Михасеви уродивъ ся ще оденъ сынъ Стефанъ. Нимъ Михась найбôльше втѣшивъ ся.

— Сего то вже выховаємо самі, — говоривъ до жѣнки, — я вже знаю, якъ. Буде шляхтичемъ на загонѣ, наслѣдить все по менѣ, до чужого гнѣзда не пôйде ховати ся...

А малого Юзя, якъ нно ставъ добре ходити, взяла

баронова до двора. Хлопчикъ бувъ гарненькій и баронова его дуже любила. Вже яко дитина зрѣджувавъ здобности „надъ свой вѣкъ“, якъ мовляла баронова. При томъ бувъ здорово зложеный, зовсѣмъ у батька вдавъ ся. Его вихованьемъ занимала ся бона, котру баронова зъ Львова спровадила. Михась, дивлячись, якъ его Юзьо гарно розвиваєсь, упевнивъ ся, що Юзьо буде великимъ чоловѣкомъ, ученымъ.

Коли Юзеви минуло сѣмь лѣтъ, спровадила баронова для него учителя, котрого звали „гувернеромъ“.

Юзьо выховувавъ ся по паньски. Спавъ на мягонькой пуховой постели подъ шовковымъ покрываломъ, ходивъ въ тоненькихъ „вебовыхъ“ сорочкахъ, въ одягу зъ доброго тоненького сукна, ѣвъ зъ бароновою при одномъ столѣ.

Михась дививъ ся на тое криво.

— По що то, ясна панѣ, шляхотску дитину такъ розпещувати? Чому не маѳ спати на соломѣ, якъ его батько и дѣдъ спали? чому не маѳ ходити въ полотнѣ?

— Прошу тя, мой пане Михале, хочь ты батько, не мѣшай ся до того. На що ему того всього, коли вонъ не буде господаремъ, якъ ты, твой батько и дѣдъ, лишь буде ученымъ, великимъ чоловѣкомъ.

— Правда, — нагадувавъ собѣ Михась, — Юзьо маѳ бути ученымъ, великимъ чоловѣкомъ... Та най тамъ! — и водходивъ, не кажучи больше нѣчого.

А другій офіціялісты дворскій може лишь длятого, абы Михасеви поддобритись, ворожили для малого Юзя ще красшу будучность.

— Щасливй вы, пане ржонцо, зъ вашою дитиною. Не треба ему й ученымъ бути. То больше якъ певно, що баронова запише Юзьови Пышновцѣ... Но, но, не крутѣть головою, бо всьо на те складаѳ ся. Прошу васъ: панѣ

васъ любить, за дитиною пропадае, зъ своєю родиною погнѣвалась, всѣ ви вѣдцурались, а сама бездѣтна... Вона на злѣсть не лишить своєй родинѣ нѣчого, а Юзьови все запише. Вѣрте менѣ!

И Михась вѣривъ. Але-жь бо то пошукати такого батька, котрый бы въ таку можливѣсть для своєи коханои дитины не повѣривъ! Юзьо стававъ въ батьковскѣй уявѣ що день выразнѣйше кандидатомъ на великого ученого чоловѣка, а може... и на богатого дѣдича пышновецкого.

Юзьо справдѣ бувъ понятливою дитиною. Читати научивъ ся играшкою, рахувавъ добре. Але писати страхъ не хотѣло ся єму. Замѣсть написати завдане, вонъ мазавъ по зошитѣ, що на голову набрило. Малювавъ конѣ, коровы, малювавъ всѣхъ офіціялістовъ... Учитель сердивъ ся за тое, а баронова страхъ тѣшилась. За кождый такій рисунокъ дѣставъ Юзьо повну кишеню цукорковъ и ще бѣльшу купу поцѣлуѣвъ, пестощѣвъ. Розумѣе ся, що метода выховання у бароновои супротивляла ся методѣ учителя. Вонъ перечивъ ся зъ бароновою.

— Але мѣй пане Бувальскій, годѣ-жь бо дитину такъ наукою мучити! Пѣдросте, то все догонить, а теперь най бавить ся бѣльше, вживае дитячои свободы.

— Въ такѣмъ разѣ, прошу ясноі панѣ, я не ручу за результатъ.

— Буде всьо добре, не жури ся! Дитина мае геніяльну голову, я тое бачу, и ты, пане Бувальскій, знаешь. Всьо догонить, якъ буде розумнѣйшій.

— Я не перечу того, що хлопець дуже розвитый, але наука сама зъ себе не прийде. Треба єго до того вложити. Цѣла-жь моя наука теперѣшна нѣчо бѣльше, якъ дресура. Мусить знати, що треба вчити ся...

— Але не будь же такимъ педантомъ, пане Бу-

вальскій! Ось диви ся, якъ вонъ намалювавъ нинѣ старого Чосниковского... зовсѣмъ подобный.

Бувальскій уже видѣвъ того Чосниковского намальованого, але зъ чемности для бароновои поглянувъ ще разъ. Рисунокъ бувъ выведеный червонымъ и синымъ оловцемъ на поліньованомъ папери. Бувъ тутъ широкій трикутный носъ, величезні сині вусы, кривй великй червонй очи. На головѣ сторчало колька червоныхъ грубыхъ прутовъ, що мало означати волося. Уха не було видно нѣ одного.

— Дуже подобный, не правда?

Бувальскій мусѣвъ признати, що правда, хочь цѣлый рисунокъ подабавъ больше на карту географічну выведену краснами, зъ озерами, рѣками и штучными перекопами, нѣжь на людске лице.

— Хлопець зраджуе великій талантъ до малярства и треба его буде въ томъ напрямѣ розвивати.

— Бувальскій забувъ ся и покрутивъ недовѣрчиво головою. Ты не вѣришь? Читай, пане Бувальскій, исторію малярства, тамъ знайдешь богато такихъ примѣровъ. Малярѣ европейскои славы мазали углями стѣны и тутъ зраджували свого ґенія... Зъ початку оно йде нескладно, ну, але талантъ, и то великій, уже теперь слѣдно...

Бувальскій водходивъ зъ нѣчимъ, а Юзьо, наслухавши ся такихъ похвалъ про себе, робивъ такъ, абы бароновой ити въ ладъ и заробити на цукорки та на пестощѣ. Тыхъ цукорковъ зъѣдавъ Юзьо тьму-тьменну. Его сестра Ганя не була въ такихъ ласкахъ у бароновои. Не дивиця, бо она була призначена на шляхтянку, а Юзьо на ученого чоловѣка. Зъ Юземъ поводила ся баронова по дитинячому и позваляла ёму всѣмъ по головѣ ходити. Нѣяка жалобою на Юзя не мала у неи послуху и кончила ся похвалою для него.

— Чого вôдъ него хочете? — говорила баронова жалобникови — чи голову тобѣ розбивъ? Тажь то дитина ще! Отъ мавъ бы-сь розумъ...

Позволила Юзеви звати себе бабцею. Юзьо выпросивъ у бароновои всего, що лишь захотѣвъ. Єго протекціи и посередництва вживали люде неразъ въ такихъ дѣлахъ, зъ якими не посмѣли бы передъ бароновою рота отворити. Тому то всѣ пôдлещували ся Юзеви и робили для него все, чого забажавъ.

Баронова говорила Бувальсвому:

— Ты, мôй коханый, дуже ревный въ сповнюваню своихъ обовязкôвъ, але дитину дуже мучишь наукою.... Юзю! ходи но сюды, дитинко! — Взяла его рукою пôдъ бороду и пôдвела лице въ-гору. — Отъ дивы, яке оно блѣде, ажь по пôдъ очи пôдковы стануло... Єму бы треба бôльше свѣжого воздуху, бôльше руху.

А Юзьо, почувши таке, рухавъ ся по свѣжôмъ воздусѣ вôдъ рана до ночи, хочь тѣ пôдковы по-пôдъ очи походили радше вôдъ множества цукоркôвъ, котрыми годувавъ въ собѣ глисты та псувавъ жолудокъ.

Конюшій Мацей дôставъ приказъ вчити панича ѣздити на кони. Справили сѣдло и купили куца. Юзьо бувъ до того охочій страхъ, о науцѣ не хотѣвъ навѣть слухати и треба було его до книжки заманювати всѣлякими обѣцянками. Учитель, не могучи того побороти, махнувъ лишь рукою на всю Юзеву науку. Зъ часомъ стало ему зъ тымъ выгôдно. Не мучивъ ся, вживавъ свободы, а если де-коли навчивъ Юзя якій стишокъ на память, то дôставъ за се окремо гарнѣ дарунки вôдъ бароновои. Баронова купувала Юзеви богато рôзныхъ играшокъ, чого лишь душа забагла. Але у Юзя нѣчого довго не держало ся. Усѣмъ зъ-разу втѣшивъ ся, побавивъ ся, вôдтакъ забаглось ему побачити, якъ оно въ серединѣ, бравъ но-

жика и калѣчивъ немилосердно скрипку, граючи коробочки, жовнѣрѣвъ деревляныхъ, возики... Баронова мѣркувала зъ того, що дитина дуже цѣкава, коли заглядае до середины, и ворожила, що то буде великій чоловѣкъ.

Михась и не оглянувъ ся, якъ его сынъ ставъ розвезенымъ якъ циганьскій батогъ, злючимъ, докучливымъ хлопцемъ. Радивъ ся зъ Бувальскимъ. Але Бувальскій примѣривъ себе до обставинъ и бувъ дуже осторожный высказуючи свою гадку, абы собѣ не зразити бароновои, та потѣшавъ Михася якъ знавъ, кладучи все на рахунокъ живои вдачѣ и молодого вѣку Юзя. Однакъ Михась мѣркувавъ инакше и заходивъ зъ жалобою до бароновои, хочь при своихъ занятяхъ не знавъ про всѣ учинки Юзя.

Баронова й говорити собѣ того не давала.

— Хиба-жь я дитина, мій пане Міхале, и не знаю, що роблю? Що-жь менѣ говоришь?

— Панѣ бароново, той хлопчиско выросте на великого ледаря.

— Що говоришь! Дитина вышумить и зробить ся самъ зъ себе статочнымъ. Коли-бъ вонъ заедно сидѣвъ надъ книжкою, то бы згинувъ марно... Тая его живость зовсѣмъ природна.

— Але жь я не вымагаю, абы вонъ бувъ поважный. Отъ мій молодшій, Стефанъ, такожь непосидючій, але знае свои границѣ. Побавить ся, але й послухае, а Юзикъ то далѣ не дасть нѣкому дорогою перейти...

— Та що-жь вонъ такого зробивъ? Гадаешь може о тѣмъ, що ножичнами жидови атласовый жупанъ покраявъ? Отъ велика рѣчь! Я жидови за жупанъ заплатила та й спокій.

Михась за той жупанъ почувъ першій разъ и тымъ лишь упевнивъ ся ще бѣльше, що зъ Юзя буде велике

ледащо. Але що було зъ бароновою робити? „Стара вже кобѣта и на дитинячій розумъ сходить... шкода мови дитяны, що змарнує ся“ — мовлявъ було Михась до жѣнки.

Михасеви приходило на гадку, чи бы не ужити своеи вѳтцѣвскои власти и сына вѳдобрати, але жѣнка вѳдраджувала ему тое и вѳдпрошувала, якъ могла:

— Баронова наша добродѣйка, не годить ся на старѣ лѣта ѣй докучати. Коли-бъ такъ мы Юзя вѳдбрали, вона бы розболѣла ся, бо до него страхъ привыкла... Може то Богъ якось перемѣнить...

Але нѣчого не перемѣнило ся. Юзьо пѳзнавъ своимъ хлопячимъ розумомъ, яку маѥ охорону въ бароновѳй, и робивъ свое. Ѣздивъ на кони, запрягавъ ѥго до повозика маленького, мавъ цѣлый зѳбрничокъ батогѳвъ и райтпайшѣвъ, ходивъ зъ удкою на рыбу до Днѣстра, розумѣѥ ся пѳдъ наглядомъ старого Войцѥха або й самого пана Бувальского, выбиравъ воробцѣ зъ гнѣздъ, скручуючи имъ головки, розкидавъ цукорки и грошѣ мѣжь сѣльску дѣтвору и дуже радѣвъ, якъ дѣти били ся надъ грѳшми, метавъ пилкою, псувавъ забавки, кидавъ за жидами камѣнями, тровивъ хлопѳвъ собаками, а всѣмъ тымъ дуже весело бавивъ ся... До Михася не заходивъ нѣколи або дуже рѣдко коли. Зъ молодшимъ братомъ Стефаномъ, якъ той деколи прибѣгъ за татомъ до двора, не дуже радо бавивъ ся. А коли часомъ прийшла ему до того охота, то скѳнчила ся на тѳмъ, що малого Стефанка выбатоживъ. Въ такихъ случаяхъ ховавъ ся передъ батькомъ по цѣлыхъ днях по за баронову, прочуваючи инстинктомъ, що може бути зле...

Михась бувъ у роспуцѣ.

— Пропала дитина та й годѣ!

Одного разу прийшла до двора стара Стефанiха, Михасева матѣрь. Мала Ганя бавила ся въ городѣ, а Ю-

зьо уганявъ по подвôрю. Стефаниха пôйшла въ городъ и стала дитину пестити.

— А твôй братчикъ Юзьо де?

— Не знаю, бабусенько, десь певно на подвôрю, а може пôйшовъ на рыбу.

Стефанисѣ хотѣло ся ще и внука попестити, поцѣлувати. Лишала Ганю, давши ѣй червоне гарне яблоко. Друге таке принесла для Юзя.

— Юзю, Юзечку! а ходи но до бабунѣ, ходи но, дитино, щось тобѣ бабуня принесла...

Юзьо лишь оглянувъ ся, але не рушивъ ся, занятый дуже важною роботою — пôймавъ саме тогдѣ якогось хруща и вырывавъ ему ноги.

— Юзуню, ты не пôзнаешь мене? — каже Стефаниха, пôдходячи до него зъ яблокомъ въ руцѣ, — я-жь твоя бабуня!

Юзьо бувъ злый, що стара перебивае ему таку важну роботу.

— Не потребую твого яблока! я маю красчй...

Стара збентежила ся.

— Але-жь дитино! не хочешь, то нѣ, дай же ся бабуни хоть поцѣлувати...

— Ты не моя бабуня! моя бабуня въ дворѣ, а ты проста баба зъ села, я тебе не хочу!

Але Стефаниха таки не вступила ся. Розняла руки и хотѣла хлопця пôймати. Юзьо выхопивъ ся, пôймавъ у руку райтпайшь, що державъ пôдъ пахою, и вдаривъ нимъ Стефаниху по головѣ.

Стару ажь заморозило, въ очахъ ѣй потемнѣло, выступили сльозы. Она стояла якъ скаменѣла зъ червонымъ яблокомъ въ руцѣ.

— То того я дôждала ся, що мене внуки бють?

— То чого вôдъ мене хочешь, ты хлопянко!

Але симъ разомъ Юзьо попавъ ся. Саме тогдѣ надъѣхавъ зъ поля батько на кони и бачивъ, що робило ся. Потиснувъ коня и станувъ коло Юзя. Юзьо оглянувъ ся и ставъ що-силы втѣкати, але вже було за пѣзно. Михась скочивъ зъ коня, пустивъ его зъ рукъ, побѣгъ за хлопцемъ — и Юзьо попавъ ся въ руки Михася. Михась розлѣвъ ся якъ лютый звѣръ на таке зухвальство хлопця. Лице и очи набѣгли кровю, ажь страшно було дивити ся. Пѣдпѣсъ въ гору онѣмѣлого зъ страху хлопця и здавало ся, що нимъ кине на вымощене камѣнемъ подвѣрє и убѣе.

Стефаниха ажь крикнула зо страху:

— Михасеньку! вгамуй ся, не убивай! — и стала зъ розпростертыми руками бѣчи до сына.

Але Михась и самъ вгамувавъ ся. Выдеръ хлопцеви райтпайшь зъ руки, перевернувъ на колѣно и ставъ немилосердно бити. Кождый ударъ гнучкого райтпайша твердою Михасевою рукою вѣдавъ ся въ выпещене нѣколи не бите тѣло, полишаючи за собою кроваво-синѣ пасмуги. Хлопець верещавъ и вивъ ся зъ болю якъ рыба выкинена удкою на берѣгъ.

— Ты щенюку проклятый! ты будешь бабуню бити? ты шибенныку! роздавлю тебе якъ муху! — сычавъ Михась захриплымъ зъ лютости голосомъ и бивъ.

Стефаниха хотѣла выдерти хлопця, але не могла. Михась, стоячи на однѣй нозѣ зъ пѣдогненымъ въ гору колѣномъ, на котрѣмъ лежавъ Юзьо, обертавъ ся заедно спиною до матери и бивъ.

На крикъ надбѣгла баронова и доперва тогдѣ удало ся выдерти Юзя зъ рукъ розлюченого батька.

— Міхале, опамятай ся! бувъ бы-сь дитину забивъ, — говорила сердито баронова, держачи Юзя, що кричавъ и пѣдскакувавъ въ судорогахъ вѣдъ страшного болю.

— Лѣпше, що его забю, нѣжь бы мавъ вырости на розбойника. Ласкава панѣ певно не видѣли... тажь отой псубратъ мою рѳдну маму по головѣ вдаривъ...

— Може нехотячи, — каже баронова, оглядаючись благаючимъ окомъ на Стефанеху, абы ей слова потвердила.

Михась ще гѳрше розлютивъ ся.

— То було вмысне! — кричнувъ, ажь баронова затряслась, — онъ до чого довело выхованѣ въ паньскѳмъ гнѣздѣ...

Боявъ ся, абы ще чого бѳльше не наговоривъ, то поскочивъ до коня, що пасъ ся на ґазонѣ, вдрапавъ ся на сѣдло и пѳгнавъ якъ вихоръ у поле.

Збѣгли ся локаѣ и понесли збилѣлого и збитого Юзя до покоѣвъ. Цѣле тѣло хлопця було вкрыте синочервонымы пасмугами. Баронова кинулась ратувати. Юзя роздягли и стали класти зимну воду. Вѳнъ ино хлипавъ и трясъ ся якъ въ пропасници. Баронова пѳслала зразъ бричку до Самбора за докторомъ, наказуючи, абы привѣзъ изъ собою якои масти на побите, а сама не вѳдступала хлопчины. Заки докторъ приѣхавъ, Юзьо попавъ въ сильну горячку.

Докторъ оглянувъ тѣло, посмотривъ живчика та йно головою покрутивъ.

— Хто его такъ змасакрувавъ? — пытае.

— Рѳдный батько, — вѳдповѣла баронова. — Представте собѣ таку звѣрскость...

Докторъ записавъ якійсь лѣкъ и зразъ пѳслали кѳнного пѳсланця до аптики. Докторъ остався на нѳчь. Въ ночи горячка змогла ся. Юзьо втративъ память и ставъ маячити — зрывавъ ся, кричавъ, плакавъ, хотѣвъ кудысь утѣкати. Баронова не вѳдступала его цѣлу нѳчь. Докторъ, що спавъ въ примежнѳмъ покою, кѳлька ра-

зо̑въ приходивъ, смотривъ живчика и оглядавъ хорого.

— Пане консилярю, ратуйте его! Нѣчого для васъ не пожалую, бо то моя єдина потѣха на старѝ лѣта, — говорила баронова крѡзь сльозы.

— Нѣчого, ласкава панѣ, не можу сказати, ажь рано; нехай лѣки своє роблять.

Надъ раномъ хлопець успокоивъ ся, горячка стала меншати и вѡнъ заснувъ. Докторъ оглянувъ его знова и сказавъ:

— Нѣчого єму не буде, выгоить ся.

— А була небезпечно̑сть?

— Була о сто̑лько, що мо̑гъ до̑стати велику хоробу, св. Валентія... Але теперь нема страху. Я позавтра пріѣду; прошу прислати по мене, бо теперь нема потребы лишати ся.

— Та лишѣть ся ще, поки не пробудить ся.

— Про мене, остану.

Пѡйшли на снѣданє. Баронова розповѣла єму всьо: хто такій Юзьо и за що его батько такъ скаравъ. Баронова старала ся вину хлопця кѡлько мога зменшити. Докторъ нѣчого не говоривъ, але въ душѣ признававъ рацію Михасеви.

V.

Михась, выѣхавши зъ двора по такѡй болючѡй операціи, не мо̑гъ собѣ рады дати, не мо̑гъ вспокоити ся. Свою маму вѡнъ шанувавъ и любивъ, помагавъ ѣй якъ мо̑гъ въ господарствѣ. Се вже була его вдача — такъ его выховали вѡдъ дитины, що днины пригадували єму четверту заповѣдь. Батько й мама то особы, котрымъ дитина винна необмеженый послухъ, любовь и шану.

Закутяньска шляхта зъ тыхъ часовъ вся така була и не чувати було такого, щобы дитина посмѣла зневажати своихъ родичѣвъ. Такого чоловѣна всѣ бы вздцурались, нѣхто бы собѣ зъ нимъ не заходивъ. Такого чоловѣка неминучо спѣткае кара Божа, котра бы могла дѣстатись и тымъ, що зъ нимъ жили. Тымъ то дасть ся вытолкувати тое патріярхальне житє, яке водило ся мѣжь шляхтою. Бували тутъ родины, де пѣдъ одною стрѣхою на однѣмъ грунтѣ жили три поколѣня, а всѣ слухали старого дѣда, котрый цѣлу зиму не злазивъ зъ печи, покашлювавъ, моливъ ся, торкотѣвъ якъ вѣзъ по сухѣй дорозѣ и всьому ладъ дававъ. Такій старець бувавъ неразъ дуже прикрый, неразъ и вдаривъ въ карькъ свого шѣстьдесять-лѣтного сына, але нѣхто не смѣвъ ему супротивитись, прикре слово ему сказати. Старый пѣйшовъ бы заразъ жалувати ся помѣжь сусѣдовъ, а тогдѣ соромъ на цѣле житє. Батьки потѣшали плачучихъ унукѣвъ: „Проси Бога, абы ты такого вѣку доживъ, якъ дѣдусь. Старому треба все выбачити“. Щасливѣ то були часы! Але тогдѣ вони були можливѣ. Бѣда ще не заглядала людемъ въ хату, якъ теперь. Хлѣба було досыть, а потребы не великѣ. Не було чого сварити ся, битись о мое и твое. Кождый, маючи хлѣбъ, бувъ вдоволеный тымъ, що Богъ давъ.

Въ такихъ основахъ и поглядахъ бувъ выхованый Михась и тымъ то оправдуесь его лють, яка его опанувала, коли побачивъ, що розпещеный сынокъ посмѣвъ старенькy его матѣрь ударити райтпайшомъ по головѣ. Того, що нинѣ зробивъ, не жалувавъ. На сю кару хлопця зложило ся богато, дуже богато зъ давнѣйшихъ часовъ. Теперь тымъ послѣднымъ зухвальствомъ переповнила ся мѣрка и выллило ся. Михась знавъ, що такъ мусѣвъ зробити, абы не стягнувъ на себе гнѣву Божого.

Але зъ другого боку батькôвске серце крôвавилось, коли погадавъ, що такъ тяжко покаравъ сына, що мôгъ єго бувъ на смерть убити, коли-бъ мама не була єго вгамувала. Вôнъ любивъ дуже свого сына и радъ бы для него неба прихилити, а однакъ мусѣвъ єго такъ тяжко покарати. Єму приходило таке на гадку: чи дитина тому була винувата? Нѣ! Чому Стефанъ, хочь молодшій, а не такій? — хочь жвавый и збыточный, але послухае и пошануе родичѣвъ и бабусю. Дитина якъ людска, бо добре ведена. И Юзьо не бувъ бы такій, якъ бы єго инакше ховали. А то взяли въ чуже гнѣздо, выпестили и розвезли. А що зъ него буде? Далѣ и батька вôзьме за чуприну!... „Але недочекане єго! — сказавъ собѣ Михась — убю якъ пса, а менше грѣху буде, нѣжь бы такій вырôдъ мавъ вырости на ганьбу шляхотского имени...“ И Михась затявъ коня и пôгнавъ дальше въ поле, аж кôнь запѣнивъ ся. Здоровый польный воздухъ успокоивъ розбурханѣ Михасевѣ нервы.

Въ полудне Михась повернувъ до дому, але ще не стямивъ ся зъ лютости. Жѣнка такимъ ще не бачила єго за той часъ, якъ пôбрали ся. Михась, побачивши жѣнку, нагадавъ собѣ двôръ та зновъ ще бôльше всердивъ ся. „Або моя жѣнка не зъ чужого гнѣзда? И вона въ такôмъ ховала ся та ще Богъ зна', якъ то буде..“ Михась бувъ злый на всѣхъ и на всьо, що єму лише нагадувало двôръ.

Сѣвъ на лаву, пôдперъ голову рукою и важко задумавъ ся. Міхаліна дала обѣдати. Ѣли мовчки. Аж пôдъ конець обѣду зважила ся жѣнка спытати чоловѣка:

— Що тобѣ, Михасю, приключило ся сегодня? Выглядаешь якъ звареный...

— Быпаривъ-ємь Юзика, — вôдповѣвъ понуро Ми-

хась — але-жъ бо вже не знати, що зъ тымъ хлопчискомъ робити...

— Що-жь вонъ такого злого зробивъ?

— Що злого? Пытай ся: що вонъ коли доброго зробивъ? Баронова розвезла его якъ циганьску пугу, зовсѣмъ зледащѣвъ.

— То може ще не було за що бити... що дитина тому винна?

— Не говори, коли не знаешь! — водрубавъ Михась та липнувъ очима якъ скаженый. — Нинѣ приходять мама до двора та хотять того щенюка повести, а воно гарчить, бабуню хлопянкою прозываѣ, и ударивъ ей по головѣ...

— А то що знову! — сказала налякана Міхаліна, — а ему що стало ся?

— Таке выховане! Цукорки та ядвабе до того довели! паничемъ зробивъ ся... Проклята тая година, коли я его до двора вoддавъ! лѣпше було дитиною въ колысцѣ вдушити, бувъ бы менѣ такои грызоты не наробивъ... Проклята тая година, коли я зъ дворомъ познакомивъ ся!...

— Михасю! що говоришь? стямь ся!

— Говорю то, що въ серци накипѣло, що грудь розпираѣ тяжкимъ болемъ! — и Михась такъ луснувъ кулакомъ по столѣ, що шибы въ вокнахъ задзвонили и посудина на столѣ подскочила. — За тое пановане дитину менѣ запропащують и выховають его на збоя. Але я ще батько, ще менѣ того права нѣхто не водбере... Завтра водбираю хлопця до дому!

Міхаліна нѣчого не водповѣла. Налякалась чоловѣка и дрожала якъ осиковый листъ. Такои мовы она за тринацять лѣтъ замужя не чула ще. Та не втерпѣло материньске серце, абы не спытати:

— Та чей же ты не дуже єго побивъ?

— Не знаю... Кажуть, приѣздивъ докторъ.

— Господи святый! а де-жь твоя совѣсть, чоловѣче, власну дитину калѣчити?

Михась но сказавъ на се нѣчого, хопивъ кашкетъ на голову и выбѣгъ до стайнѣ по коня.

Міхаліна закинула хустку на голову и пôгнала до двора. Бѣдна жѣнка бѣгла, хочь ноги пôдъ нею млѣли, наче-бъ колоды до нихъ попривязувавъ. Прийшла до двора задыхана и заплакана та й побѣгла до покоѣвъ. Юзьо лежавъ въ лôжку. Горячка все змагала ся, бôль не перестававъ и хлопець стогнавъ тяжко. Коло лôжка сидѣла сумовита баронова. Коли Міхаліна вôдкрыла покрывало и поглянула на Юзеве тѣло, то ажь руки заломила и стала страшно голосити. Тѣло було ажь поранене, а сине все, якъ мальоване.

— Звѣръ лютый такого бы не зробивъ... то чоловѣкъ безъ серця... знати єго не хочу!...

— Успокôй ся Міхалінко! — сказала баронова, — Михась бувъ въ правѣ, бо Юзьо бувъ некречный, дуже некречный.

— Панѣ бароново ласкава, Михась хоче Юзя забрати до дому, що то зъ того буде?

Баронова выдивила ся.

— Хоче забрати? Нѣ, не забере. Юзьо теперь хорый и я єго зъ пôдъ своєи опѣки не дамъ. Але Юзьо теперь буде кречный... правда, Юзечку?

— Правда, бабцю, але мене дуже болить.

— А що говорить докторъ? — спытала Міхаліна.

— Каже: нема небезпечности.

— Слава жь тобѣ Господи! Видишь, Юзю, якій ты... По що було бабуню бити? Ты тата такъ дуже розгнѣвавъ... теперь будешь мусѣвъ перепросити тата...

— Я не хочу тата, я бою ся... Тато недобрый, тато бѳ, — плачучи лепетавъ хлопець.

— Чемныхъ дѣтей тато не бѳ... а ты не бувъ чемный, — докинула баронова.

Юзя мастили приписаными мастями и напували якимсь лѣкомъ.

Міхаліна вернула до дому.

Михася кортѣло пôйти подивитись до дитины, та якось не мавъ вôдваги здыбати ся зъ бароновою. Вдоволивъ ся тымъ, що ѳму розповѣвъ Войцѳхъ

Охолонувши зъ того роздразненя пригадавъ собѣ, що конче треба зъ бароновою поговорити. Вôнъ ѳи таки оскорбивъ за-горяча, а она будь-що-будь таки добра панѣ и стôлько для него добра зробила. Впрочôмъ старша женщина и выпадало ѳи перепросити за нерозважно сказане слово. Однакъ се дѣло вôдложивъ вôнъ на другій день.

Міхаліна розповѣла чоловѣкови, якъ застала Юзя. Михась нѣбы-то нѣчого о тôмъ не хотѣвъ знати, але кожде слово жѣнки твердо собѣ запамятувавъ.

— Тôлько одно, Михасю, неможливе: щобы ты забиравъ хлопця зъ двора. Тымъ зробивъ бы ты бароновôй велику прикрôсть... не роби того, прошу тя! Тажь знаѳшь, яка баронова для насъ добра, кôлько она намъ добродѣйствъ робила... Се выглядало бы на чорну невдячнôсть.

— Певно, що теперь не возьму, най вылиже ся, але потому, то для ѳго власного добра не оставлю ѳго въ тôмъ гнѣздѣ...

— Михасю, не говори такъ! Або-жь то баронова тому що винна? Та она ѳго любить якъ власну дитину.

— Слухай, Міхалінко! для ѳго власного добра я мушу тое зробити. Годѣ-жь менѣ для приѳмности баро-

новои полишити свою дитину на пропаще. Я вѳдтакъ Богови за него вѳдповѣмь...

— Та що-жь дитинѣ злого стане ся?

— Якъ то що злого стане ся? Выросте на розбѳйника та ще въ криміналѣ скѳнчить...

— Якъ можешь таке говорити? За для однои дурницѣ, що зробивъ такій дѣтвакъ, то заразъ єго въ криміналѣ видѣти?

— А ты того не знаєшь, що якъ деревце зачне криво рости и єго не спростуєшь, то вѳдтакъ пропало?

— То то и є, що спростує ся. Баронова вже сама пѳзнала свою похибку и теперь инакше повести каже дитину. Я то зъ єи бесѣды пѳзнала. Каже до Юзя, що бувъ нечемный и тато єго мусѣвъ за те выбити, але Юзьо вже бѳльше того не зробить, бо она бы на него гнѣвала ся.

Михась що разъ бѳльше уступавъ жѣнцѣ. Вона єго зовсѣмъ переконала, що хлопця не можна и не треба вѳдбирати.

Другого дня пѳйшовъ Михась перепрошувати баронову. Жѣнка тѳлько єму наговорила, що таки самъ увѣривъ, що вѳнъ тутъ найбѳльше провинивъ ся. Станувъ отже передъ бароновою не якъ покривдженый въ своѣмъ правѣ батько, що добре зробивъ, лише яко провинившій грѣшникъ. А знову баронова йшла до Михася не яко оскорблена своимъ слугою панѣ, котра за добре дѣло дѳстала невдячнѳсть въ заплату, лишь яко жѣнка, що своими похибками заподѣяла батькови кривду на єго дитинѣ. Въ такѳмъ настрою душѣ обохъ сторѳнъ не було трудне помиренѣ, бо одно перепрошувало друге.

— Прошу яснои панѣ выбачити, що я такъ забувъ ся... Дуже перепрашаю, але я не мѳгъ запанувати надъ собою, коли той дѣтвакъ такъ мою маму зневаживъ.

— Ты зробивъ, якъ добрый батько и привязаный до матери сынъ... То я провинила ся, що за много позваляла Юзеви и трохи розвѣзъ ся, але на будуче то вже инакше буде. Нинѣ говорила я зъ Бувальскимъ и припоручила ему, якъ маѣ хлопця вести. Побачишь, що буде добре. Хлопець есть добрый, талантливый, а якъ лишь вгамуѣ ся его буту, то будуть зъ него люде, невдмѣнно будуть.

Обоимъ наче-бъ тягаръ зъ грудей зсунувъ ся, обоѣ були радѣ.

— Може схочешь побачити Юзя? Вонъ маѣ тебе перепросити...

— Не такъ мене, якъ маму...

— И маму перепросить, але ажь подужаѣ; оно могло бы ему зашкодити, бо ще не зовсѣмъ здоровый.

Михась пойшовъ за бароновою. Але якъ ино Юзьо побачивъ батька въ порозѣ, заверещавъ несвоимъ голосомъ, закрывъ очи долонями и ставъ трясти ся якъ въ пропасници. О перепросинахъ не могло бути бесѣды и Михась чимъ скорше выйшовъ зъ покою...

Юзьо перележавъ у ложку десять день, заки побоѣ погоили ся. Лѣкарь навѣдувавъ ся до него колька разовъ. Вконци Юзьо вставъ зъ ложка, але поводивъ ся такъ, якъ той, кому крови пустять... бувъ сумный и нерухливый... Баронова подготовлювала его до того, що мусить тата и тамту бабуню зъ Закутя перепросити, бо инакше тая бабуня гнѣвала бы ся на него и вдобрала бы ему куцика и всьо и всьо.

Михась прийшовъ до двора зъ Стефанихою. Вона не хотѣла йти, ледви ей сынъ упросивъ. Старуха була страшно розжалена. Она въ той обидѣ дѣтвака бачила для себе обиду вдъ цѣлого двора, зъ котрымъ доля злучила такъ тѣсно ей дитину...

*

— Що оно? Оно ще дурне, и певно бы того не робило, якъ бы не така наука. То тѝ нагайкевичѣ пѡдъюдили, а на менѣ змололо ся...

— Не такъ, мамуню, нѣ, хто-жь бы єго смѣвъ намовляти? Отъ дурне розфиркане теля...

— Я-жь не кажу, що акýратъ на мене намовили, але такъ взагалѣ старали ся осмѣшити шляхту, буцѣмъто они щось лѣпшого, а хлопець не розбиравъ и обидивъ, хто першій пѡдъ руку попавъ ся...

Але Михась просивъ, благавъ, поки Стефаниха не пѡйшла.

Юзьо не кричавъ уже, побачивши батька, але дрожавъ єще цѣлымъ тѣломъ. Баронова казала єму впасти батькови и бабуни до нѡгъ и просити прощеня. Юзьо зробивъ тов машинально, але не щиро. Зробивъ, бо мусѣвъ, абы не втратити куцика и прочихъ играшокъ... Анѣ Михась, анѣ Стефаниха не змѣркували ся на тѡмъ и приймили перепросины за добру монету.

Юзьо оставъ въ дворѣ на дальше. Але вѡдъ тои хвилѣ страшно перемѣнивъ ся. Хочь якъ и перше бѣгавъ, ѣздивъ на конн, ловивъ рыбу, та не робивъ уже нѣкому пакости. До науки не мавъ найменшои охоты и вчивъ са якъ за панщину. По-за читане, писане и рахунки не поступивъ дальше, наче-бъ боявъ ся переступити тую незнану границю. Що собѣ затямивъ зъ того, що єму Бувальскій оповѣдавъ, то знавъ. Але самого нѣколи не скортѣло прочитати въ книжцѣ, чи оно справдѣ такъ є, якъ учитель говорить. Баронова, хочь все ще любила Юзя, не давала єму вже такои волѣ, якъ перше, и неразъ посварила на него, грозячи, що вѡддасть єго батькови. Зъ цѣлого єи поведеня могло здавати ся, що баронова для хлопця охолоднѣла. Того то найбѡльше Юзьо боявъ ся и ставъ хитрити, що вѡнъ Богъ зна' якъ

учить ся, а въ душѣ думавъ собѣ що друге. Сего навчивъ ся вôдъ дворакôвъ. Неразъ видѣвъ, якъ той або сей брехавъ гладко мовь по маслѣ, абы лише затанти свои вчинки.

Такъ минувъ цѣлый рôкъ. Юзьо до родичѣвъ не ходивъ. Зъ батьком-матѣрю видавъ ся тôлько, що въ дворѣ. Зъ Стефаномъ, молодшимъ братомъ, майже нѣколи не сходивъ ся.

VI.

Якось по тôмъ попросивъ Михась баронову, абы позволила взяти дѣтей на Святый вечѣръ до дому. Юзеви страхъ не хотѣло ся йти, але мусѣвъ, бо такъ баронова казала. Ганя бувала що року у родичѣвъ на святахъ, Юзьо до теперь хиба на Великдень, и то въ погоду, забѣгъ до батькôвскои загороды.

Михась взявъ сына за руку и пôйшли до дому. Всѣ нимъ дуже втѣшили ся, а прийшли тогдѣ на Святъ вечѣръ до Михася и стара Стефаниха и Федьо зъ жѣнкою та зъ двома хлопцями, Миколою и Ясемъ. Юзьо чувъ ся тутъ цѣлкомъ чужій. Вправдѣ звитавъ ся зо всѣми, выцѣлувавъ всѣхъ по рукахъ, мимо вôдразы, яку чувъ до тыхъ шляхотскихъ чорныхъ, мозолястыхъ рукъ, але опôсля не знавъ, що зъ собою робити.

Оглядавъ здивоваными очима все, що его окружало. Все те було дня него невидане и всьо выдало ся ему, супротивъ двôрскихъ покоѣвъ зъ богатою двôрскою обставою, дуже вбогимъ. Здивоваными очима придивлявъ ся вôнъ прадѣдным звычаямъ, якъ ладили ся до вечерѣ: якъ наймитъ приносивъ въ хату солому, сѣно, дѣда

вбвсяного, якъ „віншувавъ“ панови й пани и всего добра бажавъ. Юзевй братчики вывертались по соломѣ и тѣшились дуже. Юзьо сидѣвъ на лавцѣ и знова не мбгъ выйти зъ зачуду, чого они такъ тѣшать ся. Хлопцѣ зъ початку оглядали Юзя зъ-далека, а далѣ осмѣлились тягнути его до играшокъ. Але Юзьо пручавъ ся и не хотѣвъ ити. Бабуня сварила бы вбдтакъ, що замаравъ собѣ одѣжь соломою, и не пбйшовъ.

Сѣли до вечерѣ. И тутъ сидѣвъ Юзьо якъ чужій и не мбгъ ѣсти того всего, що ѣли другй. Міхаліна приголублювала та припрошувала Юзя, якъ могла. Михась страшно насупивъ ся. Єму страхъ сумно стало и жаль своєи дитины, що такъ вбдъ всего вбдчуживъ ся.

— У рбдного батька, а наче бъ изъ-за моря въ гостѣ прийшовъ... Бѣдна дитина! Га! въ чужбмъ гнѣздѣ ховає ся...

Вбдтакъ другй хлопцѣ вже не зважали на Юзя и веселили ся. Стали колядувати, поки не прийшла пора спати, бо ранѣсько мали йти до церкви. Юзеви постелили на лбжку. Єго братчики напирали ся конче спати середъ хаты на соломѣ. Годѣ було имъ того вбдмовити. Юзеви робило ся въ хатѣ дуже душно и довго не мбгъ заснути. Та йно трохи задрѣмавъ, якъ тѣтка стала будити до церкви. Засвѣтили свѣтло, стали мытись и одягати ся до церкви.

Юзьо прокинувшись дививъ ся мовь крбзь сонъ на те, що въ хатѣ дѣяло ся. Пбдъ стелею свѣтила ся виеяча на шнурку нафтяна лямпа зъ широкимъ тарелемъ на горѣ, саме така, якъ у двбрскбй кухни. Соннымъ очамъ Юзя здавало ся, що тое широке свѣтло лямпы оточене якоюсь дугою. Дальше видить, якъ кожде, шепчучи молитвы, йде до цебрика, набирае въ ротъ воды и, пускаючи єи на долонѣ, мые лице. Хиба-жь такъ можна

мыти ся, безъ мыдницѣ, безъ пахучого мыла? Тато, мама, всѣ одягають ся, а що-жь вонъ буде тутъ самъ робити?

— Вставай Юзю! — кликнувъ до него отець — пойдемо до церкви всѣ... нинѣ дуже велике свято.

Юзьо водкинувъ покрывало. Бр-ръ! яке-жь тутъ зимно! Въ дворѣ такъ нѣколи не було... тамъ Каська все рано въ печи палила, коли вонъ ще лежавъ въ постели. Треба бы одягати ся...

— А хто-жь мене одягне? — каже Юзьо крозь плачь.

— Хто тебе одягне? ха-ха-ха! — обзываѣ ся братъ Стефаньо. — А тобѣ-жь не встыдно? Одягай ся самъ!

Юзьо ставъ плакати и не могъ нѣразъ взятись одягати. Помагала ему тета, водтакъ мама. Братчики смѣяли ся зъ него и дразнили паничемъ.

— Тобѣ не соромно, що тобѣ тета услугують? Може бы тебе въ пеленки завинути, коли ты такій маленькій? А-а, а-а! люлю-люлю, мой Юзуню!..

Юзьо розревѣвъ ся на добре. Михась посваривъ на хлопцѣвъ, абы ему не докучали. Міхаліна стала потѣшати Юзя, абы собѣ того не бравъ до серця, бо они лише такъ жартують...

Выйшли.

Зъ пышновецкои дзвонницѣ резлягавъ ся по широкихъ надднѣстряньскихъ ровнинахъ веселый гомонъ дзвоновъ. Голосъ той розходивъ ся далеко-далеко по замерзлой земли, въ чистомъ воздусѣ, звѣщаючи всюды велике свято. На дворѣ бувъ морозъ и замерзлый снѣгъ скрипѣвъ подъ чоботами йдучихъ. Зъ усѣхъ сторонъ спѣшивъ народъ въ церкву.

Михась ишовъ зъ жѣнкою, ведучи Юзя за руку. Стефаньо бѣгъ весело передомъ зъ хлопцями. Зъ-заду йшла тета зъ Стефанихою. На-повъ сонный Юзьо не

мôгъ змѣркувати гараздъ, щó зъ нимъ робить ся. Єму бачилось, що се якійсь сонъ. Вôнъ ще, якъ жив, въ ночи нѣгде не ходивъ. А теперь иде селомъ зъ батькомъ, зъ матерію по морозѣ, иде поббчь другихъ людей.

Въ церквѣ повно народа, а свѣтла тôлько, що ажь за очи хапає. Мала церковь сѣльска не може всѣхъ помѣстити; вже й на дворѣ пôдъ церквою повно людей. Але Михася всѣ пропускають въ церкву, розступаючись на боки, бо то найбогатшій чоловѣкъ въ селѣ. Юзьо ще не отямивъ ся зъ дива. Вôдъ вчера для него все невидана загадка. Вчера забрали его зъ двора, зъ котрымъ вôнъ зживъ ся и гадавъ, що инакше не може бути. А тутъ вельо инакше.

Почалась вôдправа. Всѣ спѣвають, всѣ, хто лишь въ церквѣ. Голосъ лунає, вôдбиває ся вôдъ тѣсныхъ стѣнъ малои церкви и выходить та лучить ся зъ голосомъ тыхъ, що вже не вспѣли застати порожного мѣсця въ церквѣ. Малый Юзьо, хоть часомъ заходивъ зъ бароновою до церкви, такого ще не видавъ. То бувало звычайно въ день, а теперь на дворѣ темна зимова нôчь, а въ церквѣ ясно. Се его очарувало.

Така вôдправа очарує кождого, хто першій разъ зайде до сѣльскои церкви. Такого милого вражѣня не робить на чоловѣка видъ величавои катедры зъ орґанами и милозвучными выучеными спѣвами. До такихъ величавыхъ домôвъ Божихъ приходить ся звычайно зъ зашкарупѣлымъ чувствомъ, якъ бы на якій концертъ або до театру, дивить ся на все те байдужными очима, а думки ганяють геть кудысь по свѣтѣ. Часомъ зновъ дивишь ся на те все якъ на старй памятки историчнй, та мимоволѣ погадаешь: якъ бы тй грубй муры вмѣли говорити, богато бы почуло ся зъ того, що они бачили на свому вѣку... А коли часомъ хочешь выкликати въ собѣ якесь

глибше чувство, то почуешь себе маленькою порошиною передъ великимъ маестатомъ Божимъ. Ти высокі муры, ти великі образы, ти великаньскі статуѣ деревяні чи камѣнні епископовъ и ангеловъ, ти высокі вокна, гробовый гукъ орґановъ, ученый спѣвъ — все те нагадуе тобѣ того грозного жидовского Бога, що середъ громовъ и блискавокъ надававъ законъ выбраному свому народови, тому народови, що мавъ усѣхъ людей въ неволю брати; — нагадуешь собѣ того грозного Бога середныхъ вѣковъ, що въ Єго имя готовi були нищити всѣхъ тыхъ, що не подходили подъ оденъ стрихулець доґматичный... Цѣлкомъ инакше въ убогій сѣльскій церковци! Нема тутъ импонуючои штуки малярскои чи рѣзьбарскои — усе тутъ просте, примітивне, усе водповѣдае до того простого невченого спѣву сѣльского люду, що зъ щирого серця кличе: „Исусе, Сыне Божій, помилуй насъ!“ Малярь-артистъ, що малювавъ величавi образы до великихъ домовъ Божихъ, мавъ на думцѣ свою славу артистичну; малярь сѣльскій поставивъ собѣ за цѣль — подобати ся Богу. Ученi спѣваки катедральні спѣвають для публики; народъ сѣльскій спѣвае для хвалы Божои. Въ величавомъ храмѣ стоишь передъ великимъ страшнымъ маестатомъ Божимъ; въ сѣльскій церковци стоишь якъ дитина передъ добрымъ, всемогучимъ, всевѣдучимъ Вотцемъ, що нѣякого твого дѣла не помине и кожде добре запише тобѣ зъ щедрымъ процентомъ, у Него всѣ люде рівні, Вонъ утихомирюе кождый смуток, гоить кожду рану зболѣлои душѣ. Тожь коли твою душу гнете якій смутокъ, коли въ тебе душа зболѣла, знайдешь потѣху въ сѣльскій церковци подъ росохатыми старыми липами, середъ пташачого щебетаня, середъ простого щирого спѣву: „Исусе, Сыне Божій, помилуй насъ!“

Ще больше здивувавъ ся малый Юзьо, коли по

скѡнченѡй вѡдправѣ выйшовъ зъ церкви. Сюды приѣшовъ середъ темнои ночи, а теперь вже день бѣлый. Зъ-за того не мѡгъ вѡнъ змѣркувати, якъ довго бувъ у церквѣ. Єму здавало ся, ще простоявъ тамъ цѣлый вѣкъ, що єму все те снило ся...

Юзевѣ братчики вертаючи зъ церкви були веселѣ, смѣяли ся, а далѣ стали на себе кидати снѣгомъ. Юзьо выглядавъ якъ сонный и заєдно протиравъ очи. Въ церквѣ було єму душно, а тутъ морозило єго, и вѡнъ ставъ дзвонити зубами.

— Трохи побѣжи, сыну, то розѡгрѣєшь ся, — сказавъ до него Михась.

Але Юзьо не мѡгъ на те вѡдважити ся. Єму здавало ся, що не зможе ногою ступити безъ помочи батька, и тому державъ ся єго цѣпко за руку.

Коли выходили зъ цвинтаря церковного, Юзьо мавъ велику охоту завернути до двора, але батько державъ єго за руку и вѣвъ зъ собою.

Переходили коло мандаторѡвки. Яричовского вже вѡдъ давна въ Пышнѡвцяхъ не було. Єго мандаторска місія скѡнчила ся, а позаякъ въ Пышнѡвцяхъ не одному хлопови допѣкъ добре, то боявъ ся тутъ лишатись и купивъ собѣ аж на четвертѡмъ селѣ гарный фѡльварокъ... Зложивъ собѣ зъ свого урядованя тѡлько, що мавъ зъ чого до смерти выгѡдно жити. Михась, идучи по-при мандаторѡвку, згадавъ колишне и усмѣхнувъ ся пѡдъ вусъ...

Юзьо оставъ ся черезъ цѣлѣ свята у батька. Заразъ першого дня поѣхали всѣ до бабунѣ въ Закутє. Зъ Юземъ всѣ обходили ся якъ зъ збитымъ яйцемъ. Лише хлопцѣ цѣлкомъ оминали єго, бо не було зъ нимъ нѣ забавы нѣ розмовы. До теперь Юзьо вмѣвъ лишь по польски говорити. Михась вѡдвѣдавъ зъ Юземъ ще кѡлькохъ шляхтичѣвъ въ Закутю, умыснє, щобы сынъ пѡзнавъ близше

шляхту. Юзьо мусѣвъ усѣхъ старшихъ цѣлувати по рукахъ.

Вôдьѣдали и Філіпка Городиского. Старый вже знемагавъ дуже и цѣлу зиму перележавъ на печи.

— Чогось вже не можу, пане Міхале, та й не диво, менѣ вже сѣмдесять минуло, часъ въ дорогу, — сказавъ Філіпко звитавши ся по шляхотскому звычаю. — А що то за паничь зъ вами? Ага! то вашь найстаршій... А ходи но сюды шляхтичу!

Юзьо на приказъ батька пôдступивъ до старого й поцѣлувавъ его въ руку.

— Гарный зъ тебе шляхтичь, кобы-сь лише въ дворака не перекинувъ ся, борони Тебе Господи! Будь такимъ добрымъ шляхтичемъ якъ твôй батько, не цурай ся капоты и тыхъ, що въ капотѣ ходять, а Богъ буде тебе благословити...

Старый погладивъ Юзя по лици своими худощавыми руками, взявши пôдъ бороду пôдвѣвъ голову хлопчины и поцѣлувавъ.

— До батька подôбный зъ лица, кобы и зъ всього...

— Я ему все те самъ говорю, — сказавъ Михась, — але чи що поможе? Треба буде довго ще зъ нимъ намучити ся, заки выстине зъ чужого гнѣзда...

— Правду кажете, пане браце. А отъ яке блѣде, марне... де-жь оно на шляхотску дитину подôбне?

— То всьо вôдъ нестощёвъ, вôдъ цукоркôвъ, — пояснивъ Михась. — Та що зъ бароновою порадишь, коли хлопця розпускае, страхъ...

Юзеви збирало ся на плачь.

— Кôлько ему рокôвъ?

— Вже десять.

— Десять? гмъ, дуже марный на свôй вѣкъ... Ану, Андрусю! ходи сюда! — закликавъ старый.

Зъ пѣдъ стола вылѣзъ гарный хлопчикъ лѣтъ осьми, внукъ Філіпка. Вѣнъ залѣзъ туды передъ гостями зъ двора. Въ кучерявѣй чупринѣ було повно соломы. Хлопець выглядавъ якъ олицетворене здоровлѣ. Вказували на те его сильно розвитѣ груди, руки й ноги та пузате румяне лице. Хлопець найперше пѣдступивъ до Михася и звитавъ ся, цѣлуючи его руку, а вѣдтакъ станувъ коло дѣда.

— Якъ ся называешь? — пытае Філіпко.

— Єнджей Городиській.

— Якого гербу?

— Слотило.

— Що ты?

— Шляхтичь. Мѣй тато шляхтичь, и мѣй дѣдусь шляхтичь.

— Чимъ ты будешь?

— Шляхтичемъ.

— Браво! — каже Михась, поглядаючи веселымъ окомъ на хлопця, — достоту такій, якъ мѣй Стефаньо...

— Поцѣлуйте ся! — каже Філіпко, показуючи на Юзя.

Хлопець зъ-разу отягавъ ся, крутивъ головою. Юзьо тежь ховавъ ся за батька. Але досыть було одного погляду старого Філіпка, а Андрусь пѣдбѣгъ до Юзя, обнявъ его за шию и поцѣлувавъ крѣпко. Юзьо трохи не крикнувъ.

— Коли хочете, пане браце, абы зъ него бувъ шляхтичь, то вѣдбирайте завчасу зъ чужого гнѣзда, бо вѣдтакъ трудно буде его наломити до шляхотского житя...

— Годѣ теперь, черезъ баронову, — вѣдповѣвъ Михась. — Вона страхъ до хлопця привязалась и я бы не

вôдважившъ ся робити ѣй таку прикрôсть... Нехай вже буде, що Богъ дасть.

Посидѣли ще и пôйшли. Малый Андрусь, дивлячись на Юзя, усмѣхавъ ся злобно.

— Правда, дѣдусю, що я бы ся ємý не давъ, хочь вôнъ старшій вôдъ мене? Бôгме! Оттакъ бы-мь нимъ закрутивъ, пôдставивъ ногу и вже на земли!

Старый Філіпко не вôдповѣвъ нѣчого. Вôнъ важко задумавъ ся.

— Отъ въ чуже гнѣздо дитина попала, — бурмотѣвъ старый, — шкода такои доброи шляхотскои крови, геть знѣвечить ся...

Юзьо перебувъ у батька цѣлѝ свята и надививъ ся на тѝ всѣ невиданѝ дива, якѝ пôдчасъ святъ водять ся. Першого разу, якъ заколядували пôдъ вôкномъ колядники, то такъ налякавъ ся, ажь заплакавъ. Міхаліна успокоювала ёго, а Михась сердивъ ся.

— Бабѣй зъ тебе, сыну, та й годѣ!

Малый Стефаньо ажъ клавъ ся зо смѣху, що Юзьо такъ налякавъ ся колядникôвъ.

За той часъ баронова присылала кôлька разôвъ за хлопцемъ, але Михась ажь по святахъ вôдпровадивъ ёго до двора.

Юзеви наче-бъ камѣнь зъ грудей зсунувъ ся. Бѣгавъ по всѣхъ кутахъ и не мôгъ натѣшитись тыми ясными великими теплыми покоями. Баронова разъ-въразъ выпытувала ёго, що робивъ за той часъ.

— Не бôй ся, Юзю, я постараюсь о тое, що не будешъ потребувавъ бути шляхтичемъ. Лишь учи ся пильно!

И справдѣ Юзьо взявъ ся теперь щиро до книжки и Бувальскій не мôгъ нахвалитись ёго.

VII.

Невдовзѣ Ганя выйшла за мужъ за богатого шляхтича зъ третього села. Называвъ ся Петро Селецкій и скѡнчивъ чотири клясы ґімназіи. Баронова славно выпосажила ѥи. Михась не хотѣвъ ще дочки вѡддавати, бо мала доперва шѣснацять лѣтъ, але баронова наважилась и годѣ було поставити на своѥмъ.

— Не кай ся рано вставати, а молодо вѡддавати ся, — говорила баронова. — Мѡй вѣкъ уже не довгій, а я бы хотѣла Ганю поблагословити пѡдъ вѣнець.

Весѣле було славне на цѣлу околицю, якъ колись Михасеве. Усе вѡдбуло ся коштомъ бароновои и Михась не потребувавъ выдати нѣ крейцаря.

Баронова спѣшила ся, бо причувала свѡй близькій конець. Невдовзѣ занемогла и вмерла.

Михасеви теперь всѣ дуже надскакували, бо всѣ надѣялись, що баронова записала Пышнѡвцѣ Юзеви и вѡнъ тутъ буде паномъ. И Михась самъ въ те вѣривъ, нагадуючи собѣ пильно, що́ коли баронова про Юзя говорила.

Зъѣхала ся бароновои родина якъ гайвороны. Пріѣхали три браты рѡднѝ покѡйнои и одинъ братаничь. Всѣ называли ся Бабиньскѝ, всѣ до себе подѡбнѝ такъ, що на першій поглядъ пѡзнаѥшь, що се родина. Всѣ они худенькѝ, на высокихъ тонкихъ ногахъ, у всѣхъ на рукахъ довгѝ, мовлявъ, паньскѝ пальцѣ. Волося трохи рудаве, широкѝ бороды якъ лопаты, довгѝ шиѣ, половѝ очи и трикутнѝ великѝ а вузенькѝ носы. Въ тыхъ носахъ була найбѡльша ихъ подоба до себе. Такій самѣській нѡсъ бувавъ, казали, у ихъ дѣда и прадѣда. И справдѣ нѡсъ се незвычайный. Дивишь ся зъ боку, то выгля-

дав тобѣ якъ рѳвнобѳчный трикутникъ, такъ вѳдъ головы вѳдсадивъ ся, цѣкаво въ свѣтъ дивить ся наче-бъ хотѣвъ спытати: „А що, люде добрѳ, зимно тамъ на дворѣ?“ На зимно вѳнъ бувъ дуже вразливый, бо заразъ румянѣвъ кѳнчикомъ, наче-бъ соромивъ ся, що такій великій вырѳсъ, а пѳдъ сподомъ показувала ся капля воды чистенькои якъ сльоза. Дивишь ся знова зъ переду, то сей самый нѳсъ выглядае якъ дощечка зъ двома вузенькими дѣрочками. По тѳмъ носѣ можна було пѳзнати ґрафа Бабиньского въ десятѳмъ поколѣню. Ґрафы Бабиньскѳ мали ще тую родинну прикмету, що всѣ були вбогѳ и на спадщины ласѳ. Тому то на кождѳмъ зъ нихъ теперь ажь шкѳра тремтѣла, коли вывѣдали ся, въ якихъ зносинахъ жила баронова зъ Михасемъ.

Баронова лежала ще на катафалку, а свояки стали вже шнирати усюды за грѳшми, за тестаментомъ. Але Михась не позволивъ на тее. Прикликавъ офіціялістѳвъ и позамыкавъ всѣ комнаты, поки не приѣде комориикъ на „обсигґіляцію“. Ґрафы ажь казили ся зъ лютости на зухвалѳсть шляхтича, але нѣчого не помогло. Мусѣли вдоволити ся тымъ, що знайшли на тѣлѣ бароновои — завитыхъ въ рушникъ 130 реньскихъ, котрѳ покѳйница при собѣ на грудехъ оперезала, а бѳльшь нѣчого.

— Вы, пане Тарасовичь, за богато собѣ позваляѳте. Мы ѳи рѳдня, а вы слуга, — заговорили гуртомъ.

— Выбачайте, пане ґрафе, але поки-що я тутъ панъ, а не слуга. Слугою я нѣколи не бувъ, лишь приятелемъ славнои памяти бароновои ще тогдѣ, якъ вы всѣ вырекли ся ѳи...

— Але-жь Фредзю, — каже другій, — то зухвальство! Я закличу локаѣвъ и кажу ѳго выкинути ажь за браму.

Михась блыснувъ люто очима, зморщивъ чоло и насупивъ бровы.

— Пане грабйо, „мітвґуйте ся“ въ мовѣ! Локаѣ поки-що на мои приказы и якъ менѣ будете тутъ „фінфы“ пбдъ нбсъ пускати, то я васъ кажу выкинути... Уважайте, що властителька ще не похована и ушануйте трупа, коли-сьте живои не хотѣли знати...

Нѣчо ґрафамъ не помогло. Михась, забезпечивши всѣ покоѣ, занявъ ся похорономъ. Баронову похоронили величаво на цвинтари коло церкви въ муровановмъ гробѣ. Она-жь була коляторка.

Свояки дуже посоловѣли. Не були певнй, чи баронова не вдурѣла и чи не записала шляхтичеви село, а тутъ ажь слинка тече на грошѣ. Сидѣли въ дворѣ, выжидаючи коморника. Хотѣли розвеселити ся, выгадували рбзнй игрушки паньскй. Хотѣли ѣздити верхомъ полювати, але не було якъ. Михась сказавъ просто, що теперь весна и всѣ конѣ въ роботѣ, а полювати на весну не вбльно. Треба було вдоволити ся прогульками по пышновецкбй околици, читанемъ и зѣванемъ. Разъ поѣхали до сусѣдного дѣдича ґрафа, ґрафъ вбдвѣдавъ ихъ тежь, и на тбмъ конець.

Михась не попустивъ управы майна зъ своихъ рукъ. Оголосивъ остро всѣй службѣ, що безъ его приказу нѣхто не смѣе кроку зробити. Положене гостей було невыносиме. Сидѣли якъ на вулканѣ, котрый леда хвиля може выбухнути и горячою лявою замести ихъ въ долину. Тою лявою могло бути завѣщане бароновои зъ записомъ усего майна неотесаному, якъ мовляли мѣжь собою ґрафы, шляхтичеви.

На той выпадокъ треба було заздалегбдь приготовити ся. На внесокъ найстаршого вѣкомъ Фредзя ґр. Ба-

биньского рѣшила фамілійна рада, що таке завѣщане треба будь-що-будь звалити.

— Тажь наша сестра була несповна розуму... Прошу! заслѣпила ся въ тій нешкребтаній шляхтѣ и оточила ся нею якъ рѣпяхами...

— Кажуть навѣть, що зъ ними танцювала...

— Господи! яка ганьба для нашого роду... Зъ босыми дансерами заходити ся .такій пани...

— Скандалъ!

— Сего одного досыть, щобы зъ неи зробити дурноватy, бо особа зъ товариства, зъ цѣлыми крокіівками въ мозку, того бы не зробила... Або то, що выховувала цѣлый тузинъ тыхъ щенюківъ коло себе...

— Зъ усего выходить, що наша горою! Маетокъ візьмемо підъ секвестръ и далѣ въ процесъ, а тогдѣ всьо наше.. Боже й наше!

— Ну, слава-жь тобѣ Господи! сего року буду мігъ поѣхати до морскихъ купелівъ зъ жѣнкою, бо она заедно менѣ тымъ голову сушить...

— Чекай, не спѣши ся! Такій процесъ заразъ не скінчить ся...

— Говоришь, якъ дитина. А жиды відъ чого? Якъ лишь рознесе ся вѣсть, що есть надѣя на уневажнене завѣщаня, то кождый позичить...

— На лихварскій процентъ...

— Або ты на иншій процентъ берешь? Либонь и твоя индемнізація вже давно пішла...

— До моеи индмнізаціи контролѣ собѣ не бажаю... Пильнуй кождый свого!

— Го-го! вже зачинаете сварити ся... а матеріялъ доказовый то вамъ байдуже? — обзывае ся ґрафъ Альфредъ, що ходивъ колись на права.

— На що тутъ якихсь доказівъ, коли рѣчь ясна

якъ сонце. Чоловѣкъ зъ здоровымъ розумомъ не робить такъ, якъ робила небо́жка...

— Ну, що робила? га? де факты? Фактовъ и доказовъ потреба; на самѝ слова судъ не повѣрить. Вы того не розумѣете, — доказувавъ колишній юристъ, — тутъ треба делікатно выпытати службу за кождый крокъ, що небо́жка робила, якъ поводила ся...

— А якъ нѣхто не скаже? Я змѣркувавъ, що всѣ тутъ за тымъ шарачкомъ руку тримають...

— То тымъ бо́льше треба намъ поступати осторожно. Обѣцянкою, ласкою, добрымъ словомъ и тымъ о! — и ставъ показувати пальцями, наче-бъ грошѣ лѣчивъ. — Такимъ тараномъ кождый муръ перебе, бо гро́шь для кождого рѣчь лакома и присягу ему осолодить...

— Отже згода! Довѣдуймо ся мѣжь службою, хто що зможе, а вечеромъ удѣляймо собѣ спо́льно набутѝ вѣдомости... Тажь то нашь спо́льный интересъ... Розбѝйшли ся въ рожево́мъ настрою духа, бо кождый радъ бувъ, що знайшли собѣ таку пожиточну роботу.

Розпочало ся слѣдство на всѣхъ точкахъ. Але служба була мѣжь молотомъ а ковадломъ и нѣчого не годенъ бувъ зъ неи вытягнути. Всѣ гадали, що баронова записала все Юзеви, а якъ бы Михась довѣдавъ ся, що хто нюхае ся зъ ґрафами, то нажене певно. Треба було матись на осторозѣ и не говорити нѣчого. А дворакы — дотепный наро́дъ, змѣркували заразъ, чого ґрафамъ треба.

— Якъ бы тобѣ було лѣпше? — пытае старого Войцеха заразъ другого дня при тоалетѣ той, що́ ходивъ на права, чи щобы тутъ панами стали таки правдивѝ паны, чи тѝ неотесанѝ брусы?... Памятай, мо́й Войцеху, що така шляхта локаѣвъ не потребуе и заразъ бы-сь по́йшовъ „на губы“, а мы, тямлячи на твою то́лько-

лѣтну службу, не вôдмовимо тобѣ до смерти ласкавого хлѣба.

— Менѣ й такъ вже не довго на сѣмъ свѣтѣ гостювати, — каже Войцехъ утираючи сльозы. — Не стало моеи ясноеи добродѣйки, то не довго вже тутъ буду попасати...

— Но, но, успокôй ся старый... Я знаю, що ты бувъ до небôжки нашои сестры дуже привязаный та вѣрный и нагорода тебе за тое не мине, але певно не вôдъ шляхтича, лишь вôдъ насъ...

— Я на того шляхтича не маю що нарѣкати... чоловѣкъ вôнъ честный и пильнувавъ паньского добра, якъ ока въ головѣ...

— Я тое знаю, але видишь, поведене бароновои не було таке якъ повинно... зъ тою шляхтою кумала ся якъ варіятка.

Войцехъ выпрямивъ ся и запаленѣвъ гнѣвомъ.

— Пане ґрафе! ваша воля, але на покôйну мою добродѣйку прошу такъ не говорити... Дай Боже всѣмъ такого розуму, якій она мала... О! зъ шляхтою кумала ся... а знаете, шляхта для неи робила тогдѣ, якъ панщину скасували?... всьо було бы пропало, якъ бы не шляхта, а баронова сплачувала шляхтѣ лише довгъ вдячности.

— Якій бо ты горячій мôй Войцеху! я того не говорю въ злôмъ значѣню. А все-таки вдячнôсть маѣ свои границѣ, а баронова робила такъ, якъ бы тее... — и закрутивъ пальцемъ коло чола колѣсце.

Войцехъ ставъ нетерпливитись... Ґрафъ говоривъ дальше:

— Зъ твого поведеня виджу, що ты дуже бувъ вѣрный покôйници, але успокôй ся и говорѣмъ поважно. Правда, ты вырôсъ мѣжь панами. А чи ты видѣвъ, щобы якій панъ такъ поводивъ ся зъ нерôвными собѣ?

*

— Та для того теперь паны на бѣду сходять... Не хочу анѣ одного злого слова про мою ясну добродѣйку слухати! — и старець, потрясаючи сивою головою, затнавъ собѣ руками уха и выбѣгъ зъ комнаты полишаючи ґрафа самого...

— Твердый дурень и нѣчого вбдъ него не добуде! — говоривъ бувшій правникъ самъ до себе, — шкода! Вбнъ мбгъ бути найклясичнѣйшимъ свѣдкомъ въ процесѣ...

Другимъ розвѣдникамъ не повелось тежь. Нѣхто не хотѣвъ злого слова на баронову казати, хочь не поважився такъ рѣзко вступати ся за повбйницею якъ Войцехъ. Лишь оденъ зъ нихъ мавъ ббльше щасте, а именно той, що зъ Ґоздецкимъ зустрѣнувъ ся.

Ґоздецкій, хочь спорбднивъ ся зъ Михасемъ, не мбгъ его стерпѣти. Не мбгъ забути тои зневаги, якои дбзнавъ на першбмъ кроцѣ Михасевого урядованя. Теперь зновъ тяжко завидувавъ Михасеви такого маетку... До того причиняла ся ще натура дворацка: охота гнути спину передъ панами и пбдлешувати ся. Єще тогдѣ, коли рбдня бароновои не вбдбула родиннои нарады, Ґоздецкій мѣркувавъ собѣ, якъ бы то Михасеви приставити стбльця. Теперь вбнъ пбдслухавъ розмову ґрафбвъ, а розумѣючи трохи мову французку, въ якбй велась нарада, зрозумѣвъ усе вбдъ разу. Вбдъ ґрафбвъ надѣявъ ся наньскои нагороды. Шукавъ лише нагоды, щобы до панбвъ зблизити ся.

— Цѣлую стопы ясневельможного пана ґрафа! — зблизивъ ся Ґоздецкій до ґрафа Казимира Бабиньского, котрый закуривши цыґаро крутивъ ся коло фбльварку дивлячись залюбки, якъ дѣвки фбльварочнѣ зъ пбдкасаными по колѣна „дымками“ и босѣ йшли зъ скбпцями доити на полудне коровы. Вбнъ бувъ найнедотепнѣйшій зб всѣхъ своихъ свояквъ, и ему анѣ снило ся за чимъ-

небудь довѣдувати ся. Тямивъ добре, що другій за него зроблять, що треба. Особливо вѣривъ въ розумъ свого стрыя-юриста, а позаякъ знавъ, що его розумъ супротивъ стрыевого есть дуже мізерный, то поклавъ на всьо хрестикъ и не гадавъ въ тое дѣло мѣшати ся. Свое поведенє оправдувавъ тымъ, що могъ бы, не ходивши на права, справу попсувати якимъ нерозважнымъ крокомъ. Але судьба завсѣгды пѣклуе ся нищимъ духомъ, и теперь зглянула ся на него.

— А! якъ ся маш! дзѣнь добрый! — водповѣвъ ґрафъ Казимиръ на привѣтъ Ґоздецкого. — Що чувати?

— Зле, прошу ясного пана, — каже Ґоздецкій подступаючи до ґр. Казимира и стишивъ голосъ. Незадовго зачнуть туды ходаки лазити, куды зъ дѣда-прадѣда ступали паньскій стопы...

— Но и що-жь? замѣтивъ Казьо, сѣдаючи на лавку и водкинувъ цыґаро далеко водъ себе.

— Я бы ясному панови мавъ де-що сказати, але не тутъ, бо тутъ може насъ хто подслухати.

— Ага, добре говоришь... а де-жь пойдемо?

— Прошу до парку.

Ґрафъ поднѣсъ ся лѣниво зъ лавки, на котрой иншо гараздъ розперъ ся, и пойшовъ до парку. За нимъ поплѣвъ ся въ приличномъ водданеню Ґоздецкій. Коли опинили ся мѣжь грубыми деревами въ довгой алеи, ґрафъ пристанувъ и обертаючись до Ґоздецкого каже:

— И що менѣ маш вонъ сказати?

— Я подозрѣваю, ясный пане, що наша покойна панѣ, царство ѣй небесне, дала ся до того степеня опанувати тымъ хитрымъ шарачкамъ, що имъ цѣлый маетокъ записала...

— Ага, всѣ такъ догадують ся... Але на тое нѣчого не порадишь...

— Менѣ бачить ся, що рада була бы. Можна-бъ завѣщане звалити, за-для того, що покойна панѣ, за позволенемъ ясного пана, на старй лѣта була здитинѣла... Я бы де-що умѣвъ о томъ сказати.

— Такъ? то добре. Пойди до стрыя, ґрафа Альфреда, и розкажи ему, бо я на томъ всѣмъ добре не розумѣю ся. Впрочомъ я теперь не маю часу... Adieu!

И ґрафъ Казимиръ, полишаючи Ґоздецкого въ парку, закурювавъ нове цыґаро и поспѣшавъ на давне становисько подивляти босй ноги фольварочныхъ дѣвокъ, що мали теперь зо стайнѣ вертати зъ молокомъ. Ґрафъ Казимиръ ждавъ на тую хвилю, бо се була его розрывка. Выховавъ ся у Львовѣ, а тамъ такого дива не побачишь, щобъ жѣнки ходили босй зъ подкасаными спѣдницями...

Коло стайнѣ вчинивъ ся смѣхъ. Ґрафъ Казимиръ обернувъ ся зъ лавкою туда. Сѣвъ якъ могъ найвыгоднѣйше, заложивъ ногу на ногу, приткавъ до одного ока скло, щобы лѣпше видѣти, друге око примкнувъ, широку чисто выбриту бороду сховавъ у высокій ковнѣрикъ, лѣвою рукою поправлявъ свои рудавй залички. Дѣвки выйшли изъ стайнѣ, несучи порожнй скѣпцѣ въ рукахъ, а за поясомъ позатыканй ствирки. Йшли одна за другою, розмовляли весело и смѣяли ся. Передомъ ишла груба присадкувата чорноброва Ганка. Она ступала своими, якъ ступернаки грубыми, червоными якъ у гуски ногами. За кождымъ ступленемъ усе на нѣй потрясало ся. Ганка, щобы бути гарнѣйшою, слинила пальцѣ и пригладжувала собѣ гриву на чолѣ, що тутъ „жмудами“ называють. За нею ступало ще пять здоровыхъ дѣвокъ, а за тыми попихачь дворскій, кривый Максимъ тягнувъ на двохъ колесахъ бочку зъ молокомъ. Зъ самого заду ступала стара ключниця Ивнацова опираючись на палици. Дѣвки реготали ся, жартуючи собѣ зъ кривого Максима.

Ґрафъ Казимиръ не мôгъ очей вôдôрвати вôдъ такого сельского образочка и въ тôй хвили зачало ёму житѐ на селѣ подобатись. На босѝ дѣвки въ грубыхъ сорочкахъ звернувъ вôнъ цѣлу свою увагу, цѣлый свôй недотепный розумъ перемѣнивъ у одно око узброєне далековидным скломъ. Ганка перша покмѣтила панича и заразъ „въ людовôмъ жарґонѣ“ — якъ опбсля оповѣдавъ паничь въ мужескôмъ товариствѣ — остерѣгла своихъ товаришокъ. Вôдъ разу всѣ стишили ся, достоту такъ, якъ воробцѣ, коли до нихъ кôтъ закрадае ся. Ґрафови се дуже подобало ся, що ёго поява зробила у дѣвокъ таке вражѣне. Вставъ зъ своёи лавки и хотѣвъ пôдбѣчи до Ганки, що йшла передомъ. Ишовъ якъ мôгъ найхутче. Ганка, побачивши перша высокого довгоногого панича, що спѣшивъ прямо до неи, розмахуючи руками, звереща-ла наче-бъ зъ неи хто шкôру живцемъ тягнувъ, за нею заверещали всѣ и стали що-силы втѣкати. На той крикъ выбѣгъ де-хто зъ двора. Дѣвки бѣгли якъ божевôльнѝ, кривый Максимъ пристанувъ роззявивши рота, а середъ подвôря стоявъ ґрафъ Казимиръ, якъ Колюмбъ, коли-бъ ёму Америка зъ передъ носа втѣкла.

— Чого верещишь одна зъ другою, варіятко? — кричала стара Ижнацова вымахуючи палицею.

Дѣвки справдѣ станули. Самѝ не знали, чого кричали, чого втѣкали.

„Яке-жъ тутъ всьо дике!“ — подумавъ ґрафъ Казимиръ вертаючи на лавку. Справдѣ всьо тутъ було дике, бо за житя бароновои паничѣ сюды не заѣздили нѣколи.

При обѣдѣ велась бесѣда о тôмъ, хто що довѣдавъ ся. Та саме, що нѣхто нѣчого не довѣдавъ ся.

— А ты, Казю, щось балакавъ зъ тымъ чепурнымъ экономомъ въ парку...

Казьо нагадавъ собѣ въ сѣй хвили свою ранѣшну розмову. Зъ початку вонъ постановивъ бувъ звернути увагу стрыя-юриста на Ґоздецкого, але занятый тою пригодою зъ дѣвками фольварочными вонъ о всѣмъ забувъ. Доперва теперь нагадавъ собѣ.

— Такъ есть, вонъ зачепивъ мене и выкликавъ до парку.

— Самъ зачепивъ? Ну, то якійсь добрый нумеръ...

— А самъ! Я пойшовъ зъ нимъ и тутъ зачавъ менѣ щось говорити за небожку тету, и за тестаментъ...

— Ну що-жь вонъ говоривъ? Кажи-жь!

— Того вже я добре не розумѣю, що вонъ хотѣвъ сказати, бо я дуже спѣшивъ ся. Представте собѣ сѣльску идилю...

— Тобѣ все вѣтеръ въ головѣ, мой Казю! — обзываѳ ся старый Альфредъ. — Тутъ така важна справа, а тобѣ хоче ся идилѣ...

— Я-жь его справивъ до тебе, стрыю, — оборонявъ ся Казьо, — бо ты юристъ и всѣмъ голова.

— Якъ же называѳ ся той чоловѣкъ?

— Вонъ менѣ не представивъ ся, то не знаю...

Стрый Альфредъ хотѣвъ сказати: „дурень!“ але лишь погадавъ собѣ тое, попиваючи чорну каву.

Годѣ було таку нагоду поминути. Всѣ рѣшили, що ґрафъ Альфредъ возьме „того чоловѣка“ на спытки. Зразъ по обѣдѣ выйшовъ вонъ шукати за Ґоздецкимъ. Але Ґоздецкій бувъ у поли при роботѣ и вернувъ пізнымъ вечеромъ. Станґретъ ґрафа Альфреда шепнувъ Ґоздецкому, що ясный панъ ґрафъ хоче зъ нимъ говорити. Ґоздецкій побѣгъ до дому, передягъ ся на-борзѣ и пойшовъ зъ бючимъ серцемъ до покою ґрафа Альфреда. Ґрафъ Альфредъ принявъ его якъ могъ найсердечнѣйше, на скольско лише позволила ґрафска етікета.

— Якъ имя?

— Станиславъ Ґоздецкій.

— Отожь мой Станіславе, згадувавъ менѣ ґрафъ Казимиръ, що знаешь дуже важну тайну зъ житя покойной нашой кузинки... Прошу, выяви ей, а можешь бути певный нашой нагороды и ласки.

Ґоздецкій бувъ хитрый чоловѣкъ и не хотѣвъ за що-будь свого товару спродати, коли добрый купець трафивъ ся.

— Цѣлую стопы ясневельможного пана ґрафа, але тайна тая пойде зо мною въ могилу. Не можу. Тутъ иде о мого шваґра, котрого сынови покойна баронова маетокъ записала.. То справа родинна, а надто я бы утративъ певный кавалокъ хлѣба...

Ґрафъ выдививъ ся на Ґоздецкого, не могучи змѣркувати хитрощѣвъ.

— Але жь ты хотѣвъ нинѣ сказати всьо ґрафови Казимирови!

— Але не сказавъ нѣчого, и добре, що-мь не сказавъ, бо менѣ й такъ цѣлый день совѣсть не давала супокою, що-мь хотѣвъ шваґра скривдити...

— То тобѣ ходить лишь о тое, щобы-сь не втративъ хлѣба? То найменша рѣчь... Мы тобѣ той хлѣбъ забезпечимо.

— А моя совѣсть? — запытавъ трѣвожно Ґоздецкій.

— И совѣсть загоить ся такими пластрами о! — и ґрафъ Альфредъ поклавъ передъ Ґоздецкого папѣрчикъ на сто реньскихъ.

— Тымъ я моеи родины не выживлю...

— На томъ бо й не конець. Слухай... лишишь ся тутъ ржонцою на завсѣгды. Мы заразъ постараемо ся о заведене секвестру и выточимо тымъ брусамъ процесъ о звалене тестаменту. Згода?

— Най ся дѣе воля Божа! — Зѣтхнувъ Ґоздецкій ховаючи сотку въ кишеню.

— Теперь говори, що знаешь! — Ґрафъ Альфредъ взявъ папѣръ и оловець, щобъ усе записати. — Але найлѣпше буде, якъ я самъ спытаю тебе:

— Лишила баронова якій грошѣ и чи могла ихъ мати?

— За грошѣ я не знаю багато. Але мабуть не много лишило ся, хотяй були великій доходы, а баронова жила дуже поединчо. Она купила сумежный ланъ вѣдъ ґрафа Пѣвницкого зъ лѣсомъ и выпосажила бѣльше якъ десять убогихъ шляхтянокъ, своихъ выхованокъ изъ Закутя...

— А все тота шляхта! — примѣтивъ ґрафъ.

— Шляхта то й цѣла бѣда. Покѣйного барона вѣку позбавила, ну и танъ опанувала покѣйну паню, що вѣрити не хоче ся!

— А якъ же она поводила ся зъ шляхтою?

— Чудно! Разъ навѣть танцювала зъ ними на охотѣ. Справляла имъ балѣ, сидѣла зъ ними при однѣмъ столѣ...

Ґрафъ усе пильно записувавъ.

— Въ остатныхъ часахъ до нѣчого не мѣшала ся, зъ нѣкимъ не говорила, хиба зъ однымъ Міхаломъ и вѣнъ лише мавъ до нея приступъ...

— А той Міхалъ не потягнувъ що?

— Може й такъ... хиба бы дурный бувъ, коли така нагода ажь сама лѣзла пѣдъ руки...

— Маешь на то доказы?

— Доказѣвъ не маю, але то рѣчь ясна...

— Шельма по собѣ мѣркуе — подумавъ ґрафъ. — А що-жь бѣльше знаешь?

— Бѣльше не знаю нѣчого.

Ґрафъ кинувъ оловцемъ зо злости Сѣ вѣдомости не вартѣ було зломаного шелюга, а вонъ выкинувъ сотку...

— Я може буду тебе ще потребувати, а теперь добранѣчь!

Ґоздецкій вклонивъ ся низенько и выйшовъ. Ґрафъ ходивъ довго по своѣй комнатѣ, порядкуючи „матеріялъ доказовый“...

Другои днины выпытували ся всѣ ґрафа Альфреда при снѣданю, що довѣдавъ ся вѣдъ Ґоздецкого, але ему соромно було признати ся, що пошивъ ся въ дурнѣ, отже не вѣдповѣвъ нѣчого и збувавъ пытаня словами: ще часъ...

Коло полудня, саме якъ гостѣ спали, коло другого снѣданя прѣхавъ зъ Самбора коморникъ въ старѣй бричцѣ званѣй нейтичанкою, якѣ тогдѣ були въ модѣ, зъ высокими плѣчми, безъ крылъ по бокахъ, зъ-за чого въ болотнисту пору вѣдлѣтало болото высоко въ гору.

Коморникъ выйшовъ зъ брички, за нимъ стоявъ его помѣчникъ. Коморникъ, входячи на ґанокъ, оглядавъ ся на всѣ стороны, не знаючи, кого зачепити. Бувъ се чоловѣкъ близько 60 лѣтъ, высокого росту, плечистый и трохи похиленый вѣдъ сидженя надъ паперами. Лице его, чисто выбрите, було румяненьке и пухке. На серединѣ лица пышавъ ся грубый подѣбный до грушки нѣсъ червоной краски въ синими тоненькими пасмужками. Заразъ було можна пѣзнати, що панъ коморникъ любить добре винце.

Усѣ ґрафы выбѣгли на ґанокъ привитати гостя. Оденъ Казьо оставъ ся, бо бувъ занятый чищенемъ своихъ нѣгтѣвъ, довгихъ якъ у яструба. Вонъ уникавъ по обѣдѣ всякого зворушеня, бо се зупиняло травленѣ.

Коморникъ, побачивши ґрафѣвъ, прижмуривъ трохи очи, якъ чоловѣкъ, що заѣдно ходить въ окулярахъ,

и вклонивъ ся знимаючи высокій циліндеръ. Показавъ при тôмъ свою лысу голову, прикрыту космиками сивого волося, що выростало надъ правымъ ухомъ. Проче волосе причесано було по обохъ бокахъ пôсля тогдѣшнои урядовои моды, що называло ся „зехсундзехціґъ“.

— Пана коморника найнизшій слуга! — озвавъ ся ґрафъ Альфредъ, — чекаємо, чекаємо! Прошу розгостити ся.

— Даруйте, панове, я нездужавъ кôлька днѣвъ, — говоривъ коморникъ витаючи ся зô всѣми и на доказъ недуги посмотривъ себе за кнжѣ и дуже скрививъ ся. — Кланяю ся, кланяю ся! — говоривъ входячи въ отворенй дверѣ.

За коморникомъ поступавъ его помôчникъ, що помагавъ своему принципалови роздягати ся. Здоймивъ зъ него великій плащь зъ пелериною, вôдтакъ суконнй черевики надягненй по шкôряныхъ, вôдтакъ довгій ватованый сурдутъ, вôдтакъ шовкову хустину, що ослонювала шию коморника. Видно зъ того, що коморникъ дбавъ про себе и хоронивъ ся противъ весняного вѣтру якъ мôгъ. Теперь коморникъ выпрямивъ ся выпинаючи свôй кругленькій животикъ, выймивъ зъ нишенѣ щѣточку и причесавъ передъ великимъ зеркаломъ своє волося, поправивъ шовковый кравать на шиѣ и ставъ зъ черги вытирати нôсъ великою пасмистою хусткою, на котрôй було знати табачнй плямы. Ґрафы стояли коло него, вычѣкуючи кôнця тоалеты. Теперь попросили его до ѣдальнѣ и заразъ посадили при столѣ та ѓали припрошувати. До стола запросили такожь коморникового депендента, бо такожь не абы-яка важна особа.

Тымчасомъ хлопець зъ фôльварку метнувъ ся на кони за Михасемъ. Не вспѣли ще встати вôдъ стола,

коли Михась, одягненый въ нову сиву капоту, прийшовъ до покою.

— А, нашъ панъ ржонца! Рекомендуємо, — сказавъ ґрафъ Альфредъ.

Коморникъ пôдвѣвъ голову вôдъ тарѣлки и новъ прижмурюючи очи вдивлявъ ся въ Михася, що поважно кланявъ ся всѣмъ.

— Витайте, витайте, пане Тарасовичь, знаємо ся не вôдъ нинѣ, — и подавъ свою пухку руку окриту золотыми великими перстенями. Михась устиснувъ руку и станувъ биля коморника.

— Прошу сѣдати! — каже ґрафъ Альфредъ. — То не тôлько ржонца, але приятель покôйнои нашои сестры, а певно и будучій властитель Пышновець, — додавъ зъ иронічною усмѣшкою.

— Може бы мы зачинали! — сказавъ коморникъ, встаючи вôдъ стола и кланяючи ся всѣмъ.

— Ей, та лѣпше по обѣдѣ...

— Таки лѣпше теперь. Я маю звычай по обѣдѣ передрѣмати ся, то не богато зробимо.

Ґрафы не здержували бôльше коморника, бо ихъ ажь пекла непевнôсть, якій баронова полишила тестаментъ.

Выйшли всѣ зъ ѣдальнѣ. Михась выймивъ зъ кишенѣ ключѣ и ставъ отвирати покоѣ. Зайшли такъ ажь до кабінету бароновои. Не богато тутъ чого було. Маленьке бюрко горѣхове пôдъ вôкномъ, комода, софка, кôлька крѣселъ и столикъ передъ софою.

Заразъ въ першôй шуфлядѣ бюрка знайшли ключики до дальшихъ шуфлядъ. Коморникъ взявъ ключики и ставъ отвирати шуфляды. Въ шуфлядѣ великôй була куверта запечатана зъ написію „Мôй тестаментъ“. Коморникъ оглянувъ печатки, показавъ ихъ всѣмъ, вôдтакъ

отворивъ при захованю правныхъ формальностій и ставъ читати:

„Готôвку и дорогоцѣнні паперы въ сумѣ 24.000 записую: Юзеви сынови Михася 8.000 зл., Михасеви за его щирôсть до мене 5.000 зл., моимъ выхованкамъ Гани Селецкôй 3.000 зл., Стефцѣ Ґоздецкôй 3.000 зл., Маринѣ Ядебскôй 5.000 зл., старому Войцехови 1 000 зл., Мацейови 1.000 зл.; усе срѣбло кредэнсове Михалінѣ Михасевôй; тіи грошѣ, що маю при собѣ, пôйдуть на похоронъ, котрый маѳ бути цѣлкомъ простый. Для моихъ кревныхъ записую тое всьо, що ѳсть въ комодѣ, однакъ застерѣгаю ся, щобы шуфляды отвирати по порядку зъ горы до долины“.“

Усѣ заперли въ собѣ духъ, слухаючи того поважного читаня. Теперь имъ на серци полекшало.

— Коли Юзеви записала готôвку, то село наше.

Приступили до комоды. Перша шуфляда була порожна. На днѣ ѳи виднѣвъ ся папѣръ зъ написію: „То всьо для моихъ дорогихъ кревныхъ“.

— Честна жѣнка, царство ѣй небесне! — промовили ґрафы и важко востхнули.

Отворили другу шуфляду. Тутъ лежали кусники цукру, сухарѣ недоѣдженого хлѣба, заплѣснѣлі кусники поломаныхъ тѣсточокъ. Высыпали все те на землю и перешукали пильно, але нѣчого бôльше не було.

Въ третôй шуфлядѣ було повно побитыхъ черепяныхъ люльокъ и цибушкôвъ хлопскихъ, кôлька пачокъ хлопского тютюну и кôлька побитыхъ фляшокъ зъ лікерôвъ. Ґрафы ажь зубы закусували зъ лютости.

Коли отворили четверту шуфляду, такій ударивъ на хату сопухъ, що кожде мимоволѣ заткало носа. Коморникъ ставъ пильно шукати по кишеняхъ свого сурдута за табаною.

— Прошу поглянути, що тамъ є, — каже коморникъ.

Але нѣхто не мавъ охоты братись до того, ажь прикликали службу. Высыпали все те добро на помостъ. Були тутъ пачечки въ грубомъ папери пообвязуванй нитками. Розвинули оденъ... Больше не розвивали и казали всьо то вынести на двôръ. Заки приступили до послѣднои шуфляды, треба було вôкно вôдчинити, щобъ не подушити ся.

Въ послѣднôй шуфлядѣ, до котрои вже й не дуже то мали охоту заглянути, знайшли папѣръ записаный власноручно бароновою: „Цѣлй Пышнôвцѣ зъ инвентаремъ записую сиротамъ по моѣмъ брату Станиславѣ, бо вôнъ оденъ не цуравъ ся мене.“

Ґрафъ Казьо бувъ саме сыномъ того Станислава.

Ґрафы поспускали носы. Цѣла надѣя розвѣяла ся. Процесу и такъ нема що и зъ чимъ зачинати... Огъ дурневи щасте все трафить ся!

Але ґрафъ Казимиръ, почувши таке, помудрѣйшавъ заразъ.

— Пане коморнику, прошу менѣ заразъ вôддати зарядъ маетку мого! Сейчасъ пишу до мамы. Єсть насъ четверо, двоє малолѣтныхъ.

Нещасливй претенденты до богатои спадщины, не ждучи кôнця тои правнои церемонiи, повыходали и казали ладити въ дорогу.

Ґрафъ Казимиръ звернувъ ся до Михася:

— Теперь Міхалъ Тарасовичь служить у мене и прошу моихъ розказôвъ слухати!

Михась выпрямивъ ся и вôдповѣвъ:

— Міхалъ Тарасовичь служити вамъ не буде и сегодня вôдходить. Прошу вôдобрати собѣ зарядъ и вôддати кому угодно.

— То буде другій! — сказавъ ґрафъ рѳвнодушно и сѣдаючи на софку закуривъ циґаро.

Вѳдомкнули шуфляду бюрка. Тутъ були позавиванѣ пачки зъ грѳшми и паперами. На кождѳй пачцѣ бувъ написъ: для Міхала, для Юзя, для Ганѣ Селецкои, для Стефки Ґоздецкои, для Маринѣ Издебскои и т. д. Коморникъ казавъ прикликати Войцеха и Мацея та Ґоздецку и вручивъ имъ ихъ пачки. При тѳмъ казавъ выдати усе срѣбло кредѳнсове. На все те списано протоколъ. Михась забравъ пачку свою, сынову и Ганину, а срѣбло казавъ Войцехови принести до дому. Решту леґатѣвъ задержавъ коморникъ при собѣ.

— Пане ґрафе, — каже Михась, — прошу вѳдобрати зарядъ.

— Я теперь не маю часу.

— А я потому не буду мати часу, бо у мене своѳ господарство.

— То лиши такъ! — и не рушивъ ся зъ софы.

Михась державъ на двѳрскѳй паши двацять штукъ худобы своѳи и осьмеро коней, котрѣ ладивъ до ліверунку вѳйскового. Отже приказавъ гуменному, що якъ ино верне товаръ зъ пасовиска, щобы заразъ пригнали ѳго худобу до него. Вправдѣ не мавъ у себе такъ великои стайнѣ и длятого державъ товаръ въ дворѣ, але теперь весна, то якось дасть собѣ рады.

Служба саме тогдѣ посходила ся на обѣдъ и Михась оповѣвъ имъ зъ ґанку, що зарядъ дѳбръ вѳддаѳ въ руки ґрафа Казимира Бабиньского, теперѣшного дѣдича Пышновець, поправивъ шапку на головѣ и пѳйшовъ до дому.

Жѣнка выжидала ѳго нетерпеливо.

— Хвала Богу, — сказавъ Михась, прийшовши до

дому, — я вже знов ъ вольный шляхтичь и панъ на своѣмъ загонѣ!

— Ну якъ же?

— Отсе баронова записала менѣ, Юзеви и Гани, — каже Михась выймаючи зъ кишенѣ три пачки, — а Пышновцѣ дбстали ся братанкови, ґрафови Казеви...

Міхаліна рахувала на те, що Юзьо стане паномъ на Пышновцяхъ и длятого трохи скривила ся, почувши, що говорив ъ Михась. Але Михась бувъ веселый, поцѣлувавъ жѣнку и повѣвъ ѳи въ хату.

— Не журись, моя кохана! Добре, що такъ стало ся. Щó бы я робивъ зъ такимъ маѣткомъ? Сего, що маю, выстане ажь такъ для насъ и нашихъ дѣтей. Покбйна мала розумъ, що такъ розпорядила. Фамілія мене бы загрызла процесами, до котрыхъ уже й ладила ся, якъ то менѣ старый Войцѣхъ казавъ. За тѣ грошѣ куплю гарный грунтъ и буду такимъ шляхтичемъ якъ мбй батько и дѣдъ...

VIII.

Зразъ по смерти бароновои, якъ ино стали зъѣздити ся свояки-ґрафы, Михась забравъ Юзя до дому. Вбнъ дрожавъ о свою дитину. Прочуваючи, що баронова записала Юзеви Пышновцѣ, боявъ ся, абы ему паны вязбвъ не скрутили. „Або то такъ трудно? — говорив ъ собѣ Михась. — Дадуть хлопцеви якого цукорка та й бувай здоровъ! Або то таке не водило ся вже на свѣтѣ? Стереженого Богъ стереже...“

Юзьо страшно плакавъ и побивавъ ся за бароновою. Вбнъ прочувавъ, що ѳго доля напрасно перемѣняе ся,

хочь не мавъ о тôмъ понятя, шó его жде. Але мусѣвъ ити, бо батька дуже боявъ ся. Михась вôддавъ плачучого хлопця Міхалівѣ, а самъ пôйшовъ до своєи роботы.

Юзеви не вôльно було показувати ся въ дворѣ, хиба зъ батькомъ або матѣрю. И на похоронъ барановои пôйшовъ Юзьо зъ мамою. Не мôгъ стямити ся вôдъ плачу, а на цвинтари то припавъ до домовины, чепивъ ся ви руками такъ, що ажь на силу треба було его вôдрывати. Плакавъ й усю нôчь. Михась казавъ позаносити зъ двора всѣ Юзевѣ играшки до дому, але вôнъ теперь и не поглянувъ на все те.

До Михася перенѣсъ ся и Бувальскій, учитель Юзя. Все ще надѣявъ ся, що останесь при Юзеви й на дальше. Доперва якъ вôдкрыто завѣщане барановои и вже стало певно, що Юзьо не буде дѣдичемъ пышновецкимъ, Михась вôдправивъ Бувальского, заплативъ ему сотку вôдъ себе и вôдвѣзъ своєю фѣрою до Самбора.

— Буде досыть тои науки! — говоривъ Михась до Бувальского. — Вôнъ уже вмѣє тôлько, кôлько шляхтичеви на загонѣ знати треба, а ученого чоловѣка зъ него не буде...

— Мôгъ бы легко бути, бо то талантливый хлопець, — домовлявся Бувальскій.

— Може и талантливый, але до науки не мае охоты. Хлопцеви вже тринацятый рôкъ, а богато навчивъ ся?

Нѣчого було робити и Бувальскій вôдъѣхавъ.

Того дня, якъ Михась переставъ бути ржонцою, приймивъ ще одного наймита и купивъ два новѣ плуги у мѣсцевого коваля.

Михась бувъ гарно загосподарованый, якъ нѣхто на цѣлѣ Пышнôвцѣ. Свои грунты оброблявъ зъ-першу пащиною, вôдтакъ дворскими людьми. Настали два голодни роки. Михась мавъ повну комору всѣлякого збожа и про-

давъ дорого. За тй грошѣ купувавъ дешево грунтъ, що люде зъ голоду выпродували на прожитокъ. Купувавъ, у кого трафило ся — у хлопбвъ и у шляхты. Найтяжшій початокъ, а дальше йде вже гладко. Михась продававъ що року по кблька штукъ худобы и коней, а все йшло на землю. Коли Михась вбдбйшовъ зъ двора, мавъ 80 морґбвъ доброго пшеничного грунту, 20 морґбвъ сѣножати, 25 штукъ рогатои худобы и шѣснацятеро коней. Кромѣ того два горшки сорокбвцѣвъ закопаныхъ въ избѣ пбдъ печею. Такъ само грошѣ и паперы, що дбставъ для себе и для Юзя, вымѣнявъ въ Самборѣ на золото й срѣбло и все поховавъ старанно, вкрываючи повнй горшки пристаючими мисчинами. „Буде зъ мене, Богу дякувати!“ казавъ Михась, запорпуючи послѣдный горнець, о чбмъ знала лише Міхаліна. За часъ своєи службы въ дворѣ запомагавъ зъ цѣлои силы свого брата Федя.

Михась, вернувши зъ двора вже яко „вольный шляхтичь“ не мбгъ цѣлу нбчь спати. Тая новина дуже его подразнила. По головѣ пересувало ся минуле, пережите, почавши вбдъ тои хвилѣ, якъ до двора настававъ на ржонцу. „А я такъ не хотѣвъ у чуже гнѣздо йти, — говоривъ до себе Михась, — отъ, нѣхто не знае, яка его доля жде... Бувъ бы-мь бѣдувавъ на десятьохъ морґахъ, а теперь у мене сотка.. Але паномъ бути ще не ма зъза чого... нехай мене Богъ боронить! Збѣднѣти можна скорше нѣжь богатымъ стати.. Нѣ, давъ менѣ Богъ здоровй руки, треба працювати... Теперь шляхта Богъ знае, що буде собѣ о менѣ думати... Подумае, що я за тыхъ шѣснацять лѣтъ въ дворѣ перекинувъ ся въ пана... Вже знаю, що зроблю!“

Прокинувъ ся, скоро день. Надягнувъ на себе полотнянку сіару, взувъ старй чоботы и казавъ наймитамъ запрягати до плугбвъ. Збудивъ заспаного Юзя.

*

— Вставай, сыну! паньство вже скѡнчило ся... часъ на хлѣбъ робити!

— Та куды ты єго тягнешь? — оббзвалась Міхаліна, — отъ най бы дитина выспала ся... вѡнъ ще не втишивъ ся зъ плачу...

— Се найлѣпше лѣкарство на всякій смутокъ... Юзьо поѣде зо мною орати.

Міхаліна пѡднесла ся на постели та йно руками сплеснула.

— Де твѡй розумъ, чоловѣче? Та чи бы се безъ тебе не оббйшло ся? не зробили бы другѝ?

— Другѝ будуть такожь робити, але поббчь мене. Нѣкому дармувати не дамь, а Юзя треба тежь приучувати до роботы... буде поганяти.

Михась говоривъ такъ твердо, що Міхаліна, знаючи єго натуру, не смѣла перечитись. Вона теперь схопила ся зъ постелѣ и побѣгла въ кухню ладити снѣданѐ.

— Чекай, не треба, теперь ще рано ѣсти. Пѡшлешь намъ опбсля обѣдати. Звари намъ стиранки зъ сумѣшки муки [ячмѣнь меленый зъ гречкою] зъ молокомъ.

Юзьо не знавъ, що зъ собою робити. Такъ рано вѡнъ не звыкъ вставати. Трясъ ся цѣлымъ тѣломъ и протиравъ заспанѝ очи. Михась помѡгъ єму одягнути ся, припильнувавъ, абы умывъ ся якъ слѣдъ.

— А я, тату, хочу такожь ѣхати! — обзываѐ ся молодшій, Стефаньо.

— Ты ще за малый, ты маешь єще ходити до школы!

Стефаньо справдѣ ходивъ ще тогдѣ до школы пышновецкои до дяка Пришлая на науку.

Выйшли. Михась казавъ покласти Юзеви на пѡдручного коня сѣделце, котре зъ двора принесли.

— Драпай ся шляхтичу, — каже до Юзя, пѡдса-

джуючи єго на коня а вôдтакъ втыкаючи єму въ руки вôжки и батôгъ. — А держи добре, щобы-сь зъ рукъ не выпустивъ. Отъ добре, що въ дворѣ навчивъ ся на кони ѣздити та не лякаешь ся кôньского хвоста. Тôлько доброго!

Вôдтакъ Михась зробивъ истикомъ хрестъ передъ передными кôньми, скочивъ на пôдручного переднього, переложивъ по шляхотскому звычаю ноги на оденъ бôкъ и перехрестивъ ся.

— Ну, за мною, хлопцѣ! рушайте ся!

Выѣхали за ворота три плуги по чотири конѣ. Ѣхали трапомъ ажь на мѣсце. Весняный вѣтеръ овѣявъ заспане лице Юзя. Юзьо розрушавъ ся на кони и подобавъ собѣ таку ѣзду. На поли все пахло весною, усе будило ся до нового житя, пôдъ небесами спѣвали жайворонки. Юзьо такого дива ще не бачивъ и жалувавъ, що у дворѣ такъ довго давали єму спати.

Приѣхали на поле. Михась злѣзъ изъ коня и зладивъ плугъ. Вôдтакъ здоймивъ чоботы, абы ихъ переорати першою скибою, бо розбсхнуть ся на сонци нѣ на що, пообвязувавъ доломъ полотняны штаны шнурками и взявъ за чепѣги.

— Вважай же сыну! На право называе ся „гайта“, на лѣво „вісьта“... Пускай конѣ такъ, абы йшли рôвно; тѣ, що зъ правого бôку, мають ити бороздою, тѣ, що зъ лѣвого, по надъ борозду. Всѣ вôжки держи въ лѣвôй руцѣ, въ правôй батôгъ, та лишь деколи помагай собѣ правою... А теперь въ имя Боже... во имя Отца и Сына и святого Духа амѣнь! — вйо! А вы ставайте на другій и на третій загôнъ!

Конѣ рушили жваво, звычайно, конѣ добре пôдгодованѣ.

— Не такъ скоро, Юзю! притримуй, тпр-ръ! борозного легенько пôджени! шельма лѣнива... рôвно.. такъ!

Плугъ, хочь ишовъ глибоко, вôдкидавъ землю такъ, що ешибъ не знати було. Коли приѣхали на конець загона, закликавъ Михась:

— Говъ! стôй! Навчу тебе навертати, бо то цѣла штука. Ось такъ: На передѣ може бути рôвъ, берѣгъ, чужа межа на суголовку... Коли привѣдешь передними кôньми на самъ конець, то ихъ заразъ скрѣни вісьта, а задними кôньми потисни — того, щó пôдъ тобою, ногами, борозного поводами або й батогомъ, такъ щобъ и они дôйшли до кôнця и дотягнули плугъ найдальше, а тогдѣ доперва вісьта... Розумѣешь?

— Розумѣю.

— Ну вйо! Чекай ще, чекай... такъ, ну теперь передній вісьта .. такъ! задній потисни.. такъ! борозного батогомъ... такъ! Отъ видишь, що добре и не така то велика фільософія.

Михась оглянувъ ся по-за себе. Борозда выйшла рôвна, якъ натягненый шнурокъ, до самого кôнця. Юзьо понявъ штуку въ-мить. Теперь заѣхавъ у другу борозду и наганявъ дальше.

„Бôгме, що то мила роботя, — думавъ хлопець, — то любѣйше, вѣжь за книжкою сидѣти въ тымъ нуднымъ Бувальскимъ... Одно лише, що такъ рано вставати... то трохи прикро.“

Юзьо бувъ дуже радый. Гарный весняный поранокъ и тая певнôсть сôбе, що коли такъ скоро навчивъ ся поганяти, то и всего навчить ся, розвеселили его такъ, що трохи не заспѣвавъ вразъ зъ жайворонками. Ёму здавало ся, що все такъ буде.

Михась выѣхавъ зъ своими плугами ранше всѣхъ.

Вже перекинули по кільканацять скибъ, коли другій люде надъѣхали. Тая нива була мѣжь шляхотскими полями.

Першій шляхтичь, що зустрѣвъ Михася при роботѣ, бувъ Шевко зъ Закутя.

— Щасть Боже, пане Міхале! що я бачу та й очамъ своимъ не вѣрю... Хиба вы вже знов мѣжь нами?

— А вы-жь гадали, пане браце, що я вже въ дворака перекинувъ ся?

Шевко скочивъ зъ коня и йшовъ прямо до Михася. Михась казавъ Юзеви стримати конѣ.

— Дайже Боже въ добрый часъ! Отъ правдивый шляхтичь! вчера ходивъ ще по воскованыхъ покояхъ, а нинѣ по загонѣ... Най же тебе поцѣлую за тое, пане браце!... А се що за поговичь? Ей, та то вашь Юзьо... Дзѣнь добрый, пане Юзефе! отъ шляхтичь! ажь любо подивити ся...

— Доперва буде зъ него шляхтичь, поки не вывѣтрѣють ему зъ головы паньство и цукорки...

Михась мешкавъ вбдъ Закутя далеко и не часто зъ Шевкомъ сходили ся. Шевко бувъ цѣкавый знати, якъ Михась розбйшовъ ся зъ дворомъ, и Михась ему розповѣвъ коротко.

— Най тамъ! — сказавъ Шевко. — Куды то вже нашому братови до такого паньства... Отъ, хиба на те, абы на ганьбу шляхотского имени звѣвъ ся нѣ на що. А такъ вы теперь панъ на цѣлу околицю и нѣхто вамъ не мае нѣчого до росказу...

— Я, чуете, браце, такій теперь радый, наче бъ на свѣтъ народивъ ся. Боже! таке богатство було бы менѣ геть голову завернуло...

— А ще могло бы бути такъ, якъ то кажуть: легко прийшло, а ще лекше пбйшло...

— Але певно! на що менѣ того? То такъ видите:

якъ я тымъ всѣмъ орудувавъ, то пильнувавъ якъ ока въ головѣ, бо то було чуже; а коли-бъ оно було мое, то не на одно дививъ бы ся крѣзь пальцѣ та й всьо бы розкрали.

— Певно. У такого, кажуть, и вкрасти не грѣхъ, — доповѣвъ Шевко смѣючись. — Ну, але до роботы часъ, бувайте здоровѣ!

— Боже вамъ помагай! Вйо сыну!

— Тату! — закликавъ Юзьо, якъ доѣхали до кѣнця загона.

— Чого, сыну?

— Я хочу пити.

— Добре, що хочешь... Пожди, незадовго принесуть.

Зъ того часу, якъ Михась выбивъ Юзя, хлопець не мавъ до него серця. Не диво. Тата вѣнъ не затямивъ добре, якъ его до двора брали. Тамъ ховавъ ся вѣнъ середъ иншихъ обставинъ. Батька вважавъ за ржонцу своеи бабунѣ бароновои, а бѣльше нѣчого. Не мѣгъ мати до батька того привязаня, тои дитячои любови, що другѣ дѣти. Гадавъ, що все такъ буде. Въ своѣмъ батьку выдѣвъ звычайного шляхтича, якъ и другихъ зъ Закутя, трохи незвычайного пана Міхала, а пѣдлестнѣ дворакы звали его паничемъ и пѣдповѣдали ему, що буде великимъ паномъ. На другихъ хлопцѣвъ шляхотскихъ, а навѣть на свого молодшого брата вѣнъ дививъ ся зъ горы, якъ на щось низшого вѣдъ себе. Вони ходили босѣ, бѣгали по улици, вывертали козлы на травѣ, лѣпили зъ болота печки на улици, а ему все договорювали, що ему такъ не выпадае, бо вѣнъ паничь. А неразъ, коли собѣ замаравъ чимъ руки або одежу, то прирѣвнювали его зъ тыми шляхотскими хлопчисками. До того ще поступованѣ бароновои псувало дитину. Коли що зробивъ не такъ, она грозила ему, що вѣддасть его батькови. Се

була у Юзя страшна погроза, коли нагадавъ собѣ, що мусить пôйти до батька рôдного. Се ще бôльше вôдчужувало дитину вôдъ родичѣвъ. Рôдного батька зображавъ собѣ Юзьо яко кару за злѝ свои вчинки. Не диво, що Юзьо, хочь живъ съ батькомъ въ однôмъ селѣ, дыхавъ тымъ самымъ воздухомъ, видавъ его часто, що днины, — а душею бувъ далеко вôдъ него. Бôльше довѣря почувавъ до матери. Але тая мама выховалась такожь въ тôмъ самôмъ гнѣздѣ, що й вôнъ, мала такѝ самѝ погляды; ѳи скорше могла дитина порозумѣти. До такого вôдчуженя сына вôдъ батька причиняла ся ще кара, яку Михась завдавъ було Юзеви за обиду Стефанихи. Юзьо старавъ ся бути вôдъ батька якъ найдальше, бодай душею, коли не тѣломъ. Батько бувъ у него не лише чужимъ чоловѣкомъ, бевъ дворацко-паньскихъ манерôвъ, але до того строгимъ дуже и небезпечнымъ. Смерть бароновои була для Юзя тымъ прикрѣйшою, що мусѣвъ ити съ двора до батькôвскои простои хаты, де навѣть нема въ чôмъ гараздъ умыти ся, и душно та тѣсно. Его душа бунтувалась противъ такого насильства, але нѣчого не можна було робити, бо батько страшный и мôцный, та ще выбе. Якъ бы не те, Юзьо не бувъ бы такъ болючо вôдчувъ смерть бароновои. Теперь прилягъ вôнъ цѣлою душею до мамы, вважаючи ѳи якъ послѣдню свою опору. Мама нагадувала ему двôръ, колишнѝ добрѝ часы. Батька слухавъ не длятого, що то батько, лише тому́, що боявъ ся битя. Михась тое все добре розумѣвъ. Его батькôвске серце кервавилось, бо любивъ сына якъ свою душу, и добра ему бажавъ, а собѣ бажавъ горячо, щобы серце рôднои дитины привернути до себе.

Въ такôмъ настрою духа поѣхали орати. Юзьо поѣхавъ тому́, бо казавъ батько; Михась взявъ его съ собою тому́, щобы до него привыкъ. Юзьо до сего часу не

говоривъ до батька нѣ слова. Всѣ свои дитячій бажаня высказувавъ передъ мамою. Доперва теперь обозвавъ ся першій разъ. Весняный воздухъ и вся вожживаюча природа зломили перші леды тои такъ сказати-бъ байдужности. Юзьо ѣхавъ на кони, поганявъ рушавъ ся, дыхавъ чистымъ воздухомъ, набравъ певности себе, пересвѣдченя, що зъ роботою господарскою дасть собѣ рады. Такій обставины настроюють весело, а веселость то найлѣпше средство до усуваня непорозумѣня, а до зъеднаня симпатій. Михасеви, здавало ся, що се першій разъ почувъ вождъ Юзя слово „тату“, и ему ажь повеселѣйшало на серци.

Сонце подносило ся въ гору. Юзьо мавъ нагоду бачити всходъ весняного сонця першій разъ. До теперь о томъ часѣ и не думавъ вставати, сонця ранѣшного и не видавъ, бо баронова умысно призначила була для него таку комнату, куды ранѣшне сонце не зазирало, абы ему сну не перебивати.

Наймичка принесла въ кобели два горцѣ и двѣ миски. Плугаторѣ пристали и дали конямъ ѣсти, а самі посѣдали на межи. Наймичка налляла стиранки — для паймитовъ окремо у велику миску, для Михася и Юзя въ меншу. Выймили зъ кобелѣ деревяні ложки и хлѣбъ разовый. Юзьо чудувавъ ся, якъ можна ѣсти безъ стола безъ крѣсла, безъ скатерти, та ще деревяною ложкою, а спѣшно ему було дознатись того, бо ще нѣколи въ житю не бувъ такій голодный, якъ теперь. Михась присѣвъ у бороздѣ подогнувши подъ себе ноги, перехрестивъ ся и ставъ ѣсти молочну стиранку. Юзьо пойшовъ за примѣромъ батька. Ѣда ему дуже смакувала, хоть деревяна ложка трохи дерла по ротѣ. Наймичка поклала срѣбні ложки для пана и панича, але Михась умысне

подавъ Юзеви дерев'яну ложку, а другу взявъ самъ. Срѣбнѝ ложки дали наймитамъ.

Наймичка попрятала усе до кобелѣ и пѣйшла. Плугаторы ждали, поки конѣ не зъѣдять оброку. Михась закуривъ люльку и позволивъ наймитамъ закурити тежь, даючи кождому по пущцѣ тютюну.

— При менѣ кури все, оденъ зъ другимъ, лишь не кури менѣ по кутахъ, бо зъ того може бути колись нещасте...

Парубки приняли се до вѣдомости. Отъ взагалѣ не знали, якъ панъ хоче, бо ще нѣколи не робивъ зъ ними разомъ у поли.

Теперь наймиты повели напувати коней до Днѣстра, а Михась оставъ ся зъ сыномъ. Пѣдстеливъ полотнянку пѣдъ голову и поклавъ ся горѣничь на загонѣ, пикаючи люльку.

— Ну и що-жь, Юзю, подобає ся тобѣ така робота?

— Подобає ся. Се приемнѣйше нѣжь учити ся.

— Наука, що иншого, а робота що иншого. Коли часъ учити ся, то вчити ся, а коли робити, то робити.

— А я волю отакъ робити...

Михасеви мелькнуло черезъ голову: чи не вылазить у сына дворска привычка пѣдлещувати ся? — але не сказавъ нѣчого.

Взяли ся зновъ до роботы. Сонце припѣкало. Заки зробило ся полудне, конѣ трохи попрѣли. Юзеви тежь зробилось на чолѣ мокро. Але не сказавъ нѣчого. Державъ рѣвно вѣжки, пильнувавъ коней, заки не станули полуднувати. До полуденку принесла наймичка вже самѝ деревлянѝ ложки та й бѣльшь нѣчого. Пироги треба було ѣсти пальцями.

Полудневый вѣдпочинокъ бувъ довшій чимъ ранѣш-

ный. Пустили коней пасти ся. Юзьо по примѣру батька положивъ ся горѣниць и вдивлявъ ся въ сине чисте небо. Дививъ ся за жайворонками, що выглядали въ далекôмъ просторѣ якъ мухи, и не стямивъ ся, коли єго очи замкнули ся и вôнъ заснувъ. Зъ початку чувъ еще, якъ жайворонки спѣвали, якъ конѣ хрупали молоду травицю, якъ батько пикавъ люльку, якъ наймитъ муркотѣвъ пѣсоньку. Чувъ, якъ подальше выгойкували другѣ плугаторѣ, якъ дѣвки якúсь спѣвали садячи бараболю... А далѣ не чувъ нѣчого и заснувъ.

— Вставай, сыну! до роботы часъ!

Юзьо схопивъ ся. Капелюшокъ, котрымъ прикрывъ собѣ очи вôдъ сонця, упавъ єму на землю. Стямивъ ся заразъ. И зновъ чувъ тѣ самѣ спѣвы и голосы, що єго до сну усыпляли.

Наймиты запрягали коней.

— Ходи Юзю — покликавъ єго батько, — абы-сь и того навчивъ ся.

Юзьо придивлявъ ся, якъ парубки тягли коней до плуга, закладали имъ на голову шлиѣ, вôдтакъ ховстали та привязували вôжки. Юзьо попробувавъ и собѣ такъ робити. Приступивъ до коня, щó не далеко пасъ ся. Кôнь пôдвѣвъ голову, поклавъ на себе уха захмурившись и ставъ далѣ пасти ся. Певно погадавъ собѣ: овва! не видали такого погонича...

— Бери, Юзю, за гриву!

Юзьо хопивъ коня за гриву и ставъ тягнути зъ усеи силы до плуга. Коневи страхъ не хотѣлось йти, отягавъ ся, але пôйшовъ поволи, наче-бъ хотѣвъ сказати: щó маю зъ дурнемъ робити! Але по дорозѣ не мôгъ поздержати ся, бы не скубнути травы, котра буйнѣйше выросла вôдъ своихъ посестеръ, при чôмъ кидавъ Юземъ якъ пилкою на боки. Юзьо привѣвъ коня пôдъ шлию.

Михась показавъ ему, якъ закладати ѣи, и проче. Хлопець вдрапавъ ся на коня и поганявъ, якъ рано, хочь неразъ приходило ему на гадку, чи бы не досыть вже тои забавки. Але оравъ до вечера. За той часъ не спытавъ батька нѣ о що й словомъ. Неодно бы хотѣвъ знати, але чи ему батько зможе те пояснити такъ, якъ отъ робивъ Бувальскій?... Лѣпше не пытати...

Вже сонце гень сховало ся, на землю налягала нѣчь, повѣяло холодомъ, въ баюрахъ рахкали жабы, въ пшеници пѣтьпѣлѣткала перепелиця, диркавъ диркачь, а далеко въ очеретѣ погукувавъ гукъ. Цѣле небо на заходѣ було червоне вѣдъ сонця. Зъ пышновецкои дзвѣнницѣ обѣзвавъ ся дзвѣнокъ. Михась здоймивъ кашкетъ и перехрестивъ ся. Наймиты зробили те саме.

— Пора до дому, хлопцѣ!

Перестали орати. Не богато ще лишило ся на завтра. Поскладали плуги на пѣдволоки и поѣхали до дому. Юзьо радъ бувъ чимъ борше бути коло мамы. Якъ ино въѣхали на подвѣре, Юзьо скочивъ зъ коня и бѣгъ до матери, що стояла на ґанку.

— Почкай, Юзю! — кликавъ батько. — А хто-жь за тебе конѣ выпряже? Такъ не можна. Треба, сыну, вчити ся порядку.

И Юзьо вернувъ зъ половины дороги и ставъ знимати зъ коней узденицѣ та выпрягати. Конѣ йшли насамперед до жолоба коло кѣрницѣ.

— Юзьо, не дай имъ пити! скоро вѣджени батогомъ!

Юзьо не мѣгъ зрозумѣти, чому се; якъ хотять пити, най пють... Але послухавъ и вѣдѣгнавъ коней вѣдъ жолоба. Михась приступивъ до него.

— Не можна теперь конямъ пити, бо вони зѣгрѣли ся. Се могло бы имъ пошкодити. Нехай перше остиг-

нуть, поѣдять сѣна, а тогдѣ доперва воды. Такъ само й ты, щобы-сь не пивъ воды, якъ зобрѣешь...

До хаты йшли разомъ. Міхаліна ждала на нихъ на ґанку. Бувъ тутъ и малый Стефаньо.

— Ну, ладно нашь погоничь списавъ ся... поцѣлуй его, мамо!

Міхалінѣ не треба було сего два разы говорити. Хопила хлопця въ обоймы и сердечно выцѣлувала.

— Мой погоничу солодкій! якъ же тобѣ тамъ вело ся? здоровъ ты?

— Добре мамо, лишь мене руки й ноги болять.

— А голова?

— Голова нѣ, лише въ лице менѣ дуже горячо и уста мене печуть.

— Се водъ вѣтру такъ, — каже Михась, — не бой ся, привыкнешь...

Якъ ино повечеряли, Юзьо пойшовъ заразъ спати та й заразъ заснувъ, хочь усѣ суставы болѣли его водъ безнастанного вымахуваня руками и ногами.

IX.

Такъ було що днины, поки не обробили весну. Юзя не болѣли вже суставы, лице обгорѣло водъ сонця, зъ устъ повлущувало ся колька шкорокъ. Научивъ ся добре свого ремѣсла. Умѣвъ уже впрячи и выпрячи коней, умѣвъ волочити не йно одною, але й двома боронами, та хочь неразъ постановлявъ собѣ попросити мамы, абы его хоть на оденъ день увольнили, не мавъ водваги отворити рота.

За колька днѣвъ Михась прикликавъ сѣльского

кравця и давъ ушити для Юзя полотняне убране, бо въ сукнѣ було ему при роботѣ дуже парно.

Доперва якъ обробили весну, Юзьо мавъ волю и мôгъ робити, що ему хотѣло ся. Але жадна забава не брала ся его. Не до такои забавы привыкъ. Одно, що мôгъ тутъ по давному робити, то ловити рыбу на вудку. Але вудку мусѣвъ собѣ самъ выплести зъ волосиня, бо давна порвала ся на куски.

За той часъ въ пышновецкôмъ дворѣ настали великѣ змѣны. На зазывъ ґрафа Казимира приѣхала его мати зô Львова. Стрыки поѣхали зъ нѣчимъ до дому; навѣть тых сто золотыхъ, котрѣ ґрафъ Альфредъ давъ бувъ Ґоздецкому за тайну зъ житя бароновои, не хотѣвъ ґрафъ Казьо вôддати, оправдуючись, що того ему зовсѣмъ не було потреба...

Ґрафъ Казьо хотѣвъ конечно самъ господарити, хоч нѣколи на селѣ не живъ и не мавъ о господарствѣ найменчого понятя. Село для него набрало такои вартости, вказувалось ему такимъ приманливымъ, що йно руками вымахувавъ, коли ему говорили, абы собѣ давъ спокôй. Але ґрафиня-мати й говорити о тôмъ не хотѣла и зробило ся такъ, що Пышнôвцѣ пôйшли въ посесію.

Посесора вынайшли мѣжь самбôрскими жидами-дуками. Пышнôвцѣ взявъ въ посесію панъ Ханмъ Розенбушь и хочь самъ не знавъ ся на тôмъ, бо до теперь торгувавъ выправленымы шкôрами, умѣвъ собѣ на тое порадити. Знайшовъ знаменитого завѣдовника въ особѣ пана Мордка Розенштіфта. Якъ панъ посесоръ такъ и его вѣрный Розенштіфтъ були собѣ звычайнѣ жиды, ходили въ халатахъ и плекали довгѣ бороды та й не коротшѣ пейсы.

Розенштіфтъ спровадивъ ся заразъ до двора зъ жѣнкою и дѣтьми, до котрыхъ нанявъ бельфера. За нимъ

приплентались ще другѝ жиды въ характерѣ економбвъ, гуменныхъ, наставникбвъ... Пышновецкій двбръ ажь заповъ ся жидами. Давныхъ слугъ двбрскихъ вбдправили. Навѣть двѣ вдовы, що мешкали въ двбрскбмъ будынку „на ґрацін“, мусѣли вынести ся, бо тутъ посадили жиды Абрамка, що нѣбы то бувъ скляремъ, але то ему не перебивало шинкувати потайки горѣвкою. Зъ давнѣйшои мандаторбвки зробили ббжницю. Ґоздецкій пбйшовъ за економа до сусѣдного двора, проча служба розбйшла ся свѣтами, а де хто лишивъ ся таки въ Закутю. Лишивъ ся тутъ двбрскій мулярь и римарь Цибульскій, а при нѣмъ примѣстивъ ся старый Войцехъ вѣку доживати.

Теперѣшнѝ властителѣ Пышновець, взявши кавцію арендну и першу рату, выпродали всьо, що було въ дворѣ. Инвентарь господарскій закупивъ жидъ, а проче розхопили на ліцитаціи, до котрои позъѣздились паны зъ Самбора и околѣчныхъ дворбвъ, якъ мухи до меду. Властителѣ забравши грошѣ, зовсѣмъ не журили ся про Пышнбвцѣ и поѣхали собѣ до Львова.

Разъ якось зайшла Михасева худоба до двора, а панъ завѣдовникъ, котрого урядово называли касіѣромъ, казавъ ю займити. Михась посылавъ парубка, але касіѣръ не хотѣвъ выпустити. Тогдѣ Михась пбславъ Юзя, наказавши ёму, що маѣ говорити.

Юзьо, якъ ино переступивъ двбрскѝ ворота, хотѣвъ вернути ся, бо ёму здавало ся, що заблудивъ. На подвбрю було повно смѣтя. На ґазонѣ пасли ся телята. Въ цвѣтнбмъ огородѣ всьо перекопане и насаджене цибулею та часникомъ. Анѣ слѣду зъ тыхъ гарныхъ грядокъ, кльомббвъ, зъ тыхъ рбвныхъ стежокъ, по котрыхъ вбнъ бѣгавъ. У вбкнахъ кбльканацять шибъ выбитыхъ и залѣпленыхъ папером.

Юзьо вбйшовъ зъ болемъ серця на ґанокъ. Тутъ

повно курей, качокъ, кôлька перевернéныхъ мисчинокъ зъ варéною кукурудзою та повно курячого гною, такъ що нема куды ногою поступити. Уся та пташня, побачивши Юзя, наробила пекольного крику и пôйшла въ ростѣчь. Кури зôрвали ся на крыла и позлѣтали ажь на недалекí дерева, зъ-вôдки вôдозвалось рясне кудкудакáнє. Качки квакали и втѣкали Юзеви по-пôдъ ноги, трохи не перевернули єго.

Перебривши черезъ тí перешкоды, Юзьо взявъ за клямку и вступивъ до переднои комнаты. Тутъ не було нѣчого и нѣкого. Юзьо, знаючи розкладъ кôмнатъ добре, пôйшовъ до ѣдальнѣ. На помостѣ сидѣли жидôвськí дѣти. Оббранí, запачканí зъ нечесанымъ закудовченымъ волосємъ дѣвчата, а зъ обстрижеными по-при саму шкôру головами и зъ довгими на пôвъ лôктя пейсами хлопцѣ валяли ся по пôдлозѣ. Коли Юзьо вôйшовъ, они поскапували ся и пôйшли до сусѣднои комнаты, де давнѣйше стоявъ креденсъ. Юзьо розглядавъ ся по комнатѣ. На серединѣ стоявъ округлый стôлъ. По-пôдъ стѣны высокí форнірованí колись шафы, а на нихъ высокí почорнѣлí лѣхтарѣ кôлькараменнí, соронатí торбиночки зъ приказанємъ и пудла бляшанí зъ капелюхами та шапками сабашевыми. Далѣ стояли высокí зелено мальованí куфры и деревянí скринѣ. На однôй стояло кôлька старыхъ рештъ наповненыхъ сѣномъ, а въ решетахъ сидѣли квочки на яйцяхъ. Квочки, побачивши въ хатѣ незнакому собѣ людину, стали киркати, надуваючи на собѣ пѣре, наче индики.

Юзьо ступавъ дальше, именно до колишнього сальону. Тутъ бувъ маґазинъ зъ кульбаками, шлиями, посторонками. Усе лежало на помостѣ пôдъ стѣнами або висѣло на кôлкахъ по стѣнахъ. Хлопець не мôгъ своимъ очамъ вѣрити, побачивши таку перемѣну. Тутъ, де не-

давно пышали ся оксамітнї меблѣ та великаньскї зеркала, теперь маштарня. Юзьо такъ задививъ ся на все те, що не знавъ, що далѣ робити зъ собою. Єму здавало ся, що леда хвиля, а отворять ся дверѣ, выйде до него єго повбйна добродѣйка и почастує цукоркомъ... Але баронова не выходила, а замѣсть неи показала ся груба присадкувата жидбвка въ патинкахъ зъ обголеною головою прикрытою оксамітнымъ чѣпцемъ. Жидбвка була така груба, що ледви пересадила ся черезъ половину дверей. Въ рукахъ держала синю панчоху, котру плела двома дротами, посуваючи деколи клубокъ бавовны, що єго держала пбдъ пахою. Жидбвка не помѣтила Юзя, ажь увбйшла до маштарнѣ. Єи товсте лице ще дужше почервонѣло, якъ побачила нежданo чужого хлопця. Она щось забурмотѣла и выйшла чимъ скорше, кличучи:

— „Моріцъ! Моріцъ! кімъ а гейръ!“

За хвилю выйшовъ Моріцъ або Мордко Розенштіфтъ. Бувъ се высокій худощавый жидъ зъ довгою бородою. На собѣ мавъ бѣлый бархатовый кафтаникъ, зъ котрого звисали бѣлї шнурочки „ціцесъ“. Єго запачканї штаны ховали ся въ довгї холявы выкривленыхъ чоботбвъ. Моріцъ длятого, що мусѣвъ часто ѣздити на конн, не ходивъ у панчохахъ и патинкахъ, хиба въ шабасъ. На головѣ у него сторчала брудна ярмурка, посунена трохи въ-задъ. Видно, що панъ Моріцъ щось передъ хвилею рахувавъ, бо жиды звычайно, коли напружують свбй мозокъ, посувають ярмурку на потылицю.

— Що ты робишь? — запытавъ сердито Розенштіфтъ Юзя, котрый бувъ одягненый въ полотнянцѣ и держачи кашкетъ въ руцѣ не мбгъ еще отямити ся. — Що ты робишь, ты хамъ якесь! Прийшовъ-весь сюды красти?...

— Мене тато прислав за коровами...

— Яке тато? Ты злодѣй! чому не пошло до канцелярiи?

— Я не знавъ, де тота канцелярiя, — каже Юзьо, запалевѣвши якъ буракъ.

— А де шлиѣ и посторонки, то знаешь де? Ты злодѣй хлопскiй! — и жидъ штуркнувъ Юзя кулакомъ подъ ребра.

Юзьо закричавъ и давай утѣкати. Жидъ за нимъ! Въ комнатѣ ѣдальной за той часъ знова зобрали ся жиденята. Юзьо о одно зачепивъ ногою и трохи не впавъ. Жиденя зачало верещати. Вотакъ влетѣвъ на ґанокъ межи кури и качки, що знова позлазили ся за поживою. Счинивъ ся ще бо́льшiй галасъ. Теперь Юзьо давъ ногамъ знати и втѣкавъ що-силы. Жидъ летѣвъ за нимъ и кричавъ: Лапай! злодѣй!...

Вже мавъ поймати хлопця за шиворотъ, коли надойшовъ оденъ дворскiй форваль.

— Що робите, пане касiеръ! Тажь то Михасѣвъ хлопець... та де вонъ прийшовъ красти?

— Яке Михась? що за Михась?

— Та той, що́ тутъ бувъ ржонцою за бароновон... Та то богачь на цѣле село...

— А чого вонъ сюда прийшовъ? — каже засапаный жидъ, — чого влѣзъ до маштарнѣ?

— Та чого! бо нинѣ ихъ коровы займили зъ оборы... певно за коровами прийшовъ.

Жидъ познавъ свою похибку и хотячи ю направити, кликавъ за Юземъ, абы вернувъ ся. Але Юзьо бувъ уже за брамою.

— Буде бѣда! — каже форналь. — Михась вамъ того не подаруе...

— То що менѣ зробить? — водповѣвъ наляканый уже жидъ. — Овва! бою ся его...

*

— Не знаєте, що шляхта може... а то богачь, страхъ!

Панъ касіеръ, абы направити зло, казавъ заразъ выпустити коровы и выгнати геть въ село.

Тымчасомъ Юзьо, выбѣгши на село, ставъ страшно плакати. На той плачь богато дечого зложило ся. И тая руина, яку побачивъ, и тое заболочене гарныхъ покоѣвъ, котрі ему нагадували колишнй любі часы, и тая зневага словна и чинна... Въ тімъ самімъ покою, де покійна баронова пестила его и ласощами годувала, теперь поганый жидюга назвавъ его злодѣемъ и вдаривъ...

Юзьо, війшовъ плачучи на батьківске подвіре. Михась саме тогдѣ бувъ тутъ. Побачивши Юзя, вінъ покинувъ роботу и выбѣгъ противъ него.

— Що тобѣ, Юзьо? чого, сыну, плачешь?

Але не заразъ можна було відъ хлопця зрозумѣти слово, такъ заходивъ ся. Теперь плакавъ ще більше.

— Та бо успокій ся и скажи! — потѣшавъ его батько, гладячи его по бѣлявій головцѣ.

— Я... прий... шовъ до покоѣвъ, а жидъ ме... не вдаривъ...

Михася наче-бъ сѣркою підпаливъ.

— Що? Тебе жидюга посмѣвъ ударити? мого сына, шляхотску дитину? Я ему покажу! Ходи!

И такъ, якъ стоявъ — лише въ чоботахъ, въ полотнѣ, камізельцѣ и кашкетѣ, хопивъ Юзя за руку и выйшовъ на улицю.

Міхаліна, почувши плачь сына, выйшла й собѣ на ґанокъ, але чоловѣкъ нѣчого не відповѣвъ на ей пытаня, лише махнувъ рукою. Доперва відъ Стефаня довѣдала ся, що жидъ вдаривъ Юзя. Стефаньо бавивъ ся коло тата и чувъ, що Юзьо говоривъ. Міхаліна хотѣла бѣчи и здержати чоловѣка, але вінъ уже бувъ далеко.

Михась выломивъ въ найблизшои вербы здорову за-

пруту и йшовъ хутко идъ дворови, тягнучи Юзя за руку. Такій бувъ лютый, що не тямивъ ся. Юзьо переставъ плакати, ино хлипавъ.

— Скажи менѣ, Юзечку, якъ вонъ тебе вдаривъ? Юзьо розповѣвъ теперь усе подрóбно.

— А пóзнаєшь ты его?

— Пóзнаю... то той высокій жидъ...

— Ага! то панъ касіеръ... Навчу я его рахувати...

Саме тогдѣ выйшовъ Розенштіфтъ за чимось за браму. Ему здавало ся, що якъ выпустивъ коровы занятй, то вже всѣй бѣдѣ буде конець. Ажь тутъ зъ закруту улицѣ выходить Михась. Юзьо, побачивши жида, затрясъ ся цѣлымъ тѣломъ и мимоволѣ сховавъ ся за тата.

Жидъ заразъ пóзнавъ свою небезпечну позицію; радъ бувъ цофнутись, але вже було за пóзно. А тутъ, якъ на злóсть, нема коло него нѣ живои душѣ. Розенштіфтъ хотѣвъ показувати, що буцѣмъ то о нѣчóмъ не знае и поклонивъ ся трохи ярмуркою:

— „Ґутъ-морґенъ!“

— Слухай ты, Юдо, — сказавъ люто Михась пóдступаючи до жида, — якъ ты посмѣвъ мою дитину вдарити? — и заки ще жидъ отворивъ губу, абы щось вóдповѣсти, Михась ставъ его парити прутомъ. — Ты нехристе! ты свиняче ухо! ты будешь шляхотску дитину бити?

Жидъ ставъ ґвавтувати, засланяючись руками противъ побоѣвъ. Але Михась все умѣвъ выминати руку и бивъ тамъ, де руки не було. На жидóвскій крикъ нѣхто носа не показавъ. Слуги мабуть домѣркували ся, що то за хрестины, и сидѣли по стайняхъ тихо. Жидъ у ноги, а Михась бѣгъ за нимъ пóдганяючи прутомъ. Доперва якъ зъ двора повытѣтали жиды, Михась вгамувавъ ся.

— Ты псубрате оденъ! Я цѣле Закуте противъ тебе порушу, то костей своихъ не позбираєшь! — кричавъ Михась за втѣкаючимъ жидомъ.

Розенштіфтъ, побачивши свѣдковъ, станувъ уже й собѣ, вже безпечнѣйшій.

— Ты розббйникъ! я тебе дамь до криміналъ... ты!

— Ты ще пащекуєшь? — крикнувъ до него Михась и пустивъ ся бѣчи.

Груба жидовка зверещала зъ ґанку:

— „Ентлойфъ!“ — и жидъ ставъ утѣкати що-силы.

Михась вернувъ ся до сына.

— Ну що, Юзю? дбставъ жидъ досыть за твою зневагу?

Юзеви заблыснули очи радбстю. Вбнъ поцѣлувавъ батька крѣпко въ руку.

— Досыть, татунцю, досыть! Вбнъ мене не дуже такъ штуркнувъ...

Юзьо йшовъ тулячись до батька. Доперва теперь вбнъ пбзнавъ, що Михась — то єго батько. Вбдбзвало ся сынбвске чувство въ-перве, — вбдъ разу полюбивъ батька въ тбй хвили. Теперь єго серце опанувало таке чувство, якого перше не знавъ.

— Тату, — каже Юзьо пригортаючись до Михася и обнимаючи єго руками, — я васъ, тату, дуже люблю...

Михась бувъ бы въ тбй хвили и Розенштіфта выцѣлувавъ за те, що єму подавъ таку добру нагоду привернути до себе серце коханои дитины. Вбнъ нахиливъ ся до сына и выцѣлувавъ єго.

— И я тебе, мбй Юзуню, дуже люблю и не дамь тобѣ кривды зробити, лишь мене слухай и не скрывай нѣчого передо мною.

Вернули до дому оба дуже радй.

Стефаньо закликавъ зъ хаты маму, що тато зъ

Юземъ уже вертають. Міхаліна выбѣгла на ґанокъ вытираючи тѣсто зъ рукъ у запаску. Юзьо пôдбѣгъ до неи.

— Знаєте, мамо, тато такъ выпаривъ жидиска за мене, а! Вôнъ мене ино разъ штуркнувъ, а тато єго зо двацять разъ, ажь жидъ ґвавту кричавъ! — и Юзьо, вырвавши ся зъ рукъ матери, побѣгъ зновъ до батька и ставъ єго по рукахъ цѣлувати.

Михась бувъ щасливый. Переходячи по-при жѣнку въ хату, сказавъ:

— Слава-жь Тобѣ Господи, що-сь дитину до мене повернувъ!...

За обѣдомъ Юзьо бувъ говôркій, якъ нѣколи до теперь, и по десять разъ оповѣдавъ свою нинѣшну пригоду: якъ то вôнъ до двора прийшовъ; якъ тамъ заставъ; що жидъ до него говоривъ а вôнъ до жида; якъ тато жида бивъ а жидъ утѣкавъ, а жидôвка кричала „ентлойфъ“...

— Буде мене тая штука зо двацять реньскихъ коштувати! — каже Михась.

— Чому?

— Бо жидъ теперь не выпустить коровъ и скаже собѣ добре заплатити...

— Ого! коровы вже давно въ дома... Якъ ты йно выйшовъ, за хвилю пригнала ихъ сусѣдска дѣвчина...

— Еге! то жидъ хотѣвъ мене залагодити коровами... Ну, але не вдало ся...

— Кобы тебе хочь до суду не пôзвавъ...

— А якъ пôзве, то що? Насамперед не було нѣякого свѣдка, коли я єго бивъ, а по друге, коли жидъ выпустивъ коровы безъ нѣчого, то таки боить ся мене...

X.

Потôмъ, якъ Михась выйшовъ зъ двора, панъ касіéръ довго обмацувавъ свои побоѣ и трясъ ся якъ въ пропасници, доки ёму жѣнка Рухля не подала чарку шабасôвки. Вправдѣ такимъ прутомъ Михась не мôгъ его покалѣчити, але тверда шляхотска рука поробила таки добрѝ пасмуги на тѣлѣ. Жидъ йойкавъ, жидôвка кричала, жиденята плакали, а бельферъ не знаючи, що въ тôй пригодѣ робити, ходивъ по хатѣ якъ въ горячцѣ, слинивъ пальцѣ и пригладжувавъ свои довгѝ пейсы. Енергічна Рухля допоминалася, абы таки заразъ ѣхати до Самбора, зробити лѣкарскѝ оглядины и подати шляхтича до криміналу за нападъ... Збѣгли ся й другѝ пейсатѝ двораки и радили те саме, вôдгрожуючись на Михася.

Панъ касіéръ згодивъ ся ѣхати до суду и вже казавъ запрягати коней до угорского вôзка. Мавъ насамперед поступити до посесора Розенбуша и той мавъ своими вплывами его справу въ судѣ пôдпирати.

Розходилось лишь о свѣдкôвъ. Економъ поскликавъ фôльварочну челядь, але показало ся, що нѣхто нѣчого не видѣвъ. Вправдѣ чули якѝсь крики коло брамы, але хто кричавъ и чого, сего нѣхто не хотѣвъ знати. Такъ говорили парубки и дѣвки, а въ душѣ смѣяли ся страхъ, що жидъ дôставъ заразъ на початку таке добре почестне... Жиды кричали, сердили ся, грозили, що всѣхъ тôлѣвъ понаганяють на чотири вѣтры, але й те не помогло нѣчого.

— Що робити? — пытали мѣжь собою жиды.

Въ тôй жидôвскôй радѣ бравъ участь такожь арендарь пышновецкои коршмы на гостинци Вôнъ теперь

„тримавъ“ тую коршму вôдъ Розенбуша и рахувавъ себе тежь за дворака. Бувъ се старый жидъ, що ще панщину тямивъ и покôйному баронови неразъ бувавъ у пригодѣ помôчный. Называвъ ся Ицко, а цѣле село прозывало его за-для его довгои шиѣ, рѣдонькои бороды и шипячого голосу — гусакомъ. Теперь той Ицко выступивъ зъ такою радою:

— Треба всьому дати спокôй. Не було свѣдкôвъ и нѣхто не дасть вѣры, а зачепити шляхту, то лѣпше вложити голу руку въ улій мѣжь пчолы. Покôйный дѣдичь, хочь бувъ баронъ и великій панъ, а пôйшовъ марно зъ сего свѣта, якъ зайшовъ собѣ зъ шляхтою. Не йно що вбили его, але ще кôлько шкоды наробили? ай-вай! усе збôже столочили кôньми такъ о! — и Ицко наставивъ долоню лѣвои руки, дмухнувъ по нѣй и пригладивъ другою рукою.

— То такъ имъ дати себе зневажати? — пытае Розенштіфтъ, мацаючи себе по болючôмъ мѣсци.

— Не треба ихъ зачѣпати... анѣ ихъ, нѣ хлопôвъ, бо тутъ и хлопы такій фільософы, що страхъ! Жаденъ хлопъ не буде вамъ свѣдчити на христіянина противъ жида, абы-сьте его пекли. Я ще разъ раджу не зачѣпати, бо буде ще гôрше. Якъ бы такъ, припустѣмъ, Михась оденъ день посидѣвъ въ арештѣ, то стане за нимъ цѣле Закутє, бо то богачь, а тогдѣ нема намъ тутъ що однои годины робити... геть всѣмъ!

Ицкова рада рѣшила. То бувалый старый чоловѣкъ и знавъ найлѣпше мѣсцевій вôдносины. Ще трохи протестувала груба Рухля, але ей нѣхто вже не слухавъ. Розенштіфтъ казавъ выпрячи конѣ и завести до стайнѣ. Жидъ положивъ ся въ лôжко и вымастивъ побоѣ горѣвкою.

Старый Ицко, вдоволеный, що єго послухали, пôйшовъ прямо до Михася.

— Дзѣнь добрый, пане Тарасовичь!

— Що тамъ, Ицку, скажешь доброго?

Михась догадавъ ся, въ якôй справѣ Ицко приходить, и цѣкавый бувъ дечого довѣдати ся.

— Добре воно не є... дуже сьте скарали нашого касієра...

— А хто то видѣвъ?

— Хто видѣвъ? Уже є такî, що видѣли, хочь вамъ здає ся, що нѣхто не видѣвъ.. Касіеръ посылає заразъ по комісію. На нѣмъ, чуєте, такî знаки, що крый Боже! Самî тî знаки будуть свѣдчити...

Михасеви зробило ся трохи горячо.

— А якъ вôнъ смѣвъ мою дитину бити? Я посылаю сына, абы менѣ выпустивъ товаръ, що єму на оббйстю жаднои шкоды не мôгъ зробити, а вôнъ шляхотску дитину злодѣємъ прозывае и штурнае...

— Певно, що то неладно...

— Отже видите! Подасть вôнъ мене до суду, а я подамь єго, що менѣ дитину перестрашивъ.

— То цѣлкомъ що иншого. У вашôй справѣ не було свѣдкôвъ и нема знакôвъ, а тутъ касіеръ такій змальованый, якъ писанка и свѣдкôвъ мае...

— Ну, то най подае! — каже уперто Михась, — я буду боронити ся... Чей-же мене не повѣсять, але гôрка єго година буде!

— Прошу васъ, пане Тарасовичь, на що того? На що то процесуватись и волочити ся по криміналахъ? або то для такого пана ладно? Впрочôмъ я васъ знаю вôдъ мале хлопець... Мене жиды такожь послухають, бо они хочь богатî, але дуже дурнî... Може бы лѣпше погодити

ся? Я бы самъ до того вложивъ ся, а они нѣкого такъ не слухають, якъ мене...

— Та яка-жь згода? Вонъ зневаживъ мого сына, а я его выпаривъ, та най буде голова за голову...

— Певно, що такъ. Тажь Розенштіфтъ не такій дурный, щобы на смѣхъ людскій бравъ грошѣ вôдъ васъ за те, що вы его выбили... Тôлько, видите, дуже трудно буде жида до згоды наклонити...

— То вже твоя голова въ тôмъ, — сказавъ Михась, — роби, якъ знаешь. Лише памятай, що я жида перепрошувати не буду, абы-мь мавъ ити не то до криміналу, але й на шибеницю...

— Ну-ну, певно, що вамъ, шляхтичеви зъ дѣда-прадѣда, було бы то тяжко; але зновъ безъ того згода буде труднѣйша, бо то жидъ зъ мѣста и дуже гонорный...

Михась не говоривъ нѣчого.

— Пане Тарасовичь, — почавъ зновъ Ицко — огонь треба завчасу гасити, бо потому буде трудно... Жидъ дуже на васъ розжаленый, лежитъ въ лôжку и готовъ заразъ пôслати по комісію...

— Що-жь я порадженю? Роби самъ, що знаешь.., Иди, лишь перепрошувати не буду. Волю заплатити!

— Ну, роби, гаси!... Я зроблю, але що я зъ того буду мати? Знаете добре, що коневи, абы добре бѣгъ, треба дати вôвса..

— Або батога, — додавъ Михась.

— Якъ вонъ голодный, то й батôгъ ему не богато поможе...

— Що жь ты хочешь за тое?

— Що ваша ласка, пане Тарасовичь... вы моей кривды не схочете... такій панъ, ай-вай!

— Дамь пятку...

— Пятку? А вы бы за пятку и зъ хаты не рушили ся..

— На, маѣшь десятку и дай менѣ святый спокôй!

— Приймаю тоѣ на початокъ, а якъ справа добре пôйде, то додасте другу...

Михась не вôдповѣвъ нѣ слова. Жидъ вклонивъ ся берлиткомъ и выйшовъ. Пôйшовъ просто до двора, повертивъ ся, нѣбы за якимсь дѣломъ по подвôрю, пôйшовъ ще до своеи коршмы, а за хвилю помандрувавъ знôвъ до Михася.

— Якъ же? — пытаѣ Михась.

— Ай-вай! а то упертî люде! а дурнî, якъ чобôтъ... Що я наговоривъ ся, напросивъ ся... нѣ та й нѣ! криміналъ, каже, та й криміналъ... Зъ тяжкою бѣдою послухавъ мене и дасть всему спокôй. Конечно хотѣвъ, абы вы его перепросили... вôнъ, каже, тутъ дѣдичь. А я ему кажу: Dü bist a goischer Narr... ты, кажу, такій дѣдичь, що панъ Тарасовичь купивъ бы тебе геть зъ бебехами та й ще бы такимъ паномъ бувъ, якъ теперь.

— И якъ же скôнчило ся? — пытаѣ нетерпеливо Михась...

— Schojn! вже справа скôнчена... Не буде нѣ комісіи нѣ суду. Але що мене то працѣ коштувало, страхъ! я ажь захрипъ...

— Ты-жь цѣле житѣ захриплый... не дармо тебе гусакомъ прозывають... На, маѣшь ещe пятку и бувай здоровъ! буде зъ тебе...

Жидъ сховавъ пятку, уклонивъ ся Михасеви и выйшовъ пригладжуючи свою рѣдоньку бороду.

Зъ тои цѣлои авантуры були вдоволенî Михась, Юзьо, а найбôльше Ицко. „Най бы що тыждня такъ били ся..“ подумавъ собѣ Ицко, вернувшись до коршмы.

XI.

Настали жнива. За той довгій часъ вôдъ знесеня панщины хлопы навчили ся ходити на паньскій ланъ за грошѣ. Ходили на ланъ заробляти бѣднѣйшій шляхтичѣ. Робили поручь зъ хлопами и колишня рôзница мѣжь ними почала по-трохи затирати ся.

Але що иншого було ходити заробляти у баронови, а що инше у жида. Тажь робити у жида — вѣчный соромъ для шляхотского имени... Коли въ Закутѣ показали ся двôрскій высланцѣ скликувати на „паньске“, шляхта прогнала ихъ геть, трохи не побила.

— И не показуй ся тутъ бôльше, коли хочешь мати цѣлі кости!...

За те приняли въ Закутю дуже радо высланникôвъ зъ сусѣдныхъ дворôвъ христіяньскихъ, зъ Кореловичь и Топоровець, и тамтуды потягла шляхта на жниво.

Пышновецкій двôръ мусѣвъ обмежитись на самыхъ хлопôвъ. Але треба було обѣцяти бôльше, нѣжь давали сусѣдні дворы, бо за таку саму цѣну нѣхто не хотѣвъ себе поганити и радше пôйшовъ до сусѣдного пана. Такъ отже на першій день не було на пышновецкихъ ланахъ нѣ одного женця.

Розенштіфтъ, за порадою Ицка, обѣцявъ о три крейцарѣ бôльше чимъ другій. Се помогло — цѣла рустикальна громада посунула на пышновецкій ланъ. Але касіеръ не плативъ того дня, кажучи, що заплатить разомъ въ пятницю по полудни. Тымъ способомъ хотѣвъ людей змусити, абы ще прийшли на роботу. Люде не домѣркували ся въ тôмъ нѣякого пôдступу, а навѣть не одно було раде, що вôзьме грошѣ разомъ.

Надôйшла пятница. Розенштіфтъ намѣнявъ дрôбныхъ

грошей повну скринку и выѣхавъ у поле. Саме того дня робили пôдъ Бучаньскою границею. Надъ вечеромъ уставили людей въ лаву. Наставники кричали, або скоро, бо панъ касіеръ спѣшить ся на шабасъ.

Стали читати реэстръ, кôлько кому належить ся. Люде рахували собѣ на пальцяхъ и помѣтили, що жиды ихъ шахрують.

— А то що? гей! та якъ ты, жиде, рахуешь?

— Я добре рахувавъ, — каже Розенштіфтъ.

— Та бодай тобѣ очи вылѣзли! менѣ ще шѣстка належить ся!

— А чому вы такъ пôзно до роботы приходили?

— Якъ пôзно? Такъ, якъ все и всюды! Або то до другихъ дворôвъ приходять ранше?

— А до мене треба приходити ранше, бо я бôльше плачу...

— А, ты жидôвска „кулеро“! ты насъ будешь кривдити? Заразъ плати всьо, а нѣ, то тобѣ тутъ сейчасъ шабасъ справимо... Гей хлопцѣ! а за пейсы псювѣру!

Наставники обступили касіера, але нѣчого не помогло. Нарôдъ кинувъ ся лавою, порозтручувавъ наставникôвъ и дôбравъ ся жидови до пейсôвъ та до бороды. Жидъ присѣвъ до землѣ дрôжачи цѣлымъ тѣломъ.

— Е, небоже! зъ нами такъ не йде! Мôгъ ты по свѣту людей шахрувати, але насъ не будешь... мусишь выплатати всьо до крейцаря, а нѣ, то пейсы вымыкаемо...

Але жидъ на-праэду не мавъ чимъ теперь платити. Нарôдъ, наступаючи на жида лавою, розсыпавъ грошѣ дрôбнѣ зъ скринчины на стерню. Може де-хто и захопивъ зъ того трохи, але небогато, бо вже змеркало ся...

— То рабунокъ чистый! — пробувавъ жидъ кричати.

— Рабунокъ? А ты, Юдо! то кривдити бѣдныхъ лю-

дей и шахрувати не рабунокъ, а упомнути ся за свое то рабунокъ?

Жидъ змѣркувавъ, що зле... Що ему зъ того прийде, якъ хлопы будуть сидѣти въ криміналѣ, коли его убють на смерть?... Почавъ просити ся:

— Люде добрѣ! даруйте менѣ житє...

— А хто бы собѣ паскудивъ душу твоимъ ледачимъ житємъ? — каже оденъ хлопъ, — але пейсы й бороду геть вымыкаємо, якъ не заплатишь всего до крейцаря...

— Ну, я заплачу вже всьо, але тутки не маю только грошей... вы розсыпали...

Въ скринчивѣ мавъ жидъ самѣ дробнѣ грошѣ, не больше двацяти реньскихъ; решту мавъ паперами за пазухою, але люде того не знали.

— А де-жь заплатишь и коли?

— Заплачу́ въ дворѣ, богме заплачу́! але нинѣ вже у мене шабасъ...

— А, ты жидюго! мы тобѣ заразъ шабасъ зробимо, що ажь тобѣ гуѓель носомъ выскочить а локшына ротомъ потече... А чому ты не плативъ за дня?

— Ну, най вже буде... заплачу́ заразъ нинѣ, лишь най поѣду до двора...

— Поѣдешь, але зъ нами... Пустѣть люде!

Народъ, а було тутъ зо двѣ сотнѣ женцѣвъ, розступивъ ся. Хлопы вывели жида по-подъ боки и всадили на возокъ. Двохъ взяло конѣ за поводы и такъ рушила цѣла товпа до двора. Жида перехитрили. Вонъ хотѣвъ чимъ-скорше утечи до двора, а тымчачомъ хлопы обступили его якъ мухи.

— Поведемо тебе, жиде, и не пустимо, поки не поплатишь все до крейцаря!

Ся перша аґрарна революція пышановецка выглядала дуже цѣкаво. Представте собѣ: Гарный лѣтный вечеръ.

Дорогою, щó веде зъ Бучанóвъ до Пышновець, йде гуртъ селянъ, молодшихъ и старшихъ, хлопóвъ и дѣвокъ. Усе те йде гуртомъ, безъ ладу и складу, однѝ дорогою, другѝ ровами, иншѝ по-надъ ровы. А серединою дороги ѣде угорскій вóзокъ, запряженый парою коней, безъ фѣрмана. Конѣ ведуть два хлопы за поводы. Ѣдуть поволи. На вóзку сидить наляканый жидъ зъ розчухраною бородою. Селяне оточили єго зó всѣхъ бокóвъ, придержуючи вóзокъ за васагъ. Безпечно ѣхати! Селяне выкрикують и вóдгрожують ся. Жидъ ѣде, янъ римскій тріюмфаторъ зъ побѣдоносной вóйны... Цѣлый той гуртъ вточивъ ся на двóрске подвóре просто передъ ґанокъ.

Рухля думала зъ-разу, що то зъ вѣнцемъ вертають, и выйшла на ґанокъ прибрана вже до шабасу. Єи окружили дѣти, выйшовъ и бельферъ, позбѣгали ся пейсатѝ двораки.

Коли конѣ станули, Розенштіфтъ хотѣвъ злѣзти зъ вóзка, але й тутъ єго хлопы перехитрили.

— А говъ паничу! а ты куда?

— Та я йду по грошѣ... Тажь знаєте, що ихъ тутъ не маю...

— Будь ласкавъ сиди, а грошѣ най тобѣ вынесуть, — каже оденъ плечистый хлопъ и посадивъ Розенштіфта такъ легонько на вóзокъ, що єму ажь искры зъ очей посыпались.

Жидъ хотѣвъ ще шарпати ся, але заразъ пóймало єго кóлька рукъ за пейсы и бороду.

Жидóвка, побачивши, щó робить ся стала кричати и выгадувати на хлопóвъ поганѝ слова.

— А йдешь ты, ступо, до хаты! Диви на ню! — закричало кóлька голосóвъ и пустились до жидóвки.

Розенштіфтъ ставъ уговорювати єи по жидóвски и щось балакавъ за грошѣ. За хвилю вынесла жидóвка

мимо шабасу [вже було змеркло ся] мѣшокъ зъ грошми. Засвѣтили лѣхтарню, уставили женцѣвъ въ лаву и стали выплачувати, що кому належало ся. За той часъ хлопы пильнували Розенштіфта и не позволили ему злѣзти зъ воза доти, доки всѣмъ не выплачено до крейцаря.

— А що, вже всѣ? — пытае той, що пильнувавъ жида.

— Всѣ.

— Ну, добранôчь вамъ, пане ржонцо! — каже той хлопъ, — смачного вамъ шабасу!

Жидъ мавъ охоту заклясти хлопови, але боявъ ся. Розумѣе ся, що по такôй пригодѣ жидамъ не йшла вечеря въ смакъ и цѣлый шабасъ не мавъ той урочистости, що звычайно. Жиды нараджували ся, щó зъ тымъ робити и якъ бы провчити зухвалыхъ хлопôвъ...

Розенштіфтъ пôславъ заразъ въ суботу рано по вôйта, запросивъ его до канцелярiи, посадивъ на канапу и ставъ розказувати свою вчерашну пригоду.

Вôйтъ выслухавъ уважно та й каже:

— То пôдъ мôй судъ не пôйде, а въ такихъ справахъ я не вмѣю радити...

— А хто-жь порадить, прошу васъ?

— Або Шевко зъ Закутя, або Михась.

Михася Розенштіфтъ боявъ ся зачѣпати. Пôславъ гуменного за Шевкомъ.

— Такъ и такъ — каже гуменный прийшовши до Шевка, — панъ касiеръ кличе васъ до двора.

— Кличе? Овъ! добре, що ще поліцая за мною не пôславъ... Скажи, небоже, свому панови касiерови, що вôнъ е дурень... ему до мене акуратъ така дорога, якъ менѣ до него.

Гуменный змѣрнувавъ свою похибку и старавъ ся направити ей.

— Та я хотѣвъ сказати, що панъ касіеръ просить пана до двора, абы порадити ся за той вчерашный нападъ хлопбвъ...

— Най иде радити ся до рабіна! Я въ тое не мѣшаю ся. Най бы бувъ хлопамъ не врывавъ зъ платнѣ, то були бы его не чѣпали. Ще дурнѣ хлопы, що не выпарили.. Най бы такъ зайшовъ собѣ зъ шляхтою...

— Та бо вбнъ теперь непевный зъ житемъ...

— Дѣдько его не возьме, коли ему вчера вязѣвъ не скрутили... Ну и що? маемо ставити ему варту пбдъ порогомъ? Най ему ставить вбйтъ...

— Вбйтъ казавъ, що не хоче до того мѣшати ся.

— А намъ, шляхтѣ, яке дѣло? — Зъ Богомъ, небоже!

Розумѣе ся, гуменный не повторивъ передъ жидомъ того всего, що казавъ Шевко... Не прийде та й годѣ.

Треба було поговорити зъ Михасемъ, але той такожь не прийде...

Жидъ надягнувъ атласовый жупанъ, взявъ сабашеву шапку и выбравъ ся до рустикальнои громады, де мешкавъ Михась. Ишовъ туды, де найменче мбгъ зъ людьми здыбати ся.

Михась що-йно приѣхавъ зъ поля полуднувати. Про жидбвску пригоду чувъ вбдъ людей. Побачивши теперь жида на подвбрю, догадавъ ся заразъ, чого вбнъ хоче.

Жидъ вбйшовъ до хаты, звитавъ ся. Михась попросивъ его сѣдати. Жидъ розповѣвъ, за чимъ прийшовъ.

— Щбо мене тое всьо обходить и на що менѣ въ тое мѣшати ся? Отъ бачите, я сиджу мѣжь самыми хлопами. Чи можу я зъ ними зачѣпати ся? можу я ставати противъ громады? А правду кажучи, они таки мали рацію. Щбо обѣцяло ся, треба заплатити. Хотѣли-сьте поурывати хлопамъ по кблька новыхъ, а то сума. Я вамъ того не раджу нѣколи робити, бо й песъ не выйде до

васъ на ланъ, не то чоловѣкъ... Тутъ хлопы завзятѝ и не дадуть собѣ въ кашу дмухати...

— Най бы були мене позывали...

— Позывали! На що имъ позывати, коли собѣ самѝ зробили справу...

— Они мусять сидѣти въ кримінальѣ за той ґвалтъ и за рабунокъ... Вони тринцять реньскихъ самыми дробными розсыпали и розбкрали...

— Я тамъ на томъ не розумѣю ся, чи за таке кримінальъ, чи нѣ, але якъ зайдете собѣ зъ ними въ кримінальный процесъ, то раджу вамъ: не вертайте до села... А друга рѣчь: дайте менѣ спокой, я въ тое не хочу мѣшати ся. По моему люде мали рацію.

— Вы, пане Тарасовичь, не можете менѣ забути того, що межи нами було... бо не щиро менѣ радите... выбачте менѣ...

— Пане Розенштіфтъ! Якъ вы тое забули, що тогдѣ межи нами було, то я певно забувъ, а моя рада найщирѣйша въ свѣтѣ. Впрочомъ чого вы мене радите ся? чи я коморникъ? Та вы зъ мѣста. Тамъ маете адвокатовъ, ученыхъ... що-жь вамъ такій простый шляхтичь, якъ я, може порадити? Або я знаю? може я акуратъ зле раджу...

— Менѣ о що иншого ходить — сказавъ на те Розенштіфтъ. — Видите, мой панъ посесоръ, панъ Хаимъ Розенбушь, то дуже острый чоловѣкъ. Вонъ, якъ довѣдае ся, то готовъ собѣ Богъ знае що на мене погадати и зъ службы мене нагонити, бо вонъ того всього не розумѣе. Тожь я хотѣвъ взяти зъ собою якого поважного чоловѣка зъ села, абы ему тое всьо розтолкувавъ...

— Такъ воно? То вы на власну руку и для себе хотѣли тыхъ крейцарѣвъ кольна водъ хлоповъ „ушпарувати“? Нѣ, выбачайте вашецѣ, я въ таке не мѣшаю ся!

*

— Бо́йте ся Бога, порадьте мене!

— Я раджу дати тому всьому спокбй и не пускати ся бо́льше на таку спекуляцію...

— А тыхъ тридцять реньскихъ маѳ пропасти?

— Може ще що на стерни вызбираѳте, а решта пропало. Въ такбмъ „гиндлю“ все бувають страты...

За той часъ, якъ Михась розмовлявъ зъ жидомъ, Юзьо частенько заглядавъ зъ алькиря. Єго очи свѣтили ся злобно — и Михась догадавъ ся, що хлопець задумуѳ щось недоброго и щось собѣ шепчуть зъ Стефаньомъ...

Якъ ино жидъ выйшовъ зъ хаты, Михась кинувъ ся за хлопцями. Они оба стояли за плотомъ въ бурянѣ и щось держали въ рукахъ.

— Що ты маѳшь оденъ зъ другимъ? — пытаѳ Михась по́дходячи до нихъ.

— Сикавку.

— А, лямпарты які́сь!

Михась взявъ сикавку въ руки. Она була довга зъ на по́въ сяжня, призначена до огню. Зъ сикавки цѣдила ся гноѣвка.

— Що вы хотѣли зъ нею робити?

— Мы хотѣли жида сполокати, — каже Стефаньо, що́ бувъ смѣливѣйшій до батька.

— Та за що?

— А чому вбнъ Юзя бивъ?

— То ты Юзикъ, того ще не забувъ? — и Михась погрозивъ ему палцемъ. — Мало тобѣ того, що вбнъ вбдъ мене набравъ?

„Шляхотске завзятѳ! — подумавъ Михась, — не може обиды забути.“

Жидъ справдѣ послухавъ Михася и сидѣвъ тихо. Але люде не хотѣли йти на роботу до пышновецкого двора. Трохи не пропало всьо на пни. Довѣдавъ ся о тбмъ

посесоръ, пріѣхавъ зъ Самбора, высварившъ касіера и принявъ ще одного економа христіянина Кручиньского. Розумѣе ся, що жниво коштувало ихъ дорожше.

XII.

Юзьо освоювавъ ся зъ своимъ новымъ положенѣмъ. Розумѣвъ, що инакше бути не може. Хочь любенько згадувавъ колишнѣ щасливѣ часы, мусѣвъ таки робити, що казавъ батько.

Робота погонича була найлекша, яку мѣгъ для него батько знайти. Були й богато тяжшѣ. Правда, не посылавъ его батько зъ робѣтниками полоти, бо то дуже нудна праця, и позволивъ ему той часъ прогуляти, але въ сѣнокосы таки мусѣвъ громадити сѣно, стягати копицѣ, возити. Въ тѣй порѣ прийшло ся неразъ ночувати пѣдъ голымъ небомъ на сѣнокосахъ, бо сѣножати були далеко вѣдъ села и шкода було гаяти часу на мандрѣвку до села и назадъ.

Міхаліна супротивляла ся тому, та й стара тѣтка, щó ще жила у Михасѣвъ, просила за хлопцемъ, але на дармо.

— Та то ще дитина, — говорили они, — таке дѣлікатне... де воно може спати на дворѣ?

— Саме тому, що дѣлікатне, буде спати на дворѣ! — вѣдрубавъ Михась. — Якій зъ него буде шляхтичь, якъ бы не спавъ нѣколи пѣдъ голымъ небомъ?

— Але то ажь за каналомъ... Бѣй ся Бога, ему може що злого приключити ся...

— Говорите, якъ дѣти. Тамъ иде осьмеро людей нашихъ, будуть ще сусѣды, то вовкъ его не зъѣсть...

Не помогло нѣчого и Юзьо выбравъ ся за каналъ. Що днины мали имъ высылати ѣду наймичкою. Юзьо бувъ радъ зъ того, бо ще не ночувавъ у поли, а малый Стефаньо навѣть завидувавъ ёму.

Выбрали ся пôдъ нôчь. Впрягли до воза конѣ, наклали грабель и що потреба. Другѣ конѣ вели парубки и гайда въ дорогу! Міхаліна, выхована въ дворѣ, хотѣла Юзеви дати цѣлу постѣль, та батько супротививъ ся тому. Ледви встромила до воза потай чоловѣка малу подушину, абы Юзя въ голову сѣно не грызло... Юзьо скочивъ на вôзъ и поѣхали.

— А накрый ся добре бурмусомъ! — кричала въ слѣдъ за нимъ Міхаліна. Жаль ѣй було дитины.

— Знаешь, Міхаліно, чого я ёго пôславъ? — мовивъ вôдтакъ Михась до жѣнки. — Тобѣ вѣдай здае ся, що менѣ такъ дуже о такого робôтника ходить... Отже по перше длятого, абы хлопець освоивъ ся зъ тымъ всѣмъ; по друге, щобы пильнувавъ, абы не дармували; по трете, абы стерѣгъ нашои працѣ. Тамтуды, знаешь, ѣдуть люде кождого вôвтôрка до Рудокъ на ярмарокъ. Якъ бы такъ мои люде стали продавати сѣно по оберемкови, то пôйде цѣла фѣра...

— Але оно таке делікатне! — бѣдкала Міхаліна.

— То длятого нехай ся „гартуе“... Той делікатности пôдъ периною не позбуде ся!

Тымчасомъ Юзьо ѣхавъ у поле. Вже змеркло ся и вечеръ бувъ чудовый. На чистôмъ небѣ искрили ся звѣзды, а на земли рай. Усюды ажь пахло вôдъ цвѣтôвъ та скошеного сѣна. По-надъ Днѣстромъ розлягали ся тысячѣ голосôвъ дикихъ птахôвъ... Та хто не знае Петрôвчанои ночи? по що ёи описувати? А хиба чоловѣкъ годенъ описати тую красу нашои землицѣ въ Петрôвку?

Въ таку погôдну нôчь годѣ бути сумнымъ и Юзьо

бувъ веселый. Ѣхали гостинцемъ повздовжь пышковецкого оболоня. Минули вже мостъ „на струзѣ“ на побочной рѣчцѣ, минули цвинтарь зъ дрѣмучими вербами. Тутъ водъ рана до ночи выспѣвують птахи; за те въ ночи мертвецка тишина. Парубки познимали побожно шапки и стали хрестити ся. Старый наймитъ Сенько, що служивъ у Михася вже пятнацять лѣтъ, здоймивъ шапку и ставъ шепотати молитвы. Єму воддавъ Михась сына подъ опѣку.

— Юзуню, здойми шапку и помоли ся коло того мѣсця. Ось тутъ — говоривъ Сенько, показуючи бичиною, — твого покойного дѣда Стефана жовнѣры вбили за громаду...

— Де? де? — спытавъ цѣкаво Юзьо.

— Ось тутъ, де бѣлѣе ся нѣбы рувъ... видишь?

— Виджу, виджу.

И Юзьо здоймивъ и собѣ кашкетъ та й ставъ молити ся за душу дѣда, котрого не знавъ, а чувавъ только о его смерти.

— А ты, Сеню, тое тямишь?

— О, дуже добре тямлю... Я тогдѣ малымъ хлопцемъ бувъ и отамъ на загородахъ за плотомъ стоявъ. Я всьо добре бачивъ... чувъ, якъ кричали, потому показавъ ся зъ разу дымъ, вотакъ огонь, а наконецъ почувъ я выстрѣлъ...

— Ану, розкажи менѣ, якъ то було, — пытавъ цѣкаво Юзьо, пригортаючись до старого Сенька або Семйона, бо то такожь бувъ шляхтичь.

Сеньо наложивъ собѣ люльку, выпресавъ огню, закуривъ и ставъ оповѣдати, беручи водъ Юзя вожки, котрѣ єму бувъ воддавъ, заки зъ люлькою зробивъ ладъ. Оповѣдавъ довго, всьо зъ конця.

Юзьо слухавъ цѣкаво. Въ его хлопячой уявѣ пере-

бѣгали всѣ тѝ образы оденъ за другимъ якъ въ якóй чудовóй панорамѣ. Вже въѣхали на мóстъ „на выгонѣ“, а Сенько не скóнчивъ оповѣдання. Переѣхали „жидóвску толоку“ и ѣхали по-пóдъ греблею Днѣстрового каналу. Сеньо ставъ вóдтакъ оповѣдати, якъ Юзѣвъ батько наставъ до двора за ржонцу. Юзьо слухавъ, а далѣ здрѣмавъ ея. Схиливъ свою бѣляву голову на плече Сенька и державъ ся его цѣпко за руку. Вóзъ тарахкотѣвъ по сухóй дорозѣ середъ нóчнои тишины. За возомъ чвалали парубки, ведучи по парѣ коней.

— Тпр-ръ! говъ! — закликавъ Сеньо повздержуючи конѣ.

Юзьо прокинувъ ся и оглянувъ ся. Въ нóчнóй темрявѣ бовдурѣли выеокѝ вербы по-надъ каналомъ, а далѣ густый лѣсъ верболозы.

Поставали й другѝ.

— Ану хлопцѣ! розложити огонь... Тутъ о бѣду не тяжко...

— О яку бѣду? — пытаѳ Юзьо.

— Часомъ вовкъ трафить ся... Тутъ, въ тыхъ корчахъ, тамъ о! нѣколи не переводять ся.

Юзеви стало лячно и вóнъ затрясъ ся всѣмъ тѣломъ.

— Ты боишь ся, Юзуню? Не бóй ся! Они людей лѣтомъ не чѣпають, а лошата нашѝ лишили ся дома, то нема чого бояти ся.

Тымчасомъ другѝ парубки здóймили зъ воза кóлька полѣнъ дерева, що привезли зъ дому; здóймили вѣхоть соломы и стали кресати огонь. Посыпались искры зъ кресила, загорѣлась губка, котру парубокъ завинувъ у вѣхоть сѣна, и ставъ роздувати та вымахувати вѣхтемъ по воздусѣ. Вѣхоть палахнувъ яснымъ полумѣнемъ. Приложили ще соломы и поклали дрова. Усе те выглядало середъ темнои ночи дуже гарно. Юзеви стало веселѣйше

при горючôй ватрѣ. За той часъ другѝ парубки попутали коней и пустили на скошену недавно траву, що росла таки въ очахъ, и поприходили до огня. Принесли зъ найблизшои копицѣ сѣна и стали стелити на нôчлѣгъ.

— Слухайте хлопцѣ! треба матись на осторозѣ. Будете въ ночи мѣнати ся... Насамперед ты, Иване, до пôвночи, а ты, Федьку, вôдтакъ до рана... Кладись, Юзуню, спати!

Юзьо поклавъ ся въ сѣно такъ, що тѣломъ цѣлымъ зверненый бувъ до ватры. На дворѣ трохи похолоднѣло. Стала насѣдати густо роса, а тутъ такъ любо, такъ тепленько, огонь такъ гарно горить и прискае искрами по зеленôй травѣ. Мудрѝ конѣ не вôдходять далеко вôдъ огню и хрупають травицю. Зъ-далека вôдзываe ся диркачь, перепелица, а деколи заскиглить середъ ночи тужливо чайка въ наддньстряньскихъ мочарахъ. По дуплавыхъ вербахъ перекликують ся совы...

Сеньо поклавъ ся заразъ коло Юзя зъ другого боку.

— Теперь ты, Юзуню, безпечный. Зъ одного бôку огонь, зъ другого я. Якъ прийде вовкъ, то насамперед зъѣсть мене...

— А чи вовкъ на-правду на людей кидае ся? — спытавъ Юзьо, почуваючи ся вже безпечнѣйшимъ.

— Лѣтомъ нѣ, бо маe що ѣсти, але зимою, особливе якъ вовки ходять „тѣчнею“, не дай Боже зъ ними стрѣнути ся...

— А що вовкъ лѣтомъ ѣсть?

— Що? Заяцѣ, перепелицѣ та куропатвы зъ гнѣздъ выбирае, лошатко, якъ де трафить ся, безрогу... Та й лѣтомъ ходить вовкъ самôтно, то й легче выживити ся...

— А зимою?

— Зимою богато ихъ ходить... А ось тутъ не далеко зъ-вôдси йшовъ шандаръ въ зимѣ зъ Выбулова, то

якъ єго вовки напали, то на другій день знайшли люде лишь чоботы зъ вôдгрызеными ногами..

— А ґверъ и шабля?

— Та вже жь, що ґвера й шаблѣ вовкъ не зъѣвъ.

— А шандаръ не боронивъ ся?...

— Та чому нѣ! боронивъ ся... одного застрѣливъ, одного проколовъ баґнетомъ, двохъ шаблею зарубавъ, а таки єго зъѣли.

Юзьо пригорнувъ ся близше до Сеня.

— Ану розказуй ще де-що за вовкôвъ...

Другій парубки курили люльку лежачи въ мягкôмъ сѣнѣ.

— О тôмъ бы богато розказувати, — мовивъ Сень. — Отъ разъ иде оденъ чоловѣкъ лѣсомъ, а тутъ надбѣгае тѣчня. Видить бѣдняка, що нѣкуды сховати ся, и гадае, най буде воля Божа! що маѳ бути, тоѳ мене не минe. А стояла фіґура при дорозѣ. Вôнъ клякнувъ коло тои фіґуры и молить ся до святого Николая. А святый Николай є панъ надъ вовками... такъ єму вже Богъ давъ. Молить ся той чоловѣкъ, молить, обѣцявъ наняти „нафистъ“ та й молить ся... Ну и прийшли вовки... було ихъ десять ци кôлько, хто тамъ знаѳ? Насамперед прийшла вовчиця, обнюхала того чоловѣка, обнюхала и пôйшла. Такъ зробивъ кождый вовкъ и пôйшли далѣ. Той чоловѣкъ оглядае ся, а вовки вже ого! Слава-жь Тобѣ Господи та й тобѣ святый отче Николаю!... Хоче вставати, а вôнъ цѣлкомъ примерзъ до землѣ и ноги єму задубѣли. А якъ прийшовъ до села, то псы такій пôднесли галасъ, що страхъ! Песъ далеко вовка зачуе. И на другій день той чоловѣкъ посивѣвъ якъ молоко, такъ настрашивъ ся.

— А моя баба розказувала — обзываѳ ся котрыйсь парубокъ, — що оденъ такій вовкъ бувъ, що середъ лѣта

въ день приходивъ у село и бравъ, що ему подобало ся, чи свиню чи теля, то господарѣ выносили ему чергою що днины бохонець хлѣба, абы шкоды не робивъ.

— Е, то бувъ певно вовкулака — замѣтивъ другій.

— А що то є вовкулака? — спытавъ Юзьо зацѣкавленый.

— Вовкулака то, духъ святый при насъ, най ся пречь каже, є такій вовкъ, що бувъ перше чоловѣкомъ, а вотакъ у вовка перекинувъ ся...

— Якъ такъ можна?

— Чому не можна? То або Богъ ему за грѣхи такъ дасть, або єго хто зачаруе та прокляне, або таки въ вовкулаковъ походить... єго дѣдъ бувъ вовкулакомъ, єго отець та й вонъ є. Такій то часомъ перекидують ся знову въ людей и такъ якъ люде всьо роблять и до церкви ходять, а потому, якъ на него той часъ зайде, то махне въ лѣсъ и не вертае ся колька недѣль...

— А що-жь вонъ робить, якъ стане знову чоловѣкомъ?

— Нѣчого не робить... и мало говорить — сказавъ Максимъ. — Моя баба розказувала, що до нашого села такій оденъ заходивъ...

— Не бреши, не бреши Максиме! — обзываe ся Сеньо.

— Якъ я брешу! Тажь богме! моя баба сама бо жила ся, ну, а старій люде правду говорять... Баба була тогдѣ ще малою дѣвчиною. То разъ прийшовъ якійсь зайшлый чоловѣкъ до нашои хаты, такій обдертый, горшь дѣда. Нѣчого не сказавъ, анѣ слова, анѣ добрый день... А бабина мама тогдѣ спекла свѣжій хлѣбъ и поклала на лавѣ, знаете... А той чоловѣкъ прийшовъ та й нѣчого не кажучи зачинае здирати шкорки зъ того хлѣба. А зъ свѣжого хлѣба, знаете, шкорка легко здираe ся... Здираe

вôнъ и ѣсть, такъ ино лыкає... Бабина мама стоить коло печи та йно хрестить ся и молитвы шепче, а баба, звычайно, молоде, дурне, каже до того чоловѣка: „а на що ты такъ хлѣбъ святый паскудишь? хто то буде потому ѣсти?“ А той вамъ якъ блысне на бабу очима, нѣбы угликами, та якъ не кланцне зубами, то мою бабу ажь заморозило, не може зъ мѣсця кинутись... Тогдѣ мама бабина каже до того чоловѣка: „ну, ну, нѣчого, ѣжь... вона ще дурна...“ И заразъ ѣи хватила, завела до коморы и заперла. А потому, якъ той уже пôйшовъ, то мама каже до бабы: „Бôй ся Бога, що ты зробила? тажь вôнъ мôгъ тебе роздерти... та то вовкулака!“ И якъ було вамъ осьмеро хлѣба, то зô всѣхъ шкôрки поздиравъ, лише мякушку лишивъ... Розумѣє ся, того хлѣба нѣхто не хотѣвъ ѣсти... роздали дѣдамъ.

— Оно то мусить бути правда, — обзывае ся другій. — Менѣ зновъ розповѣдавъ дѣдо небôщикъ таке за вовкулакôвъ: Въ одному селѣ була дѣвка-одиначка, богацька, и такъ вередувала парубками, що за жадного не хотѣла йти. А бувъ оденъ дуже гарный парубокъ и дуже въ неи влюбивъ ся. Она показувала такожь, що ѣго любить, ну, та й вôнъ такъ влюбивъ ся, що житя ему нема? Шле до неи сватôвъ; вона: добре! Лагодять весѣлѣ; вона нѣчого, всьо робить якъ треба. Прийшли вже пôдъ церкву, вже до шлюбу, вже всьо геть готове... Выходить пôпъ та й пытае, якъ звычайно: „маешь добру, непримушену волю“... насамперед ѣго. Вôнъ такій радый, що душѣ въ собѣ не чуе, та й каже: „маю“... Пытають вôдтакъ ѣи, а они, кажу вамъ, якъ зарегоче ся! каже: „а де-жь бы я за такого дурня йшла? пекъ ему!“ и плюнула на него. Людей се дуже обôйшло, а она собѣ нѣчого, взялась по-пôдъ боки и каже: „грайте музики! ведѣть мене, бо я собѣ такъ зажартувала“... А той па-

рубовъ, стоить нѣ въ сихъ нѣ въ тыхъ та й каже: „Бодай зъ тобою вовкулака оженивъ ся!“ Такъ ѳи заклявъ, а самъ пôйшовъ свѣтами. Та якось въ рôкъ по тôмъ приѣзджае, знаете, до тои дѣвчины такій файный чоловѣкъ, молодый, та й каже, що буде ѳи сватати. Батько ѳи поѣхавъ на обзорины, ну, всьо ладно, господарь разъ!... та й зробили весѣле. Ну, по весѣлю, поѣхала она зъ чоловѣкомъ до него, десь на пяте село чи щось. Жиють собѣ файно ажь любо. Та пôйшли вони разъ пôдъ лѣсъ сѣно грабати. Грабають. Вôнъ такій сумный якъ хмара. Ажь наразъ кинувъ граблѣ, кинувъ капелюхъ и полетѣвъ у лѣсъ. Жѣнцѣ се байдуже: пôйшовъ та пôйшовъ... Нема чоловѣка, нема... Ажь тутъ выбѣгае зъ лѣса вовчиско, такій вамъ якъ телиця, та просто до тои молодицѣ! Вона була вôдважна та й до него зъ граблями: „а цу-пу! тю-гу! тю-гу!“ Вовкъ ѳи зубами за спôдницю, ажь выдеръ кавалокъ, она ѳго граблями по головѣ, по головѣ, ажь посока зъ него полила ся... Тогдѣ вовкъ гицъ до лѣса!... Молодиця гребе дальше. Ажь тутъ выходить ѳи чоловѣкъ зъ лѣса, та такій, чуете, марный, подрапаный, зъ головы кровь тече... „Та що тобѣ, Иване [чи якъ тамъ], стало ся?“ — „Нѣчого“ каже „я хотѣвъ напити ся зъ потôчка воды, прилягъ до землѣ, та рука менѣ поховзла ся и я такъ головою до каменя вдаривъ.“ — „Нещасте“ каже жѣнка и завивае ѳму рану на головѣ „а тутъ“ каже „якъ ты пôйшовъ, якійсь вовчиско выбѣгъ зъ лѣса, то ледви обôгнала ся граблями.“ А вôнъ, чуете, такъ люто блиснувъ очима, що страхъ!... ино вона того не видѣла... Посѣдали они полуднувати; вôнъ все зъ завязаною головою. Потôмъ вôнъ поклавъ ся спати та й якось роззявивъ рота, якъ то деякѣ люде роблять. Молодиця глипъ! а ѳму за зубами сторчить кусникъ рубця зъ ѳи спôдницѣ... Вона заразъ пôзнала, що ѳи чо-

ловѣкъ вовкулака, и нагадала собѣ, якъ тамтой ѳи проклявъ... Встала по тихоньки та й втеки що-силы! Надъ вечеромъ забѣгла до дому, до свого батька, ледви жива. За кôльна днѣвъ приѣхавъ за нею чоловѣкъ. Що нѣ просивъ, що нѣ благавъ.. „Не буду“ каже „жити зъ тобою та й не буду! я вôдцала ся за парубка, а не за вовкулаку...“ А вôнъ, чуете, якъ почувъ то слово, то выбѣгъ якъ скаженый зъ хаты, перекинувъ ся у вовка и махнувъ до лѣса... Лишивъ и конѣ и вôзъ та й уже бôльше не вертавъ ся. А она остала ся, отъ, якъ то кажуть, нѣ дѣвиця нѣ молодиця...

— А по чôмъ же такого вовкулаку пôзнати?

— Вôнъ такій самый якъ бы й вовкъ, лише що бôльшій и дуже напастливый... чого-будь не настрашить ся...

— Буде, того, буде! — обôзвавъ ся Сеньо, вытрясаючи попѣлъ зъ погаслои люльки, — пора вже спати... далѣ вже пôвнôчь.

Справдѣ, „косарѣ“ показували вже на пôвнôчь. Ще де-де перекли-á ись нôчній птацѣ.

Юзьо, лежачи горѣлиць, дививъ ся прямо въ небо, дививъ ся на тѣ безчисленнѣ зôрки, що блищали на небѣ и миготѣли. А далѣ замкнувъ очи и ставъ засыпляти. Парубки вже хропѣли, чути ще було хрупанє коней, що недалеко пасли ся, а далѣ все стихало въ ѳго ушахъ, поки не заснувъ твердо.

Якъ вно стал свитати, Сеньо побудивъ усѣхъ. И Юзьо отворивъ очи. Огонь погасъ и зôрки на небѣ погасли. Лише ранѣшна зôрниця выйшла на зустрѣчь сонцю и всмѣхала ся та моргала на „добрый день“. И птицѣ стали прокидати ся. На всходѣ червонѣло ся небо. Конѣ напасли ся черезъ нôчь добре и дрѣмали; одни лежали,

другѣ стояли зъ зажмуреными очима, зъ позвѣшуваными въ-низъ головами.

Парубки стали шептати молитвы и пôйшли до Днѣстрового каналу вмывати ся. И Юзьо пôйшовъ слѣдомъ за другими. Перейшовъ высоку греблю, перейшовъ стежку мѣжь корчами и, придержуючись верболозы, спускавъ ся до воды. Каналомъ плыла спокôйна и така чиста вода, що всѣ камѣньчики, всѣ рыбки полѣчишь, и жовтый пѣсокъ видно. Тутъ бувъ брôдъ. Юзьо здоймивъ шапку, стягнувъ чоботы и полѣзъ въ рѣку. Холодна водыця отверезила его и прогнала сонноôсть. Парубокъ подавъ ёму кусникъ полотна втерти лице.

— Не затягай, Юзуню, чоботôвъ, бо буде въ день горячо... босому лѣпше.

За той часъ розпалили огонь.

Михасеве сѣно було вже въ копицяхъ. Треба було его зъ-за погоды стягнути въ купу и зложити въ стирту. Цѣкаве то стягане копиць и Юзьо мавъ теперь тои штуки навчити ся.

Позапрягали конѣ по парѣ до переднои штельваги вôдъ плуга. За ои колѣсце середне привязаный бувъ довгій мотузъ серединою. На однôмъ кôнци була деревяна ключка, на другôмъ мотузъ звязаный въ кульку. Такою парою коней пôдъѣздило ся пôдъ копицю сѣна. Обома кôнцями мотуза обвязувало ся сподомъ копицю. Ключка деревяна захоплювала за кульку. Вôдтакъ погоничь драпавъ ся на копицю и пôдганявъ коней. Конѣ, рушивши разъ копицю, тягнули ои ажь до того мѣсця, де мала станути стирта. Цѣла штука въ тôмъ, щобы копицю перевязати въ добрôмъ мѣсци, бо инакше конѣ стягнули мотузомъ половину копицѣ зъ верху, решта остала ся, а и той вершокъ розтрясъ ся. Таке сѣно треба було вôдтакъ привезти возомъ. Але така робота можлива лишь

на рѳвныхъ наддн҃ѣстряньскихъ левадахъ, и то лишь тамъ, де нема анѣ купѣнокъ, анѣ кретовиня.

Юзеви така робота подобала ся. Заложили мотузъ и ѣдешь якъ птакъ, легонько, наче бъ саньми по снѣгу. Лише вертати пѣшки босому по скошенѳмъ бадылю нѣяково, бо въ ноги коле. Та годѣ инакше; въ чоботахъ того бы не було, але знова убутому годѣ выдрапати ся на копицю.

При такѳй роботѣ Юзьо и не стямивъ ся, якъ сонце зѳйшло высоко и стало таки добре припѣкати. Наймитъ вывѣзъ на кони обѣдъ. Для Юзя зладила Міхаліна обѣдъ окремо. Пообѣдавши, знова до роботы. Копиць такихъ настягали вже чимало. Стали складати въ стирту пѳсля розмѣру, якій подавъ Сеньо.

Робота трѣвала два днѣ. Юзьо за той часъ, розумѣѣсь, не бувъ дома, не видѣвъ нѣ тата нѣ мамы. На дворѣ було ѳму добре спати; въ полудне збирали наймиты сухе бадыля и рѳще надъ водою, абы було чимъ пѳдъ нѳчь запалити. Що вечера розказувавъ хтось якусь цѣкаву казку, ажъ любо було слухати, хоть страшно.

Заразъ другои ночи прийшовъ жданый та непрошеный гѳсть. Зъявивъ ся вовкъ. Конѣ стали страшенно форкати и збили ся въ купу. Сторожный наймитъ побудивъ другихъ и ставъ показувати на двѣ блищачѣ точки, що рушали ся по-пѳдъ верболозовый лѣсъ.

— Що то таке? — пытае Юзьо збудивши ся.

— Нѣчого... онъ, диви, за каменемъ ѳму вечеря, за моремъ обѣдъ... то вовкъ. Та не бѳй ся! вѳнъ до огню не прийде.

Юзеви стало страшно. Вѳнъ поглянувъ у той бѳкъ и не видѣвъ нѣчого бѳльше кромѣ двохъ блищачихъ очей. Конѣ стали наближатись до огню. Оденъ наймитъ

запаливъ вѣхоть соломы и вымахуючи нимъ у воздусѣ кричавъ зъ цѣлои силы „тю-гу!“ Але вовкъ нѣчого собѣ зъ того не робивъ, посидѣвъ на мѣсци трохи, наче бъ хотѣвъ показати, що не боить ся, вôдтакъ пôйшовъ у верболозы.

— А може то вовкулака? — пытае Юзьо.

— Але во! тутъ вовкулакôвъ нема...

Другого дня Сеньо наганявъ до роботы страхъ! Розглядавъ ся по небѣ и крутивъ головою. Надъ вечеромъ взялась така хмара комарôвъ, що лѣзли до очей, до носа, до рота. Конѣ обганяли ся що-мога хвостомъ, ногами, вымахували головами, обтирали ся оденъ о другого, але не здужали обôгнати хмары кровопійцѣвъ, що саме сѣдали тамъ, де не можна було нѣчимъ обôгнати ся. Конѣ дуже непокоили ся. Треба було застановити роботу скорше нѣжь звычайно. Наймиты наклали сѣна въ довгу лаву, на верху поклали гнилого лепѣху и запалили. Не було зъ того поломѣни, лише страшенный бѣлый якъ облаки дымъ. Дымъ не йшовъ у гору, а стеливъ ся низомъ. Пôдъ той дымъ пôдбійшли заразъ конѣ. Вони скубали траву та держали головы при земли и такъ могли дыхати, хочь стояли цѣлй въ дымѣ. Такимъ способомъ були безпечнй вôдъ комарѣвъ. Юзьо сидѣвъ тежь при тôй ватрѣ, бо и его комарѣ страхъ скусали. Наймиты за той часъ складали сѣно въ стирту.

Сеньо заповѣдавъ на завтра дощь. Але небо якось на дощь не показувало. Рано зôйшло ясне сонце, якъ все, и небо було чисте, нѣ однои хмарки... Доперва коло полудня показались де-де на небѣ хмарнй облаки. Вони злѣтали ся въ одно мѣсце, мовь гайвороне на жиръ, вôдтакъ розходили ся, бôльшали, заслоняючи собою синѣ небо. Сонце сховало ся за облаки и счинивъ ся вѣтеръ. То була лишь передня сторожа тои великои синьои

хмары, що высунулась вôдъ пôвночи и що-разъ бôльше залягала небо чорною поволокою. Се були вѣстуны бурѣ. Тую чорну хмару гнавъ сильный вѣтеръ. Хмара показувалась берегами багряною, сонце кôлька разôвъ выглянуло зъ-за облакôвъ и освѣтило ѳи.

— Хлопцѣ! звивайтесь, бо вся наша робота пропала! — кричавъ Сеньо стоячи на высокій стиртѣ зъ вилами въ руцѣ, мовь той мітичный Тритонъ. — Завершувати, решту лишити... Крути перевесла!...

Два наймиты крутили вправно довгій перевесла зъ сѣна. Робота ажь миготѣла въ рукахъ, такъ кожде спѣшило ся. Навѣть Юзьо хопивъ граблѣ и ставъ заграбувати розтрясене сѣно. Заки хмара дôйшла до половины неба, стирта була завершена и подготована на всѣ боки мôцными перевеслами. У воздусѣ клекотѣло якъ у великаньскôмъ кôтлѣ, показували ся рясній блискавки, зôрвавъ ся страшенный вихоръ. Сеньо перебѣгъ ѳще разъ вздовжь стирты и ставъ хутко спускатись на землю. А сонце наче бъ кепкувало собѣ зъ цѣлого свѣта, бо кôлько разôвъ показало ся зъ-за облакôвъ, то жарило страшенно, наче бъ хотѣло сказати: „Не бôйте ся, люде, я не позволю васъ заморозити пôвнôчному вѣтрови...“ А той вѣтеръ насѣвъ ся на землю цѣлою силою. Въ его пôдувѣ немовь чути було грôзный голосъ: „Вы тѣшите ся своєю роботою, що ѳи покôнчили, заки я прийшовъ зъ-за моря? Отожь я вамъ покажу, що даремна ваша втѣха, бо я все розмету, рознесу свѣтами!...“ И выючи кинувъ ся на сѣно, хопивъ за одну незложену ще копицю, здеръ зъ неи вершокъ, закрутивъ нимъ млынця и покинувъ. Вôдтакъ ставъ рвати сѣно цѣлыми оберемками, а розкидавши нимъ далеко, знôвъ вернувъ ся до вершка и покотивъ его опередъ себе до Днѣстра. Вôдтакъ кинувъ ся на другу копицю, але она пригорнулась до стирты, якъ

дитина до матери... „А ты, стара, гадаешь ѳи оборонити?“ заревѣвъ люто вихоръ. „Пожди, й тобѣ таке буде, рознесу тебе на шматки...“ И кинувъ ся скажено на стирту. Шарпавъ ѳи, грызъ, пôдкидавъ, але не зрушивъ. Зъ одного боку лише пôддеръ кôлька клаптôвъ сѣна наче-бъ хустку на головѣ молодицѣ. Але пôддертй клаптѣ знôвъ прилягли немовь прилипли до стирты. Сильнй перевесла придержували вершокъ стирты и змаганя вихру були даремнй. Вôдтакъ вихоръ, забираючи клаптѣ сѣна, пôгнавъ до Днѣстра, гнучи до землѣ верболозы, ломлячи старй вербы.

Пôтьма залягла землю. Усѣ налякались.

— Ховай ся пôдъ стирту! — кричавъ Сеньо. — Де Юзьо?

Юзьо не знавъ, щó зъ собою робити, такъ налякавъ ся. Зимный вихоръ продувавъ до кости спочене тѣло и валивъ зъ нôгъ. Сеньо прибѣгъ до Юзя, хопивъ его за руку и дрожачого вôдъ страху и зимна завѣвъ пôдъ стирту за вѣтеръ. Самъ присѣвъ биля него. Другй наймиты похували ся те жь, де хто мôгъ. Тутъ було затишно. Сюды скрылось и кôлькоро коней; прочй почвалали у верболозы и поховались въ гущавину. Найбôльше лютувавъ вихоръ надъ ватрою. Вона пôдъ сильнымъ его подувомъ запалала ясным поломѣнемъ, дармá що шуваръ бувъ гнилый и вохкій. Вихоръ въ мить высушивъ его, и те, що не спопелѣло, забравъ зъ собою, вернувъ ся ще разъ, закрутивъ недогарками и понѣсъ геть, и попѣлъ розвѣявъ по свѣту... Ударивъ першій грôмъ. Запалило ся небо ослѣпляючимъ поломѣнемъ. Затарахкотѣло и трѣснуло такъ, що земля задрожала, а голосъ розходивъ ся далеко-далеко вôдбиваючись о высоку греблю могучимъ вôдгомономъ. „Святъ, святъ, святъ!“ хрестались наймиты, нахиляючи головы. Кождый хотѣвъ спытати: „не

*

знавъ, де такъ?“ але боявъ ся отворити рота, абы не розсердити святого Илію... Грѣмъ бивъ за громомъ, пустивъ ся грубый дощь, та такъ густый, що дивлячись на него здавало ся, що хтось грубыми шнурками позвязувавъ густо небо зъ землею. Люде, поховавши ся де хто мѣгъ пѣдъ сѣно, шептали молитвы. Конѣ тѣ, що лишились пѣдъ стиртою, збили ся въ купу и позвѣшували головы...

Але така буря не довго тревае; якъ не знати звѣдки взялась, такъ не знати куды подѣлась. Гряхѣтъ громѣвъ що-разъ дальше вѣддалявъ ся, вихру не стало, а дощь усе рѣдшавъ. Ще по кѣлька крапель капнуло на мокру землю, здоганяючи товаришокъ, якъ та купка овець, що вѣдстала вѣдъ стада... Теперь показало ся сонце, выглянуло зъ-за хмары и засмѣяло ся якось скривлене иронічно, наче-бъ казало до людей: „Нарѣкаете на мене неразъ, що я за дуже грѣю, а таки зле бы вамъ було безъ мене... правда?“ Подувъ легенькій вѣтерець: „Не бѣйте ся, люде добрѣ, я не такій страшный янъ той мѣй скаженый братъ, що тутъ лютувавъ... я саме хочу направити те, що вѣнъ напсувавъ“ — и дуючи приязно, осушувавъ каплѣ воды, що блищали на травѣ до сонця мовь жемчуги.

Наймиты повылазили зъ своихъ сховкѣвъ.

— А то буря разъ, бодай ся прочь казало! То певно когось понесло...

— Якъ то понесло? — пытае Юзьо, що саме вылѣзъ изъ дѣры и тѣшивъ ся, що бѣда минула.

— Якъ понесло?... То е такій знахорѣ, чарѣвники що якъ хоче кого спровадити, хочь-бы и зъ-за моря, то заразъ спровадить. Треба ему лишь дати трохи волося зъ того чоловѣка, а вѣнъ поворожить, поворожить...

— Не ворожи но ты, а подивись за кôньми, чи всѣ є...

Парубокъ кинувъ ся до коней. Бракувало трое. Двохъ пôйшло у верболозы за кôньми, прочî стали розкидати сѣно, що не було ще въ стирту зложене, абы просохло на сонци. Стирта стояла не рушена. Сеньо тѣшивъ ся зъ того.

Юзьо дуже бувъ цѣкавый дослухатись, якъ то можна ворожбою чоловѣка черезъ море перенести... Доперва якъ покôнчили роботу, Максимъ мусѣвъ докôнчити свого оповѣдання и такъ розказувавъ:

— Ворожить вôнъ .. тое волося варить въ якôмсь зѣлю та й на огонь кидае зѣле... То якъ хоче, абы того чоловѣка донесло живымъ, то варить поволи, а якъ нѣ, то того кликаного такъ хопить и такъ скоро несе, такъ розбивае, що донесе єго мертвымъ... Разъ прийшло двохъ подорожныхъ и впросили ся на нôчь до хаты, до однои молодицѣ. А вона чарôвниця була, ажь чоловѣкъ вôдъ неи свѣтами втѣкъ. Переночували тî подорожнî, а молодиця запалила огонь на припѣчку и приставила якесь горнятко. А то бувъ тато зъ сыномъ — мандрували кудысь. Старый чоловѣкъ, бувалый, дивить ся, а та молодиця все щось шепче, все щось до горнятка докидае... все шепче... Заразъ догадавъ ся. Молодиця до сѣней, а вôнъ пôдъ дверѣ и дивить ся. А вона вамъ взяла скопець, присѣла пôдъ терлицю, завѣсила на ню якусь шмату и циркае вамъ якъ корову. Старый нѣчого, лишь лѣгъ зновъ на своє мѣсце и лежить. Ажь слухае, а горнятко зачинае кипѣти помалу та й все шепоче такъ поволеньки: „Пе...тре! Пе...тре! Пе...тре!“ А старый каже до сына: „Ану, Иване [чи якъ тамъ], присунь до огню горня... побачишь, що зъ того буде.“ Сынъ присунувъ та ще угликами обгорнувъ. А воно вамъ зачинае вже

добре вчпѣти та кличе що-разъ хутше: „Петре! Петре!“ а далѣ „Петре...тре...тре...тре!“ Якъ вамъ ся счинивть вихоръ, якъ не жбухне тымъ кликанымъ Петромъ у дверѣ, ажь на смерть его забило. А тогдѣ молодиця якъ не зайойкае, та зъ мѣтлою до хаты! Подорожнѣ ледви вѣдхрестили ся та зъ душею втекли...

— Бодай ты такъ зъ носомъ бувъ, якъ то правда! — каже Сенько.

— Чому неправда? ото разъ! А мѣй дѣдо разъ оравъ у поли. Надбйшла така чорна хмара, якъ нѣчь. Вѣнъ дивить ся, а въ хмарѣ чоловѣкъ летить... А мѣй дѣдъ тогдѣ полуднувавъ, та й якъ державъ нѣжь у рукѣ, зачавъ запыхати его въ землю, але дуже поволеньки. Втыкае вѣнъ той нѣжь въ землю, а той чоловѣкъ щоразъ низше й низше, та якъ нѣжь улѣзъ по самѣ черенки, той чоловѣкъ гопъ на землю! Посидѣвъ трохи, зъѣвъ кусникъ хлѣба, а далѣ каже: „Пусти мене, чоловѣче добрый, бо така мене нудьга бере, що трохи не згину... менѣ одна дѣвка такъ зробила, що я ей покинувъ, дарма, що въ десяте царство пѣйшовъ..“ И дѣдъ ставъ поволеньки вытягати нѣжь, а той чоловѣкъ усе въ гору та й въ гору и полетѣвъ зъ хмарою...

— Де ты, Максиме, навчивъ ся такъ гладко брехати?

— Та явъ я брешу? Той нѣжь ще мѣй батько мавъ, поки ему не вкрали въ Самборѣ на торзѣ.

А тымчасомъ сонце жарило и просушувало тонко розстелене сѣно. Надъ вечеромъ згромадили его и вложили въ одну велику копицю. Парубки привели коней, що забѣгли ажь до Выбулова, и стали ладитись до дому.

Міхаліна страхъ яка була несупокбйна о хлопця пѣдчасъ тои бурѣ. Михась не мѣгъ ей успокоити.

— Не бой ся! — говорив вонъ жѣнцѣ. — Сеньо не дасть ему загинути...

Тожь Міхаліна страхъ утѣшила ся, коли Юзьо вернувъ. Выбѣгла до него ажь до воза и стала цѣлувати та пестити.

— А що, Юзуню, дуже налякавъ ся? а здоровый ты?

— Нѣчого менѣ, мамо, не стало ся.. я й не змокъ, трохи лишь ноги покалѣчивъ водъ бадыля...

Міхаліна намастила сынови посѣданѣ та покалѣченѣ ноги несоленымъ масломъ и уклала его спати.

— Зле робишь, Міхаліно, що хлопця такъ розпещуешь, — сказавъ до неи Михась. — Трохи вывѣтрѣвъ зъ дворского воздуху, а ты зновъ усе псуешь...

XII.

Юзьо, веденый твердою рукою батька, привыкъ згодомъ до всего. Навчивъ ся господарскои роботы, о скѣлько она водповѣдала до его вѣку, набравъ у всему вправы, привыкъ до холоду й спеки и освоивъ ся зъ цѣлымъ окруженемъ домашнымъ. Знавъ ся зъ челядію, влюбивъ ся въ казки, котрѣ они ему розказували, и було ему добре.

До одного лишь Юзьо не могъ вложити ся: зъ шляхотскими своими ровесниками не могъ якось освоитись и жити янъ другѣ. Могло се выйти зъ того, що до Закутя, до того шляхотского гнѣзда, було далеко, а може ще давнѣ его спомины дворацкѣ не давали ему наломати себе до того простого житя, якимъ жили занутяньскѣ хлопцѣ шляхотскѣ. А здаеть ся одно й друге

склало ся на те, що Юзьо выроставъ осторонь вôдъ своихъ ровесникôвъ. Та ще єго мама, выхована въ тôмъ самôмъ гнѣздѣ, що й вôнъ, заступала єму а бодай нагадувала колишне минуле — и тое єму выстатчало. Юзьо вдоволивъ ся своими поломаными играшками, а на одинокого товариша свого выбравъ молодшого Стефаня. Стефаньо видѣвъ въ своѣмъ братчику высшого чоловѣка и вô всѣмъ слухавъ єго. Юзеви було зъ тымъ выгôдно, бо не натрафлявъ въ своѣмъ товаришу забавы нѣякого опору.

Треба признати, що поведене Михася супротивъ сына було умѣле и тактовне. Михась не забувъ на те, що Юзьо стане колись богатымъ хлѣборобомъ-шляхтичемъ, не буде потребувати тяжкои роботы робити, але повиненъ на всѣмъ розумѣтись, а въ потребѣ вмѣти таки самому зробичи. Томý-то Михась заставлявъ Юзя придивлятися пильно до всего, усе называти по властивôмъ имени. Юзьо мôгъ бавити ся у вôльный часъ, якъ єму було до вподобы, але мусѣвъ рано вставати, наглядати, щó робить ся въ стайни, на гумнѣ, якъ молотить ся, пильнувати, абы худоба мала на часъ ѣсти, абы молотѣльники добре выбивали колоски и не полишали зерна, абы не розтрясали сѣна, абы всюды бувъ порядокъ. Юзьо пôдъ наглядомъ батька вѣвъ господарскѣ записки всѣхъ приходôвъ и выдаткôвъ, вѣвъ метрику телятъ, лошатъ и безрогъ, реєстръ слугъ, и таке инше, такъ що кождои хвилѣ мôгъ знайти, чого було треба. Юзьо любивъ маму дуже, батька тежь, зô слугами поводивъ ся по дружному и всѣ були бы за нимъ у огонь пôйшли. Рештy вчивъ ся Юзьо зъ власнои охоты. Знавъ кожду рѣчь назвати по имени, знавъ єи призначене господарске. Самъ пробовавъ усьо робити. Навчивъ ся и цѣномъ бити, зъ чого молотѣльники були дуже радѣ, бо за той часъ, якъ Юзьо

цѣпомъ бавивъ ся, они могли собѣ спочити. Не зразивъ ся хлопець тымъ, що першого разу трѣснувъ себе по чолѣ, ажь ему гуля выступила и мама прикладала зимнои воды. А вже найцѣкавѣйшій бувъ Юзьо до коней. Вони тежь знали его добре, бо неоденъ шматокъ хлѣба, неодну жменю пшеницѣ чи жита зъѣли въ его рукъ. Коли Юзьо показавъ ся въ стайни, всѣ ирзали до него и натягали свои гарнѣ головы, дивились розумными очима, наче-бъ хотѣли спытати ся: „ану, покажи, що маешь пбдъ полою?“ Особливе малѣ лошата любили Юзя и бѣгали за нимъ якъ песики, ажь до хаты за нимъ заходили, зъ чого Юзьо и Стефаньо страхъ тѣшили ся, а Михась ино усмѣхавъ ся пбдъ вусомъ. Лошатка вважали Юзя либонь своимъ ровесникомъ... Юзьо заходивъ своббдно мѣжь конѣ и жадне на него й не захмурилось. Старѣ кобылы позволяли ему бавитись въ маленькими лошатками, та коли яке пручалось и вырывало ся ему въ рукъ, то заразъ стара щось до него заирзала, наче-бъ хотѣла сказати: „то нашь Юзьо... вбнъ тобѣ нѣчого злого не зробить“... Бувало зимою замкнуть парубки браму и пустять коней на обору. Усе тутъ скаче попбддиравши хвосты и не дасть ся нѣкому взяти въ руки; одного Юзя слухають и бѣжать за его голосомъ. Щобы конѣ не застоювались, проганяли ихъ зимою до Днѣстра пити. Юзьо не поминувъ нѣколи такои нагоды. Для него сѣдлали коня и вбнъ ѣхавъ зъ парубками — та не выдержавъ, абы не погерцювати на кони по широкихъ оболонях. Ему товаришувавъ Стефаньо, якъ ино не бувъ на той часъ въ школѣ.

Юзьо перемѣнивъ ся до непбзнаня. Лице втратило давну паперову краску, опалило ся сонцемъ и зарумянѣлось, выповнило ся; по давныхъ синихъ пбдковахъ попбдъ очи и слѣду не стало. Хлопець пбдрбсъ и набравъ

силы. Михась страхъ тѣшивъ ся, дивлячись на ту перемѣну свого выпещеного сына.

Минуло такъ кôлька лѣтъ и Юзьо вырбсъ на парубка. За той часъ тôлько лише змѣнило ся, що стара тѣтка и баба Стефаниха повмирали. На Михасевôй батькôвщинѣ сидѣвъ Федьо. У него було вже пятеро дѣтей: три хлопцѣ и двѣ дѣвчины. Другого зъ черги сына, Яся, дававъ Федьо до Самбора до школы; Ясьо ходивъ уже до гімназіи.

Юзьо не часто показувавъ ся въ Закутю; найбôльше пôдъ часъ вакацій, коли Ясьо вертавъ до дому, вôдвѣдувавъ Юзьо загороду стрыка Федя. Сюды сходили ся студенты зъ цѣлого Закутя [було ихъ вôсѣмь]; зъ ними товаришувавъ Юзьо. Хочь вôнъ не дорôвнювавъ имъ вѣдомостями, то однакъ за-для его маетку и за-для того, що вôнъ не зовсѣмъ утративъ дворску огладу, вони радо приймали его въ свôй кружокъ. Але Юзьо не мавъ вакацій; вôнъ мусѣвъ пильнувати господарства, та лише въ недѣлю и свята мôгъ забѣчи до своихъ товаришѣвъ. Въ такій двѣ вертавъ вôнъ до дому пôзно. Михась не боронивъ того Юзеви, бо черезъ то — пôсля его гадки — Юзьо мôгъ лѣпше освоити ся зъ шляхтою...

Юзьо не хотѣвъ носити давныхъ збираныхъ по-заду капотъ. Єму шивъ мандруючій кравець жидъ капоты на взôръ сурдутôвъ зъ двома гузиками зъ-заду. Не носивъ такожь шапки на завѣсахъ, лише звычайну смушкову, лѣтомъ кашкетъ, при роботѣ, а въ свято „найстровый“ капелюхъ. Тôлько й було признаки шляхотского одягу на нѣмъ, що чоботы зъ холявами. Носивъ пôвкошульки, пôдвязаній краватков.

Въ такôмъ товариствѣ перебувавъ Юзьо вакаціи. Въ

иншой порѣ въ Закутю нѣхто его не видѣвъ. Але такій молодый та до того богатый чоловѣкъ, зъ котрого, якъ мовляли люде, ажь напало сорокôвцями, мусѣвъ знайти собѣ товариство, яке вважавъ для себе вôдповѣднымъ. Давныхъ двôрскихъ часôвъ все ще не позабувъ За такимъ товариствомъ оглядавъ ся и середъ сурдутôвъ, та польскои мовы уважавъ свое властиве мѣсце. Звернувъ свою увагу на дворы. Але, розумѣе ся, жаденъ зъ сусѣдныхъ дѣдичѣвъ не вважавъ Юзя рôвнымъ собѣ, а Юзьо бувъ амбітный, абы пхати ся тамъ, де бы его не приймили або нерадо его видѣли. Вôнъ порѣшивъ, що хочь-бы не въ дворѣ, такъ бодай биля двора, и ставъ приязнити ся зъ двôрскими офіціялістами.

Насампередъ познакомивъ ся Юзьо черезъ сынôвъ ексномa пышновецкого зъ старымъ Кручиньскимъ. Той познакомивъ его дальше и Юзьо не стямивъ ся, якъ влѣзъ опять въ дворацкій свѣтъ. Що недѣлѣ ѣздивъ куды инде и всюды були ему дуже радѣ, особливо тамъ, де були молодѣ панночки. Юзьо бувавъ у ржонцôвъ, економôвъ, горальниôвъ, лѣсничихъ, и всюды въ промѣни двохъ миль вôдъ Пышновець. Всюды бавивъ ся добре, навчивъ ся гарно танцювати, надскакувавъ панамъ и знавъ говорити имъ чемности.

О тôмъ всѣмъ знала Міхаліна, передъ котрою Юзьо не мавъ тайны, и тѣшила ся его успѣхами, тѣшила ся, що Юзьо такій бравый хлопець, що потрафить дворкамъ головы завертати. Але не знавъ о тôмъ нѣчого Михась. Вôнъ якось не змѣркувавъ ся, куды Юзьо ѣздить, а що пильнувавъ господарства добре, то впрочôмъ батько оставивъ ему вольну волю.

На Юзя звернувъ увагу дѣдичь зъ сусѣдного села ґрафъ Пивницкій. Бачивъ, якъ Юзьо добре розумѣе ся на господарствѣ, бо неразъ видавъ его роботу въ поли;

знавъ, янъ Юзѣвъ батько славно завѣдувавъ майномъ бароновои, и подумавъ собѣ, що добре бы взяти Юзя въ службу, поки-що за економа. Графъ высказавъ свою волю довѣрочному свому ржонци, а той обѣцявъ при найблизшой нагодѣ Юзя до сего намовити.

Въ найблизшу недѣлю ржонца Простроньскій запросивъ Юзя до себе буцѣмъ то на забавку. И дѣйстно тои недѣлѣ позъѣздили ся ще другѣ гостѣ-офіціялісты и спровадили музику. Середъ забавы ржонца повѣвъ Юзя въ кутикъ и заговоривъ до него:

— Якъ вы можете, панѣ Тарасовичь, выховавши ся въ паньскôмъ гнѣздѣ, жити середъ тои простои шляхты, сему я чудую ся и неразъ говорю до моеи жѣнки Клявдзѣ, що у того Тарасовича зелѣзна воля, коли потрафивъ таку штуку... Янъ бы менѣ такъ, то прийшло бы ся вдурѣти!.

— А що жь пораджу, — вôдповѣвъ Юзьо, — коли я сотвореный на шляхтича?

— Выховувати ся въ такôмъ дворѣ середъ пуху и шовкôвъ, а вôдтакъ влѣзти въ шляхотскôй гнôй, то геройство...

— Та що за геройство? Чоловѣкъ до всего мусить привыкнути... годѣ инакше.

— Але такъ цѣле житѣ!

— Певно, що цѣле житѣ... трудно инакше.

— Могло бы бути инакше и се лишь вôдъ васъ залежить... Отъ любѣйше вамъ въ нашôмъ товариствѣ и вы его, цѣлкомъ природно, шукаете. Вы бы могли на завсѣгды мѣжь нами бути...

„Овъ! чи не хоче вôнъ мене зъ своею дочкою сватати?...“ подумавъ Юзьо, а голосно сказавъ:

— То не може бути! Я мушу пильнувати своеи роботы и годѣ менѣ тутъ мѣжь вами все пересиджувати.

— А я вамъ на тое дамь раду, — замѣтивъ ржонца. — Приймѣть обовязокъ у нашого пана ґрафа...

Того Юзю не сподѣвавъ ся. Таке ему на гадку не приходило, але той плянъ заразъ подобавъ ся ему. „Моя частина — подумавъ вонъ собѣ — не втѣкне. Въ господарствѣ заступить мене вже братъ Стефанъ, а тутъ буду дыхати иншимъ воздухомъ...“

— Ну и що-жь вы на тое? — запытавъ ржонца.

— Треба бы надъ тымъ подумати... Плянъ не злый, але не знаю, чи ґрафъ мене приймe.

— Але приймe, приймe! тажь вонъ самъ менѣ тое говоривъ и не могъ васъ нахвалити ся... Вы ему дуже подобались и вашу роботу бачивъ. Я незадовго пойду вже на ласкавый хлѣбъ, а вы бы заняли мѣсце по менѣ...

Юзя дуже полестило, що такій великій панъ, якъ ґрафъ Пивницкій, звернувъ на него увагу; обозвала ся въ нѣмъ дворацка струна.

— А нашъ панъ ґрафъ — говоривъ дальше Простроньскій — то правдивый маґнатъ и дуже насъ всѣхъ любить. Мы всѣ у него на святахъ буваемо...

Юзеви нагадалась покойна баронова, нагадали ся дитячі лѣта, що ихъ проживъ такъ безжурно у выгодахъ, середъ пестощѣвъ... И жаль ему стало тыхъ часовъ, а тутъ така добра нагода ажь просить ся: бери, хапай! будешь зновъ мѣжь панами...

— И на правду панъ ґрафъ за мною пытавъ ся?

— Даю вамъ мое слово... А де-жь бы я смѣвъ васъ дурити? Панъ ґрафъ выразно припоручивъ менѣ поговорити объ томъ зъ вами на серіо.

Юзьо вагавъ ся ще хвилю, а далѣ каже:

— Добре, я годжу ся. А коли-жь бы зъ нимъ о томъ поговорити?

— Заразъ завтра, або коли-будь. Я дуже тѣшу ся,

що вы на мôй плянъ пристаете. Прошу васъ, щó вы будете дальше у свого батька робити? Вы выховали ся въ иншôмъ гнѣздѣ, видѣли що инше, а тутъ гнôй та й гнôй... проста неотесана шляхта, зъ котрою нѣ мовы нѣ розмовы, и такъ до смерти... А вамъ бы вже пора й за жѣнкою далѣ-далѣ оглядати ся... Вашъ родичь вышукае вамъ якусь шляхтянку, въ сорокатôй спôдници, въ чоботахъ безъ панчохъ у найбôльше свято, а въ будный день таки босу зъ черзоными якъ у гуски ногами... Она нѣчого бôльше не вмѣе зварити, якъ пироги и борщь, ѣсть безъ вилокъ и нôсъ втирае безъ хустинки, а якъ зачне зварити ся та рôзнй простацкй выразы говорити, то хочь уха затыкай та зъ хаты утѣкай...

Юзеви справдѣ привиджувала ся така шляхтянка, до того зъ писклявымъ голосомъ, и ажь морозомъ повѣяло по-за спину.

— А дѣвчина зъ лѣпшого дому, образована за васъ не пôйде, — говоривъ дальше хитрый дворакъ, — властиво пôйшла бы за васъ, але не пôйде до такои хаты, де бы безъ чобôтъ зъ довгими холявами не перейшла по оборѣ...

— Добре, — каже Юзьо, — я за кôлька днѣвъ, якъ вно буду мати трохи вôльнѣйшого часу, прийду сюды и представите мене пану ґрафови.

Простроньскій стиснувъ Юзеви руку и повѣвъ его по-пôдъ боки мѣжь гостей. По дорозѣ стрѣтили паню Простроньску.

— Панъ Юзефъ уже нашь, — каже ржонца до жѣнки — вже нашь дотычно того, що мы говорили.

Панѣ Клявдія усмѣхнула ся до Юзя любенько и сказала:

— Видно, що панъ Юзефъ мае розумъ... То не ваше гнѣздо, въ котрôмъ теперь живете...

А въ душѣ подумала: „Гарный хлопець, цѣлкомъ до батька подобный, а коли я не могла зловити батька, то его певно зловлю и мусить бути моимъ зятемъ...

При столѣ Простроньскій пивъ здоровле пана Юзефа Тарасовича, будучого колеґи и економа пана ґрафа Пивницкого. Для всѣхъ була се новина. Деякі крутили недовѣрчиво головами: не вже жь вонъ здурѣвъ, що маючи такій маетокъ хоче йти въ дворяки слухати паньскои трубы и зносити паньскі примхи?... Але нѣхто нѣчого не говоривъ, лише стискали всѣ Юзеви руку и ґратулювали. Декому знова було завидно, що шляхтичъ забирае имъ таку посаду зъ-передъ носа.

Вже пѣзною ночію вертавъ Юзьо до дому. Ѣхавъ на своѣмъ кони и вже бачивъ себе въ ласкахъ ґрафа, могучимъ економомъ, передъ котрымъ все дрожить и спиву гне. Знову пригадало ся ёму колишне, а теперѣшна его позиція така мізерна, що и подумати гидко.

„Такъ жити цѣле житє середъ гною, въ шляхотскій хатѣ, безъ высшого товариства... то неможливо! Та ще теперь, поки я кавалѣръ, мене всюды радо приймають; а що буде, якъ ожэню ся? и то ще зъ такою простою шляхтянкою, яку менѣ мій тато выбєре? Чи-жь мігъ бы я зъ такою простою шляхтянкою, що не знае, якъ казавъ Простроньскій, нѣ черевика й панчохи, нѣ вилокъ, нѣ хусточки до носа, показати ся въ лѣпшімъ товариствѣ? Я бы згорѣвъ зъ сорому и таки нѣгде мене не приймили бы... Тогдѣ треба бы знова завернути въ Закуте и кумати ся зъ тыми Міхалами, Стефанами, Ясями, що вѣдъ нихъ догтемъ и саломъ воняе... фе! Ото житє! Вправдѣ она вся, тота наша шляхта дуже честній люде, — оправдувавъ ся Юзьо передъ своею совѣстію, що ёму докоряла, — але дуже простій и несмачній... Я инакше выхованый и менѣ треба иншого товариства. Той Про-

стоньскій дуже розумный чоловѣкъ... Ну, и хто бы бувъ гадавъ, що ґравъ зверне на мене око? такій панъ гербовый! Я вже потрафлю пôдбйти ёму пôдъ ладъ, подобати ся, а тогдѣ стану у него тымъ, чимъ бувъ мôй тато у бароновои...“

Такъ роздумувавъ Юзьо, поки не заѣхавъ до дому. Завѣвъ коня до стайнѣ и пôйшовъ у хату. Коли входивъ на ґанокъ, выдало ся ёму всьо таке маленьке, мізерненьке, ажь скрививъ ся. И довго ще роздумувавъ надъ тымъ, якъ то вôнъ по паньски заживе... укладавъ найкрасшй плявы на будучнôсть и перевертавъ ся на постели.

Рано взявъ ся Юзьо за звычайну роботу, нагадуючи вчерашне. Але нинѣ робота вже соромила ёго. Економъ ґрафскій такои простои роботы не повиневъ бы робити... Соромивъ ся не йно передъ людьми, передъ батьковою челядю, але й передъ самымъ собою. Оглядавъ свои запрацьованй руки и думавъ надъ тымъ, якъ бы тыхъ мозолѣвъ позбути ся. „На такй ручиска, то й рукавичокъ не доберу!“ — говоривъ вôнъ собѣ, оглядаючи вже якій десятый разъ свои руки. Вôнъ такъ запаливъ ся до економства, що нѣ за що въ свѣтѣ не бувъ бы залишивъ тую гадку. Одна лишь перешкода мелькала ёму по головѣ: „А що батько на тое скаже?“ О маму не журивъ ся; мама пристане на всьо, що Юзьо скаже, але батько може супротивляти ся... „Але-жь чого бы мавъ бути противный? — потѣшавъ себе Юзьо, — або вôнъ самъ дворакомъ не бувъ? а зле на тôмъ выйшовъ? Теперь богачь! А чи я такъ не потрафлю? Всѣ кажуть, що я въ батька вдавъ ся, вдамь ся и на дальше...“

Теперь Юзьо выжидавъ лише хвилѣ, щобы зъ татомъ поговорити. „А коли-бъ старый не хотѣвъ?.. То я пôйду противъ ёго волѣ, покинну всьо, пôйду и буду до-

робляти ся зъ нѣчого, такъ якъ вонъ, що ему баронова капоту справила до шлюбу... Теперь неволѣ нема, а я не дѣтвакъ, менѣ вже пойшло на девятнацятый рокъ... Якъ на тое прийде, то всьо водступлю Стефаньови, якъ тато водступивъ свое стрыкови, а таки имъ всѣмъ покажу, що я потрафлю... Але правда! тажь баронова менѣ щось лишила, и того менѣ тато не смѣе водобрати! Буде на початокъ и водъ разу стану на ноги...“ Юзьо бувъ такій, якъ бы вже всѣ перешкоды до свого тата усунувъ. Хвилями мѣркувавъ собѣ, чи бы насампередъ не поговорити зъ мамою и порадитись ей, але упевнивши себе на всякій евентуальности, занехавъ се. „Довѣдае ся, якъ буде вже по всѣмъ...“

Вернувши зъ поля, Юзьо заставъ тата на подворю, якъ гострывъ сокиру на точилѣ, котре обертавъ зъ усѣхъ силъ Стефаньо.

— Я бы татови мавъ щось сказати, — заговоривъ Юзьо, а кровь выступила ему до лиця.

— Заразъ, — водповѣвъ Михась, приглядаючись востру сокиры до свѣтла. — Ну, говори!

— Я бы хотѣвъ на самотѣ...

Михась выправивъ Стефаня.

— Иди, Стефаню, подиви ся, чи поросята не полѣзли въ огородъ... Все говорю тымъ неробамъ, щобы дѣру заложили, та й все такъ зроблять, якъ той, що бодаками плотъ городивъ... безрога штуркне разъ рыломъ и вже знов дѣра... Треба, Юзуню, щобъ ты сего самъ припильнувавъ...

Але Юзьо подумавъ собѣ: „Ага заразъ! буду вашихъ свиней пантрувати...“

— Ну, говори, що маешь! — сказавъ отець.

— Я, тату, йду за економа до ґрафа Пивницкого...

Михась выдививъ ся на сына, якъ на божевольного, ажь ротъ отворивъ.

— Що? що?

— Я згодивъ ся на економа до ґрафа..

— Овъ! уже згодивъ ся, не спытавши мене?

— Та менѣ здаѣть ся, що тато не будуть тому противнѣ...

— А по чомъ тобѣ такъ здаѣть ся?

— Бо тато самѣ въ дворѣ служили.

— Ходи до избы, то поговоримо ще о томъ.

Михась пойшовъ передомъ, дуже роздразненый. Юзьо, йдучи за батькомъ, не покмѣтивъ того.

— То що ты казавъ, що? — заговорывъ Михась у хатѣ кладучи сокиру на землю.

— Та я вже казавъ, що йду за економа.

— А якъ бы я на тоѣ не позволивъ? — каже Михась, дивлячись быстро сынови въ очи. — Чи тобѣ у батька зле?

— Та не зле, але менѣ тяжко зъ тымъ всѣмъ звыкнути... я инакше выхованый...

Батько блыснувъ люто очима.

— Поки я жию, не будешь економомъ, а нѣ, то знати тебе не хочу!

— То най менѣ тато дадуть тоѣ, що баронова менѣ лишила, а зъ рештыквітую... най маѣ Стефаньо.

— Га, добре, — каже Михась, — иди слухати паньскои трубы... а на памятку дамь тобѣ ось се... економови воно здасть ся...

Михась вынѣсъ зъ алькиря здоровый гарапникъ. Руки ему трясли ся, коли державъ нагайку, йдучи просто до сына. Юзьо нѣчого не догадавъ ся и наставивъ руку за гарапомъ. Та въ той хвили Михась хопивъ сына за руку и ставъ зъ цѣлои силы пражити.

— Оттакъ, пе ій сыну, вживае ся нагайки! оттакъ!

Юзьо анѣ крикнувъ. Хотѣвъ вырватись, але Михась державъ рукою мовь клѣщами и бивъ ажь засапавъ ся.

— Тату! татусеньку! пустѣть! вже не буду...

— Пôйдешь за економа?

— Нѣ, не хочу вже! не хочу! не пôйду...

— Ты, ледаре оденъ! то безъ батькôвскои волѣ въ слýжбу ставати? Недавно дранте зъ яйця выкололось, и вже зъ пыскомъ до мене? О! вôддайте менѣ, що баронова лишила... Почкай, я тобѣ дамь!. розтрясу тебе на порохъ, ты, выродку оденъ! Ще поки въ мене сила, то тобѣ тѣло вôдъ костій буде вôдлѣтати!.. Захотѣлось ему паньского хлѣба... Свôй, шляхотскій, въ зубы коле?.. Хто тебе до того намовивъ?

— Нѣхто мене не намовивъ, — вôдповѣвъ Юзьо крôзь сльозы.

— Брешешь! — гримнувъ батько, — ты бы такого самъ не придумавъ... Ну дивѣть! богацькій сынъ, шляхтичь зъ дѣда прадѣда, панъ цѣлою губою, и въ економы пре ся!.. Того дрантивого твого ґрафа, що сидить въ жидôвскôй кишени, я бы зъ бебехами купивъ, а мôй сынъ у него за економа!.. Кажи! хто тебе пôдбунтувавъ? — и Михась зновъ замахнувъ ся нагайкою.

— Татунцю! не бийте вже, всьо скажу... То вчера Простроньскій мене намовивъ...

— А де-жь ты зъ нимъ здыбавъ ся?

— Вôнъ мене запросивъ на забаву...

— А ты, драбе оденъ, то ты, хляхотска дитина, будешь до дворскихъ псарѣвъ по забавахъ ходити? — и ставъ зновъ сына бити.

Теперь Юзьо вже закричавъ, не выдержавъ болю-

чихъ ударѣвъ. Вѣгла Міхаліна и не могла очамъ своимъ вѣрити — Михась бивъ Юзя! Кинулась ратувати. Михась засягнувъ ѣи нагайкою нехотячи. Она стала плакати, а Юзьо тымчасомъ вырвавъ ся и втѣкъ на двѣръ.

— То того я дѣждала ся, що мене бѣшь? — заводила Міхаліна.

— Я тебе нехотячи вдаривъ... Выбачь менѣ Міхаліно, бо я дуже всердивъ ся, и ставъ цѣлувати ѣи по рукахъ.

Жѣнка втишила ся и спытала:

— За що ты ѣго такъ покаравъ?

— Представь собѣ, та шельма знюхавъ ся зъ двораками и хоче йти на економа... та ще до кого? До того голопятника Пивницкого... Пѣйду, каже, вѣддайте менѣ, що менѣ баронова записала... — говоривъ Михась наслѣдуючи Юзѣвъ голосъ. — Не було-жь то за що выпарити?

— Здурѣвъ хлопець! — сказала Міхаліна, щобъ успокоити мужа, але не признавала ся, що вона знала о тѣмъ, що Юзьо тягне не вѣдъ нинѣ въ товариство дворакѣвъ. — Певно мусѣвъ ѣго хтось намовити.. Куды бы то хлопцеви самому таке до головы прийшло?..

— А вже-жь, панъ Проетроньскій такій мудрый, а найбѣльше ѣго велебна маѣніфіка Клявдія...

Міхаліна выйшла потѣмъ за сыномъ, бо жаль ѣй стало дитины. Юзьо зайшовъ до стодолы, де нѣкого не було, и тутъ плакавъ та ажь зубы закусувавъ въ болю.

— Юзю! Юзуню! де ты? — кликала за нимъ Міхаліна.

— Я тутъ, мамо.

— Що тобѣ сыву, до головы прийшло? — говори-

ла мати, голубячи сына та втираючи ему сльозы. — Чому ты перше зо мною о тôмъ не порадивъ ся?

— Я не знавъ, що тато буде тому такій противный.. Адже тато самъ служивъ колись въ дворѣ...

— То було що иншого. Тато бувъ тогдѣ бѣднымъ, а ты богацькій сынъ... Видишь, якъ то зле не сказати мамѣ... Я бы була тобѣ вôдрадила и бувъ бы-єь того певно не зробивъ... Чи тебе на правду Простроньскій намовлявъ до того?

— Та Простроньскій, але ему наказавъ ґрафъ...

— Хиба-жь ґрафъ такій дурный, абы думавъ, що Михасѣвъ сынъ буде у него економомъ? — сказала гордо Міхаліна, ведучи Юзя въ хату. — Мусишь, сыну, заразъ перепросити тата!

Юзьо пôзнавъ свою похибку, пôзнавъ, що зробивъ велику дурницю, бо вôнъ самъ мôгъ бы держати економа, не то йти въ службу. „Батькова була правда — думавъ Юзьо, — и коли-бъ я бувъ поговорившъ зъ мамою, було бы того певно не було.“

Коли Міхаліна вôйшла зъ Юземъ до хаты, Михась ходивъ по хатѣ засумованый якъ нôчь. Юзьо ставъ биля порога, потупивши очи въ землю.

— Юзьо прийшовъ тебе перепросити, що вже бôльше того не зробить! — промовила Міхаліна.

— Най иде за економа! — сказавъ Михась, — я безъ него обôйду ся...

Але Юзьо припавъ до батька и ставъ цѣлувати его по колѣнахъ та й розплакавъ ся якъ мала дитина. Михась подобрѣвъ.

— Не роби бôльше дурниць, то всьо буде добре и не будешь потребувати перепрошувати..

XIII.

Тою подѣею бувъ Михась дуже роздразненый. Въ тôмъ, що его сынъ хотѣвъ стати економъ, бачивъ вôнъ обиду для себе, для свого маєтку и для шляхотского имени. „Коли-бъ такъ иншому шляхотному сынови въ такимъ маєткомъ сказавъ хто: будь паньскимъ економомъ! — то бы ему въ очи плюнувъ. Отъ мôй Стефаньо — що бы вôнъ ему сказавъ?“ — роздумувавъ собѣ на самотѣ Михась. — Але то инша дитина, а то инша. Стефаньо, выхованый по шляхотски и есть шляхтичемъ, а Юзьо выроставъ у чужôмъ гнѣздѣ и туды его тягне. Хочь-бы за економа, хочь-бы слухати паньскои трубы и стояти годинами въ порозѣ, ждучи на паньскій примхи, въ товариствѣ тыхъ „дреліховыхъ“ голодранцѣвъ... — абы лише въ дворѣ!... Ну-ну... Менѣ здавало ся, що ему вже вывѣтрѣло тов дворацтво зъ головы, а то нѣ. Натура вовка до лѣса тягне... Не можу нарѣкати, щобъ не робивъ, не слухавъ; вожду роботу знае; а таки мѣжь шляхтою вôнъ чужій.... Тяжко я его нынѣ скаравъ, але оно не шкодить...

Міхаліна мала тежь докоры совѣсти, що позволяла Юзеви вдавати ся зъ дворакамы, але вкôнци подумала: „Отъ хлопцеви дурне по головѣ свуе ся... щó вôнъ тому виневъ?“

Коли вечеромъ зôйшли ся въ хатѣ самій, каже Михась:

— Якъ вôнъ знюхавъ ся зъ тою голотою? Менѣ на гадку не приходило, що вôнъ мѣжь дворакôвъ лѣзе...

— Отъ, молодый та хотѣвъ забавитись...

— Або вôнъ не може бавити ся зъ шляхтою?

— Та вонъ инакше привыкъ, инакше выхованый, то й не можна ему того такъ дуже за зле брати...

— Скажи: выховавъ ся въ чужомъ гнѣздѣ... Я тое добре тямлю, але мусить освоити ся съ тымъ, що инакше не може бути, якъ е.

— Оно правда, що не може бути, але могло бути инакше...

— Та якъ?

— Треба було его давати въ школы.... Отъ Федьо не те, що ты, а дае свого Яся вчити.

— Тобѣ здае ся, що я бы не потрафивъ того? може пожалувавъ бы-мъ чого, якъ бы було за що? А не спытаешь ся, чи хотѣвъ вонъ учити ся? Якій великій вырбсъ, держала для него покойна баронова учителя, та чого навчивъ ся? — a b c... а большь анѣ ме-ме... Впрочомъ я бы Стефаня дававъ до школы скорше нѣжь его. Чому? бо Стефаньо вырбсъ въ шляхотскій хатѣ, та навѣть якъ бы ставъ великимъ чоловѣкомъ, знавъ бы пошанувати шляхотске гнѣздо, въ котрбмъ выховавъ ся. А Юзеви все бы здавало ся, що вонъ графского роду, и не хотѣвъ бы навѣть признавати ся, що его батько ходивъ колись за плугомъ... ось що!

— Ты, Михасю, дуже завзятый на то свое шляхотство....

Михась подививъ ся суворо жѣнцѣ въ очи.

— Якъ бачу, моя Міхалінко, то й тебе тое шляхотство въ очи коле.... Ты такожь не зъ того гнѣзда птиця...

— Чи я тобѣ, Михасю, коли тое казала? — заговорила Міхаліна зъ жалемъ.

— Я се не вбдъ нинѣ бачу.. Чи може бути, абы ты не знала, що Юзикъ зъ двораками нюхае ся?... А видишь! а правда, що ты ему нѣколи того не эганила? А

чи ты ѣму хоть разъ сказала: иди, хлопче, межи шляхту, бо то твои братя?... А видишь! Ты, Міхаліно, шляхты не знаѣшь добре, такъ, якъ я. Не знаѣшь, що тѝ простѝ капоты крыють пѡдъ собою уцтивѝ серця... А ты все кладешь насъ за щось лѣпшого вѡдъ нихъ... Етъ! богато бы о тѡмъ говорити...

Юзьо кѡлька недѣль не выходивъ зъ дому, не показувавъ ся мѣжь людей. Найпаче оминавъ дворакѡвъ и ихъ найбѡльше соромивъ ся. Ѣму здавало ся, що кождый знаѣ, якъ ѣго батько побивъ.. Ѣго держали вже за дворака и вѡнъ сего не перечивъ; коли-жь теперь объ тѡмъ подумавъ, то ставало ѣму соромно, якъ вѡнъ мѡгъ себе такъ понизити... Але за тымъ нѣбы паньскимъ товариствомъ все таки ѣму було жаль, бо не було зъ нимъ жити, не було де забавити ся. Вакаціи не довгѝ, а вѡдтакъ роби що хочь!

Юзьо бувъ для кождого шляхтича вѣчливый, але щобы зъ ними ажь забавляти ся, то годѣ. „Добре то татови говорити, а вѡнъ самъ якъ робить? Пѡйде въ свята въ Закутѣ до стрыя, поступить до Шевка та ще тамъ до кого, а бѡльше що? чи може зайде коли до коршмы мѣжь шляхту?“

И справдѣ Михась не ходивъ до коршмы. До тои, що на гостинци, не выпадало йти, бо тамъ сходили ся хлопы, а на Ячменѣвку було за далеко. Але зайшовъ тамъ кѡлька разѡвъ, поставивъ шляхтѣ пѡвъ бочки пива, посидѣвъ мѣжь ними, побалакавъ, абы не думали, що шляхтою погорджуѣ, и вертавъ до дому, звиняючи ся тымъ, що ѣму далеко. Михась справдѣ далеко мешкавъ вѡдъ Закутя и тоѣ ѣму на добре выйшло. Въ Закутю не могли ѣго выбрати до рады громадскои, а хлопы въ громадѣ рустикальнѡй тежь не выбирали ѣго. Не ходивъ мѣжь шляхту и не забавлявъ ся зъ ними, бо ѣму було

далеко. За те що недѣлѣ и свята Михась сѣдавъ за книжку и читавъ, що въ руки попало. Найлюбѣйше читавъ книжку зъ молитвами, що́ ему ще покóйна баронова подарувала, вóдтакъ бíблію, потóмъ Стефаньовй читанки, а вкóнци хочь и яку стару ґазету, котрою ему завинули що-небудь въ Самборѣ въ склепѣ. О тóмъ, абы Михась купивъ яку книжку або заплативъ яку ґазету, и бесѣды не було. Тогдѣ ще не бувъ у насъ той часъ, що нинѣ... Календарь купувавъ Михась разъ на два роки и вдоволявъ ся тымъ, що по скóнченóмъ роцѣ значивъ днѣ оловцемъ о оденъ день дальше. Свята движимй обчислювавъ собѣ пóсля молитвослова.

Молодый Юзьо не мóгъ ити слѣдомъ батька, бо до книжокъ нѣразъ его не тягнуло. Въ недѣлѣ и свята було въ Михасевóй хатѣ таке, що Міхаліна клала ся спати, Михась читавъ, Стефаньо бѣгавъ по улици зъ хлопскими ровесниками, а Юзьо сѣдавъ на коня и ганявъ по свѣту.

Міхаліна була латиньского обряду и ѣздила частенько до костела въ Бучанахъ, де була ѣи парафія. Ѣй товаришивъ Юзьо кождого разу. Стефаня не могла она звабити зъ собою; разъ лише, малымъ ще хлопцемъ, поѣхавъ бувъ Стефаньо до костела въ якесь велике вóдпустове свято. Того дня ксьондзъ-парохъ для бóльшого торжества поставивъ на хорѣ одного чоловѣка зъ трубою а другого зъ кóтломъ, такъ, якъ стоить въ псальмѣ: „во гласѣхъ трубнихъ и во тимпанѣхъ“... Отожь якъ пóдчасъ службы Божои загулй орґаны, трубачь затрубивъ, а другій затарабанивъ у котелъ, то Стефаньови выдало ся, що ось костелъ валить ся... Хлопець зверещавъ такъ страшно, що Міхаліна мусѣла вывести его зъ костела и вóнъ бувъ бы вже туды не пóйшовъ бóльше нѣ за що въ свѣтѣ.

Не такій вразливый бувъ Юзьо; ну, вóнъ бувъ и

старшій. До костела любивъ ѣздити зъ матерію длатого, що ѣхало ся кіньми и тарадайкою, а до церкви треба було йти пѣшки. А може ще й длатого, що до костела зъѣздила ся зъ усѣхъ боковъ сурдутова братія бричками а навѣть и повозками. Юзя дуже манило до костела и не залишивъ нѣколи нагоды бути въ костелѣ, якъ лишь ѣхала мама. Особливо не пропустивъ Юзьо жадного вôдпусту. Такій вôдпустъ выпадавъ въ Бучанахъ на Матки Божои „зельнои". На той день зъѣздило ся богато панъства зô всѣхъ околиць. Кажемо: зъѣздило ся, бо на тыхъ, що сходили ся пѣшки, нѣхто не зважавъ. Заѣздили туды и крамарѣ зъ усякимъ товаромъ. На такій вôдпустъ пріѣздивъ часомъ и Стефаньо, але цѣлый часъ перестоявъ коло коней, а вôдтакъ оглядавъ крамы та купувавъ усякі играшки, на скôлько лише ставало грошей, щó дôставъ вôдъ батька; проче мусѣла додати мама. До костела вôнъ не хотѣвъ зайти нѣ за що; не мôгъ забути трубы и бубна, котрі его такъ налякали.

Того року тежь пріѣхала Міхаліна на вôдпустъ зъ Юземъ. Тарадайка ставула мѣжь иншими бричками и повозками, а Міхаліна, обтрѣпавши зъ себе порохъ, пôйшла зъ сыномъ до костела. Знали ей всѣ и припустили до лавки. За нею заразъ стоявъ Юзьо, выстроеный якъ паничь. Знакомі стали зъ нимъ витати ся. Простроньскій побачивши его зъ-далека, перетиснувъ ся до него помѣжь людей. Давно вже не видали ся, бо вôдъ часу тои болючои подѣі Юзьо нѣкуды мѣжь офіціялістôвъ не показувавъ ся. Простроньскій, звитавши ся зъ Юземъ, заговоривъ до него:

— Що вы, пане Юзефе, такъ згордѣли? Панъ граф частенько довѣдувавъ ся за вами...

— Тутъ годѣ намъ говорити, хиба выйдѣмъ на двôръ..

Юзьо тямивъ на пышновецкого священника, шо́ не мо́гъ стерпѣти, якъ хто въ церквѣ розмовлявъ, и неразъ людей за тее лаявъ. А тутъ Юзя взяла така злость, коли побачивъ того чоловѣка, черезъ котрого сто́льно вытерпѣвъ, що не мо́гъ обмежити ся лишь на ко́лька сло́въ во́дповѣди. Розтручуючи ло́ктями людей, выйшли оба и станули по́дъ липами.

— Чому вы не приѣхали? — спытавъ Юзя Пространьскій. — Панъ ґрафъ ажь гнѣвавъ ся...

— Що мене ґрафскій гнѣвъ обходить? — во́друбавъ Юзьо. Во́нъ уважавъ Пространьского головнымъ виновникомъ свого терпѣня и теперь хотѣвъ ему во́дплатити за сво́й бо́ль бодай тымъ, що собѣ покепкуе зъ него.

— Якъ то васъ не обходить? такій панъ?... Во́нъ васъ може теперь до службы вже не принати...

— Ха-ха-ха! а то добре! Що-жь я бѣдный буду теперь дѣявъ?

— Пане Тарасовичъ! тутъ нема жарто́въ... то зъ ґрафомъ справа...

— Менѣ такъ вашого ґрафа треба, якъ собацѣ пятои ноги...

— То на що було зачинати?

— Я зачинавъ. чи вы?

— Але вы пристали!

— Я хотѣвъ собѣ зъ васъ пожартувати... Не вже жь вы думали, що я, сынъ Михася, по́йду по́дъ ґрафску нагайку? Вы мене тымъ обидили, а я собѣ зъ васъ пожартувавъ...

— Я не знавъ, що вы такій великій панъ... Впро́чомъ панъ ґрафъ высказавъ бувъ таку волю и я васъ спытавъ, ну, а вы пристали...

— Панъ ґрафъ мае не злый апетитъ, але во́нъ

самъ скорше пѣйде за економа до жида, нѣжь я до него...

Юзьо выпрямивъ ся, вымовляючи зъ погордою тіи слова. Въ нѣмъ пробудила ся шляхотска бута и певность себе. Коли-бъ его теперь чувъ и видѣвъ Михась, выцѣлувавъ бы его и бувъ бы гордый зъ такого сына... Юзьо обернувъ ся и пѣйшовъ до костела перепыхаючись помѣжь народъ.

Саме розпочала ся служба и загулѝ орґаны. Задзвонили у всѣ дзвонки и счинивъ ся зъ того великій гамѣръ. Юзьо вынявъ зъ кишенѣ молитвенникъ и читавъ молитвы.

На проповѣдницю выйшовъ священникъ. Юзьо глянувъ на него и не трохи здивувавъ ся, побачивши руского попа въ епітрахили. „Хиба-жь въ костелѣ буде руске казане?“ подумавъ Юзьо. Але проповѣдникъ перехрестивъ ся по польски, прочитавъ по польски цитатъ зъ евангелія и ставъ говорити проповѣдь по польски. Юзьо дуже чудувавъ ся тому. До теперь вѣнъ не знавъ руского священника кромѣ пышновецкого, а сей нѣколи нѣ за що въ свѣтѣ бувъ бы не заговоривъ по польски. Не то ще, але вѣнъ не позволявъ шляхтѣ мовити польскихъ молитовъ, повыкидавъ зъ церкви все, що нагадувало латиньскій обрядъ, и за-для того вѣчно вѣвъ суперечки зъ закутяньскою шляхтою. За-для того ѣздила шляхта до консисторя и робила ему рѣзни пакости. Юзьо представлявъ собѣ, що всѣ рускій священики такій самѝ, якъ пышновецкій, а тутъ нѣ, бо ось на проповѣдници въ костелѣ бачить руского попа, що говорить проповѣдь, и то по польски... Юзьо ще нѣколи не выслухавъ проповѣди такъ уважно якъ теперь, не пропускаючи нѣ одного слова.

Коли выйшли зъ матерію зъ костела по скончоной службѣ Божой, Юзьо зразъ запытавъ:

— Що то, мамо, за ксьондзъ, що нинѣ говорывъ казанє?

— То парохъ зъ Чорнилины великой.

— А то рускій ксьондзъ?

— А вже-жь рускій... але вонъ не такій якъ вашь, що не дасть людямъ по польски перехрестити ся. Вонъ буває у панобъ, у ксьондзобъ, не вагає ся въ костелѣ службу Божу правити и казанє говорити... То дуже порядный ксьондзъ.

— Я єго першій разъ бачу. Мѣжь тыми священиками, що приѣздять до Пышновець на празникъ, я єго вѣколи не видѣвъ...

— Е! вонъ уникає попобъ, бо они єго не люблять за те, що буває въ польскихъ костелахъ...

— Якъ вонъ называє ся?

— Юліянъ Гримала Бичаньскій.

— То шляхтичь?

— Шляхтичь гербовый, дуже любый чоловѣкъ...

Войшли саме на базаръ и Міхаліна стала оглядати образки, медалики, щобы де-що купити для челяди. За той часъ парубокъ зладивъ конѣ и поѣхали до дому.

Цѣлу дорогу не могъ Юзеви зойти зъ мысли той рускій попъ, що говорывъ казанє по польски...

Коли вернули до дому, Юзьо не втерпѣвъ, абы не похвалити ся передъ батькомъ, яку мавъ розмову зъ Простроньскимъ.

— Бравый зъ тебе шляхтичь! — сказавъ утѣшеный Михась, — добре-сь сказавъ тому дурному нагайкевичеви... Теперь бачу, що ты мой сынъ...

И Михась бувъ справдѣ гордый на свою дитину.

„Будуть зъ него люде“ говоривъ собѣ батько „чуже гнѣздо вже вывѣтрѣло... слава жь Тобѣ Господи!“

За Бичаньского не говоривъ Юзьо батькови нѣчого. Михась все стоявъ по сторонѣ пышновецкого попа и бувъ у него въ великихъ ласкахъ, дарма, що шляхтичъ. До того причинявъ ся либонь багато се, що Михась не бувъ зъ Закутемъ въ контактѣ и далако мешкавъ мѣжь самыми хлопами.

Михась, йдучи до Самбора на торгъ, бравъ зъ собою то одного то другого сына, щобы набирали вправы, якъ зъ купцями поводити ся. Неразъ вѣзъ до мѣста десять фѣръ зо збожемъ, гнавъ кôлька штукъ рогатои худобы, возивъ годованѣ веприки, а сыны мусѣли пильно придивляти ся, якъ торгъ йде.

— Не навчишь ся того оденъ зъ другимъ, — говоривъ було Михась сынамъ, — то тебе леда перекупка оцыганить, въ дурнѣ пустить и працю змарнуешь...

Вôдтакъ ставъ Михась высылати на торги Юзя самого.

Одного четверга [въ Самборѣ вôдбуваютъ ся торги въ четверъ] побачивъ Юзьо купку молодыхъ шляхтичѣвъ, якъ йшли по-пôдъ руки, покурюючи цыгара, и весело розмовляли. Юзьо пôзнавъ заразъ по одягу, що то шляхта, тôлько не знавъ, зъ вôдки. Вони саме переходили коло Юзя, що стоявъ коло фѣры.

— Ходи, браце, зъ нами! — каже оденъ до Юзя.

— Зъ-вôдки ты, пане браце? — пытае другій.

— Я зъ Пышновець, Михасѣвъ Юзьо Тарасовичъ

— Браво! я такожъ Тарасовичъ... Мы всѣ шляхта зъ Чорнилины великои. Ходи зъ нами!

Юзьо пôйшовъ.

Потягнули прямо пôдъ н-ръ 2 до Ицка на вино. Сюды що четверга сходила ся ходачкова шляхта зъ око-

личныхъ сѣлъ, а въ недѣлю самборскій передмѣщане Мазуры.

Чорнилівьска шляхта потягла до бочной комнаты обгородженои дошками, що не сягали до стелѣ. Не можна сказати, що се була комната; оно скорше выглядало на клѣтку. Тутъ було лишь одно вокно, а що въ цѣломъ шинку подъ н-ромъ 2 больше вокоивъ не було, то оно засиляло своимъ свѣтломъ цѣлу комнату, и тому́-то деревяни стѣны не сягали до стелѣ. Въ той клѣтцѣ стояло колька столиковъ понакрыванихъ цератою. По-подъ стѣны стояли мальовани на зелено лавки.

Юзьо не бувъ ще нѣколи въ такомъ шинку, то й придивлявъ ся всему цѣкаво. Особливо заняли его образы, що висѣли по стѣнахъ. Були тутъ двѣ звѣстни въ тыхъ часахъ групы: весѣле и похоронъ мысливця що ему всяка звѣрина робить параду, и сумна исторія мексиканьского цѣсаря Максиміліяна. Юзьо придивлявъ ся тымъ образамъ, переходячи вздъ одного до другого.

— Сѣдай зъ нами, пане брацѣ! що́ ты тому такъ придивляѣшь ся?... Гей, пане Ицку!

На порозѣ показавъ ся грубый присадковатый зъ червонымъ лицемъ жидъ въ довгомъ засмальцьованомъ халатѣ.

— Що панове шляхта прикажуть?

— Вина! лишь доброго! знаѣшь? мушкателя... Нинѣ гостимо нового товариша...

Жидъ выйшовъ, а Юзьо не выдержавъ, щобъ за нимъ не выглянути, бо до теперь не оглянувъ гараздъ першои комнаты. Ицко взявъ заразъ зо стѣны недовгій патикъ зъ розколенымъ кінцемъ; въ розколинѣ була встромлена лоєва свѣчечка. Ицко заразъ засвѣтивъ свѣчечку и пойшовъ до пивницѣ. Юзьо розглядавъ ся по коршмѣ далѣ. Коло кухнѣ поралась патлата и варґата

жидôвка, а бiля неи крутило ся кôлькоро нехайныхъ жиденятъ. При столѣ сидѣло кôлькоро людей при винѣ. Мѣжь ними бувъ оденъ закутяньскiй шляхтичь и пильно вдивлявъ ся въ Юзя. Юзеви стало трохи соромно и сховавъ ся до клѣтки.

— Що тутъ робишь у мѣстѣ? — пытае оденъ Юзя.

— Продававъ трохи збôжа.

— Знаю я, яке то трохи... Твôй тато богачь на цѣлу околицю... Лишь то менѣ дивно, що мы зъ тобою до теперь нѣгде не здыбали ся...

— Я Юзя трохи знаю, — обзываесь оденъ, що сидѣвъ у самôмъ кутѣ, де двѣ лавки сходять ся. — Ще якъ я ходивъ до гiмназiи, бувъ-емь на вакацiи разъ въ Пышнôвцяхъ у Яся Тарасовича...

— То мôй братъ стрыйный.

— Отъ видите!

— То вы ходили до гiмназiи? — спытавъ Юзьо, котрому слово „гiмназiя“ дуже импонувало.

— Ходивъ, ходивъ... шѣсть клясъ скôнчивъ, а теперь за плугомъ ходжу.

— Хиба-жь не шкода вамъ було школы покидати?

— Чого-жь бы шкода? Мене тато не призначивъ на вченого... отъ такъ, щобы чогось навчити ся, а вôдтакъ до рôлѣ...

— То дивно! — замѣтивъ Юзьо.

— Нѣчого дивного. У насъ багато такихъ е. Батько мае на прикладъ двохъ сынôвъ, то оба ходять до школы; тôлько оденъ пôйде далѣ, на попа чи на урядника, а другiй вертае до дому.

— Ну и такъ всьо робить, якъ и другiй?

— Ще лѣпше, якъ другiй, бо щось умѣе.

Юзьо не мôгъ начудуватись, якъ можуть бути на

свѣтѣ такій люде, щобы мали и по шѣсть клясъ „лаціньскихъ“, а вôдтакъ за плугомъ ходили...

— Варто бы побачити, якъ ваше село выглядаѣ — сказавъ Юзьо.

— Не такъ дуже трудно побачити. Приѣдь до насъ!

За той часъ принѣсъ Ицко кôлька фляшокъ вина и розставивъ на столѣ. Стали частувати ся.

Юзьо не хотѣвъ показати ся гôршимъ вôдъ другихъ и поставивъ своѣ вино. Въ слѣдуючу недѣлю обѣцявъ ся приѣхати до Чорнилины. Вôнъ мавъ усе кôлька реньскихъ своихъ, отже не потребувавъ нѣкому оправдувати сь, де подѣвъ грошѣ, и такъ нѣхто не знавъ, зъ кимъ вôнъ гостивъ ся.

XIV.

Три милѣ вôдъ Пышновець лежить велике село Чорнилина велика. Тутъ жила сама шляхта, бо кôлька хатъ тыхъ хлопôвъ, що колись робили деякимъ богатшимъ шляхтичамъ панщину, стояло оподаль за селомъ окремо. Двора тутъ не було, а право презентованя священика належало до самои шляхты.

Чорнилиньска шляхта гордилась тымъ правомъ и пильно глядѣла, щобы парохомъ ѣи бувъ лишь гербовый шляхтичь. Парохія тая належала до найлѣпшихъ въ цѣлôй околици, бо и грунту ерекціонального було тутъ доволѣ и сѣножатій, та й парохіяне були заможній люде. Треба було лишь умѣти йти пôдъ ладъ шляхтѣ и дивитись на деякій ѣи промахи шляхотскій крôзь пальцѣ та лестити шляхотскôй зарозумѣлости. Хто сего не потра-

фивъ, не всидѣвъ бы на чорнилиньскôй парохіи и одного мѣсяця, самъ бы зъ-вôдтамъ утѣкъ.

О. Юліянъ Гримала Бичаньскій бувъ тутъ уже понадъ трицять лѣтъ парохомъ и такъ вôнъ, якъ и єго парохіяне були зъ себе взаимно задоволенй. Вôнъ сидѣвъ тутъ такъ довго и мавъ грубй грошѣ, але нѣхто хиба не бувъ бы потрафивъ зъ парохіянами такъ поводити ся, якъ о. Юліянъ, на котрого нѣхто не смѣвъ и скривити ся. Дарма, що о. Юліяна не любили другй священики, не жили зъ нимъ, не приѣздили до него на празникъ, вôнъ нѣчого собѣ зъ того не робивъ; своихъ парохіянъ называвъ „шановными коляторами“, а до проповѣдій запрошувавъ своихъ сусѣдôвъ ксьондзôвъ польскихъ.

О. Юліянъ уже десять лѣтъ бувъ вдôвцемъ. Сына одного пустивъ уже на свôй хлѣбъ, выпросивши для него можной паньскои протекціи. Одну дочку выдавъ за професора ґімназіяльного, другу за урядника; двѣ послѣдній не були ще вôддавй. Зъ ними вôнъ господаривъ, якъ знавъ. Свои розлеглй єрекціональнй грунты, пустивъ шляхтѣ въ посесію и живъ зъ готôвки, держачи всего на всего пару коней до выѣзду и двѣ коровы.

О. Юліянъ бувъ собѣ грубенькій, середного росту чоловѣкъ, зъ выдатнымъ округленькимъ животикомъ, зъ пухненькими о короткихъ пальцяхъ выпещеными руками, зъ товстенькимъ, румянымъ, чисто выбритымъ лицемъ. Зъ-пôдъ обойчика вызирало густе волося, котре надаремно силувало ся закрыти знатный пôдбородокъ. На головѣ пышалась густа чупрына, въ котрôй мимо вѣку сивй волоски почисливъ бы-сь на пальцяхъ. Єще теперь видно було, що о. Юліянъ бувъ колись гарнымъ мужчиною. Мимо уживаня табаки носикъ єго задержавъ свою давну пропорцію и нѣразъ не розширивъ ся, якъ то мають звычай другй носы пôдъ напоромъ напыханои

табаки... О. Юліянъ заѣдно усмѣхавъ ся; его лице сіяло безжурною весняною погодою. Выглядавъ симпатично. Бувъ заѣдно чисто и пôсля моды одѣтый въ гарный обойчикъ, насцяный зъ дрôбныхъ пацьорковъ, въ оксамитну камізольку, зъ котрои сторчавъ знатный золотый старôдавный годинникъ, въ зеленковатый сурдутъ и въ блискучій чоботы.

Паны жартували собѣ, що о. Юліянъ все ще „въ претенсіяхъ“, нагадували ему колишнє. О. Юліянъ приймавъ тіи жарты радо и усмѣхавъ ся солодко. Тая его усмѣшка такъ засидѣла ся на его лици, що нѣхто не мôгъ собѣ о. Юліяна инакше й уявити, якъ лишь усмѣхненого. Але о. Юліянъ не все однаково усмѣхавъ ся: инакше усмѣхавъ ся вôнъ, коли бувъ чого лихій, инакше, коли хотѣвъ комусь показати свое спôвчуте, инакше, коли собѣ хотѣвъ зъ когось пожартувати, инакше знôвъ, коли собѣ кого легковаживъ. О. Юліянъ умѣвъ свою усмѣшку модулювати пôсля дуже великои скалѣ, умѣвъ засмѣяти ся диканътомъ, але потрафивъ и басомъ.

А однакъ священики-сусѣды не терпѣли его. Въ цѣлôмъ деканатѣ его одного называли „поржонднымъ“ то „лизуновичемъ“ и всюды его выминали. На соборчикахъ, котрыхъ вôнъ не помиавъ, обговорювали ся всѣ важнѣйшій справы доперва тогдѣ, якъ бричка о. Юліяна вôдъѣхала.

Зъ вôдки о. Юліянъ тутъ взявъ ся, нѣхто не зналъ. Щось говорили, що вôнъ за молоду дуже гулявъ зъ панами; що прийшовъ сюды зъ львôвскои дієцезіи и такъ умѣвъ пôдлеститись шляхтѣ въ Чорнилинѣ великôй, що зъ помежь всѣхъ кандидатôвъ она его выбрала яко найдостойнѣйшого на свого пароха.

Та й справдѣ о. Юліянъ бувъ майстромъ въ поведеню зъ шляхтою. На нѣкого не погнѣвавъ ся, кождому

хочь бы найгóршому наговоривъ цѣлу копицю чемностій, а за те шляхта давала ся ему лупити зó шкóры, навѣть не скривившись. Кождого шляхтича называвъ не инакше, якъ „шановнымъ коляторомъ добродзѣйомъ“, саджавъ на канапѣ, частувавъ файкою, чаємъ або чорною кавою, и кождый почувавъ себе, на „плебаніи“ якъ у себе дома. Вóдъ часу до часу, особливо на празники, котрыхъ чорнилиньска церковь святкувала ажь три, о. Юліянъ приймавъ у себе „шановныхъ коляторóвъ“. При такихъ оказіяхъ бувала й музика — и за той часъ, якъ молодѣжь бавила ся и выгукувала, о. Юліянъ стягавъ богатыхъ шляхтичѣвъ до другого покою и тутъ зъ „шановными коляторами“ заводивъ невеличку гру въ карты, зъ котрои не одинъ паперокъ опинивъ ся въ его кишени. Коли сусѣды ксьондзы польскій звертали его увагу, що се рѣчь для него невóдповѣдна, вóнъ вóдказувавъ: „Або-жь то другій священники зъ своими коляторами въ карты не граютъ? Що-жь я тому виненъ, що у другихъ бувае коляторъ одинъ, а у мене вóсѣмь сотъ...“ Гру въ карты розумѣвъ о. Юліянъ знаменито, а хочь зъ початку гры заѣдно програвавъ до „коляторóвъ“ и позволивъ зъ своеи „неумѣлости“ навѣть пожартувати своимъ партнерамъ, то все-таки при кóнци, коли шляхта потягнула добре гараку зъ чаємъ, умѣвъ вóдбити ся, и тогдѣ лупивъ „шановныхъ коляторóвъ“ безмилосердно. Але при тóмъ о. парохъ такій бувъ солодкій, такій усмѣхненый, такъ багато наговоривъ рóзныхъ веселыхъ приказокъ, що годѣ було на него гнѣвати ся за тыхъ кóлька програныхъ паперкóвъ. Впрочóмъ чорнилиньска шляхта була заможна и такъ дуже о кóлька реньскихъ не стояла. Згодомъ гра въ карты стала въ Чорнилинѣ славною на цѣлу околицю. Стали туды тягнути охочій до картъ властителѣ сусѣдныхъ фóльваркóвъ и гра въ карты йшла не ино на

приходствѣ, але також по шляхотскихъ домахъ. Туда заходивъ и о. Юліянъ на карты и на скѣяночку зъ гаракомъ и нѣколи не трафило ся, абы его трудъ не оплативъ ся ему... Але то була одинока слаба сторона о. Юліяна, бо врочомъ бувъ се чоловѣкъ неоцѣненый и якъ бы сотворены на шляхотского пароха.

О. Юліянъ мавъ славу знаменитого бесѣдника и всюды своею вымовою попысувавъ ся. Говоривъ „подзѣвькування“ надъ гробами помершихъ, тоасты на весѣляхъ и поминкахъ, що тутъ называють ся комашнями. А у всѣхъ его бесѣдахъ пробивала ся стара традиція и честноты шляхотскій высказуванѣ въ рознородной формѣ, пбсля потребы. Шляхоцтво, клейноды, привілеѣ шляхотскій були у о. Юліяна найбольшими святощами и не здазили ему зъ языка. Але все те добре ему выплачувалось.

Прийде було до него шляхтичъ по дѣлу.

— Шановного мого пана колятора покорный слуга! — витае его о. Юліянъ и, не даючи ему прийти до слова, саджае на канапу. — Панъ коляторъ добродзѣй позволить файки? — и зновъ не ждучи на призволене, пхае чоловѣкови файку до рота и власноручно подпалюе.

— Я, прошу егомостя, по дѣлу...

— Добре, добре, буде й на дѣло часъ... перше поговоримо собѣ трохи... Я такъ давно не видѣвъ шановного колятора, що менѣ ажь навкучилось... Якъ тамъ въ дома? гаразд? Панѣ коляторка добродзѣка якъ мае ся? якъ дѣточки?

— Тожь то й бѣда, прошу егомостя, що моя жѣнка сеи ночи померла...

О. Юліянъ показувавъ усмѣшку, що выражала велике спбвчуте а заразомъ здивоване, хочь о смерти шановнои коляторки довѣдавъ ся вже рано вбдъ свого дяка.

— Щó за нещастє! Panie, świeć nad jej duszą! — проказувавъ о. Юліянъ пôдносячи руки до неба вразъ изъ цибухомъ, котрого нѣколи съ рукъ не пускавъ, и завертавъ очима. — Така добра, така „зацна“ и шляхотна панѣ та й умерла... Га! всѣ мы смертелнй.. Дуже жалую, шановный пане коляторже! — и заразъ о. Юліянъ повтыкавъ до очей свою велику пасмисту хустку. — Ну и шо жь теперь будете робити? ну, прошу, така „зацна“ шляхтянна и умерла!...

— Та треба буде поховати, — каже шляхтичь.

— Певно, що треба, и то ще й якъ поховати! Заслужила собѣ на тє, ще й якъ заслужила!.. Шановный панъ коляторъ певно прикаже съ службою Божою...

— Най буде служба Божа...

— И парастасъ кождого дня...

— Та й парастасъ...

— А євангелій пять?

— А кôлько то, прошу єгомостя, буде коштувати?

О. Юліянъ не вôдповѣдавъ зъ-разу, лише ходивъ по комнатѣ, то знижавъ голову то пôдносивъ, а все говоривъ до себе: „така „зацна“ шляхтянка, дѣти такъ красно выховала.. га! що робити?“ ... Такъ мôй шановный коляторже, пятьдесять золотыхъ...

— Ой-ой, єгомость! то забогато... Най бы вже безъ євангелій и безъ службы, то кôлько бы?

О. Юліянъ стававъ тогдѣ напротивъ шляхтича, усмѣхавъ ся серіозно, въ лѣвôй руцѣ державъ цибухъ а праву пôдносивъ зъ однымъ пальцемъ противъ себе и говоривъ:

— Шановный коляторже! Вы не знаєте, що вы мали и що вы втратили черезъ тую неумолиму смерть... Такои жѣнки, такои матери, такои правдивои шляхотскои матроны цѣла Чорнилина не знає.. Въ покôйнôй мѣсти-

ли ся всѣ „цноты“ шляхотскій, котрыхъ, на жаль, щоразъ менче, а вы жалуєте ѣй красного христіяньского похорону?.. Щó люде скажуть? вашій сусѣды, шляхта? Тымъ, що вы умѣєте ушанувати память своєи помершои „малжонки“, вы даєте найлѣпше свѣдоцтво самому собѣ. Якъ же бы то выглядало, абы „звлоки“ такои „уцтивои“ шляхтянки похоронити, якъ звычайно хлопянку?.. Я бы самъ на то не позволивъ!..

— Коли бо, прошу єгомостя, тяжко о грошѣ...

— Тяжко... тяжко... А ѣй не було тяжко працювати и дбати о добру славу вашого дому?.. Та й чи то такъ богато я жадаю? Щó то у васъ значить тыхъ мізерныхъ пятьдесять золотыхъ?.. Но, но, не крутѣть головою, шановный пане коляторже, але всѣ цѣнять васъ на кôльканацять тысячь...

— Але-жь, єгомость!..

— Впрочôмъ, прошу, то справа Божа и торгувати ся не слѣдъ... Не хочете? я поховаю мою шляхетну коляторку за дармо, але всѣмъ скажу, що я єи за дармо поховавъ... — и о. Юліямъ теперь ударявъ себе по полахъ, а усмѣшка означала або шляхотне обурене, або резигнацію.

— Я не хочу за дармо, прошу єгомостя, але тôлько не можу, — и шляхтичь хотѣвъ уже вставати.

— Нема торгу, пане коляторже! — говоривъ о. Юліянъ, придержуючи шляхтича на канапѣ, — нема торгу, бо то рѣчь Божа, аякже! Теперь вже усмѣшка о. Юліяна прибирала звычайный выразъ. — То рѣчь Божа... то офѣра, такъ єсть, офѣра, а нимъ бôльше хто зложить, тымъ милѣйшій вôнъ Богу... Офѣра все Богу мила, коли она щира... То такъ якъ бы-сьте на церкву дали, аякже!

— Та най вже буде и пятьдесять, але вже всьо...

— Що до моихъ функцій то всьо, але свѣтло, дзвоны и дякъ то ваше.

— Та й дякъ мôй?

— А вже-жь! я до того не можу мѣшати ся, абы вôдтакъ не сказавъ, що я єго кривджу... Але перестаньмо о тôмъ говорити... я радъ послухати про послѣдній хвилѣ житя тои праведнои особы...

Шляхтичь оповѣдавъ, а о. Юліянъ пильно слухавъ, бо того треба єму було до „подзѣнькуваня“, за котре не казавъ собѣ окремо платити, а говоривъ усе лишь для звеличаня памяти покôйника.

О. Юліянъ умѣвъ грати на струнахъ шляхотскои амбіціи, якъ на орґанахъ, и єму зъ тымъ було добре...

Але не треба думати, щобъ о. Юліянъ живъ лише зъ своими „шановными колляторами“. Въ такôмъ случаю вôнъ мусѣвъ бы бувъ присвоити собѣ всѣ норовы шляхотскій и зôйти на ихъ рôвенъ образованя. Нѣ, о. Юліянъ крутивъ ся и мѣжь панами, бувъ любленымъ гостемъ по дворахъ при всякихъ оказіяхъ, а що деколи якій панъ и єго вôдвѣдувавъ, то о. Юліянъ мавъ въ своѣй хатѣ оденъ кабінетикъ, про котрый шляхта й не знала и де не було шляхотского духу. По дворахъ, розумѣє ся, бувавъ о. Юліянъ, яко вдовець, самъ полишаючи дочки дома.

Такъ живъ о. Юліянъ бôльше трицяти лѣтъ на парохіи въ Чорнилинѣ великôй и мы бы єго нѣколи не побачили, якъ бы не те, що вôнъ мусѣвъ вплентати ся до сеи повѣсти.

XV.

Михасѣвъ Юзьо, пôсля даного чорнилиньскôй шляхтѣ слова, заразъ слѣдуючои недѣлѣ поѣхавъ туды. Поѣхавъ за вѣдомостію и за дозволомъ батька.

Михась бувъ радый въ того, що Юзьо шукае товариства шляхты, а оминае дворакôвъ. Перебуваючи въ такôмъ товариствѣ, Юзьо знôвъ пôзнае свою шляхотску вартôсть и не буде втраченымъ чоловѣкомъ, мовлявъ, такимъ, що въ-пôдъ шляхотскои стрѣхи выбѣгъ, а до двора не добѣгъ.... Михась казавъ Юзеви взяти найкрасшого коня и всунувъ ему въ руку пять золотыхъ. Юзьо одягнувъ ся гарно и скочивъ вправно на коня, що рвавъ пôдъ собою землю въ нетерпячки. Михасѣ стояли на ґанку и приглядали ся залюбки свому гарному сынови, що сидѣвъ на кони мовь лицарь.

— Цѣлкомъ въ тебе вдавъ ся! — сказала вдоволена Міхаліна.

Михась пôдкрутивъ вуса и бувъ дуже радый въ такого порôвнаня.

— Може Богъ дасть, що цѣлкомъ забуде на двôръ и приверне ся до шляхты...

Того вечера Михасѣ довго радили надъ будучностію сына. Юзеви пôйшло вже на двацятый рôкъ — часъ ставити его пôдъ мѣру, а тутъ анѣ батькови анѣ матери дуже не хотѣло ся того. Треба було дитину якось передъ тымъ охоронити.

— Нехай бы вже Стефаньо служивъ, — мовила Міхаліна, — вôнъ на все вытревальшій нѣжь Юзьо... Юзьо такій делікатный...

— И Стефаня шкода, — вôдповѣвъ Михась, — але шó вже робити, сли его вôдъ того не охоронишь.... Зъ Юземъ, знаю вже, що зробити...

— А що?

— Куплю ему грунтъ и поставлю хату окремо. Оно буде записано на него, а тогдѣ и вырекламують его. Але господарити буде пбдъ мовою рукою, поки не оженить ся...

— Певно, що можна бы вбдтакъ и зъ Стефаньомъ такъ зробити...

— Певно, що можна бы, але хто буде мэнѣ въ господарствѣ помагати?

Дальше обговорили, де буде стояти Юзева хата, и Міхаліна напирала конче, абы таки на ихъ огородѣ, недалеко, щобъ на старѣ лѣта не потребувала далеко до внукбвъ ходити... Міхаліна и засыпляючи усмѣхалась розгадуючи, якъ то она буде внукбвъ бавити...

А тымчасомъ Юзьо мчавъ сухою дорогою до Чорнилины. Кбнь подносивъ высоко ноги, выгнувъ у каблукъ шию, немовь пышавъ ся тымъ, що несе такого гарного шляхтича...

Дороги Юзьо не знавъ. Переѣхавъ Топорбвцѣ, Чорнилину малу, и ставъ середъ поля пильно розглядатись по дорогосказахъ, що мальоваными руками показували палцемъ, куды ѣхати. Дорога йшла рбвно и Юзьо не стямивъ ся, коли на далекбй рбвнинѣ замаячѣли вербы и шляхотскій загороды. Въѣхавши въ село, розпытавъ за своими знакомыми и ему показали знатну выбѣлену хату зъ ґанкомъ, саме якъ хата Михасева.

Сидѣвъ тамъ знатный шляхотскій дука Лукіянъ Качкеновичъ гербу Сасъ. Въ селѣ называли его „смукомъ“ — се назва густои кулешѣ зъ житнои муки, котру Лукіянъ дуже любивъ. Самъ Луць бувъ собѣ простымъ шляхтичемъ, але всѣхъ сынбвъ посылавъ пильно до школы. Найстаршій бувъ уже судовымъ урядникомъ, молодшій священникомъ; двохъ слѣдуючихъ забравъ по шестбй клясѣ до дому на господарство. Старшій зъ нихъ

называвъ ся Каѣтаномъ, молодшій Осипомъ. Осипъ бувъ ровесникомъ Юзя. Старый Луць поважавъ дуже науку, хочь самъ не бувъ ученый. Але знавъ цѣнити и грошь та набивавъ сорокбвцями горнятка одно за другимъ. Сыны знову любили погуляти и пильненько слѣдили за старымъ, чи не дасть ся подглянути, куды грошѣ дѣвае. Але старый бувъ хитрый и не давъ ся подойти. Мимо такого богатства Луць не позволявъ сынамъ панувати. Ходили до школы, але не бачили на собѣ иншои одежѣ, якъ тую, що вшивъ Йосько, а чобо̀тъ тыхъ, що зробивъ домашный швець; живити ся мусѣли тою „лѣгоміною“, яку имъ привозивъ старый що четверга на станцію, наказуючи за кождымъ разомъ, абы пильно вчили ся, бо вонъ бѣдный, и якъ не буде „доброи клясы“, то возьме ихъ до дому и заставить своей пасти.

Каѣтанъ и Осипъ приняли Юзя дуже радо. Старый, дознавши ся, хто приѣхавъ, принявъ Юзя такожь радо. Вонъ знавъ Михася добре и оцѣнивъ, що вонъ варта. Заки Юзя угощували, Осипъ метнувъ ся въ село до товаришѣвъ. Такихъ повъ-гімназіястовъ було въ селѣ кольохъ, и всѣ они посходили ся до старого Смука въ хату. Юзьо всѣмъ подобавъ ся не лише своею вродою, але й поведенемъ. Ставлячи своихъ товаришѣвъ высше себе освѣтою, вонъ не пускавъ ся на ученѣ розговоры, абы себе не осмѣшати, и говоривъ лишь о томъ, що самъ добре знавъ. Такъ поступаючи, бувъ вонъ въ товариствѣ не то можливымъ, але й любымъ, до чого помагала ёму ще давна дворска оглада, котру ще лѣпше выправивъ въ товариствѣ дворакбвъ.

Юзя всѣ полюбили водъ разу. Пойшли гуртомъ по селу, заходили до хатъ шляхотскихъ, де були дѣвчата. Далѣ и музыкъ покликали. Юзьо танцювавъ вправно и дѣвчата за нимъ пропадали. Але Юзя не дуже то ма-

нили шляхтянки, що кромѣ читаня не вмѣли нѣчого бо́льше, а о якобѝсь „огладѣ“, якъ на примѣръ у двор-скои економо́вны, и бесѣды не було.

Вже було геть по по́вночи, коли Юзьо, выгулявшись доволѣ, вертавъ до дому. Пращаючи ся, запросивъ пано́въ брато́въ на слѣдуючу недѣлю до себе.

Юзьо, вертаючи, бувъ трохи зачемериченый и ставъ по поли блудити та не мо́гъ нѣразъ втрафити на дорогу, що вела до Чорнилины малои. Але довго не мо́гъ по́знати, що блудить. Єму все здавало ся, що ѣде на передъ, а во́нъ крутивъ ся въ колесо по вузкихъ польныхъ доро́жкахъ. Во́нъ трохи злякавъ ся и ставъ шептати молитвы. Єму нагадало ся неодно, чого наслухавъ ся хлопцемъ во́дъ челяди. Але пригадавъ собѣ и спосо́бъ, якъ таку ману побо́рювати. Злѣзъ изъ коня и, держачись єго за поводы, давъ єму волю. Ко́нь схиливъ голову до землѣ, ставъ нюхати, а во́дтакъ повернувъ ся зовсѣмъ у противный бо́къ, нѣжь Юзьо загадувавъ ѣхати. Ко́нь во́дъ часу до часу притыкавъ но́съ до землѣ и йшовъ такъ, поки не показали ся першѝ хаты села. Теперь Юзьо по́знавъ уже дорогу, скочивъ на коня и почвалавъ до дому.

Вже зорѣло, коли Юзьо въѣхавъ на подво́рє. До него прискочили два великѝ псы, що стояли на ланцухахъ и лише въ ночи ходили по подво́рю. Псы зъ-разу стали лаяти, але внеть по́знали Юзя и стали ласитись, по́дскакуючи єму ажь до лиця, щобы конче поцѣлувати ся на добрый день... Юзьо розбудивъ наймита, во́ддавъ єму коня и по́йшовъ у хату.

Михась прокинувъ ся.

— То ты, Юзю?

— Я.

— А де-жь ты до теперь пропадавъ?

— Я, тату, заблудивъ за Чорнилиною малою.

— Ага, тамъ коло цвинтаря... Оно правда, що тамъ щось людей водить.... Треба було коня самого пустити, то бувъ бы тебе выпровадивъ...

— Я-жь такъ зробивъ, але таки добре наблукавъ ся, заки собѣ тое нагадавъ.

— Ну, якъ же тебе приймали? у кого бувъ?

— Насамперед заѣхавъ я до Луця Качкеновича, що его смукомъ прозываютъ...

— Добрый шляхтичь и богатый, лишь дуже скупый... А ще де?

— Та водили мене кудысь по хатахъ его сыны, самъ не знаю, куды...

— Богато-сь выдавъ?

— Нѣ крейцаря. Не дали менѣ навѣть склянки пива заплатити...

— Видно, шляхта! А тобѣ треба було ихъ запросити сюды...

— Я, тату, запросивъ на другу недѣлю.

— Дуже добре! такъ, то по шляхотски! У насъ такъ: або не пий чужого, а якъ пѣшь оденъ, то поставь два, тогдѣ тебе люде будуть мати за люде. Ну йди-жь теперь проспи ся, доки самъ схочешь...

Юзьо довго не мѣгъ заснути. Снували ся ему по головѣ то шляхта, то поля вкрытѣ збожемъ, по котрыхъ блудивъ, то здавало ся ему, що ще ѣде на кони...

Михась приладивъ ся славно на принятє гостей, що обѣцяли ся приѣхати въ недѣлю. „Нехай знають, що Михась, хочь и не ученый, але вмѣе шляхотскій гоноръ вшанувати и не почастуе „смукомъ“! — подумавъ Михась усмѣхаючись злобно маючи на примѣтѣ Луця Качкеновича...

Шляхта додержала слова. Въ недѣлю приѣхало ихъ

вôсьмохъ на гарныхъ коняхъ. Люде взирали ся на нихъ; здавало ся, що то якiй кватирмахи ѣдуть...

Михась выйшовъ зъ Юземъ на ґанокъ.

— Витайте, панове браця, витайте! Дуже мы гостямъ радi, просимо въ хату!

Шляхта позбскакувала зъ коней. Михасевi наймиты позабирали конѣ и повели въ стайню.

— Сеню! — кликнувъ Михась, — памятати о коняхъ!... А мы тутъ не дамо гостямъ зъ голоду загинути, — додавъ, усмѣхаючись до шляхты.

Михась ставъ зъ гостями знакомитись, выпытуваъ ся за батькôвъ, котрыхъ знавъ добре. Зъ деякими почувавъ ся навѣть своякомъ.

Шляхта застала въ хатѣ таку гостину, якои не надѣяла ся. Вони Юзя такъ не приймали.

— Лише вамъ музикъ не спроваджу, панове — сказавъ Михась, — бо у мене нема дѣвчатъ, а самi зъ собою танцювати не будете...

Але тое, що Міхаліна на столѣ поклала а Михась казавъ принести вôдъ Ицка, выстало и за музику... Вôдтакъ ходили по селу, заглядали въ кождый кутъ, поки не прикликали зновъ до вечерѣ. Стефаньо державъ ся оподалѣкъ вôдъ тыхъ гостей. Они выдали ся ёму за учонi и старшi вôдъ него. Мѣжь ними вôнъ бувъ бы попыхачемъ, то волѣвъ пôйти въ село мѣжь своихъ хлопскихъ ровесникôвъ, зъ котрыми звыкъ, а за те они его вô всёмъ слухали.

Гостѣ вôдъѣхали вже пôзно въ нôчь пôдъ доброю охотою. Залунала селомъ пѣсня, аж люде въ хатъ выбѣгали дивити ся, що то за бѣда спѣвае...

Зъ того часу Юзьо бувавъ часто въ Чорнилинѣ и тутъ познакомивъ ся майже зô всёми. Запросили его, розумѣесь, и на празникъ св. Покровы.

Юзьо и не стямивъ ся, якъ пойшовъ зъ шляхтою до о. Юліяна.

— Ходи, браце, тамъ то забава, ажь любо! — говорили до Юзя.

— Хиба-жь до вашого священика можна кождому приходити на празникъ?

— Можна, але лише шляхтичеви. То зовсѣмъ инший чоловѣкъ, нѣжь другій попы...

И Юзьо справдѣ побачивъ въ особѣ о. Юліяна незвычайного священика.

О. Юліанъ привитавъ его якъ давного знакомого.

— Славный вашь родъ, пане добродзею, повный шляхотскихъ чеснотъ... Вашь дѣдъ полягъ вбдъ кулѣ за шляхотске добро, а батько такъ великодушно помагавъ покойной бароновбй... Я всьо знаю, пане добродзею, бо я не невѣшный... Прошу, пане Юзефе, забавляйте ся зъ братьми-шляхтою якъ у себе дома! А ось мои дочки... Вандзю! — звернувъ ся до старшои, — новый нашь а дуже милый гбсть... панъ Юзефъ Тарасовичь.

Вандзя кивнула головою, наче-бъ хотѣла сказати: „що менѣ тамъ якогось Юзефа показуешь?“ — але глипнувши окомъ на такого бравого молодця, мусѣла до него усмѣхнутись.

— Дуже я рада, що пбзнала пана Юзефа...

О. Юліанъ ще не выпускавъ свого гостя зъ-пбдъ руки.

— Мусѣло вамъ, пане Юзефе, дуже бути прикро по смерти бароновои... Де-жь то зъ такого паньства йти до рблѣ, пбдъ стрѣху шляхотску?... — Але то, пане добродзею, такожь важна честнота нашои шляхты, що не цурае ся плуга, батьковскои рблѣ, а при тбмъ знае пошанувати свбй гоноръ шляхотскій.. У мене, пане добродзею, пбвъ села „по лаціні“ говорять, а всьо то моя за-

злуга... Я все кажу батькамъ: „Давайге дѣтей учити, бо наука якъ-разъ для шляхтича... науки нѣхто тобѣ не вѣдбере...“

Такъ балакавъ о. Юліянъ, поки не прийшли новѣ гостѣ.

Забава йшла жваво. Молодѣжь танцювала, а мѣжь ними вызначавъ ся Юзьо своєю складностію. Дочки господаря не могли начудуватись, що шляхтичь танцює такъ гарно, якъ якій паничь. Дуже собѣ єго подобали. Юзьо те-жь частенько кидавъ очкомъ на панночокъ а особливо на старшу, Вандзю. Молодша була трохи дзюбата и не конче єму подобала ся. За те старша, Вандзя, була собѣ чудо-дѣвчина. Струнка, чорнява, съ чорнымъ волосємъ, съ чорными очима и густыми чорными бровами. Усе чорне, кромѣ усточокъ коралевыхъ и бѣлыхъ якъ снѣгъ зубкѣвъ.

Пѣдчасъ забавы глипнувъ Юзьо до другои комнаты. Тамъ стояли старшѣ шляхтичѣ коло округлого стола, а деякѣ сидѣли и грали въ карты. Юзьо приглянувъ ся ближе и не мѣгъ змѣркувати анѣ гры самои, анѣ того множества грошей, що лежали купою на столѣ.

— Що се за гра? — пытає одного шляхтича.

— То фербель... Не знаєте?

— Я першій разъ бачу... у насъ фербля не граютъ.

— Дуже приятна гра, — пояснявъ шляхтичь, — не треба довго розмышляти... кинешь карты и загортай грошѣ...

— Але можна и скоро програти...

— Певно; оно въ картахъ усе такъ.

Але Юзьо не мавъ охоты пробовати щастя въ картахъ. Єго манили танцѣ и дѣвчата. Найбѣльше крутивъ

ся коло дочокъ о. Юліяна, выбираючи до танцю то одну то другу.

Коли Юзьо вертавъ до дому, о. Юліянъ не залишивъ просити єго, щобы не забувавъ на єго шляхотскій дѣмъ и вѣдвѣдувавъ єго, коли ласка. Юзьо користувъ зъ того запрошеня и, коли лише бувъ въ Чорнилинѣ, не поминувъ приходства и вступивъ бодай на часокъ. Але гостинный о. Юліянъ не скоро выпустивъ свого гостя. Впрочѣмъ гѣсть самъ не радъ бувъ вѣдходити, бо тутъ и приймали щиро, и мѣгъ вслячины наслухати ся вѣдъ говѣркого господаря. До того и панночки були для него дуже ласкавѣ; жартували зъ нимъ, приговорювали и припрошували.

У Юзя заворушило ся молодече серце. Самъ не мѣгъ собѣ пояснити, длячого єго сюда тягне и чому такъ тяжко приходить ся зъ вѣдси вѣдъѣздити... Дѣйшло до того, що Юзьо, не заглянувши навѣть мѣжь шляхту, заѣздивъ прямо на приходство и тутъ пересиджувавъ до пѣзнои ночи.

О. Юліянъ змѣркувавъ, що дѣяло ся въ души Юзя, и бувъ зъ того радый. Вѣнъ знавъ Юзѣвъ рѣдъ и умѣвъ оцѣнити, кѣлько Юзьо вартъ на грошѣ. Тая партія выдавалась єму дуже доброю для Вандзѣ. Старый обчисливъ, що Вандзи лѣпше выйти за Юзя, нѣжь за консиляря... Абы дѣло повести якъ слѣдъ, взявъ вѣнъ разъ Вандзю на сповѣдь.

— Якъ тобѣ, Вандечко, подобае ся той шляхтичъ?

— Гарный молодець, нѣчого казати... И приятно зъ нимъ бавити ся, и танцюе, якъ на шляхтича, не зле...

— И пѣйшла бы ты за него?

— За него пѣйти? най мене Богъ боронить! Щѣ бы я на селѣ цѣле житє робила? Що иншого поговорити

зъ нимъ, забавити ся, але вôддавати ся за капоту?... Нѣколи того не буде!

— Сама не знаешь, щó говоришь... Тая капота золотомъ пôдбита... и будешь цѣле житѣ панею.

— Не пôйду!

— Не будь дурна! — сказавъ о. Юліянъ вже сердито. — Хто тебе нинѣ возьме? урядникъ чи дѣдичь? и якій урядникъ? Уважай, що тобѣ вже двацять лѣтъ... далѣ-далѣ зачнешь старѣтись, а тутъ такій хорошій хлопець, твôй ровесникъ, пропадае за тобою...

— Та якъ пропадае? що тато говорять?

— А я тобѣ кажу, що пропадае... инакше бы сюды такъ часто не заѣздивъ... Твоѣ дѣло лишь не пустити его вôдъ себе. Послухай мене старого, досвѣдного батька, а будешь цѣле житѣ панею...

Вандзя дала ся переконати и уложила собѣ планъ, якъ маѣ вôдъ теперь зъ Юземъ поводитись.

Передовсѣмъ треба було гаразд змѣркувати, чи Юзьо справдѣ до неи заѣзджае. Тожь при найблизшôй нагодѣ сховала ся передъ Юземъ. До него выйшла лише сестра и сказала, що Вандзѣ нема дома. Юзьо ставъ нѣ въ сихъ нѣ въ тыхъ, засумувавъ ся и говоривъ мало, а незадовго пôйшовъ мѣжь шляхту.

Товаришѣ знали, що Юзьо крутить ся коло попôвны и длятого на нихъ забуваѣ. Приняли его жартами.

— Щось ты, пане браце, призабувъ на насъ, старыхъ товаришѣвъ...

— Теперь трохи бôльше роботы и часу не було, — вôдповѣвъ Юзьо, — а по такôй ѣздѣ другій день утраченый...

— Але о плѣбанін не забуваешь! Го-го! знаемо мы... панна Вандзя въ очко впала...

Юзьо почервонѣвъ якъ буракъ.

— Що вы говорите, панове браця! Чи я такъ часто тамъ буваю, чи що?

— Но, но, не вôдпирай ся... мы тобѣ въ дорогу заходити не будемо... Панна нѣчого... а чи ты думаешь на правду?

— А якъ бы на-правду, то що?

— Нѣчого, лишь мусишь выкупити ся, що берешь намъ панну зъ-передъ носа! — жартували товаришѣ.

— Та що вы говорите? — або-жь то она пôйшла бы за мене?

Юзеви дуже подобало ся таке говорене и въ тôй доперва хвили прийшло ёму на думку, чи не можна бы зъ Вандою оженити ся.

— Пôйде, пôйде, лишь бери... Але мы вôдтакъ не будемо мати интересу ходити на „пробоство“.

— Стôйте, лишить ся ще друга...

— Кланяемось тобѣ за тоту другу... Вандзя то що иншого, а тамта неладна, дзюбата...

Юзьо, вертаючи до Пышновець, бувъ въ незвычайнôмъ настрою душѣ. Таке зъ нимъ ще нѣколи не водило ся. „Хиба-жь бы такъ справдѣ могло се бути, щобы Вандзя стала ёго жѣнкою?... Але чому ёи иинѣ не було, коли знала, що вôнъ приѣде? Хиба-жь се умысне?... И чому вôнъ самъ ставъ якійсь, якъ бы звареный, коли довѣдавъ ся, що Вандзѣ нема дома? Чого-жь ёго якось коло серця немило поскоботало?...“ Такй пытаня снували ся одно за другимъ въ Юзевôй головѣ. Вôнъ тôлько панночокъ бачивъ у своёмъ житю, тôлько натанцювавъ ся, а ще нѣколи не бувало зъ нимъ такого, якъ теперь. Зъ Вандзею найлюбѣйше ёму говорити, найскладнѣйше танцювати... Юзьо почувъ, що любить Вандзю. Ну, а коли любить, то чому-жь бы не мавь женити ся зъ нею? Вôнъ нагадавъ собѣ свою вроду и выпрямивъ ся на кони.

*

Нагадавъ собѣ свій маєтокъ знатный и приймовъ до переконання, що и своєю вродою и своимъ маєткомъ може сягнути по Вандзю и она не може єму відказати... Усмѣхавъ ся самъ до себе любенько. „Гарна буде жѣнка, ажь завидувати будуть менѣ люде“ — закінчивъ вінъ свои думки, коли въѣздивъ на подвіре.

Поки-що Юзьо не відкрывъ свого чувства нѣкому, навѣть матери не говоривъ нѣ слова. Залюблені мають однакову тактику: не признавати ся передъ нѣкимъ и укрывати своє чувство, але такъ нескладно, що всѣ можуть єго бачити, саме тогдѣ, коли влюбленому здає ся, що нѣхто не бачить. Оно выглядає достоту такъ, якъ той подорожный, що крыючись передъ розбійниками, сховає въ стирту сѣна саму голову...

Юзеви було страхъ пильно покінчити дѣло та запевнити себе, и мурашки бѣгали єму по-за спину за кождый разъ, коли нагадавъ, що въ Чорнилинѣ тілько молодыхъ, ученыхъ шляхтичівъ, а всѣ бувають на „плебанiи“. Готовъ єму першій-лѣпшій хопити дѣвчину зъ-передъ носа... Потѣшавъ ся лишь тымъ, що коли доси нѣхто того не зробивъ, то й теперь не зробить... Але ледви показало ся таке ясне сонце на любовнімъ Юзевімъ небѣ, знова наступала чорна хмарка... „А може — думавъ вінъ — длятого жаденъ зъ нихъ не бравъ ся, що вона не хоче шляхтича? Тогдѣ й мене бы не схотѣла тымъ більше... Але чому-бъ мене мала не схотѣти?...“

Юзьо мучивъ ся такою непевностію цѣлый тыждень. Першій днѣ пробуджуючи ся любови — то такъ, якъ марцева погода: на перемѣну нудьга, смутокъ и рожева радість. Юзьо рѣшивъ скінчити дѣло заразъ першои недѣлѣ. Выбравъ ся вчаснѣйше нѣжь звычайно,

а по дорозѣ укладавъ собѣ въ головѣ, що́ якъ буде говорити.

Симъ разомъ заставъ Вандзю дома. Але она була якась незвычайна — чогось засумована, мало говорила и вѣдповѣдала лишь на запытане дуже коротко. За те старый о. Юліянъ бувъ дуже веселый, наговоривъ приказокъ цѣлу копицю и бавивъ гостя, якъ умѣвъ найлѣпше. Єму помагала молодша дочка; вона трѣпоталась, смѣяла ся, щебетала... Своєю дорогою, що тое щебетане дзюбатои панны выдалось Юзеви краканемъ вороны. Вѣнъ страшно нетерпелививъ ся, а далѣ не втерпѣвъ таки, щобъ не спытати:

— Що вамъ нинѣ такого, панно Вандзю? може не здужаєте?

— Я зовсѣмъ здорова... але кождый маѳ въ житю такій хвилѣ, що єму житє не миле...

Юзьо не пытавъ бо́льше и засумувавъ ся тежь. Рѣчь ясна, що о освѣдчинахъ не могло бути й бесѣды, Вандзина байдужнбсть вѣднимала у него всю вѣдвагу и помѣшала всѣ пляны... Заразъ по вечери вѣдъѣхавъ. О. Юліянъ кблька разбвъ зглядавъ ся значущо на дочку и не мбгъ зрозумѣти ей поведеня.

— Що ты, Вандзю, гедзинь ся и сама вбдтручуешь щасте, яке тобѣ доля въ руки пхае?... Чекай, возьме тебе принцъ...

— Я на принца не чекаю, коли Юзьо маѳ бути мбй, — сказала дѣвчина, усмѣхаючи ся злобно. — Тато того не розумѣють. Хиба хочете, щоб я єму кидала ся на шию? Тогдѣ певно бы утѣкъ...

— Гмъ-гмъ! зъ тебе, бачу, великій фільософъ... Тблько щобы-сь себе не перемудрила...

Юзьо знбвъ бувъ сего дня въ роспуцѣ. Єму, здавало ся, що Вандзя вбдгадала єго мысли и дае єму пбз-

нати, абы собѣ даремно не завертавъ головы... „А она така врасна, якъ той ангелъ! а така добра! Безъ неи менѣ житя нема...“ И зновъ почались въ Юзевой души марцевй хвилѣ — разъ шаруга така, що кости морозить, то зновъ ясне сонце показуе свое усмѣхнене личко... „Нѣ, я ѣи таки мушу взяти, абы-мь мавъ на колѣнахъ просити... Золоту корону на ѣи головѣ покладу, соровцями стежку ѣй выстелю, и мусить пойти за мене... Въ послѣднемъ разѣ треба удатись о помочь до о. Юліяна. Вонъ такій для мене добрый и певно менѣ поможе...“

Юзьо перемучивъ ся танъ ажь двѣ недѣлѣ, бо якось не выпадало що тыждня шляти ся до Чорнилины, абы часомъ не збудити подозрѣня у батька. Зъ того боку вонъ добачавъ найбольшу перешкоду...

На приходствѣ всѣ чудували ся, чому сеи недѣлѣ Юзьо не приѣхавъ. О. Юліянъ вже трохи побоювавъ ся, чи може шляхтичь не зразивъ ся байдужностію Вандзѣ... Але Вандзя була певна, що Юзьо ще верне. Якъ же бы мавъ не вертати?... Она при помочи батька обчислила, що Юзьо мати-ме до двацять тысячь маѣтку, а при ѣи праци и ощадности можна вже бути панею... Вандзя уложила собѣ вже, якъ заведе у себе порядки. Мусить мати гарну повозку, восковану подлогу, а тодѣ и духу шляхотскою въ хатѣ не буде. Та бо то шляхта въ томъ Закутю страхъ неотесана! навѣть не може йти въ порѣвнане зъ шляхтою чорнилиньскою... Жаденъ зъ нихъ не то що нѣчого не вчивъ ся, але и не знае, що то хустка вдъ носа..

Вандзинe прочуте справдило ся. На другу недѣлю Юзьо приѣхавъ. У неи забило серце, коли побачила Юзевого гарного коня. Сегодня рѣшила бути веселою,

абы Юзя осмѣлити. Привитала ся зъ нимъ весело, подаючи ему руку. Юзеви розъяснило ся лице.

— Панъ Юзефъ не були ласкавѝ минувшои недѣлѣ...

— Хиба-жь вы на мене ждали?

— Може хто и ждавъ, — слазала Вандзя, понуривши очи въ землю.

Були въ комнатѣ самѝ. Сестра пѝшла до кухнѣ, а о. Юліянъ правивъ ще вечѣрню. Юзьо змѣркувавъ, що теперь найвѝдповѣднѣйша хвиля до приступу.

— Панно Вандзю! — промовивъ вѝнъ. — Не повѣрите, чи менѣ послѣдного разу кровавилось серце, що вы були якѝсь такѝ... чи сумнѝ чи байдужнѝ для мене...

— Чоловѣкъ не може бути все однаковый... всѣляко буває. Але що вамъ такъ на тѝмъ залежить, чи я сумна, чи весела?

— О, менѣ дуже на тѝмъ залежить. Я бы хотѣвъ, абы вы були цѣле житє такѝ веселѝ, якъ весняне сонце, бо я васъ, панно Вандзю, дуже люблю...

— Що вы говорите, пане Юзефе! ще хто почує... Якъ можна такъ зъ сироты посмѣхати ся?...

— Я щиро говорю, бѝгме! я васъ дуже люблю и прошу о вашу руку... Панно Вандзю! не пожалуєте того. Я для васъ нѣчого не пожалую, сорокѝвцями васъ обсыплю...

— И я васъ люблю, пане Юзефе, и вѣрю вашому слову... Не знаю лише, що тато на се скаже...

Юзьо утѣшивъ ся страхъ!

— Я — каже — тата на колѣнахъ буду просити, абы насъ не розлучавъ, бо безъ васъ менѣ житє немиле...

Балакали такъ довгенько, сидячи биля себе, а Юзьо не выпускавъ Вандзиної руки зъ своихъ рукъ и заєдно

цѣлувавъ. Вандзя читала богато романовъ и знала, якъ залюблений поводять ся зъ собою. Сестра, якъ навмысне не приходила до хаты. О. Юліянъ вернувъ зъ церкви. Молодята не чули, коли вонъ увойшовъ до свого покою и передягавъ ся зъ реверенды въ свой зеленковатый сурдутъ. Глипнувши черезъ дверѣ на молодятъ, догадавъ ся, що дѣло покончене. Абы ихъ не налякати, вонъ насампередъ закашлявъ здорово, заки увойшовъ туда. Молодій водсунулись водъ себе.

— Пана Юзефа коханого покорный слуга! Якъ ся маєте? Прецѣнь не забули на насъ... Що то вамъ перешкодило попереднои недѣлѣ? чей-же не недуга, не дай Боже... Якъ родичѣ добродѣѣ? здоровій?

— Дякую, здоровій.

Теперь зъявила ся и сестра, несучи каву на тацѣ зъ всѣми приборами.

Юзеви кава сегодня чомусь не йшла въ смакъ. Щось его коло серця такъ скоботало, що ажь кава выдалась ему за нудка. Ему було и безъ того солодко. Вонъ дививъ ся заедно въ склянку не подводячи на нѣкого очей. Ждавъ лише, щобы поговорити зъ о. Юліяномъ на самотѣ, бо дѣло було доперва до половины покончене. Гордый попъ готовъ не позволити...

Скончила ся кава и Юзьо пойшовъ зъ о. Юліяномъ до канцелярии на файку.

— Ну и що-жь тамъ чувати, мой коханый пане Юзефе? — заговоривъ о. Юліянъ.

Юзьо рѣшивъ ся приступити водъ разу до дѣла. Коли разъ водваживъ ся на одно, то чого-жь ставати въ половинѣ дороги?

— Ксенже пробощу! — сказавъ Юзьо, цѣлуючи пухкеньку руку о. Юліяна, — я прошу о руку панны Вандзѣ и прошу менѣ тои ласки не водказати...

О. Юліянъ настроивъ свою усмѣшку на зачудуване.

— То, пане добродзею, справа, надъ котрою треба застановити ся... Передовсѣмъ залежати се буде вôдъ моеи дочки, котрôй я зовсѣмъ полишаю свобôдну волю...

— Панна Вандзя — перебивъ Юзьо — вже пристала и она мене любить... А мене знаете не вôдъ нинѣ...

— Певно, що знаю зъ найлѣпшого боку, пане добродзею... Вандо, Вандечко! ходи но сюды!

Вандзя станула въ порозѣ.

— Любишь пана Юзефа?

Вандзя спустила очи въ-низъ и гарно засоромила ся.

— Отъ, якъ то молодй ошукують старыхъ... и десь тамъ по-за мои плечѣ змовляють ся... Почекай! — и о. Юліянъ, удаючи сердитого, взявъ Ванду за руку, злучивъ еи зъ рукою Юзя и каже:

— На! Най васъ Богъ благословить! Я позваляю.

Дѣло було покôнчене зъ стороны моральнои, треба его було ще обговорити зъ стороны маетковои.

— Мы повинни були вôдъ того зачати мôй коханый Юзефе, що теперь маемо обговорити, — сказавъ о. Юліянъ. — По перше, не надѣй ся вôдъ мене грошей, бо я ихъ не маю. Щô нинѣ може мати бѣдный пôпъ на шляхотскôй парафіи? Що иншого вашь пôпъ, мѣжь хлопами, а що иншого я тутъ, де мушу всьо робити зъ приязни и за добре слово...

Юзьо хотѣвъ сказати, що у него грошѣ не мають значѣня, та о. Юліянъ говоривъ дальше:

— Дамь выправу, якъ ся належить и де-що на господарство, а бôльше нѣчого...

— Згода! — сказавъ Юзьо.

— По другe, чи ты певный, що твôй тато тобѣ позволить?

— Не знаю, але буду просити. Скажу...

— Чекай, о тôмъ ще поговоримо.

— По перше: щó зъ твоимъ вôйскомъ?

— То дрôбница! Тато гадають танъ зробити: купують для мене грунтъ, ставлять менѣ хату пôдъ окремымъ нумеромъ, записують тоѣ на мене и будуть мене реклямувати.

— Добре, а чи тоѣ вже такъ уложене, чи ты собѣ лишь такъ мыслишь?

— Вже уложене... вже й мѣсце на хату вызначене.

— То ще лѣпше... Але треба тобѣ знати, що будучи малолѣтнымъ, не зможешь вести цѣлкомъ самостôйно господарства. Все тобѣ родичь буде сидѣти на карку и перебивати вашй пляны...

— Ну, то що-жь зробити? чекати ще чотири роки?

Юзьо ажь налякавъ ся тои евентуальности, бо ему було страхъ пильно женити ся зъ Вандзею.

— Тоѣ можна переробити, — сказавъ о. Юліянъ. — Треба конечно намовляти тата, щобы тебе зробивъ повнолѣтнымъ, ще заки довѣдаѣ ся, що ты зарученый въ Вандою... Бо якъ бы тато довѣдавъ ся о тôмъ, ще заки ты малолѣтный, то певно не увôльнить тебе зъ-пôдъ опѣки...

Юзеви заимпонувала прозорнôсть будучого тестя. Такого вôнъ бувъ бы нѣколи не придумавъ — и длятого рѣшивъ ся вô всѣмъ его радъ слухати. Дальше рѣшили, що Юзьо повиненъ якъ найрѣдше бувати въ Чорнилинѣ, абы не звернути уваги другихъ людей, котрй бы доповѣли Михасеви...

— Якъ поберете ся, тогдѣ будете дивитись одно на друге цѣле житѣ, а теперь треба пожертвуватись...

Коли Юзьо вôдъѣхавъ до дому, о. Юліянъ, цѣлуючи Вандзю въ чоло, каже:

— Выграла-сь, доню, терно!

XVI.

Михась ладивъ ся до реклямаціи сына.

Звѣзъ матеріялъ на хату и прочѝ будынки господарскѝ, до будовы спровадивъ майстрóвъ Нѣмцѣвъ зъ Калинова. Трафило ся такожь купити землю — и Михась выпорпавъ зъ-пóдъ печи одно збанятко зъ сорокóвцями. Землю записавъ Михась на Юзя въ катастрѣ, бо тогдѣ ще не було земельныхъ книгъ. Михась казавъ ставити хату и будынки досготу такѝ, якъ були єго; навѣть такого розмѣру.

Въ будовѣ хатъ богатшои шляхты пробиває ся консерватизмъ. Всюды однаковый стиль своєрóдный, старый, и нѣкому не приходить на гадку заводити яку-небудь новóсть. Кожда така хата рóзнить ся вóдъ хаты селяньскои лише тымъ, що має зъ переду ґанокъ и бóльшѝ вóкна, а на горѣ дымарь. Зъ переду выглядає така хата зъ ґанкомъ и великими вóкнами по обохъ бокахъ ґанку симетрично. За те нема симетріи при задныхъ дверехъ ґанку; по однóмъ боцѣ велике вóкно вóдъ альківя, по другóмъ боцѣ мале, звычайно ократоване вóконце вóдъ коморы. Зъ-далека выглядає така хата якъ лице чоловѣка зъ вóдрѣзанымъ носомъ и выбитымъ однымъ окомъ...

Таку самѣсѣньку хату казавъ Михась ставити сынови. Мѣсце було выбране на Михасевóмъ огородѣ пониже, а що хата Михасева стояла на горбку, то вóнъ мóгъ изъ задныхъ дверей видѣти, що робило ся на Юзевóмъ обóйстю.

Будова зачала ся заразъ зъ весною и йшла скоро, бо Михась не жалувавъ грошей. На другій рóкъ мавъ Юзьо ставити ся до бранки и длятого батько такъ спѣшивъ ся. Заразъ по реклямаціи Юзьо мавъ зачати го-

сподарити на своѣмъ, хочь усе ще пôдъ наглядомъ батька...

За той часъ Юзьо рѣдко коли заѣзджавъ до своєи судженои въ Чорнилинѣ. Послухавъ рады о. Юліяна, хотяй було ємy зъ тымъ зле — дуже тужывъ за своєю любкою.

Збудованy, вылѣпленy и выбѣленy хату поки-що замкнули, позабивавши вôкна дошнами.

Юзьо не зрадивъ своєи любови передъ нѣкимъ. Навѣть Міхаліна нѣчого о тôмъ не знала... Половина Юзевыхъ намѣрôвъ здѣйстнила ся; треба було ще выєднати у батька повнолѣтнôсть. Юзьо придумувавъ надъ тымъ, якъ бы батька пôдôйти.

— Я бы татови мавъ щось сказати, — заговоривъ вôнъ разъ до Михася. — Менѣ мовили шляхтичѣ зъ Чорнилинy, що я не можу розпочинати свого господарства, поки мене тато не зроблять повнолѣтнымъ... Ну, але се буде тяжко...

— Чому маѣ бути тяжко? — вôдповѣвъ Михась. — Якъ треба, то зробить ся... А ты бы хотѣвъ выйти зъпôдъ моєи руки? зле тобѣ?

— Менѣ зовсѣмъ добре, тôлько всѣ кажуть, що треба такъ зробити, абы не мати звязаныхъ рукъ... Але нема що о тôмъ говорити, бо оно маѣ бути дуже трудно...

— Якъ треба, то нѣчого трудного нема! — повторивъ Михась. — Я надъ симъ подумаю...

Юзеве бажане стати власновôльнымъ Михась приписувавъ єго личнôй амбіціи, а позвякъ выпробувавъ, що Юзьо добрый господарь, статочный, анѣ не піякъ нѣ картярь, длятого и не бачивъ въ тôмъ нѣякои небезпечности.

Юзьо заходивъ ся зъ своимъ пляномъ коло матери.

— Знають мама, що якъ я на рокъ обойму своє господарство, хотѣвъ бымь попробувати торговлѣ коньми... невеличкои, отъ такъ, якъ робить Шевко зъ Закутя. Осенію навупить хлопскихъ хабетъ, зимою подгодує, а на весну бере грошѣ... То лѣпшій интересъ нѣжь на збожу або на свиняхъ.

— Може бы зъ того що й було... ты на коняхъ знаєшь ся добре... Только, щобы не богато водъ разу...

— Та богато не мавъ бы-мь навѣть де подѣти... Лишь одна перешкода заходить: я ще малолѣтный и нѣхто не схоче зо мною заходити въ жадни дѣла...

— Ну, що-жь на тое порадишь? Треба выждати на повни лѣта.

— Е, на то есть способъ, лише трудный, а може й тато не схотять... Могли бы мене зробити власновольнымъ у судѣ..

— Та чому бы тато не хотѣвъ? Я сама зъ нимъ о томъ поговорю.

И дѣйстно, ще того самого вечера говорила Міхаліна зъ чоловѣкомъ.

— Цѣкавый я, — сказавъ Михась, — чого ему такъ пильно зъ тымъ? чи лише сама амбіція?

— Нѣ, вонъ задумує провадити интересъ коньми, такъ якъ Шевко... Сегодня менѣ зъ тымъ звѣривъ ся.

Михась призадумавъ ся.

— Знаешь, може бы оно й добре було... Отъ Шевко доробивъ ся на томъ маетку и теперь мало що менѣ не дорвнує... Але шельма той Юзикъ! чому вонъ менѣ того не сказавъ?... Вонъ до того буде добрый, бо ощадный и не піякъ. Видно, будуть зъ него люде... На коняхъ розумѣє ся добре; впрочомъ и я ему де-що пораджу... Може зробити грошѣ...

Другои днины поѣхавъ Михась до суду и тамъ поробивъ потрѣбнѣ кроки, щобы Юзя зробити власновбльнымъ. Прикликали и Юзя та й переконались, що то чоловѣкъ статочный и розвитый. Не було перешкоды.

Тымчасомъ Михась подавъ о реклямацію сына. Мимо того Юзьо мусѣвъ ставити ся пбдъ мѣру. Комісія не могла натѣшити ся такъ гарно зложенымъ чоловѣкомъ, а Михась, сидячи при тбй комісіи, не чувъ ся зъ радости, що такого гарного мае сына. Юзя записали до кбнницѣ, бо самъ до неи просивъ ся. Але реклямацію приймили, бо Махась выказавъ ся, що Юзьо господарь на своѣмъ грунтѣ.

Коли Юзьо донѣсъ о. Юліянови, що и тая перешкода вже усунена, старый ино поклепавъ его по плечи.

— Теперь можешь поговорити зъ татомъ та й робѣмъ весѣле... О рештѣ, що треба буде, я самъ зъ паномъ Міхаломъ умовлю ся...

Однако Юзеви не безъ причины здавало ся, що теперь наступае найважнѣйша перешкода. Неразъ вбнъ пбслухавъ, якъ батько бажавъ собѣ, щобъ его невѣсткою була шляхтянка зъ доброго дому, котра бы на всѣмъ розумѣлась и не цурала ся жаднои роботы. Правда, що Вандзя тажожъ шляхтянка гербова, але все-жъ таки въ инчбмъ гнѣздѣ выхована... Будь що будь — треба було и тую перепону переломити.

Одного разу стоявъ Михась зъ Юземъ на огородѣ и приглядали ся, якъ до Юзевои хаты прибивали майстры вбкна.

— Ну, сыну, вже й хату власну маешь; треба бы тобѣ лише жѣнки...

— Я, тату, саме гадаю женити ся...

— Добре маешь! Найлѣпше оженити ся за молоду...

— Я хотѣвъ зъ татомъ о тбмъ поговорити...

— Дуже добре, говорѣмъ! Зъ кимъ же ты гадаешь женити ся? чи вже выбравъ, чи нѣ?

— Вже выбравъ.

— Отъ гаразд! Говори, котра... Певно мой сынъ добрый смакъ маѣ...

— Я беру панну Вандзю, дочку о. Юліяна Грималы Бичаньского зъ Чорнилины великои....

Юзьо выговоривъ тѣ слова одным духомъ, щобы придушити сильне бите серця, що трохи грудей не розсадило.

Михась, почувши тѣ слова, опустивъ руки. Похитавъ головою и каже:

— То, сыну, не для тебе пара. Въ нашомъ родѣ не було ще попадянки, та й до того ще Ванды, и не буде!...

— Але прошу тата, она така шляхтянка, якъ бы й мы... гербу Гримала...

— Най она собѣ гримаѣ, якъ хоче, але моею сыновою она не буде. Я тамъ на ви легітимацію не дивлю ся, але то не нашого крою шляхта... Най бы тамъ и попадянка, але чортъ зъ такими попадянками, що Вандами звуть ся... Ванда — то була якась тамъ княгиня польска, а нашихъ, рускихъ Вандъ нема...

Теперь зъ черги зачудувавъ ся Юзьо. Того вонъ нѣколи вождъ батька не чувъ. Заразъ домѣркувавъ ся, що то вплывъ пышновецкого священика, до котрого Михась частенько заходивъ.

И справдѣ, Михась живъ добре зъ пышновецкимъ парохомъ та й стоявъ подъ его вплывомъ, якъ и всѣ пышновецкѣ хлопы. За-для того то Михась не хотѣвъ анѣ чути о польсвомъ повстаню, зъ котрымъ закутяньска шляхта больше-менче симпатизувала. До Михася зъ-першу заѣздили якись чужѣ паны, заѣздили и дооко-

личнѝ дѣдичѣ, котрѝ старали ся шляхту до своѣи справы замотати... Зъ Закутя навѣть пѡйшло двохъ-трехъ шляхтичѣвъ до повстаня; другѝ, якъ Шевко, належали до повстанчого комітету, переховували у себе повстанцѣвъ, перевозили оруже... Михась, за порадою пышновецкого священника, о тѡмъ и чути не хотѣвъ. „Дайте менѣ, панове, святый спокѡй! Хиба хочете, абы я бравъ фузію, чи що тамъ, та й ишовъ стрѣляти Москалѣвъ? Коли-жь бо зъ мене нездалый стрѣлець.“ — „„Того нѣхто вѡдъ васъ не вымагае, але все вы бы могли помочи и грѡшми и ще де-чимъ.““ — „Мои грошѣ, панове, въ земли, бѡгме! въ господарствѣ... зъ-за шкѡры ихъ не вылуплю, а помагати вамъ нѣ въ чѡмъ не можу, бо я мѣжь хлопами сиджу, а они знаютъ за кождый мѡй крокъ... наробили бы и мевѣ бѣды и вамъ...“ Такимъ способомъ Михась спекавъ ся непрошеныхъ гостей. О значѣню и цѣляхъ повстаня поучивъ Михася пышновецкій парохъ, котрый все ѥму говорявъ, що мы, Русины, близшѝ до Москаля нѣжь до Полякѡвъ... Вѡдъ него то Михась знавъ и за Ванду...

— Тату! — сказавъ Юзьо зъ жаромъ, — я ѥи страхъ люблю! я безъ неи жити не можу...

— Нѣчого тобѣ анѣ разъ не стане ся безъ неи... Пожди трохи то й забудешь, бо ты ще молодый... На таке подруже я нѣколи не позволю!

— Тату, не робѣть того! благаю васъ... Я згину!

— Було зо мною перше о тѡмъ поговорити, то було бы такъ далеко не зайшло... Отъ сыночокъ! Я гадавъ, що вѡнъ мѣжь шляхту ѣздить, а вѡнъ якимсь тамъ Вандамъ у зубы зазирае...

— Таточку! — моливъ Юзьо, складаючи руки, — я мушу ѥи взяти!

— Тогдѣ ѥи возьмешь, якъ на моѣй долони волосе

выросте... Ось маешь возъ и перевозъ! Та й не лѣзь менѣ бо́льше зъ тымъ въ очи — мовивъ уже сердито Михась, почервонѣвши якъ буракъ, — бо возьму за гичку и выпарю, якъ за тое твое економство... тямишь? Я бы тобѣ зарязъ теперь записавъ реценту, коли-бъ ось люде не дивили ся на насъ...

— Тату! змилосердѣть ся надо мною!

— Иди до дѣдька, бо бо́гме выпарю! Въ моѣмъ родѣ нѣякои Ванды ще не було... На таке подруже я не позволю...

Михась по́йшовъ у хату, трясучись зо́ злости. Міхаліна не знала, зъ чого се, бо Юзьо ще не говоривъ о то́мъ зъ нею.

— Представъ собѣ того ледаря, тую мою грызоту! — почавъ Михась. — Шельма хоче женити ся зъ попадянкою, та ще зъ якою? Зъ якоюсь зателепаною Вандою!...

— Хто такій?

— Хто? твій Юзуньо велебный! Я гадавъ, що вонъ до шляхты заѣзджае въ Чорнилинѣ, а его той старый лисъ... той солоденькій Бичаньскій засиливъ... О! Гримала!... шляхтичъ!... бодай тобѣ гримало въ головѣ якъ у жорнахъ... А диви! захотѣло ся цигановы марципано́въ...

— Я чула, — замѣтила Міхаліна — що то дуже порядный чоловѣкъ...

— Може кому порядный, менѣ нѣ. Хиба тому порядный, що въ костелѣ казане говорить та панамъ лиже ся... Я его лѣпше знаю. Вонъ шляхту розпиваe, зо́ шко́ры лупить та картами ограблюе... Знаю я тую птицю!

Михась такій бувъ сердитый, що годѣ було зъ нимъ бо́льше перечитись. Міхаліна во́дложила се на лѣпшій часъ. Поки-що хотѣла поговорити зъ сыномъ.

Юзьо ходивъ по оббйстю сумный якъ хмара, коли до него надбйшла мати.

— Сыну мбй, сыну! чи я собѣ на тое заслужила, щобы ты передо мною таку важну рѣчь таивъ? — почала Міхаліна зъ докоромъ, трохи не розплакалась.

— Даруйте менѣ, мамо, що такъ стало ся. Я хотѣвъ зъ вами о тбмъ поговорити, та нинѣ тато самъ зачавъ за жѣнку та й такъ прийшло до того.

Юзьо поцѣлувавъ маму въ руку.

— Треба було на тое тата перше приготовити, а ты зачавъ такъ просто зъ моста... Тато, якъ знаешь, упертый... не легка буде теперь справа.

— Мамо, я безъ неи жити не можу...

— Котра-жь то называесь Вандою, бо я обѣ видала въ костелѣ... старша чи молодша?

— Старша.

— Гарна дѣвчина... Але она либонь твоя ровесница, то для тебе трохи за стара...

— Мамо, я безъ неи загину! — лепетавъ Юзьо крбзь сльозы. — Помагайте менѣ, бо смерть собѣ зроблю...

Міхаліна своимъ жѣночимъ чувствомъ розумѣла правила любови лѣпше, нѣжь Михась. Любовь сына взяла ей за серце и она рѣшила ся помагати ему.

Черезъ кблька днѣвъ ходили всѣ якъ сновиды. Оденъ Стефаньо бувъ веселый, бо не знавъ о нѣчбмъ.

Міхаліна не говорила ще нѣчого; ждала, поки чоловѣкъ успокоить ся. Выбрала трохи яснѣйшу хвилю и каже до чоловѣка:

— Слухай, Михасю, поговорѣмъ о тбмъ розважно.

— О чбмъ?

— Та о Юзевбмъ весѣлю...

— Сли тое весѣле мае бути зъ тою якоюсь Вандою, то хиба ажь по моѣй смерти..

— Михасю! лишь не такъ горячо... Не знаешь дѣвчины, не видавъ ѣи, а таке говоришь...

— Не потребую ѣи видати. Знаю, въ якого гнѣзда птиця, то досыть для мене!

— Та чи-жь то конче мусить бути проста шляхтянка? Якъ трохи бôльше знае, то и Юзеви и намъ буде милѣйше...

— Я того не кажу. Най бы й попаданка, абы не та Ванда... Знаю, якій батько, а яблоко не далеко вôдъ яблонѣ вôдкотить ся...

— Та й о батьку не можна нѣчого злого сказати... бодай я нѣчого не чула... Шляхта его хвалить...

— Бо дурна! Вôнъ ѣи труе своею лисячою солодкостію та й всѣ потуманѣли. Насамперед... якій вôнъ пôпъ, якъ въ попами не жие? Якій бы я бувъ шляхтичь, якъ бы я шляхты цуравъ ся?

— Бо тотѣ попы не такѣ... рôзнѣ бувають.

— Нехай и такъ, але тримають ся купы и то менѣ подобае ся. Але то бы ще дурниця... Вôнъ грае въ карты!

— Або то люде въ карты не грають?

— Фальшивыми картами? — крикнувъ Михась и луснувъ кулакомъ о стôлъ. — Бувъ же зъ-за того процесъ и одного шляхтича, его спôльника, навѣть засудили, а вôнъ, солоденькій, выкрутивъ ся... И я бы мавъ мого сына тамъ женити?... Тобѣ здае ся, що я ось тутъ сиджу и нѣчого не знаю?

— Ты-жь нѣколи того менѣ не говоривъ...

— Бо менѣ не треба було! Та й теперь бы-мь не говоривъ, якъ бы-сь мене за языкъ не тягла...

На тôмъ бесѣда урвала ся.

Міхаліна втратила всю надѣю на успѣхъ. Ѣй жаль було дитины и хотѣла сынови вôдрадити.

— Зле, Юзю! Тато мае важнѣ причины, що не хоче

позволити. Той твій Бичаньскій має бути шулѣръ, що фальшивыми картами грає...

Юзя тое нѣразъ не вдстрашило. Єму такожь не подобало ся, що єго будучій тесть грає въ карты, але вонъ прецѣнь зъ нимъ жити не буде, а дочна въ карты не грає.

— Що она, мамо, тому винна, що єи батько не такій якъ треба?

— Оно правда, але таки не выпадає тобѣ зъ таними людьми недоброи славы дружити ся...

— За пѣзно, мамо! серце не навчити, — сказавъ понуро Юзьо.

Заразъ слѣдуючои недѣлѣ Юзьо, не кажучи нѣкому нѣчого, махнувъ до Чорнилины.

— Що-жь тамъ доброго чувати, мій дорогій зятю? — привитавъ єго о. Юліянъ.

— Зле чувати, — вдрѣкъ Юзьо.

— Може тато не вддавъ вамъ хаты?

— Вддавъ, се не тое...

— Може реклямацію вднинули?

— Нѣ, реклямація є.

— Певно судъ не хотѣвъ зробити васъ власновольнымъ...

— И то нѣ, я вже власновольный.

— Ну то що-жь такого?

— Тато не хоче нѣразъ позволити на моє подруже зъ Вандзею.

О. Юліянъ махнувъ рукою.

— Се дрѣбниця, коли тѣлько вы схочете...

— Якимъ же способомъ?

— Зовсѣмъ простымъ. Вы власновольнѣй, и тато не має права вамъ боронити женити ся.

— А якъ не хоче поблагословити?

— Поблагословить, коли побачить, що нѣчого не вдѣе...

Юзьо пôзнавъ въ-мить хитрôсть о. Юліяна. Отже то длятого вôнъ намовлявъ єго до выєднаня собѣ власновôльности, хочь такъ обернувъ рѣчь до горы дномъ... Перше Юзеви здавало ся, що о. Юліянъ тôлько длятого намовляє єго старатись о власновôльнôсть, бо по заручинахъ тато не освободивъ бы єго, а державъ бы пôдъ своєю рукою. Теперь Юзьо змѣркувавъ, що значить бути власновôльнымъ и на що оно може придати ся... Така хитрôсть о. Юліяна єго налякала. Заразъ и совѣсть обôзвала ся о своє. Се, що вôнъ такъ хитро пôдбйшовъ рôдного батька, не годило ся зъ єго поглядами на гоноръ.

— Менѣ страшно йти зъ батькомъ на переббй, — сказавъ вôнъ. — Батько въ найлѣпшôй вѣрѣ зробивъ мене повнолѣтнымъ, то оно було бы не гонорово...

— Не гонорово, але здорово... Скажи-жь менѣ, якъ тутъ инакше зробити?

— Ждати!

— Га, коли такъ, — каже о. Юліянъ, ударяючи себе по полахъ, — то лѣпше було не зачинати. Я не маю жаднои поруки, що вы додержите слова черезъ чотири роки чи кôлько тамъ... Вандзю выдамь, за кого трафить ся....

О. Юліянъ знавъ, що ударяє найтяжшимъ тараномъ.

— Але-жь отче, присягаю вамъ, що лише Вандзя буде моєю... слова я не зломлю!

— Такъ говорите, бо вы еще молодй, але я не можу зъ своєю дитиною грати въ льотерію...

Юзьо бувъ въ роспуцѣ.

Вандзя прислухувала ся зъ другои комнаты тôй важнôй розмовѣ и длятого увбйшла ажь якъ розмова скôнчила ся.

— Що тутъ такого стало ся? — запытала подаючи Юзеви руку.

— Що́ стало ся? — каже о. Юліянъ, — нѣчого... Мы були дуже недотепнѣ, що дѣло почали зъ *малолѣтнымъ*... Батько пана Юзефа не позваляє, щобъ вонъ зъ *попадянкою* женивъ ся...

— Охъ! нещаслива я! — заголосила Вандзя, закрываючи лице руками.

— Вандзю! треба мати розумъ! — говоривъ батько, — мы всѣ тутъ винуватѣ, а панъ Юзефъ до того ще малолѣтный...

— Якій малолѣтный? — обзываєсь Юзьо, бо тѣ слова зачепили его амбіцію. — Маю прецѣнь декретъ, що я вже власновольный.

— Але зъ того декрету не хочете користати, а такъ роблять лишь недолѣтки, що не вмѣють выхоснувати свого права... На що то було зачинати? — говоривъ о. Юліянъ уже зъ докоромъ. — Запропастили-сьте долю дѣвчинѣ... а то не по шляхотски...

— Але-жь я хочу женити ся! — замѣтивъ Юзьо. — Безъ панны Вандзѣ менѣ житя нема...

— Та якъ женити ся? проти волѣ батька?

— А хочь-бы и проти волѣ! Якъ не буде по доброму, то такъ мусить бути!

Тымчасомъ Вандзя сидѣла на канапѣ и руки ломила въ роспуцѣ.

— Ахъ! я нещаслива! бодай бы-мь була дитиною умерла.

— Панно Вандзю, не плачте, бо згину... Всьо зроблю для васъ, для вашого щастя... Абы-мь мавъ у свѣтъ за очи пойти, кобы лише зъ вами...

— На тое я бы зновъ не позволивъ! — каже о. Юліянъ. — Я мушу мати мою дитину все на оцѣ...

Юзьо вговорювавъ Вандзю якъ мôгъ. Цѣлувавъ ѣи по рукахъ, лепетавъ:

— Вандзю, Вандечко! не кровавь мого серця... Всьо буде добре... я тата ублагаю...

— А якъ не дасть ся ублагати? — пытае о. Юліянъ.

— Тогдѣ пôйду противъ его волѣ, выкористаю мою власновôльнôсть...

— Такъ то розумно! — скликнувъ о. Юліянъ. — Перестань, Вандзю, плакати...

Вандзя успокоила ся, утираючи заплаканѣ очи.

— А чи то певне, що вы говорите? — спытавъ ще о. Юліянъ.

— Даю моѣ шляхотеке слово!

— Отъ бѣдна дѣвчина! — говоривъ нѣбы до себе о. Юліянъ, ходячи по хатѣ. — На що тобѣ було попадянкою родити ся. Шляхта тебе цурае ся, хочь ты така добра шляхтянка якъ и они.. Але де теперь „цноты“ шляхотскѣ? де? Всьо то за мамоною бѣжить, якъ мухи за медомъ...

Та молодѣ вже не слухали того монольоґу о. Юліяна. Вони сидѣли биля себе, держачись за руки, и були щасливѣ...

XVII.

Другои днины Михась проти свого звычаю спытавъ Юзя:

— Куды ты вчера ѣздивъ?

— До Чорнилины, до моеи судженои...

— Хлопче! — крикнувъ Михась, ажь вôкна задзве-

нѣли, — я разъ казавъ: выбий собѣ тѣ дурницѣ зъ головы, бо я на тое не позволю!

— Я, прошу тата, власновôльный и менѣ позволеня не потреба, — сказавъ Юзьо твердо.

Михась не надѣявъ ся такого слова. Єго поразило немовь громомъ. Станувъ середъ хаты якъ закаменѣлый. Кôлька хвиль не мôгъ слова промовити, въ головѣ єго шумѣло наче въ млынѣ. Вôнъ, Михаєь, стрѣнувъ ся зъ бунтомъ сына рôдного, коханои дитины, для котрои зробивъ бы все, житє своє вôддавъ бы... Михась нагадавъ собѣ, що Юзя вызволивъ зъ-пôдъ своєи опѣки. А тое вызволене выдурено у него такъ хитро, що не оглянувъ ся...

— Отже на тое ты выдуривъ у мене власновôльнôсть? — заговоривъ вôнъ до сына. — Такъ ты одуривъ рôдного батька! Гляди, чи тое тобѣ выйде на здоровля... И що-жь? таки хочешь користати зъ своєи власновôльности? — пытавъ дальше Михась, дивлячись на Юзя.

— Хочу, коли не можна инакше, — вôдповѣвъ сынъ, понуривши очи въ землю.

— Коли такъ, то фора зъ двора, пане браце! абы тутъ и духъ твôй не пахъ! Маршь на своє! зъ нами квіта! — и Михась отворивъ широко дверѣ, показуючи ихъ сынови рукою.

Юзьо пôзнавъ, що вразивъ батькôвске серце. Клякнувъ передъ нимъ, складаючи руки.

— Тату, таточку! даруйте менѣ се! не гудѣть мене! Що-жь я бѣдный маю робити, коли серце такъ хоче? Не вôдтручуйте мене вôдъ себе.

— Маршь! — заверещавъ Михась, — тутъ для двохъ власновôльныхъ нема мѣсця!

— Тату, выбачте! — благавъ Юзьо крôзь плачь.

Але Михась бувъ неумолимый.

— Не скавули, щенюку, и не доводи мене до грѣха,

бо якъ возьму нагайку, то нагадаю тобѣ економство... Маршь менѣ зъ очей! — и Михась кинувъ ся до алькиря за нагайкою, потручуючи Юзя, коли той хотѣвъ хапати его за колѣна.

Не було що робити. Юзьо, проковтуючи сльозы, выйшовъ на двôръ. Въ ґанку стрѣнувъ ся зъ матерію, що почувши крикъ Михася бѣгла нѣ жива нѣ мертва у хату.

— Мамо, мамо! — звернувъ ся Юзьо до нея, — тато мене выганяе...

Міхаліна вбѣгла въ хату.

— Михасю, бôй ся Бога, вгамуй ся! Якъ можна рôдну дитину зъ хаты наганяти?

— Вôнъ вже панъ, власновôльный... най иде на свôй хлѣбъ... Не бôй ся, батько вже постаравъ ся, що сынъ мати-ме на чôмъ панувати, то вже теперь не треба батька, можна противъ него й стати... А тутъ двохъ панôвъ за богато! Най иде на свое паньство. Най мае свое гнѣздочко, бо мое, шляхотске, для него чуже...

Михась бувъ такій лютый, що небезпечно було зъ нимъ перечити ся.

Въ хатѣ Михася наставъ сумъ, якъ по умерци. Вѣстна о тôмъ, що Михась нагнавъ сына, розбôйшлась блыскавкою. Слуги шептали собѣ по кутахъ и жалували Юзя. Міхаліна плакала. Стефаньо вернувъ зъ поля и не знавъ, що на те порадити. Ще на подвôрю ему сказали, щó стало ся.

Юзьо стоявъ въ огородѣ, опершись руками на плôтъ. Дививъ ся въ даль, не тямлячи, щó зъ нимъ робить ся. Розумъ дорадживавъ ему забути про Вандзю и покорити ся передъ батькомъ. Того допоминала ся й совѣсть. Але серце бунтувало ся; Вандзя запустила въ ньому сильне корѣне. Вырвати его — значило роздерти бѣдне серце.

Вже змеркало ся. Стефанько, розвѣдавши вôдъ челяди всьо подрôбно, пошукавъ за братомъ. Прийшовъ до него такъ, що той и не чувъ, коли Стефанько положивъ руку на плече брата.

— Юзьо, брате мôй бѣдный, щó зъ тобою?

Юзьо наче-бъ зó сну прокинувъ ся. Се була перша людина, що до него сегодня такъ мягко заговорила. Юзьо кинувъ ся до Стефаня, обнявъ его за шию и ставъ страшно плакати. Стефаньови тежь станули сльозы въ очахъ. Голубивъ брата до себе, пригортавъ до грудей, гладивъ по лици своими мозолястыми руками и успокоювавъ, якъ мôгъ. Але Юзьо плакавъ, не могучи прийти до слова, хочь кулакомъ ротъ затыкавъ, абы трохи вгамувати ся.

— Стефаню, мôй брате! я дуже нещасливый...

— Успокôй бо ся, воно ще буде инакше... Я самъ тата перепрошу.

— Подумай собѣ, мене тато выгнавъ зъ хаты, якъ пса...

— Тато дасть ся перепросити, я знаю. Вôнъ лишь розжаленый на тебе, що хочешь противъ его волѣ женити ся... Якійсь чортъ надавъ тую дурну козу, що черезъ неи тôлько грызоты!

— Не говори такъ, Стефане! ты не знаешь, якъ я ей люблю... жити безъ неи не можу...

— Тьфу! якась бѣда причепила ся! А що-жь зробишь, якъ тато не позволить?

— Най робить ся, що хоче, а я мушу ей взяти... Кобы ты знавъ, яка она гарна!

— Тобѣ все одно въ головѣ... Слухай, Юзикъ! тутъ треба найперше о тôмъ подумати, якъ тата перепросити, бо нещаслива твоя година...

— Роби, брате, що можешь, бо я ледви на ногахъ стою. Сегодня я нѣчого въ губѣ не мавъ...

— Ось оно явъ! тьфу! черезъ дурну дѣвку... Зажди тутъ недалеко, я буду зъ татомъ говорити...

Стефаньо побѣгъ въ хату. Михась сидѣвъ при столѣ, оперши голову на руки. Въ другомъ кôнци сидѣла Міхаліна зъ заплакаными очима та йно поохкувала. Стефаньо пôдôйшовъ и поцѣлувавъ батька въ руку. Михась прокинувъ ся.

— То ты Стефаню? Ты мôй господарику любый! — заговоривъ до него Михась, ласкаючи его по головѣ, и пробувавъ усмѣхнути ся. — Богато нинѣ зъорали?

— Зъорали-сьмо шматъ, але завтра ще годѣ буде сѣяти, бо ще земля дуже вохка...

— Роби якъ знаешь... Моя голова теперь така розбита, що я не годенъ о нѣчôмъ гараздъ подумати...

— Ей бо тату, вы собѣ тое такъ дуже до головы берете, а то нема о чôмъ думати... Чи то варто за-для якоись тамъ попадянки такъ грызти ся?

— Говорышь, бо не знаешь, якъ то було... Той ледарь менѣ говорить, що не потребуе мого дозволу, бо вôнъ власновôльный...

— Говорить, бо ще дурный... Годѣ-жь его за тое зъ хаты выганяти... тажь то ваша дитина!

Михась змякъ вôдъ тыхъ простыхъ слôвъ свого сына, въ очахъ станули ему сльозы.

— Такъ, такъ, тату! Няй васъ Юзикъ перепросить и всьо буде гараздъ. Вôнъ также бѣдный: сегодня нѣчого не ѣвъ цѣлый день...

— А гадаешь, що я ѣвъ? — сказавъ Михась, — мы всѣ постили.

— Тьфу на ню! Сумуете, якъ по умерци, а бôгме, на все те лишь бы плюнути...

Михась не говоривъ нѣчого. Не хотѣвъ сказати: „добре“, але й не мавъ вôдваги сказати: „нѣ“. Стефаньо скориставъ зъ того и выбѣгъ на двôръ та ставъ кликати Юзя.

— Йди, перепроси тата и не будь дурнымъ! — мовивъ Стефаньо, ведучи Юзя за руку.

— Тату, простѣть менѣ! выбачте дурне слово! — сказавъ Юзьо крôзь сльозы, беручи батька за колѣна.

— Ой сыну, сыну! кобы ты знавъ, якъ тяжко ты вранивъ батькôвске серце? Я бы за тебе жите вôддавъ... я-жь се для твого добра роблю, що не позваляю тобѣ зъ нею женити ся. Ты не знаешь, що́ то за люде... ты дивишь ся лишь на гарный пысочокъ, а бôльше нѣчого тобѣ не въ головѣ...

Юзьо не сказавъ нѣчого. Теперь не пора було переконувати батька о правахъ серця... Міхаліна встала и стала Юзя цѣлувати та голубити. Юзьо поцѣлувавъ брата.

— Спасибôгъ тобѣ, брате, що помôгъ еси менѣ тата перепросити!

Въ хатѣ стало прояснювати ся по цѣлодневнôй тучи. Посѣдали до вечерѣ. Але не було вже того, що давнѣйше. Рѣчь була зроблена лишь до половины и нѣхто не мôгъ вгадати, якій буде конець. Михась не знавъ, чи Юзьо вôдцуравє ся своэи любови; Юзьо не знавъ, чи батько таки дасть ся ублагати и позволить, абы вôнъ зъ Вандзею оженивъ ся... Михась рѣшивъ ся твердо стояти при своѣмъ, Юзьо не гадавъ ломати свого слова. Міхаліна и Стефаньо не знали, що́ зъ того ще буде.

Въ такôй напруженôй непевности оставали всѣ кôлька днѣвъ. Кождому було пильно дôзнати ся кôнця, а кождому здавало ся, що ще не часъ розпочинати... А

таки треба було скінчити, бо така пітьма всѣхъ душила...

Міхаліна взяла Юзя на пытаня.

— Що-жь ты, Юзеньку, гадаешь робити?

— Не можу, мамо, себе перемочи. Вандзя менѣ заедно передъ очима... безъ нея менѣ житя не буде...

Відтакъ Міхаліна спытала чоловѣка.

— Якъ-же ты, Михасю, гадаешь зъ тымъ Юзевымъ женененмъ? Хлопець по просту розумъ тратить, ажь почорнѣвъ...

Михась не відповѣдавъ нѣчого. Жѣнка говорила дальше:

— Вінъ страхъ змарнѣвъ за той часъ... Якъ умре, то не треба нѣчого більше...

— Не бій ся, не вмре, — відповѣвъ Михась, а самъ ажь затрясъ ся на тое слово.

— Що-жь бѣдный хлопець тому виненъ, що залюбивъ ся? Погадай собѣ, Михасю, якъ ты бувъ молодый... Оженивъ-ись ся зі мною. Я такожь була зъ иншого гнѣзда, инакше выхована, а зле намъ жие ся? Дай Боже такъ всѣмъ!

— То цѣлкомъ що иншого... Ты була зъ честного роду и на твого батька нѣхто не посмѣвъ злого слова сказати.

— Але ты того не мігъ вгадати, яке наше житя буде, бо нѣхто того не вгадае... А погадай, якъ бы тобѣ було, коли-бъ твоя родина була супротивила ся тому?...

— То певно бувъ бы-мь не оженивъ ся! Скорше бувъ бы-мь на сухій вербѣ повисъ, нѣжь супротививъ ся мамѣ...

— Тай вінъ не супротивляе ся тобѣ, але гине таки въ очахъ, такъ грызе ся...

— Ну, що-жь я маю на те порадити? — уступавъ Михась очевидячки.

Міхаліна припустила послѣдну атаку.

— Позволити та й поблагословити! Слухай, Міхалѳ! Она выйде зъ-пôдъ вплыву свого батька... Я не перечу, що вôнъ злый чоловѣкъ, але-жь она буде пôдъ нашимъ окомъ и всьо буде гараздъ. То ще молоде и дасть ся повести, якъ схочемо...

Міхаліна ждала на вôдповѣдь.

— Знаѳшь, Міхалінко, якъ я свои дѣти люблю, и саме длятого не можу до сего руки прикладати, абы вôдтакъ не мати на совѣсти, що я причина нещастя моѳи дитины... Але коли вже до того дôйшло, то най собѣ робить, що хоче... Я анѣ позволяю, анѣ заборонюю...

— Та навѣть не поблагословити дитины?

— Поблагословлю... але на весѣлю не буду нѣ за що въ свѣтѣ, и навѣть не просѣть мене о то, бо васъ всѣхъ проклену...

Такій призвôлъ не мôгъ потѣшити Міхаліну, але не було теперь що робити. Добре й се, а може бути лѣпше...

Міхаліна повѣдомила о тôмъ Юзя и вôнъ дуже втѣшивъ ся, що и тая перепона усуваѳ ся... Заразъ таки прийшовъ до батька та ставъ дякувати ѳму, цѣлуючи по рукахъ и колѣнахъ.

— Бѣдна ты дитина! — сказавъ до него батько. — Самъ не знаѳшь, за що дякуѳшь... хиба за те, що позволяю тобѣ топити ся... Згадаѳшь моѳ слово, що не буде тобѣ зъ того добра... таке моѳ прочуте. Але коли ты вже такъ дуже завернувъ собѣ голову, то що-жь я маю робити? Не позволю — будешь на мене цѣле житѳ нарѣкати, а такъ — то будешь тежь долю проклинати, але вже не моя вина... Най тебе Богъ держить въ своѣй опѣцѣ...

Розумѣє ся, що така мова не могла потѣшити Юзя; се було навѣть гôрше вôдъ вôдмовы... але щó було робити?

— А коли-жь тато гадають, щобы весѣле було? — запытавъ батька.

— О тоє мене не пытай! Я сказавъ, що не забороняю, але й не позволяю... Роби самъ якъ знаєшь...

Юзьо повѣдомивъ заразъ о. Юліяна, що батько призволивъ и що вже нема нѣякои перепоны.

— Коли такъ, то добре; нехай буде и весѣле. Треба ладитись... А правда, що тобѣ богато помогло тоє, що ты власновôльный?

Юзьо не вôдповѣдавъ нѣчого. Єму будучій тесть ще гôршь не подобавъ ся.

Вызначили день на вѣнчане и стали голосити заповѣди.

Пышновецкій парохъ немало счудувавъ ся, почувши вôдъ Юзя, що женить ся зъ Вандою Бичаньскою.

— А що-жь тато говорить?

— Тато, розумѣє ся, позваляють.

Парохъ лише покрутивъ головою и трохи не сказавъ: „Шкода дитино, твоєи долѣ!“

Наближавъ ся день шлюбу. Вандзя ладила выправу. О. Юліянъ отворивъ кишеню, абы гордому шляхтичеви зампонувати. Вандзя выпросила у Юзя, що до шлюбу одягне ся по паньски въ черевики и сурдутъ.

Михась выплативъ сынови всѣ грошѣ, що для него лишила баронова. Вôдъ себе давъ чотири конѣ, вôзъ и плугъ та двѣ коровы.

— Решту — сказавъ — возьмешь по моєй смерти, бо я ще хочу самъ трохи попанувати..

Юзю замовивъ собѣ въ мѣстѣ паньскій одягъ. Вôнъ ще не тративъ надѣѣ, що тато дасть ся упросити на ве-

сѣлѣ. За тымъ побѣгала ся Міхаліна. Михась мовчавъ упрямо, не вѣдповѣдаючи нѣ слова.

Юзьо просивъ Стефаня за дружбу. Стефаньо посылавъ батька, щó робити; находивъ ся мѣжь молотомъ а коваломъ. Розумный сей хлопець видѣвъ, якій Юзьо влюбленый и якъ ему було бы прикро, сли-бы вонъ ему вѣдмовивъ. Зъ другого боку вважавъ, що й батько мавъ рацію, бувъ покривдженый въ своѣмъ батькóвскóмъ правѣ. Вонъ видѣвъ, щó дѣєся въ батькóвскóмъ серци. Михась справдѣ дуже помарнѣвъ. На лици показали ся морщины, а на головѣ и вусахъ сиве волося.

— Прошу тата, щó я маю робити? Юзьо просить мене за дружбу.

— Роби, якъ хочешь, — вѣдказавъ отець.

— А тато таки не будуть на весѣлю?

— Таки не буду... я вже разъ сказавъ.

Стефаньо бувъ того певный, що таку почуѣ вѣдповѣдь — що батько нѣ за що въ свѣтѣ вѣдъ того не вѣдступить.

— Але я таки, — почавъ знова Стефаньо, — хочу почути вѣдъ тата слово, бо вже-жь противъ волѣ тата я не пóйду.

— На тебе цѣла моя надѣя, — сказавъ Михась, — бо Юзьо пропащій для всѣхъ! — и старый поцѣлувавъ Стефаня въ голову. — Тобѣ, сыну, треба тамъ бути. Юзьо такожь бѣдный... годѣ тобѣ зъ нимъ рóзняти ся... вамъ довше жити разомъ...

Михась справивъ Стефаньови на весѣлє новый шляхотскій одягъ.

Цѣлый часъ передъ весѣлемъ не було въ хатѣ Михасевбй веселои хвилѣ. Всѣ були якъ зварений; на всѣхъ налягъ тяжкій смутокъ.

Коли выбирали ся ѣхати до Чорнилины, Юзьо

убравъ ся по паньски и прийшовъ до батька просити въ послѣдне на весѣле. Михась, побачивши такого панича, вно головою покивавъ.

— Таки тебе, сыну, тягне въ чуже гнѣздо! ты пропащій для насъ... Най тебе Богъ держить въ своѣй опѣцѣ!

— Тату, простѣть менѣ, выбачте! Я не можу робити инакше...

— Не маю тобѣ що прощати.. роби, якъ знаешь. Якъ собѣ постелишь, такъ спати будешь... Най тебе Богъ святый благословить и вѣдверне вѣдъ тебе все лихо!

Юзьо приклякнувъ, а Михась взнѣсъ у гору руки и пѣднѣсъ очи въ небо. Зъ очей его текли сльозы горохомъ. Вѣдтакъ поклавъ руки на голову сына и поцѣлувавъ у голову. Усѣ плакали. Михась выбѣгъ до другои комнаты и заридавъ тяжкимъ батькѣвскимъ плачемъ, бючи головою до стѣны.

Михась, выплакавши ся доволѣ, ходивъ довго зъ кута въ кутъ. Придивлявъ ся кождѣй дрѣбници, що нагадувала Юзя, и усмѣхавъ ся самъ до себе, наче-бъ похоронивъ дитину... Вѣдтакъ пѣйшовъ на обѣйсте Юзево и поглядавъ, чи всьо въ порядку...

XVIII.

О. Юліянъ счудувавъ ся, коли побачивъ, що Михась не приѣхавъ на весѣле. Міхаліну провитавъ зъ цѣлою галянтностію, бо знавъ, що она въ дворѣ выхована.

— А коли-жь приѣде мѣй сватъ, шановный панъ Міхалъ Тарасовичь?

Нѣхто нѣчого не вѣдповѣвъ. Доперва пѣзнѣйше

Юзьо шепнувъ старому до уха, що тато не приѣде; вправдѣ не заборонивъ ему женити ся, але на весѣлє не приѣде...

О. Юліянъ погадавъ собѣ: „об йде ся“, а до Юзя сказавъ:

— Треба всѣмъ казати, що тато хорый, бо люде Богъ зна, що можуть думати...

Юзьо ходивъ якъ пѣдъ обухомъ. Всѣ веселили ся, а въ его серци було пекло. Вандзя выглядала чудово и неоденъ завидувавъ Юзеви такои жѣнки. Юзьо мимо того порушавъ ся машинально; робивъ те, що ему казали. Выглядавъ такъ, якъ той, що въ американьскѣмъ поединку вытягнувъ чорну галку и самъ добровѣльно пе отруту...

О. Юліянъ садивъ ся на те, абы всѣ добре забавлялись. Не жалувавъ нѣчого, а приказками сыпавъ якъ зъ рукава. На весѣлю було повно чорнилинецкои шлахты. Каетанъ Качкеновичь бувъ дружбою.

Заразъ по весѣлю вернула Міхаліна зъ Стефаньомъ до дому. Юзьо зостався у тестя, поки не привезуть замовленыхъ въ Самборѣ меблѣвъ. Годѣ-жь жѣнку привозити до чотирохъ голыхъ стѣнъ.

Міхалінѣ невѣстка подобалась. Невѣстка була для неи ввѣчлива; може лишь длятого, що вважала Міхаліну за особу зъ высшои верствы, а може й для того, абы мати о кого оперти ся, якъ приѣде до Пышновець.

Міхаліна мала все надѣю, що погодить чоловѣка зъ тымъ, що стало ся. Вернувши до дому, не могла передъ Михасемъ нахвалити ся невѣстки, яка она гарна, а яка добра...

— По тѣмъ, що ты менѣ, Михасю, говоривъ, я чого гѣршого сподѣвала ся... А то така собѣ проста, невыбаг-

лива людина, ну и господарна. И шляхты не цурає ся, бо неразъ изъ шляхтою танцювала.

— Нехай собѣ танцює, але она не для насъ, — сказавъ Михась. — Не знаешь, якій тій люде лисячои вдачѣ. Вони тобѣ лижуть ся, а по-за плечѣ здерли бы зъ тебе шкіру..

Але Міхаліна того не лякала ся. Вона навѣть була рада тому, що мати ме невѣстку зъ лѣпшого дому...

Привезли зъ Самбора меблѣ и стали ихъ розставляти. Міхаліна сама заняла ся, абы всьо було въ порядку. Меблѣ були паньскій и не кождый давъ бы собѣ зъ тымъ рады, не знавъ бы де що поставити. Зъ меблямя приѣхавъ и маляръ, щобы помалювати покоѣ. Се вже йшло на рахунокъ Юзя, а зробивъ се на просьбу своеи молодои жѣночки.

Заки розпакували меблѣ, жиды помалювали хату. Не було се трудне дѣло, бо то въ лѣтѣ всьо сохне пôдъ рукою. Міхаліна тымчасомъ укладала плянъ, де тутъ що розмѣстити. Правда, що меблѣвъ було за богато и не вôдповѣдало одно другому, бо хата була шляхотска зъ двома всего-на-всего покоями и зъ пекарнею по другôмъ боцѣ.

Міхаліна зробила зъ першои избы комнату забавну Розвѣсила тутъ образы въ золоченыхъ великихъ рамахъ, зеркало, поставила канапу, столикъ и двѣ комоды. Решта пôйшла до альківя, де була спальня и ѣдальня вразъ, бо тутъ поклали великій округлый стôлъ до розсуваня. Коли поставили й два лôжка, то стало такъ тѣсно, що нѣкуды було обернути ся. Третьои комнаты треба було конечно, ажь просила ся. Въ першôй комнатѣ розстелено по вымальованôмъ помостѣ килимъ и грубій пасмистій хôдники.

Коли вже всьо було готове, намовила Міхаліна чо-

ловѣка, щобы пôйшовъ подивити ся на ѳи роботу. Михась, оглянувши все те, ино головою покрутивъ.

— Пі-пі-пі! то не для нашого брата...

— Хиба-жь не гарнѝ меблѣ? — вôдозвалась Міхаліна.

— Гарнѝ, але не для шляхтича... Подивись на тѝ покрученѝ ноги вôдъ крѣселъ! Якъ на нихъ шляхтичь сяде два разы, то заложу ся, що зломить.

Пôйшли до алькиря.

— А тутъ хиба магазинъ? — занпивъ Михась.

— Тутъ спальня.

— Та тутъ не буде чимъ дыхати! А на що-жь тôлько того ґратя понавозили? Ну, ну... Коли она справдѣ на таку велику паню хоруе, то не буде нашôй дитинѣ зъ нею гаразду...

— Не говори такъ, не говори... Отъ батько выправляе дитину зъ хаты, та хотѣвъ бы, абы мали зъ чимъ показати ся...

— Та хиба, що то лише на показъ, бо пожитку зъ того не буде... Лѣпше бы она показала ся волами та коровами, нѣжь тыми фіґлями, що й сѣсти на тое страшно...

— Кождый дае, що може и на скôлько кого стане...

— И кôлько хто въ карты выграти може! — додавъ злобно Михась. — Отъ Юзьо выбравъ собѣ перепеличку! Она ёму гнѣздочко выстелила, що певно двôръ собѣ нагадае...

За тыждень пріѣхала молода пара. О. Юліянъ вôдставивъ ихъ своею бричкою, котра другого дня заразъ вернула до дому. О. Юліянъ не давъ дочцѣ нѣчого крôмъ „выправы“ и цѣлои вязанки добрыхъ радъ...

— Тôлько не дай себе, Вандзю, взяти шляхтѣ пôдъ ноги... Я прочуваю, що твôй свекрычокъ добре собѣ зѣ-

ленько... Цѣле житє була бы-сь нещаслива. Мужа держи коротко, поки ты щє молода, бо вѳдтакъ не дасть ся, якъ побачить морщины на твоѥмъ пысю... (О. Юліянъ ходивъ у задумѣ по комнатѣ. Понуривъ голову а руки державъ по-задъ себе въ невѳдступнымъ цибухомъ.) Такъ, такъ, Ваидзю. Мусишь сама собѣ выробити становиско. Кождый практичный чоловѣкъ повиненъ такъ робити: коли не можна перескочити, треба пѳдлѣзти... Але тобѣ того не треба, щобы ажь пѳдлазити. Передъ кимъ? передъ такимъ неотесанымъ шляхтичемъ? Противно! тобѣ выпадає взяти всѣхъ вѳдъ разу за чуприну: Юзя пестощами, поцѣлунками, а єго славного татуиця острымъ словомъ и енергічнымъ поведенѥмъ, абы мавъ моресъ. Трохи вѳнъ пофиркає, пофиркає, а далѣ уложить ся... А нѣ, то най буде такъ въ-далека. Ще лѣпше для тебе, що не будуть тобѣ на карку сидѣти. Зъ того собѣ анѣразъ нѣчого не роби, що то тато и мама твого чоловѣка. Практична людина глядить передовсѣмъ, абы ѣй було добре...

Ваидзя, хочь мала свѳй розумъ, не погордила и тыми науками проворного татуиця.

Молодѳй, якъ ино приѣхали, застали вже Міхалiну, що́ дожидала ихъ въ хлѣбомъ-сѳлью. Она выцѣлувала ихъ, поблагословила и повела въ хату.

Ваидзя, скидаючи зъ себе при помочи Юзя верхну одѣжь, оглядала ся цѣкаво по хатѣ. Вѳдтакъ пѳйшла до альківря, вѳдчинала дверѣ другѳй и заглянула до сѣней. Гадала, що тамъ третя комната.

— А де-жь трета комната? — спытала.

— Третя єсть пекарня, — вѳдповѣвъ Юзьо.

— Але-жь Юзечку, ты казавъ, що єсть три комнаты, а вже-жь пекарня не рахує ся за покѳй! — говорила Ваидзя зъ жалемъ.

— Ей. на-разѣ выстане для васъ и того, — сказала Міхаліна. — Або-жь то у васъ дробнѣ дѣти? У насъ такій самъ розкладъ хаты..

— Але-жь *абсолютно* нема де розложити меблѣвъ... усьо такъ стиснене, якъ въ маґазинѣ...

Міхаліну заразъ першій той выступъ невѣстки вразивъ немило, хочь не сказала нѣчого.

Мати кинулась въ кухню ладити каву. За той часъ Вандзя выбирала зъ куфра рѣзнѣ потребы и розкладала по хатѣ. Юзьо помагавъ ѣй. Цѣкаво було глянути на нихъ. Вандзя выглядала на паню, Юзьо на єи послугача. Але она вмѣла такъ солодко говорити, що тая услуга не була для него прикрою. „Юзувю, зроби тото... Юзечку, занеси тое тамъ... пысюнцю, подай менѣ онто... кицуню, осторожно, абы-сь не збивъ... пташечко, ходи, най тебе поцѣлую...“ А Юзуньо, Юзечко, пысюнцьо, кицуня, пташечка бѣгавъ зъ кута въ кутъ, якъ воробчикъ на ниточцѣ, и бувъ радъ. Вѣдтакъ Вандзя пѣйшла до альквря и передяглась въ гарный сарафанъ зъ коронками и стяжками, а на голову задягла чепчикъ, ховаючи пѣдъ него свое буйне довге волося. Міхаліна ажь не пѣзнала єи въ такѣмъ одязѣ; выглядала величаво. А Юзьо дививсь на ню якъ на образокъ и що хвиля цѣлувавъ єи по рукахъ.

Міхаліна подала каву. Вандзя покушала и скривила ся.

— Мама варить каву въ имбричку? Фе! теперь всѣ роблять каву въ машинцѣ... далеко смачнѣйша... Мама и цикорію дають?.. заразъ иншій смакъ... Я привезла таку машинку... мама мусять собѣ таку купити. Моя машинка запакована въ скрини тамъ, де начинѣ... А є яка слуга у насъ?

— Приймили-сьмо парубка и дѣвку...

— Рада бы я ей побачити...

Міхаліна пойшла въ кухню и привела съ собою вайминчку Настю, абы ей спрезентувати молодой пани. Дѣвка була непоказна. Боса, якъ звычайно, въ грубой сорочцѣ. Въ лѣтѣ не радо йдуть до службы, бо можна й такъ заробити, то й не було великого выбору.

— Що-жь ты умѣешь? — спытала Вандзя дѣвку.

— Що вмѣю?.. нѣчого, — вѣдповѣла Настя, показуючи свои здоровй зубы. — Умѣю всьо, — поправила ся.

— Каву умѣешь зробити?

— Чи я тамъ знаю, яка кава?

— Ну, за прасованє нема що й говорити! — каже Вандзя, — треба буде самой засувати рукавы...

— Та колько то того прасованя будешь мати? — обзываѣ ся Міхаліна.

— Якъ то колько? Тажь треба Юзеви сорочки прасувати...

— Та куды тутъ ходити въ прасованыхъ сорочкахъ при роботѣ?..

— О, прошу мамы, мой чоловѣкъ мусить все ходити въ прасованыхъ сорочкахъ и въ коввѣрику... Я бы его такого не поцѣлувала.

Юзьо цмокнувъ жѣнку зарэзъ въ руку.

Міхаліна выйшла невдоволена. Вандзя ѣй теперь не подобалась. „Надто певна себе... готова дитину завоювати“ — думала Міхаліна. Добре, що вдъ ту хвилю не було въ дома Мехася и нѣхто не спытавъ ся ей про невѣстку. Не могла бы була нѣчого доброго сказати.

По вдходѣ Міхалины Вандзя попрятала скоренько и вернувши до покою сѣла Юзеви на колѣна, взяла его за шию и стала цѣлувати...

— Ты менѣ, Юзечку, того не вôдмовишь, о що тебе дуже прошу...

— Ну, говори: що? Я всьо готовъ для тебе зробити...

— Ще одинъ покôй намъ дуже потрѣбный...

— А де-жь єго возьму, моя Вандечко золота? Нема єго де добудувати...

— О! я тобѣ пораджу... перегородити сѣни на половину и зробити зъ того покоикъ.

— Не можна, Вандечко, бо й такъ сѣни вузкй, а тутъ саме въ тамтôй половинѣ сѣней дымарь стоить.

— То можна посунути стѣну, тамтуды...

— Та тамъ комора...

— То що зъ того? Комору можна поставити окремо...

— То буде богато клопоту, моя Вандечко.

— То тобѣ такій малый клопôтъ для мене тяжкій? Видишь, якій ты не добрый! гнѣваю ся! — и скочила Юзеви зъ колѣнъ и побѣгла до алькиря, зачинивши за собою дверѣ. Юзьо ставъ добувати ся до алькиря.

— Вандзю! Вандечко! пусти мене...

— Не пущу! я гнѣваю ся, — говорила Вандзя, наслѣдуючи дитинячій голосъ. — Ты для мене такои дрôбницѣ жалуешь?

— Ну, та почекай... я закличу майстра и пораджу ся, чи буде можна...

— А зробишь?

— Якъ майстеръ скаже, що можна, то зроблю...

Вандзя выбѣгла зъ алькиря и кинулась Юзеви на шию.

— Ходѣмъ оглядати господарство наше!

Вандзя держала ся одною рукою Юзя пôдъ руку, другою пôддержувала свôй довгій сарафанъ.

Вышли на подворье.

— Въ дощову пору тутъ мусить бути болото, — сказала Вандзя.

— А де-жь ты выдѣла, щобы на селѣ болота не було?

— То треба навозити камѣнцѣвъ.

— И камѣнцѣ нѣчого не поможуть... тутъ треба хиба чоботъ...

— Чи ты Юзечку оцапѣвъ? То я бы тобѣ въ чоботахъ ходила?

— Моя мама ходить...

— Но, такожь.... ха-ха-ха! Я въ чоботахъ... а то пышне!

Ходили такъ довго по подворью. Вандзя щебетала, смѣялась до Юзя.

Михась що-йно вернувъ до дому, бувъ въ алькири и заглянувъ молоду пару, якъ проходжались по обойсю.

— Міхаліно, ходи но сюды! Видишь? Тото Юзева така голубка?

— То Вандзя.

— И тота фрига гадае въ тбй резерендѣ до стайнѣ ходити? Цѣкаво буде видѣти, якъ ѣй корова наступить на той хвостъ...

— Але ладна кобітка! — заговорювала Міхаліна.

— Не знаю, чи зъ тои красы вбнъ буде сытый...

Другои днины Вандзя всгала скоро свѣгъ и взялась порядкувати. Юзьо и наймитъ помагали що силы, ажь помучились. Вандзя выбѣгала до кухнѣ частенько наглядати варея, бо на наймичку годѣ було спустити ся. До вечера все було готове и причепурене, уставлене на своѣмъ мѣсци.

Юзьо пбславъ по сѣльского майстра, абы порадити

ся що-до третього покою. Вандзя що хвилѣ ёму тое нагадувала. Майстеръ выймивъ зъ-за холявы локоть и ставъ примѣрювати. Робота показувала ся не легкою. Треба було вóдрѣзати стѣну, що вóдмежувала комору вóдъ сѣней, и другу, що вóдмежувала алькирь вóдъ сѣней, половину сѣней забити новою стѣною, а зновъ въ коморѣ вырѣзувати велике вóкно. Майстеръ рѣшивъ, що треба двохъ фѣръ дерева. Та треба було ще подумати о будовѣ коморы. Вона мала станути передъ вóкнами пекарнѣ, значить — дерева треба ще бóльше. Обчислено все на штуки и въ найблизшій четверъ мавъ Юзьо ѣхати до Самбора. Вандзя вынайшла собѣ тежь до мѣста дѣло, отже мали ѣхати обое.

Въ четверъ скоро день зладивъ наймитъ вóзъ, выстеливъ высоко соломою, прикрывъ коцомъ та що хвиля сѣдавъ то зъ одного бóку то зъ другого цѣлою вагою свого тѣла, абы паньству було добре сидѣти. Вандзя за той часъ списувала собѣ въ книжочцѣ, що мае купити въ мѣстѣ, и одягала ся.

Вóзъ стоявъ уже готовый. Наймитъ запрягъ конѣ и надягавъ кафтанъ, доѣдаючи кусень хлѣба, котрый дóставъ на снѣданє.

Юзьо зъ Вандою выйшли на ґанокъ.

— То мы возомъ ѣдемо? — пытае Вандзя, обертаючись до Юзя.

— Не маємо брички, то треба возомъ ѣхати...

— Але жь бóй ся Бога! вóзъ трясе страшенно... я тое вóдхорую... Боже мóй! куды-жь я вылѣзу на вóзъ?

Наймичка вынесла лавку и йриставила до воза. Вандзя попóдбирала тыхъ ажь кóлька спóдниць, що мала на собѣ, и при помочи Юзя вдрапалась на вóзъ. Була дуже въ злóмъ гуморѣ и не говорила нѣ слова, ляше поохкувала, кóлько разъ вóзъ торкнувъ о груду...

— Въ котрôмъ заѣздѣ станемо? — спытала Вандзя чоловѣка.

— А на що-жь заразъ до заѣзду? — вôдповѣвъ добродушно Юзьо. — Мы стаемо звычайно на площи коло ятокъ...

— Юзечку, пó ты говоришь! де жь такъ можна?

— Можна, особливо винѣ, бо погодя така ажь любо...

— Але-жь не о погоду ходить. Хиба-жь хочешь, щобы я на публичнôмъ мѣсци розодягалась и перебиралась?

— На що-жь тобѣ перебирати ся? Ходи такъ, якъ вси...

— Не люблю слухати такои бесѣды? Такъ умѣють шляхтянки робити, а я нѣ! Я одягаю ся инакше до дороги, а инакше до ходу.

— Та въ заѣздныхъ сѣнях такожь не зможешь передягати ся, бо тамъ те-жь люде швендяють ся...

— Длятого треба взяти нумеръ въ готели...

— А бôй ся Бога, Вандечко! та то заразъ коштуе...

— То було мене не брати до мѣста, коли тобѣ тое дорого... Я инакше не можу!

— Та добре вже добре, лишь не знаю, до котрого заѣзду заѣхати...

— Тато стають все у Полякевича.

— Га! ѣдьмо до Полякевича и мы, — зôтхнувъ Юзьо, знаючи, що то паньскій заѣздъ и богато коштуе.

Доперва въ заѣздѣ переконавъ ся Юзьо, якъ то панѣ до мѣста ѣздять. Вандзя стала скидати зъ себе хустку, вельонники, мантильки, порохôвники, спôдницѣ, гальки, — стôлько того, що Юзьо чудувавъ ся, якъ можна тôлько на собѣ двигати. Вандзя порозкидала все те по цѣлôй хатѣ, повыймала иншу одежу зъ подорожного куфра и стала одягатись на ново. При тôмъ Юзьо

помагавъ, послугувавъ, ажь засапавъ ся. Вандзя надягла вкôнци капелюхъ, пришпилила его дротами до волося, прикрыла лице вельонникомъ синимъ, надягла рукавички, взяла въ руку парасольку — була готова въ дорогу.

— А ты жь чому не одягаешь ся? — каже до Юзя.

— Або-жь я не одягненый?

— Бôй ся Бога! та въ тôй капотѣ и въ чоботахъ хочешь до мѣста йти?

— Чи разъ я такъ до мѣста ходивъ, та й нѣчо менѣ не стало ся..

— Змилуй ся! та ты навѣть краватки не маешь?

— Чому-жь ты менѣ, Вандечко, въ дома того не сказала?

— Тое розумѣе ся само собою... Я гадала, що ты приладивъ собѣ другій гарнітуръ...

— Нѣ, не приладивъ.

— Якъ же я такъ зъ тобою теперь пôйду? Боже мôй святый! — говорила Вандзя, заломлюючи руки.

— Не журись Вандзю! Ты пôйдешь передомъ, а я за тобою...

— Такъ зле буде... Ты мôй чоловѣкъ и я на то не позволю, щобы ты йшовъ за мною, якъ льокай. Лѣпше такъ буде, що йдемъ окремо. Я пôйду за своими орудками а ты за своими. Лише дай менѣ грошей, бо я не маю тôлько...

— Кôлько жь тобѣ треба?

— Дай менѣ десятку.

— Десятку? А що-жь ты ажь за десятку будешь купувати?

— Не будь дитиною! Я маю богато дечого купити до хати... ось... Ага, де мôй записникъ? ты не бачивъ? — и стала шукати по кишеняхъ.

— Якій то записникъ?

— Та така книжочка, що записує ся для памяти.

Шукали обоє за записником, якъ ті поліцайники, що перешукують арештованыхъ соціялістовъ. Перекинули все до горы ногами, обсмотрили кожду кишеню, кождый кутикъ — не було нѣгде. Юзьо побѣгъ до воза и тутъ доперва знайшовъ у соломѣ маленьку книжочку записану дробненькимъ письмомъ.

Вже мали выходити.

— Юзунечку! ще одна просьба до тебе! — каже Вандзя, беручи Юзя одною рукою пôдъ бороду а другою за шию. — Оглядай ся за якою повозкою, бо я не можу возомъ ѣздити...

— А де-жь я повозку знайду? та й на що она намъ здала ся? Або мы будемо часто ѣздити? Буде даремнѣсѣнько стояти. Якъ бы намъ коли треба, то позичимо вôдъ тата тарадайки...

— А тота тарадайка на ресорахъ?

— Нѣ, не на ресорахъ, але добра.

— То такъ само, якъ бы возомъ! Але найлѣпше купити свою, то буде разъ на все.

— Коли я не знаю, де за тымъ шунати...

— Пожди, я тобѣ поможу!

Вандзя задзвонила и явивъ ся кельнеръ.

— Закликати менѣ фактора! — приказує Вандзя.

— Та що ты, Вандечко, робишь? Я й грошей тôлько не маю, и я на тôмъ не розумѣю ся... До того треба попросити тата, бо мене зôдруть...

Але факторъ таки явивъ ся.

— То нѣчого не шкодить... най шукає! — каже Вандзя.

— Та най шукає. — повторивъ Юзьо зъ резиґнацією й вже не слухавъ, що́ жѣнка говорила жидови. Юзьо

рѣшучо постановивъ стояти при тôмъ, що безъ батька не буде купувати.

Розбійшли ся. Ванда пôйшла зъ своимъ записникомъ по склепахъ, а Юзьо пôйшовъ за деревомъ на комору и на третій покôй.

Юзьо управивъ ся скоро, давъ завдатокъ на дерево и другои днины мавъ приѣхати зъ фѣрами.

Вернувши до готелю довго мусѣвъ ждати на Вандзю. За нею поназносили жиды всякого добра, цѣлу копицю цукру, кавы, чаю, булокъ, рогалькôвъ, тѣсточокъ, посуды кухоннои, рôзныхъ тканинъ... Юзьо ажь за голову взявъ ся, побачивши такій крамъ.

— Юзечку, ты вже ту? Дай менѣ ще три реньскій, бо менѣ не стало...

Нѣчого було робити и Юзьо выймивъ ще три срѣбнô, навѣть не скрививши ся зъ сорому передъ жидами.

— А теперь ходѣмъ на обѣдъ... Уже-сь замовивъ?

— Якій обѣдъ? Я вже пообѣдавъ.

— Та коли?

— Вступивъ-емъ пôдъ нумеръ 2., напивъ ся горѣвки и закусивъ хлѣбомъ зъ бриндзею.

— Але-жь змилуй ся! не будешь прецѣнь вымагати, щобы я пôдъ нумеромъ 2. пила горѣвку и закусувала бриндзею...

— Треба було де-що зъ дому взяти... Впрочôмъ маешь тутъ рогальки, я кажу принести пива...

— Не будь же смѣшный, мôй Юзечку, и ходѣмъ до реставрації! — та й, не ждучи на вôдповѣдь, потягла Юзя за собою.

Въ реставрації готелевôй було повно паньства. Юзеви трохи нѣяково стало, коли нагадавъ собѣ, якъ вôнъ одягненый. Служба не знала, якій мѣжь ними вôдносины, бо Ванда выглядала на паню, а Юзьо простый

шляхтичь. До такои реставраціи Юзьо нѣколи не заходивъ. Що-найбольше ходивъ зъ батькомъ, якъ часомъ до мѣста привѣхали, до Брікнерки ра кровавy кишку зъ капустою и на гальбу пива, а тутъ попавъ вбдъ разу мѣжь панбвъ, та ще въ заболоченыхъ чоботахъ, въ запорошевбй капотѣ и безъ краватки. Не знавъ, щó зъ собою робити. Ванда выбрала мѣсце и сѣла, показуючи Юзеви мѣсце биля себе. Кельнеръ прийшовъ заразъ до Ванды и она замовила обѣдъ. Цѣлый часъ не говорили нѣчого, а Вандзя ладилась сказати Юзеви науку доперва пбзнѣйше. Але за обѣдъ плативъ опбсля Юзьо, та ажь посѣпавъ ся, якъ мусѣвъ дати вбсѣмнацять шѣстокъ. Жалувавъ, що не нагадавъ Вандзи про кровавy кишку зъ капустою у Брікнерки, де заходила найповажнѣйша шляхта.

Не мало було ще клопоту, заки спакували до воза цѣлый закупленый крамъ. Вандзя задзвонила и зажадала рахунку. Рахунокъ бувъ невеликій, бо почислено за покбй 80 кр., за постаѣнне 20 кр., за воду для коней 4 кр. Але Юзеви и того було шкода, бо на площи коло ятокъ не платить ся нѣчого. Та на тбмъ не конець, бо й кельнеръ и сторожь наставили лапу, щобы имъ де що кинути. Юзьо и чути объ тбмъ не хотѣвъ и се вже заплатила Вандзя, щобы ратувати гоноръ свого чоловѣка.

Юзьо ажь вбдотхнувъ своббднѣйше, коли выѣхали зъ мѣста. Не говоривъ нѣчого, бо въ дусѣ рахувавъ, кблько его винѣшна ѣзда коштуе. Всьо, кромѣ рогачокъ, уважавъ за змарнованѣ грошѣ. Въ интересѣ своеи цѣлости маѣтковои постановивъ собѣ якъ найрѣдше ѣздити зъ Вандзею до мѣста. Добре ще, що не давъ ся намовити на купно повозки, бо бувъ бы мусѣвъ позичити грошей у жида...

По тѣмъ всѣмъ, якъ Юзьо поводивъ ся сегодня, можна легко вгадати, що ему Вандзя въ дорозѣ наговорила, якъ вонъ повиненъ выѣздити зъ жѣнкою до мѣста...

XIX.

Михась видѣвъ зъ свого огорода, що Юзьо ѣде до мѣста. Цѣкава рѣчь, за чимъ они? Чей-же не було потребы такъ заразъ до мѣста телепатись... Доперва передвчера приѣхали. Вотакъ каже до жѣнки:

— Не знати, куды Юзьо повѣзъ свою паву?

— Мусѣли поѣхати за справунками..,

— А Господи святый! чи ще ѣй мало того гратя, що понавозила?

— Неразъ, Михасю, покаже ся потреба такои малои дурвички, безъ котрои годѣ що-небудь зробити...

Михась не сказавъ бильше нѣчого. Міхаліна змѣркувала зъ того, що чоловѣкъ помякъ и загадала ще де-що на нѣмъ вымогти.

— Знаешь, Михасю, що такѣ водносины, якъ нашѣ до Юзя, то неможливѣ...

— Ну, що-жь я маю робити?

— Правда, що Юзьо оженивъ ся противъ твоеи волѣ, але вже годѣ, стало ся! Але черезъ те зновъ годѣ водцурати ся дитины, а противно, треба, абы мы до нихъ вблизили ся и не выпускали ихъ зъ-подъ своего вплыву...

— Най собѣ роблять, що хотять! — водрѣзавъ Михась.

— Такъ зле, Михасю. Кобы ты знавъ, якій той

нашь Юзьо бѣдный! ажь серце кровавить ся дивитись на него! — и Міхалінѣ станули сльозы въ очахъ. — Та що вôнъ тому виненъ, що залюбивъ ся на смерть и звязавъ ся словомъ а вôдтакъ присягою? Вôнъ страхъ грызе ся. Теперь нѣ въ кутъ нѣ въ дверѣ. До тебе не мае смѣлости, бо не послухавъ твоєи рады, жѣнку любить страхъ и готовый ѣй цѣлкомъ пôддати ся, а тогдѣ може вôйти на нѣ на що...

— Що-жь я на тое пораджу? — оправдувавъ ся Михаєь. — Моя совѣсть чиста, бо я ему вôдраджувавъ щиро...

— Треба, Михасю, до нихъ зблизити ся. Треба єго пôдпомагати и радою и вплывомъ, треба й на ню вплывати, абы тямила, що не пôйшла за пана, лише за шляхтича...

— Выбачай, Міхалінко, але я до нихъ не пôйду!

— Михасю, не говори такъ! Тажь то твоя дитина... Не вôнъ же всему такъ виненъ, що послухавъ серця. Нагадай собѣ, що и ты бувъ молодый... Ей, Михасю! абы-сь вôдтакъ не нарѣкавъ, що дитина твоя пôйде марно въ могилу...

Того Михась найбôльше боявъ ся. Похоронити дитину вôнъ уважавъ найбôльшимъ нещастемъ для себе.

— Та нехай же, — сказавъ вôнъ, — они перше до мене прийдуть... Та бôй же ся Бога, то я, старый, маю до нихъ першій ити? Такого ще свѣтъ не видавъ! Все-жь я батько, хочь-бы и супротивъ тои Ванды... Она знала, за кого йде. А то приѣхала коли вже та й не ласкава показати ся... Яка менѣ тутъ маґніфіка!..

— Я не вважаю, абы се зъ пыхи, — замѣтила Міхаліна. — Вона-жь не въ лѣсѣ выхована и знае повинности невѣстки супротивъ тестя...

— То чому-жь не прийде?

— По просту боить ся, що ѳи не приймешь, боить ся сорому...

— Я такожь не въ лѣсѣ выховавъ ся и вмѣю пошавувати гостѵнность.

— Але ѣй може такъ здавати ся, хочь-бы зъ того, що подруже тое выйшло противъ твоѳи волѣ и навѣть на весѣлю не хотѣвъ-ѳсь бути. Зъ того можна богато дечого сподѣвати ся...

— Скажи-жь сама, чи я мôгъ бути?

— Не входжу въ те, чи мôгъ, чи нѣ, але теперь можешь. Оттакъ, щобы бодай поступити заглянути, абы ихъ осмѣлити... Тымъ бы ты, Михасю, усе зло направивъ. Якъ бы ты бѣдного Юзика бачивъ, якъ вôнъ ишовъ до шлюбу... Выглядавъ якъ смерть, якъ сирота приступавъ по благословеньство до мене самои... и не одно прикре слово долетѣло до ѳго уха, що гостѣ мѣжь собою шептали...

Михась не знавъ, щó сказати. Жѣнка переконала ѳго зовсѣмъ. Мусѣвъ признати ся, що и вôнъ трохи завинивъ, що не наглядавъ сына, куды вôнъ ѣздить, и давъ ему волю...

— Ну, то пôйду въ недѣлю... дайте менѣ вже спокôй! — сказавъ Михась.

— Такъ, такъ, мôй друже! — пôдхопила утѣшена Міхаліна, — треба пôйти конечно, бо такъ лишь вѣкъ закислимо собѣ и рôдну дитину вженемо въ могилу...

Міхаліна говорила правду, але лише що-до Юзя.

Юзьо ажь почорнѣвъ зъ грыжѣ. Перший хвилѣ ѳго подружя були затроѳни, а вôнъ мавъ доперва двацать лѣтъ. Не смѣвъ приступити до батька, хочь ему серце кровавилось и пригадувало сыновскій обовязки. Вôнъ добре тямивъ, що поступивъ на власну руку, що выдуривъ, хочь первѣстно несвѣдомо, свою власновôльность у бать-

ка а тымъ самымъ вкоротивъ єго право. Совѣсть не давала єму супокою. Той грыжѣ совѣсти не могло розбити гарне личко молодой жѣнки. Вонъ, хочь любивъ безконечно Вандзю, познавъ заразъ по першомъ побутѣ въ мѣстѣ, що вона не для него, а вонъ не для неи пара. Зъ другои стороны єго честь наказувала єму всю вину того подружя взяти на себе и робити такъ, абы Вандзя не мала причины жалувати того кроку. Тымъ то Юзьо попавъ на невластиву, злу дорогу. Зъ того вонъ прийшовъ до заключеня, що Вандзя пожертвувала ся для него, бо въ томъ подружю она не мала и не могла мати нѣякого интересу. Она пожертвувала себе для него, вонъ повиненъ пожертвувати себе для неи. Юзьо змѣркувавъ теперь, що цѣле єго житє вже зломане на вѣки, отже нехай-бы хочь єго дорога Вандзя могла бути щаслива. Хотяй єго природне самолюбство бунтувалось противъ того, абы себе для другои людины посвятити безъ пожертвованя взаимного, то таки вонъ себе перемогъ и рѣшивъ ся терпѣти до смерти...

Ванда знова дивила ся на тую справу такъ само якъ Юзьо, розумѣе ся зъ користію для себе, хочь искорка той вродженои чоловѣкови справедливости перечила тому. Але Ванда, щобы выробити собѣ незалежне становиско, вмовляла въ себе заедно, що она пожертвувала себе для Юзевого щастя. Она-жь зъ лѣпшого дому, призвычаена до чого лѣпшого, выйшла за простого шляхтича, зъ котрого колишня дворска полїтура вже стерла ся. Той трохи любови, яку почула до здорового и гарно зложеного шляхтича, уважала она ажь надто достаточною нагородою. У неи самолюбство побороло и любовь и почутє обовязку та справедливости. Тымъ, що Юзьо для неи порвавъ ся зъ батькомъ, она нѣразъ не журила ся. Зъ тымъ було ѣй добре. Якъ бы инакше

було, то батько готовъ взяти сына пôдъ свôй вплывъ и нездно ёму пôдшепнути, абы не послухавъ ён, а она хотѣла бути панею. Впрочôмъ ён не манило жите тѣснѣйше зъ неотесанымъ шляхтичемъ, колишнымъ економомъ...

Юзеви заедно шептала совѣсть: иди зъ жѣнкою до батька и помири ся! Але вôнъ не мавъ вôдваги сказати того жѣнцѣ. Уважавъ се за нову жертву, а Вандечка вже тôлько жертвъ для него понесла... Нехай она сама того забажае... Але Вандзи й не снило ся таке бажане. Противно, она бояла ся тои хвилѣ, коли почуе вôдъ чоловѣка: ходѣмъ до батька!

Прийшло до того, що Михась, якъ обѣцявъ жѣнцѣ, выбравъ ся самъ до Юзёвъ слѣдуючои недѣлѣ. Перемôгъ себе, хоть шляхотска амбіція и батькôвске почутѣ бунтували ся. Вернувши зъ церкви, заразъ пôйшовъ зъ бючымъ серцемъ до загороды Юзя. На дворѣ падавъ дощь и було трохи болото.

Михась вôйшовъ до сальону. Тутъ не було нѣкого и вôнъ поки-що ставъ розглядати ся по хатѣ. Усе тутъ було по паньски. Надъ вôкнами виднѣлись гарнѣ прислоны, а далѣ велике зеркало, образы, канапа, столикъ, кошики зъ цвѣтами, воскована пôдлога, килимъ, хôдники, усе чисте ажь любо подивитись.

Нѣхто не выходивъ.

Михась закашлявъ, абы дати о собѣ знати.

— Хто тамъ? — пытаѳ Вандзя зъ другого покою.

Михась не знавъ, якъ вôдповѣсти.

— Заразъ выйду, лишь одягну ся, — давъ ся знова чути голосъ Вандзѣ.

И дѣйстно за хвилю выйшла Вандзя въ тôмъ самôмъ сарафанѣ, котрый Михась назвавъ бувъ реверендою, лише въ иншôмъ чипчику.

Михась склонивъ ся легонько.

— А, то певно Юзѣвъ тато?

— Такъ, — каже понуро Михась.

— Прошу васъ, тату, не приходѣть менѣ зъ заболоченими чоботами, бо помараете пѣдлогу! — и Вандзя вказала на Михасевѣ чоботы, на котрыхъ було трохи болота. — Прошу пѣйти на ґанокъ и вычистити собѣ чоботы якъ слѣдъ. Я доперва вчера запустила свѣжо „посадзку“ и заразъ буде погана...

Михась ставувъ наче-бъ закаменѣвъ. Уся кровь збѣглась до серця, котре на хвилю перестало бити ся. Поблѣдъ якъ стѣна и слова не мѫгъ промовити. Лише дививъ ся на Ванду великими очима, мовь-бы чорта передъ собою побачивъ.

Ванда стояла дожидаючи, коли Михась выйде.

Старый отямивъ ся.

— А знаешь ты, небого, хто тую хату будувавъ? Я!... и на те, щобы мене зъ неи таки смаркатѣ, якъ ты, выганяли...

Михась почервонѣвъ якъ буракъ, заложивъ шапку на голову и выходячи трѣснувъ дверми, ажь вѫкна задзвенѣли.

Въ тѫй порѣ Юзьо бувъ за чимось въ пекарни. Почувши голосъ батька, вѫнъ страхъ втѣшивъ ся, выбѣгъ заразъ, але вже тогдѣ, якъ батько выходивъ зъ сѣней на ґанокъ.

— Тату, таточку! та куды тато? прошу вернути ся! — лепетѣвъ бѣдный Юзьо, хапаючи батька за полу капоты.

Михась вѫдтрутивъ сына зъ усеи силы и пѫйшовъ не оглядаючись.

Юзьо вбѣгъ до покою.

— Що тутъ, Вандзю, стало ся?

— Нѣчого... Прийшовъ твій тато зъ заболоченими чоботами, а я звернула его увагу, абы пійшовъ на ганокъ чоботы собѣ вычистити... ну, а вінъ всердивъ ся и назвавъ мене смаркатою...

— Бій ся Бога, що ты наробила? Тажь тато лиця сюды більше не покаже, — говоривъ Юзьо заламуючи руки.

— А то зновъ що? чи корона ему зъ головы впала? Дивись, яка підлога! що зъ нея буде, якъ ея болотомъ помараєшь?

— Підлога... підлога... А знаешь, якъ ты моє серце закровавила? Я такъ хотѣвъ до батька зблизити ся.. Мы повинні були тамъ пійти перші, а вінъ до насъ приходить... на те, абы почути таку обиду?

— Вінъ мене такожь обидивъ, бо назвавъ мене смаркатою, хочь менѣ носа не втиравъ... та я ему выбачила.

— Але вінъ тобѣ того нѣколи не выбачить!

Юзьо заридавъ, якъ мала дитина, и сѣвши на крѣсло заслонивъ лице руками.

— Не будь плаксою! — сказала до него Вандзя и пійшла до алькиря, полишаючи Юзя самого.

А поки що Михась вертавъ до дому. Трясъ ся цѣлымъ тѣломъ, якъ старикъ, котрому вмирати часъ. Змѣнивъ ся, ажь страшно було глянути. Лице цѣле ажь посинѣло, а очи широко отворені дивились передъ себе безъ мысли, якъ бы щось дуже страшного бачили.

Міхаліна и Стефаньо ано-шо прийшли зъ церкви и ажь налякались побачивши Михася такого.

— Що стало ся, Михасю? бій ся Бога! — заговорила жѣнка.

Михась присѣвъ на крѣслѣ таки въ шапцѣ, згорбивъ ся. Не говоривъ нѣчого.

— Чи вы тату недужи? — пытае Стефаньо.

— Стало ся, чого я не передвидѣвъ — сказавъ старый. — Бувъ бы-мь не пхавъ своеи сивои головы на ганьбу...

И Михась розповѣвъ всьо до-чиста.

Міхалінѣ йшли мурашки по-за спину, Стефаньо затискавъ кулаки.

— Чи она одурѣла? — обзывае ся Міхаліна. — Такои дурноты я по нѣй не надѣяла ся...

— Вона занадто перемудра! — обзывае ся Стефаньо, — але я ѣй того не дарую... выпарю, що попамятае мою руку... Смѣйте ся, тату! нема чимъ турбувати ся.. Тота поросятина себе обидила, не васъ, и бѣгме, що ѣй того не дарую... Дайте, мамо, татови, горѣвки напити ся... воно скорше мине ся. А бодай ты сгнисла, ты заволоко якась! Отъ диви, яка панѣ зъ своими „посадзками“.... Колись кури будуть по нихъ ходити... Тату! не берѣть собѣ того до серця... ну, выпийте горѣвку... мине ся! — и на-силу втиснувъ батькови чарку зъ горѣвкою. — Такъ! добре... Теперь ходѣть, тату, на дворъ... Такъ! на дворѣ буде лекше... А бодай бы-сь щезла, ты мавпо проклята!

Михась выйшовши на дворъ сѣвъ у ґанку на лявцѣ.

— Нѣ, тату! лѣпше ходити... Ходѣмъ до стайнѣ, наша гнѣда мае лошатко... ходѣть!

Михась приходивъ до себе, горѣвка зробила свое. Вонъ поглянувъ на Стефаня и усмѣхнувъ ся.

— Ты мой соколику коханый! ты моя єдина надѣя...

Михасеви станули сльозы въ очахъ.

Стефаньо заедно щось лепетавъ до батька, абы его розважити, звернути увагу на щось другого.

Коли вернули до хаты, Михась зовсѣмъ отямивъ ся. Посѣдали до обѣду. Нѣхто вже не говоривъ о нивѣшнѣй

пригодѣ, бо Стефанько все чимось заговорювавъ. По обѣдѣ вонъ порадивъ батькови лячи спати.

— Що тота шельма собѣ гадае? — сказавъ Стефанько до матери. — Тажь тато могъ заразъ минути ся...

— Я вже сама не знаю, що на тое казати... я сама тата намовила, щобы тамъ пойшовъ...

— Але де той фартушкевичь Юзикъ тогдѣ блукавъ? Та якъ бы такъ моя жѣнка тата зневажила, то я бы-мь ей збивъ на квасне яблоко!

— Зачекаймо, може выяснить ся..

— Але я ѣй таки не подарую!

— Дай спокой, дитино! не роби вже больше пекла... и такъ его досыть...

Коли Михась заснувъ, Міхаліна таки не втерпѣла и пойшла до Юзевъ.

Юзьо сидѣвъ якъ мертвый съ заплакаными очима. Ванда сидѣла въ алькири подъ вокномъ и читала якусь книжку.

Міхалину ажь за серце стиснуло, коли побачила, якъ Юзьо мучить ся. Пойшла заразъ до алькиря.

— А! мама... цѣлую руки! — промовила Ванда, бѣжучи привитати ей.

— Що ты наробила, Вандзю?

— Я?

— Ты не знаешь, колько я мала труду, зани намовила и упросила его, що сюды прийшовъ, а ты всьо попсувала...

— Але-жь, „мамечко“! то якесь непорозумѣне... Я лише звернула татови увагу на болото на чоботѣ, а вонъ погадавъ Богъ зна' що...

— Такъ ты его привитала!

— Ще не було часу привитати... Я гадала, що вытре собѣ чоботы и верне...

— Вонъ вже нѣколи сюды не верне... Та ты могла его забити...

— Що-жь я тому винна? Я не знала, що тутъ такій недоторкальскій! — сказала Ванда и сѣла знова на крѣсло.

— Еѣ, Вандзю! такъ ты не зайдешь далеко! — упоминала Міхаліна.

— Певно, що далѣ не зайду, якъ зайшла! — вôдрубала вже сердито Ванда и очи у неи засвѣтились.

— Я рада була его познати зъ вами, а ты ставшь окунемъ!

— Най вже буде, що я винна! Ну, най вже приходить сюды и зъ вилами и зъ гноемъ, то ему анѣ слова не скажу...

— Бôльше вонъ сюды не покаже ся, але й мене не побачишь...

Ванда муркнула собѣ пôдъ носомъ: „то обôйде ся".

Міхаліна выходила. Юзьо схопивъ ся и выбѣгъ за нею до сѣней.

— Мамо моя, мамо! не лишайте хочь вы мене! Давѣть, якій я бѣдный... якъ тяжко мучу ся...

Юзьо припавъ до грудей матери и розплакавъ ся. Плакали обоє...

— Запропастивъ ты, сыну, свою долю...

— А хто-жь того надѣявъ ся? Я не розумѣю, що тôй кобѣтѣ стало ся... чортъ ей пôдкусивъ...

— Я лишь не знаю, якъ тата придобрити. Вонъ трохи не вмеръ, такъ его тая зневага заболѣла.

— Пôйду до батька и перепрошу, до нôгъ ему впаду...

Лишь не нинѣ, бо вонъ на-правду готовый занедужати...

Юзьо пôдвѣвъ маму ажь до Михасевого обôйстя.

Єму страхъ не хотѣлось розставати ся зъ нею. По батьковѣмъ обѣйстю розглянувъ ся тужливо, якъ по втраченѣмъ раю... Такій недавній часы, якъ туды ходивъ, и такъ єму було пильно зъ-вѣдси вырватись, абы попасти въ пекло. И теперь не хотѣло ся єму до того пекла вертати...

„И то доперва три тыждні по весѣлю, — подумавъ Юзьо, усмѣхаючи ся крѣзь плачь, — а що буде дальше?“

XX.

Мимо того, що Ванда такъ болючо вразила Юзя, вѣнъ не переставъ єи любити. Така горяча любовь не дасть ся зъ серця выкинути вѣдъ разу. До того ще Ванда вмѣла солодкими словами любовь Юзеву пѣддержувати. Тымъ гоила єму раны. Вѣнъ мавъ до неи великій жаль, але любивъ єи однаково. Абы чоловѣка цѣлкомъ успокоити, Вандзя обѣцяла, що сама пѣйде зъ нимъ до батька, упаде єму до нѣгъ и перепросить. Того було Юзеви досыть и зъ бючимъ серцемъ выжидавъ лише тои щасливои хвилѣ, коли зъ батькомъ повднає ся. Юзьо, заслѣпленый тою палкою любовію, простивъ жѣнцѣ всьо, вважаючи свою грызоту за звычайну кару Божу длятого, що пѣйшовъ проти волѣ батька. Але гадавъ, що грѣхъ свѣй вже спокутувавъ, и теперь буде всьо гараздъ, якъ лишь батька перепросить. Однакъ Вандзя вѣдкладала тій перепросины зъ дня на день, подаючи рѣзнѣ причины, котрѣ Юзьо середъ такихъ поцѣлунковъ своеи гарнои жѣнки уважавъ оправдаными. На дѣлѣ-жь Вандзя хотѣла зыскати на часѣ. Що буде то буде, все-таки треба буде повднати ся зъ родичами, а поки-що треба той

часъ выкористати для себе, бо якъ чоловѣкъ попаде знов вбдъ вплывъ батька, то буде пропало.

Вандзя выеднувала у чоловѣка одну уступку за другою. Юзьо мусѣвъ спровадити кухарку зъ мѣста, таку, щб вмѣла и прасувати, абы Вандечка не смажила ся при кухни и при зелѣзку. Мусѣвъ принятн ще одного парубка, абы самъ такъ тяжко не працювавъ и бблыше пильнувавъ жѣнки, бо ѣй самбй нудно. Правда, що Ванда бблыше занимала ся читанемъ романбвъ, нѣжь чоловѣкомъ, але все хотѣла, щобы вбнъ бувъ у хатѣ, абы могла кождон хвилѣ на него подивити ся. Своєю дорогою — Юзьо заступавъ жѣнцѣ покоѣвку и вб всѣмъ ѣй услугувавъ... Не забувала Вандзя и о повозцѣ, а позаякъ було вже неможливо удатись по раду до батька, то Юзьо мусѣвъ самъ за нею шукати. Цѣле заняте Вандзѣ було тблько, що прятане въ покояхъ, пбливане цвѣтбвъ и укладане бѣля, що принесла кухарка; Вандзя перекладувала его и сортувала що днины. Передягала ся два разы на день, читала книжку и цѣлувала Юзя. Все проче здала на слугы. Вбдъ часу до часу жалувала ся на бблъ головы, котрый мавъ походити вбдъ того гуку пуку, щб майстры чинили коло новои коморы и коло будовы третього покою.

Юзьо ломивъ руки въ розпуцѣ, бо бачивъ, що при такбмъ господарствѣ жде его руина. Вандзя бачила тежъ, що доходы зъ того поля, котре Юзьо посѣдавъ, на таке не выстатчають, але не робила собѣ зъ того нѣчого, бо знала, що Юзьо дбстане по смерти батька и грунту досыть и кблька збанятъ сорокбвцѣвъ.

Юзьо выдавъ для Вандзѣ майже всю готбвку, котру ёму передавъ батько. Вандзя накупила стблько бѣля, що выстало бы вбдъ разу на цѣле житѣ для великого пана. Юзьо мусѣвъ ходити усе въ чистбмъ ковнѣ-

рику и въ манжетахъ, бо инакше Вандзя не дала ему супокою. Навѣть тогдѣ, якъ деколи ѣхавъ у поле, мусѣвъ припинати краватку. Розумѣе ся, що и о своихъ сукняхъ Вандзя не забувала и що тыждня справляла щось нового. Що четверга майже ѣздила до мѣста и тутъ ходила зъ Юземъ, гарно одягненымъ, по пôдъ руку. Юзьо теперь не заходивъ анѣ пôдъ н-ръ 2. на горѣвку и бриндзю, анѣ навѣть до Брiкнерки на кишку зъ капустою. Мусѣвъ ѣсти обѣдъ у Полякевича зъ панами. Навчивъ ся навѣть по обѣдѣ довбати зубы такъ, якъ паны робили, и пити чорну каву.

— Годѣ тобѣ, мôй пысюнцю, бути простымъ шляхтичемъ. Ты зъ иншои глины и до чого другого призначеный...

Юзьо, хочь бачивъ, що зле робить, не мавъ силы здержати ся на тôй ховскôй стежцѣ, яка его вела неминучо въ пропасть. Замкнувъ на все очи, вôдганявъ вôдъ себе всѣ пересторогы розуму и йшовъ дальше зъ Вандзею пôдъ руку. Держали его на тôй дорозѣ давнѣ спомины дворскои щасливости... Вандзя вмовляла въ него, що по смерти батька куплять собѣ село, а до того о. Юлiянъ певно причинить ся. А мати село — то було для Юзя таке приманливе, якъ рай.

На всю тую роботу Юзеву, на цѣле то безголове дививъ ся пильно Михась. Хочь нѣхто не смѣвъ ему згадати про Юзя, абы его не розгнѣвити до бѣшености, вôнъ все-таки не спускавъ зъ Юзя ока. Було цѣлыми годинами дивить ся крôзь вôкно алькиря на обôйстя Юзеве и то кулаки затискае, то плечима здвигае. Своимъ практичнымъ окомъ доглянувъ неодну неправильность, а тутъ не хотѣвъ до нѣчого мѣшати ся. Въ Самборѣ довѣдавъ ся вôдъ знакомыхъ жидôвъ, якъ Юзьо поводить ся, що робить и що ѣсть. Разъ навѣть будучи

въ мѣстѣ самъ побачивъ, якъ Юзьо выстроєный по паньски вѣвъ Ваидзю пôдъ руку. Старый вôдвернувъ ся и сплюнувъ, наче-бъ побачивъ стоногу.

Одного разу заглянувъ Михась въ свого укрытя нову блищачу повозву на обôйстю Юзя.

— Подурѣли хиба, чи що? Тажь тота шельма доведе его до торбы! Нѣ, такъ годѣ! Грѣхъ бы менѣ бувъ мовчати на таке безголове... Пôйду до ней и вытву ѣй таке казаие, що й ей облизаный солодкій татунцьо такого не потрафить... Міхаліно, Міхаліно! ходи сюды! Диви ся, чого тотй варіяты не роблять? Дурень! мае трипять моріôвъ грунту и повозку купивъ наче-бъ якій дѣдичь... Далѣ зачне тую мавпу четвѣрнею возити...

— Отъ, не одно я таке бачу, — каже Міхаліна, рада, що чоловѣкъ самъ зачавъ о тôмъ говорити, то буде могла выговоритись, — та що мы порадимо? Бѣдна наша дитина!

— Скажи, радше: дурна дитина! Я не можу на тое дивити ся! Грѣхъ бы бувъ не вмѣшати ся въ таке. То свиньство, не господарство. Я заразъ тамъ пôйду...

— Лише, Михасю, не грызи ся тымъ и не бери собѣ до серця такъ, якъ першого разу, бо мôгъ бы-сь розхорѣти ся або ще що гôрше...

— Теперь не бôй ся о мене! Минувшого разу я бувъ *зъ візитою*... и для того мене поведене тои павы дурнои такъ обôйшло. Теперь я пôйду тамъ не на празникъ... Мушу тому дурневи очи отворити, що коли такъ дальше дасть себе брати пôдъ ноги, то пôйде зъ торбою...

И Михась такъ, якъ стоявъ, пôйшовъ на обôйсте Юзя.

По сѣнехъ швендали ся майстры.

— А що вы люде робите? — вôдозвавъ ся Михась до нихъ, — коець на кури чи хлѣвъ на безроги?

— Та де! то мае бути покôй...

— Ще имъ того мало! — замуркотѣвъ Михась.

Теперь не пойшовъ до покою, лише звернувъ ся до кухнѣ. Тутъ хотѣвъ прикликати Юзя, абы зъ нимъ розмовити ся. Але замѣсть Юзя заставъ у кухни Вандзю. Михась приступивъ вбдъ разу до дѣла.

— Чи вы люде подурѣли, чи явій вамъ чортъ головы позавертавъ! Що вы выробляете?

— Що-жь мы такого выробляемо? — каже Вандзя.

— Якъ то що? Вамъ здае ся, що Пышнбвцѣ вашій? Та при такбмъ маршотравствѣ то всьо процандрите, що хочь зъ торбою йди...

— Якъ процандримо, то своє!

— Овва! а богато свого ты принесла? Не ббй ся! на тій твои фаталашки нѣхто не злакомить ся.. Впрочбмъ менѣ до того нѣчо, але тутъ моя праця марно йде на такій вытребеньки, що не варто й плюнути...

— Се не зъ вашои ласки, лише бароновои...

— А баронова була бы фіґу лишила, якъ бы не я!

— Чого-жь хочете? — пытае Вандзя люто.

— Того хочу, щобы-сь менѣ дитины не морочила та й маєтку не тратила!

— Прошу менѣ въ моѣй хатѣ авантуры не выробляти!

— Твоя хата! а мавъ песъ хату?

— Геть менѣ зъ-вбдси! — кричала Вандзя ажь запѣнилась.

— Ты дурна фриго! ты мене будешь выганяти зъ хаты, котру я ставивъ? Я тутъ прийшовъ не до тебе, лишь до того дурня, абы ему очи отворити на те безголове...

— Маршь! бо голову розббю! — и Вандзя хопила за коцюбу та замахнулась на Михася.

— А ты суко! то ты менѣ грозишь?

Михась хопивъ митю за коцюбу, зломивъ ѳи якъ стебелину, коцюбу кинувъ у кутъ, а кусникомъ держака замахнувъ ся на невѣстку.

— Пожди шельмо! я тобѣ покажу, якъ батька зневажати...

Ванда поступала ся въ кутъ пищачи, наче-бъ зъ неи хто шкóру деръ. Але й справдѣ мала чого кричати, бо поведене Михася не выглядало на жарты.

Въ тóй хвили надбѣгъ засапаный Юзьо. Вóнъ почувъ ажь до стодолы крикъ и прибѣгъ въ саму пору, коли батько йшовъ у шляхотскій танець зъ Вандою. Юзьо хопивъ Михася за руку.

— Тату, не забувайте ся, що то моя хата а то моя жѣнка... бо щобы я не забувъ ся...

Михась пристанувъ и обернувъ ся до сына.

— Твоя хата?... Такъ, твоя. А знаешь, по що я сюды прийшовъ? По те, абы тебе остеречи передъ пропастію, въ котру тебе тая чортица тягне... Я хотѣвъ тебе своею рукою пóддержати. Ну, але се твоя хата и твоя жѣнка... Въ твоѣй хатѣ то вóльно батька коцюбою бити... Пропадай же ты зъ своею хатою и своею жѣнкою! бодай бы я бувъ тебе не знавъ... Выховавъ ся ты въ чужóмъ гнѣздѣ, та й те гнѣздо, котре тобѣ твоя жѣнка выстелила, для мене чуже... Не признавай ся, що ты мóй сынъ, не хочу твоимъ батькомъ бути... Тьфу!

И Михась выйшовъ сильно зворушеный.

— Чуже гнѣздо, ажь смердить, и бóльше не гляну на него, такъ менѣ Боже допоможи!

Михась пóднѣсъ пальцѣ въ гору, якъ до присяги, здоймивъ шапку и перехрестивъ ся.

Бережаны 11/2 — 22/3 1896.

618516

ѣмъ XXIX. **Низины**, повѣсть *Елізы Оржешко*. Цѣна 75 кр.
ѣмъ и XXX XXXI. **Новый дѣдичь**, романъ *Мавра Іокая*. Цѣна 1·50 зр.
ѣмъ XXXII. **Причепа** — повѣсть *Ивана Нечуя*. Цѣна 1 зр. 50 кр.
ѣмъ XXXIII. **Мрѣя** — романъ *Емиля Золь* зъ французского. Цѣна 1 зр.
ѣмъ XXXIV. **Панѣ Тереса**, повѣсть *Еркмана-Шатріяна*. Цѣна 80 кр.
ѣмъ XXXV. **Хмары**, повѣсть *Ивана Нечуя*. Цѣна 1·50 зр.
ѣмъ XXXVI. **Чорна Рада**, *П. Кулїша*. Цѣна 80 кр.
ѣмъ XXXVII **Слѣпый музика**, *повѣсть Вол. Короленка*. Цѣна 60 кр.
ѣмъ XXXVIII **Homo sum**, *романъ Юрія Еберса*. Цѣна 1·20 зр.
ѣмъ XXXIX **Чайковскій**, романъ зъ козацкои старины *Евгенія Гребѣнки* Цѣна 70 кр.
ѣмъ XL. **Олівєръ Твістъ**, повѣсть *Кароля Дікенса*. Цѣна 1 зр. 30 кр.
ѣмъ XLI. **Замокъ Делі**, повѣсть зъ ирляндского житя *Ганны Кірі* Цѣна 1·30 зр.
ѣмъ XLII. **Замокъ Делі**, томъ II. Цѣна 1 зр. 20 кр.
ѣмъ XLIII. **Дезяйтісъ**, повѣсть *М. Родзевичівны*. Цѣна 1 зр.
ѣмъ XLIV. **Микола Джеря**, повѣсть *Ивана Нечуя* Цѣна 80 кр
ѣмъ XLV. **Гетьманъ Мазепа**, ист пов. *Фр. Равіты*. Цѣна 1 зр. 20 кр.
ѣмъ XLVI. **Ришардъ Львине Серце** пов. *Вальтеръ-Скота*. Цѣна 1·20 зр.
ѣмъ XLVII. **Рыбакъ исляндскій** пов. *Петра Льоті*. Цѣна 60 кр.
ѣмъ XLVIII. **Дворяньске гнѣздище** ром. *Ивана Тургеньева* Цѣна 65 кр.
ѣмъ XLIX. **Кріссі** ром. *Бретъ Гарта*. Цѣна 60 кр.
ѣмъ L. **Дитячій хлопячій и молодечій вѣкъ**, повѣсть *Л. Н. Толстого*. Цѣна 1 зр. 40 кр.
ѣмъ LI. **Дневникъ однои панѣ**, повѣсть *Октава Фейлєта*. Цѣна 60 кр.
ѣмъ LII. **Хамъ**, повѣсть *Елізы Оржешковои*. Цѣна 1 зр.
ѣмъ LIII. **Олюнька** оповѣданє *Андрѣя Чайковского*. Цѣна 1 зр.
ѣмъ LIV. **Сынъ гетьмана**, истор. повѣсть *О. Роговои*. Цѣна 1 зр. 50 кр.
ѣмъ LV. **Въ чужѣмъ гнѣздѣ**, повѣсть въ двохъ частяхъ зъ житя ходачковои шляхты, *Андрѣя Чайковского*. Цѣна 1 зр. 40 кр.
ѣмъ LVI. **Чернигівка**, ист. повѣсть *Миколы Костомарова*. [Друкує ся.]

Кромѣ того выйшли накладомъ редакціи „Дѣла“:

1. **Безталанне сватанье** образокъ зъ галицкого житя, написавъ *Василь Барвінокъ*. Цѣна 80 кр.
2. **Мертвій душѣ** зъ россійского *М. Гоголя* (зъ портретомъ автора.) Цѣна 1 зр. 80 кр.
3. **Похѣдъ Собѣского подъ Вѣдень р. 1683.** Написавъ *Стефанъ Качала*. Цѣна 20 кр.
4. **Оповѣданя О. Я. Конїського.** Передрукъ зъ „Дѣла“. Цѣна 30 кр.
5. **Нашій коляды**, студія *Ивана Франка*. Передрукъ. Цѣна 20 кр.
6. **Святый вечеръ**, оповѣданье *Кароля Дікенса*. Цѣна 30 кр.
7. **Солдатскій розрухъ**, опов. *Володимира Лесика*. Цѣна 10 кр.
8. **Украинство на літературныхъ позвахъ зъ Московщиною**, написавъ *И Баштовый*. Цѣна 50 кр.

Пересылка почтова числить ся окремо.

B-389
1992

„ДѢЛО“

політична часопись выходить разомъ зъ „Бібліотекою найзнаменитшихъ повѣстей“ у Львовѣ що дня. Передплата на „Дѣло“ зъ „Бібліотекою найзнаменитшихъ повѣстей“ выносить рôчно 18 зр. в. а., пôврôчно 9 зр. в. а. чвертьрôчно 4 зр. 50 кр. в. а.

☛ Всѣ томы „Бібліотеки найзнам. повѣстей“ продають ся въ Тов. им. Шевченка, ул. Академічна ч. 8. ☚

Адміністрація „Дѣла“ у Львовѣ ул. Баторія ч. 24.

B-3896

B 3.896